

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА
У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИЩОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

*Монографія
за ред. В. Мельничайка, Л. Струганець*

Тернопіль – 2017

УДК 378: 811.161.2

ББК 81.411.1–9

П 32

*До друку рекомендувала вчена рада Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 8 від 1 березня 2017 року)*

Рецензенти:

Іван Хом'як – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія»;

Олена Семеног – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка;

Ірина Задорожна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практики англійської мови та методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Підготовка вчителя-філолога у педагогічному вищому навчальному закладі: монографія / за ред. В. Мельничайка, Л. Струганець. – Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. – 420 с.

ISBN 978-617-7516-39-1

Монографію присвячено комплексній мовній підготовці вчителя-філолога у динамічному освітньому середовищі. Висвітлено особливості формування засадничих компетентностей майбутніх фахівців на професійно зорієнтованих дисциплінах на рівні освітнього ступеня бакалавра і магістра.

Для освітян – викладачів, магістрантів, аспірантів, докторантів і вчителів.

УДК 378: 811.161.2

ББК 81.411.1–9

ISBN 978-617-7516-39-1

© Колектив авторів, 2017

© ФОП Осадца Ю. В., 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Любов Струганець).....	5
ЗАМІСТЬ ВСТУПУ. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ (стартові позиції дослідження) (Володимир Мельничайко).....	7
РОЗДІЛ 1. ТРАЄКТОРІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА.....	19
1.1. Удосконалення змісту курсу «Практикум з української мови» з метою формування фахових компетентностей студентів-філологів (Олена Штонь)	19
1.2. Система вправ на заняттях з української діалектології у ракурсі підготовки майбутніх філологів (Марія Наливайко)	42
1.3. Теоретико-методичні засади навчання синтаксису і пунктуації української мови у вищій школі в контексті сучасних європейських орієнтирів (Ірина Бабій, Ніна Свистун)	51
1.4. Культуромовна підготовка вчителя-філолога (Любов Струганець)	75
1.5. Методика вивчення дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту» (Леся Златів).....	93
1.6. Навчальний курс «Риторика» на факультеті філології і журналістики у педагогічному вищому навчальному закладі (Елеонора Палихата)	107
1.7. Інтегрований підхід до вивчення словотвору (Мирослава Пігур).....	122
1.8. Особливості вивчення курсу «Соціальні діалекти української мови. Міський сленг» (Тетяна Миколенко).....	141
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦЯ	150
2.1. Формування комунікативного компонента професійної компетентності педагога в умовах ступеневої вищої освіти (Марія Стахів)	150
2.2. Наступність під час вивчення української мови між середньою і вищою ланками освіти (Мирослава Криськів)	167

2.3. Проблемний метод у курсі «Методики навчання української мови» (Володимир Мельничайко, Мирослава Криськів)	177
2.4. Пропедевтична підготовка до систематичного курсу синтаксису під час опрацювання несинтаксичних розділів шкільної програми (Володимир Мельничайко)	188
2.5. Новітні підходи до професійної підготовки магістрів-філологів у процесі вивчення курсу «Методика викладання української мови у ВНЗ» (Галина Дідук-Ступ'як)	208
2.6. Курсова робота з методики навчання української мови як самостійна навчально-наукова праця студента (Володимир Мельничайко, Лариса Головата)	223
ЛІТЕРАТУРА.....	247
ДОДАТКИ. НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДИСЦИПЛІН.....	259
Практикум з української мови (Олена Штонь).....	260
Українська діалектологія (Марія Наливайко).....	273
Сучасна українська літературна мова (синтаксис) (Тетяна Вільчинська, Ірина Бабій, Ніна Свистун).....	287
Методика навчання української мови (Елеонора Палихата)	301
Культура української мови (Любов Струганець)	326
Лінгвістичний аналіз тексту (Леся Златів)	350
Риторика (Елеонора Палихата).....	362
Методика викладання української мови у ВНЗ (Володимир Мельничайко, Лариса Головата)	374
Динамічний словотвір (Мирослава Пігур).....	391
Соціальні діалекти української мови. Міський сленг (Тетяна Миколенко).....	406
ПРО АВТОРІВ.....	418

ПЕРЕДМОВА

На початку ХХІ століття дедалі гостріше відчуваємо потребу нової гуманістичної парадигми освіти, спрямованої на формування такого фахівця, вишкіл якого поєднує високий професіоналізм, моральні чесноти відповідно до цінностей національної і загальнолюдської культури. До засадничих компонентів професійної освіти належить мовна підготовка.

У сучасній лінгводидактиці особливостям мовної освіти майбутніх фахівців присвячено чимало робіт. Це праці О. Біляєва, В. Мельничайка, С. Єрмоленко, Л. Мацько, О. Семенов, Н. Голуб, Е. Палихати, Т. Симоненко, Н. Остапенко, К. Климової, І. Дроздової та ін. Проте актуальною залишається проблема комплексної мовної підготовки педагога у динамічному освітньому середовищі.

З нагоди 85-ліття корифея української лінгводидактики доктора педагогічних наук, професора Володимира Ярославовича Мельничайка колектив кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (кафедри, яку ювіляр створив у 1981 році і з якої відбрунькувалися кілька кафедр) зініціював створення колективної монографії, яка відобразила б наукові погляди та досвід роботи і В. Мельничайка, і представників його наукової школи (колишніх аспірантів, а тепер уже викладачів вищих навчальних закладів Тернополя, Львова, Рівного) та колег із факультету філології і журналістики, які упродовж майже трьох десятиліть пліч-о-пліч працюють із професором.

Автори колективної монографії переконані, що проблема підготовки вчителя у педагогічному вищому навчальному закладі не втрачає актуальності також з огляду на розроблення нових освітніх програм у вищій школі, через постійне оновлення навчальних планів для підготовки фахівців. Усе ж пріоритетним залишається формування засадничих компетентностей на професійно зорієнтованих дисциплінах. У монографії окреслено траєкторію підготовки майбутнього вчителя-словесника від першого і до випускного курсів, на рівні освітнього ступеня бакалавра і магістра. Матеріал

представлено у двох розділах. Перший розділ відображає особливості викладання комплексу дисциплін, які забезпечують удосконалення мовної освіти вчителя, зокрема таких: «Практикум з української мови», «Українська діалектологія», «Сучасна українська літературна мова (синтаксис)», «Культура української мови», «Лінгвістичний аналіз тексту», «Риторика», а також низки дисциплін варіативного циклу. Другий розділ присвячено методичній підготовці майбутнього вчителя-словесника, зацентровано на важливих проблемах у побудові навчальної діяльності. Оскільки у вищому навчальному закладі навчання має поєднуватися із дослідництвом, у монографії увиразнено значення курсової роботи у системі формування фахівця. Додатки репрезентують авторські навчальні програми дисциплін. Усі програми укладено згідно з чинними вимогами Міністерства освіти і науки України.

Сподіваємося, що наша розвідка сприятиме цілісному баченню лінгводидактичної проблематики в сучасній науковій парадигмі.

Висловлюємо щирі вдячність докторові педагогічних наук, професору Іванові Хом'яку; докторові педагогічних наук, професору Олені Семенові; докторові педагогічних наук, професору Ірині Задорожній за рецензування монографії, критичні зауваження і поради.

*Любов Струганець,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ
(стартові позиції дослідження)

*Методика викладання мови є та ділянка,
де нові успіхи мовознавчої теорії
виявляються найбільш конкретними,
практично важливими досягненнями.*
Л. Булаховський

Мова є невід'ємним складником і водночас засобом формування людської особистості. «Безмовне» виховання, причиною якого може бути не тільки повна ізоляція дитини від людського суспільства, але й винятково несприятливі умови в сім'ї, завжди призводить до того, що в людини не формується інтелект і вищі емоції. Відбивається на психіці дитини і недостатній мовний розвиток. К. Ушинський писав: «Дитина входить у духовне життя людей, що її оточують, єдино через посередництво вітчизняної мови» [Ушинський 1949, с. 184].

В міру оволодіння мовою людина, хоч сама цього і не помічає, змінюється, інтелектуально зростає, удосконалюється її мислення і світосприймання. Інтенсивний вплив мови на думку і думки на мову, їх взаємний розвиток і збагачення особливо виразно виявляються в період шкільного навчання, коли практичне засвоєння мови поєднується з поступовим осмисленням самої суті її, законів її розвитку, особливостей структури і функціонування. У процесі навчання особливо помітно, що мовлення людини – це інструмент пізнання, знаряддя розумового розвитку і показник рівня її інтелекту.

Шкільна практика переконливо свідчить, що однією з причин загальної неуспішності, відставання багатьох учнів є вбога, примітивна мова в дитинстві й ранній юності – в роки, коли формується людина, коли утверджуються її пізнавальні і творчі сили. Отже, шлях до високої якості знань лежить передусім через мовну культуру, бо «мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього

розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності» [Сухомлинський 1968, с. 2].

Те, що «без граматики не вивчиш математики», помічено давно, і проблема мовного розвитку школярів у процесі опрацювання всіх шкільних дисциплін постійно перебуває у центрі уваги передових учителів і педагогічних колективів, висвітлюється на сторінках педагогічної преси, у спеціальних збірниках і монографіях [Ладыженская 1978, с. 75].

Ще у 70-х роках ХХ ст. ставилось питання про роль мови у системі профорієнтаційної роботи школи і професійної підготовки: «Мовні знання, зокрема в лексиці, термінології, логіці висловлення, композиції формулювань і т. д., мають величезне значення, а вміле володіння мовними багатствами, культурою мови є важливим фактором успішної, ефективної діяльності в будь-якій сфері трудової діяльності людини... Елементи мовних знань у професійному аспекті повинні бути закладені ще в школі» [Білодід 1976, с. 6].

Після того, як учень за допомогою мови досягне такого рівня розумового і емоційного розвитку, що виявиться здатним об'єктивно оцінювати якість свого і чужого мовлення, усвідомить, що мова – це, як писав Панас Мирний, «найбільше і найдорожче добро в кожного народу, жива схованка людського духу і його багата скарбниця» [Мирний 1971, с. 278], він «пройметься національною гордістю за свою мову, відчує себе невід'ємною частиною свого народу, своєї країни, сприйме її ідеали, турботи і радощі як свої власні, стане Громадянином» [Федоренко 1973, с. 14], бо «любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова» [Сухомлинський 1965, с. 47]. Усе це визначає роль мови у системі навчання, її значення як однієї з найважливіших дисциплін шкільної програми.

Іноді значення мови як навчального предмета недооцінюється – як учнями, так і вчителями. Зумовлене це певною мірою його специфікою, характером пізнавальної роботи у процесі опрацювання матеріалу. На уроках з усіх навчальних дисциплін учні засвоюють щось нове, пізнають закони природи і суспільства, історичні процеси, і цінність їх ні в кого не викликає сумніву. Мова ж декому здається менш важливою тому, що школярі вивчають те, чим уже певною мірою практично володіють, а це при поверховому погляді може

здатись нецікавим і навіть нудним. Ось чому викладання мови іноді вважають другорядною і загалом легкою справою. Викриваючи безпідставність і шкідливість таких поглядів, В. Сухомлинський підкреслював: «Насправді ж викладання мови – найважча справа. Викладати цей предмет повинні найздібніші і найталановитіші. Бо це не просто передача знань, практичних умінь, навичок. Це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітке різьблення і ліплення найтонших рис духовного обличчя людини» [Сухомлинський 1968, с. 1]. Це увиразнює високі вимоги до мовної підготовки вчителів-словесників.

Роль мови у навчальному процесі у формуванні особистості насправді все ще більше посилюється. У час інформаційних технологій різко зростає обсяг необхідних для людини знань. Тому особливого значення набуває вміння самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися в стрімкому потоці нової інформації.

Успіхи у вивченні мови значною мірою залежать від того, наскільки чітко уявляють вчителі суть завдань, що стоять перед ними, наскільки правильно розуміють мету навчання. Якщо вчитель усвідомлює, що на уроці він повинен добиватись не тільки засвоєння учнями змісту певного параграфа, наведеного у підручнику формулювання чи визначення, а всіма доступними засобами формувати особистість школяра, – він не залишиться байдужим до мовного розвитку дитини.

Особливо ж відповідальна у цьому аспекті роль учителя-словесника, обов'язки якого дуже складні і настільки різноманітні, що обрати на кожному конкретному етапі багатогранного навчального процесу оптимальний варіант роботи надзвичайно важко. Першочергову роль у цьому відіграє усвідомлення завдань шкільного курсу мови.

В історії методичної думки спостерігалось різне розуміння самої суті роботи над вивченням рідної мови, співвідношення теоретичних і практичних її аспектів. Переоцінка ролі теоретичного матеріалу (головне – засвоєння знань про мову, визначень і правил, а вміння практично застосовувати набуті знання, мовний розвиток прийдуть самі собою), формальний підхід до організації навчального процесу (важливі не стільки засвоєні знання, скільки розумові операції, що

виконуються під час навчання і забезпечують розумовий і мовний розвиток учнів), утилітарне трактування навчального процесу (навчати тільки того, що буде потрібне у практичній діяльності, опрацювати лише ті теоретичні відомості, які потрібні для безпосереднього оформлення мовних навичок).

Перша, матеріальна, точка зору зводилась до того, що лінгвістична теорія, передусім граматики, «вчить правильно говорити і писати», і навчання тим ефективніше, чим більше фактичних відомостей засвоять учні. Результатом такого розуміння суті навчання було перевантаження програм і підручників фактичним матеріалом.

Джерелом формального розуміння суті процесу навчання був той безсумнівний факт, що ніякі знання механічно не трансформуються в уміння і навички. Але представники цього напрямку не врахували складного взаємозв'язку теорії і практики, наслідком чого був відрив практичного оволодіння мовою від засвоєння лінгвістичних відомостей.

Прихильники елементарно-практичного спрямування навчального процесу, намагаючись звести до мінімуму обсяг теоретичних відомостей, не брали до уваги того, що позитивно впливати на вироблення навичок можуть тільки добре усвідомлені, приведені у струнку систему знання, що відсутність такої системи негативно відіб'ється перш за все на рівні практичного оволодіння мовою.

Усі ці концепції були однобічними, а тому й неправильними. Сучасна дидактика, усуваючи цю однобічність, дотримується погляду про єдність теорії і практики у процесі навчання. Головні завдання середньої загальноосвітньої школи полягають у тому, щоб дати учням глибокі і міцні знання основ наук, прищепити їм навички практичного застосування цих знань, забезпечити розвиток їх розумових сил і здібностей, формування світогляду.

Суттєву роль у виконанні поставлених перед школою завдань можуть і повинні відіграти заняття з рідної і державної мови. Однією з основних передумов цього є чітке окреслення змісту навчання – точно визначений обсяг систематизованих знань, умінь і навичок, які становлять основу для всебічного розвитку особистості, формування у них наукового світогляду, стійких поглядів і переконань, пізнавальних інтересів і підготовки до трудової діяльності. При визначенні змісту

навчання мови лінгводидактика спирається на теорію пізнання. Суть цього процесу полягає у поетапному переході від спостереження і осмислення мовних явищ до врахування їх у мовленнєвій діяльності. Цього можна досягти лише тісним поєднанням теорії з практикою і при засвоєнні знань про мову, і при формуванні навичок усного і писемного мовлення.

Ця точка зору докорінно відрізняється від елементарно-практичної. Вона передбачає не максимальне скорочення лінгвістичних відомостей, а, навпаки, поглиблення теоретичного розгляду мовних явищ, системного підходу до засвоюваних учнями лінгвістичних знань. Вважається, що методичні завдання можуть бути розв'язані лише за умови, що методика керуватиметься, з одного боку, закономірностями людської психіки і процесу навчання і, з другого, специфікою структури мови та способом її функціонування.

Навчання мови вимагає міцної лінгвістичної основи і, отже, є однією із сфер практичного застосування мовознавства, одним з його виходів у практику. Але підвищення науково-теоретичного рівня програм, підручників і всієї методики викладання мови у школі полягає не в механічному перенесенні в школу формулювань, правил, визначень, міркувань і доказів, властивих науковим монографіям і посібникам для вищої школи, а передусім у переробці цих відомостей, у популярному, доступному для розуміння школярів способі викладу. Теорія у шкільному курсі мови не може бути самоціллю, але, в іншому ракурсі, не може цілком слугувати виробленню практичних умінь. Мова являє собою об'єкт реальної дійсності, суспільне явище, яке має свої специфічні особливості, свою структуру і закономірності функціонування, ознайомлення з якими є безсумнівною пізнавальною і виховною цінністю. І школа повинна знайомити учнів з основами науки про мову так само, як вона знайомить з основами інших наук, які вивчають явища природи або суспільства.

Проблема змісту будь-якої навчальної дисципліни, що має становити основи відповідної науки, дуже складна. Визначаючи зміст навчального предмета, відбирають: 1) теорії та ідеї, що допомагають усвідомити часткові факти певної сфери дійсності; 2) основні поняття і закони, якими треба оволодіти, щоб свідомо засвоїти провідні ідеї та теорії; 3) конкретні факти і явища, на вивченні яких можна

сформувати те чи інше поняття. Таким чином, логіка і структура навчального предмета визначається в основному змістом відповідної науки. Призначений для опрацювання фактичний матеріал програм повинен сприяти не тільки усвідомленню будови мови, але й формуванню умінь вибору мовних засобів оформлення тексту, навичок самоконтролю і самокорекції у мовній діяльності.

Характерно, що на всіх етапах розвитку методики навчання мови активну роль у розв'язанні її проблем відігравали провідні мовознавці. Лінгвістика дедалі активніше включається в окреслення змісту шкільного курсу мови. Багато років тривають розмови про розрив між науковою лінгвістикою і шкільним курсом мови, звучать заклики до їх зближення. Академік О. Текучов писав: «Шкільна граматики повинна являти собою популярно викладену наукову граматику, в якій не повинно бути ніяких штучних, псевдонаукових побудов. Отже, різниця між шкільною і науковою граматикою має полягати не в змісті, а в обсязі матеріалу, у відборі його для школи як найбільш важливого і необхідного, у пропуску таких відомостей, без яких школа може обійтись, а також у способах його подачі учням і сфері використання» [Текучев 1970, с. 174].

Сучасна школа не може обмежитись, як це було донедавна, опрацюванням граматики. Самий термін «шкільна граматики» давно застарів. Визначаючи зміст шкільного курсу мови, треба враховувати потребу системного підходу, всебічного висвітлення мовних явищ. Шкільна програма охоплює не лише граматику, а мову у всіх її виявах, у всій різноманітності її засобів і різновидів. Тому теоретична основа шкільного курсу включає, з одного боку, відомості про структуру мови і, з другого, відомості про норми мовлення, про функціонування мовних засобів.

Загалом шкільний курс охоплює елементи всіх лінгвістичних дисциплін, тільки в одному випадку вони стають предметом детального і ґрунтового вивчення (лексика, фонетика, будова слова і словотвір, морфологія і синтаксис), в інших – передбачається опрацювання лише основних понять (стилістика), загальне знайомство із суттю науки (діалектологія) чи з окремими деталями, зв'язаними з виучуваним матеріалом (історичне пояснення деяких форм). Із відомостями про структуру мови органічно пов'язується орфоепія,

орфографія, пунктуація, система роботи з розвитку мовлення. І все ж найбільше місця у шкільній програмі займає граматики, бо саме вона найтісніше пов'язується з іншими розділами науки про мову, а тому може служити базою, на якій розвивається мислення і мовлення учнів, будується навчання орфографії і пунктуації.

Відбір відомостей, що мають становити зміст шкільного курсу мови, ускладнюється рядом чинників. Дають себе знати давні традиції школи, які закріпили обсяг і спосіб опрацювання багатьох питань: у програмі і досі залишаються відомості, що не мають істотного теоретичного і практичного значення. У зв'язку з бурхливим розвитком сучасної лінгвістики, з наявністю у ній різноманітних шкіл і напрямків цілком природне прагнення до оновлення шкільної програми призводить інколи до поспішного внесення в неї необґрунтованих змін, неусталених дискусійних трактувань. Унаслідок цього порушується єдина концепція шкільного курсу, логіка його побудови, виникають суперечності між розділами.

Скажімо, трактування кінцевого *-ти* в інфінітиві як закінчення ніяких додаткових труднощів у сприйнятті структури дієслова не створює. Але тоді інфінітив вже не можна розглядати як незмінну форму, а отже, треба переглядати тлумачення такого, здавалось би, далекого від структури слова питання, як види синтаксичного зв'язку слів, зокрема прилягання. Треба пам'ятати, що шкільний курс мусить становити логічну цілість, жодна з деталей якої не суперечить загальній системі, і дуже обережно підходити до внесення в програму будь-яких змін.

Очевидно, шкільний курс неминуче повинен знаходитися на певній відстані від переднього краю науки, вбирати ті ідеї і погляди, що вже якоюсь мірою перевірені часом. Перегляд змісту навчання вимагає корінної переробки всієї структури програми і підручників, нового трактування висвітлюваного раніше матеріалу, і поспішність у цій справі ні до чого доброго привести не може.

Аналізуючи навчальні програми різних років, неважко помітити поступове зближення між шкільним курсом і науковою лінгвістикою. Спочатку було усунуто змішування граматики і логіки, судження і речення, потім – ненаукові трактування відокремлених членів як «скорочення підрядних речень», а конструкції з однорідними членами

– як «злитих речень». У чинній програмі впорядковано вживання термінів «звуки» і «букви», введено розгляд словосполучень як номінативної синтаксичної одиниці, розмежовано словосполучення та сполучення підмета і присудка як граматичної основи двоскладного речення, більш чітко з'ясовуються питання словотворення. Отже, все виразніше помічається, що шкільна граматики будується на тих же теоретичних засадах, що й наукова.

В сучасних умовах особливої ваги набуває те, щоб в основу шкільної програми було покладено єдину лінгвістичну концепцію, яка охоплювала б усі аналізовані факти мови і мовлення. Л. Федоренко вважає, що такою основою може стати логічна граматики, «яка полегшує учням розуміння значень мовних знаків; ця граматики вчить відрізняти граматичні значення (співвідносні з логічним рядом позамовної реальності) від лексичних значень (співвідносних з предметним рядом позамовної реальності)» [Федоренко 1973, с. 33]. Але в полі зору вчителя і учнів постійно мають перебувати як зміст, так і засоби його вираження. І тому, хоч змістове значення мовних одиниць у навчальному процесі враховується завжди, обмежитись традиційним підходом логічної граматики неможливо. Традиційне мовознавство стало основою для різноманітних сучасних теорій і напрямків, і кожен з них дає щось корисне і для шкільної граматики. Різні наукові напрямки допомагають осмислити різні аспекти мовної системи, зв'язки між її компонентами, розширюють можливості відбору і вибору фактичного матеріалу для вивчення в школі. І шкільний курс мусить враховувати дані різних лінгвістичних напрямків, але не механічно з'єднувати їх, а синтезувати усе цінне в єдиній дидактично опрацьованій системі.

Не можна не погодитись із польським ученим М. Яворським, який наголошував, що завданням навчання граматики в школах і взагалі завданням навчання рідної мови можуть з користю служити передусім ті концепції, які не є однобічними. Адже «важливо, щоб учні, вникаючи в структуру речення, усвідомлювали собі стосунки між елементами позамовної дійсності, що відбивається в мовних формах і конструкціях, і завдяки цьому здобували уміння розуміти тексти і конструювати змістовні і правильні висловлювання» [Jaworski 1960, с. 141].

Проте і врахування форми та змісту часто виявляється недостатнім. Нерідко цілком правильні щодо змісту і форми висловлення виявляються неприйнятними, якщо вони вжиті недоречно, без врахування обставин, ситуації. Крім форми та змісту, необхідно враховувати ще й функцію мовних засобів, їх призначення, сферу і спосіб використання. Тільки тріада ознак кожної мовної одиниці – форма (структура), значення (семантика) і функція (призначення) – дає їй достатньо обґрунтовану характеристику. І тільки врахування сукупності цих властивостей допоможе створити наукову концепцію шкільного курсу. Саме такий всебічний підхід дозволяє поєднати засвоєння учнями конкретних лінгвістичних відомостей з удосконаленням мовомислення, із практичним застосуванням мови.

Отже, в сучасній школі поняття науковості визначається перш за все методологією науки про мову, що забезпечує формування правильних поглядів на матеріальну природу мови, її функції, на систему мовних засобів, на розуміння питання про зміст і форму у мові, про їх діалектичний зв'язок. Тільки на цій основі може бути створений справді науковий шкільний курс мови.

Проте робота на уроці мови не може обмежуватись тим, що учні засвоять певну дозу лінгвістичних відомостей, викладених у підручнику. Раціонально побудований навчальний процес охоплює цілий комплекс лінгвістичних і дидактичних проблем, які навряд чи можливо повністю висвітлити у параграфі підручника. Є проблеми, які треба вирішувати поступово, у процесі всього опрацювання курсу. Це формування уявлення про багатство і красу рідної мови, про різноманітність мов, про мовну спорідненість, про історичний розвиток мови, про використання мовних засобів у мовленні. Такі питання, проходячи з уроку в урок, пронизують увесь процес навчання. Розв'язання їх також вимагає чіткого лінгвістичного окреслення.

Опора на теоретичні відомості необхідна і при опрацюванні орфоепічних, орфографічних та пунктуаційних норм, в роботі над розвитком зв'язного усного та писемного мовлення. Хоч учні й практично володіють мовою, але їх мовлення недосконале, неусвідомлене. А для свідомого використання мовних засобів

необхідно розуміти їх структуру, смислові, стилістичні особливості. Усунення різного роду помилок також неможливе без використання теоретичних відомостей.

Не можна не рахуватись і з тим, що не всі проблеми шкільного курсу можуть бути розглянуті з однаковою ґрунтовністю і глибиною. Одні, згідно з програмою, стають предметом детального теоретичного аналізу, здійснюваного із застосуванням наукових термінів та визначень, на рівні формування понять і використання їх у практичній діяльності. Такі, наприклад, питання про способи творення слів, про частини мови, про відмінність між словосполученням і реченням. Інші не передбачені для теоретичного опрацювання. Проте не тому, що вони зайві або принаймні не важливі. Часто перешкодою до розгляду питання є його теоретична складність, недоступність для дітей певного віку. Такими є, зокрема, значення відмінків, категорія стану дієслова, випадки подвійного синтаксичного зв'язку, закономірності порядку слів і частин складного речення, теорія суцільного тексту тощо. З багатьма з них знайомити потрібно, але не на спеціальних уроках, а принагідно, на «дотеоретичному» рівні – через спостереження уміло підібраного дидактичного матеріалу, через практичну роботу над розвитком мовлення. І хоч знання та навички, що формуються таким способом, не можуть бути настільки чіткими, стійкими і усвідомленими, як при теоретичному опрацюванні теми, все ж уявлення учнів про специфіку мовних явищ, про закономірності функціонування мови значно поглиблюються. Такі спостереження можуть бути і підготовкою до більш ґрунтовного опрацювання певних питань у системі позакласної роботи, факультативних занять або й на наступних етапах лінгвістичної освіти у процесі професійної підготовки. Уміло спрямовуючи такі «дотеоретичні» спостереження, вчитель дістає змогу впливати на стихійний процес оволодіння мовою.

Немає таких мовних засобів, таких закономірностей використання їх у процесі мовлення, які не могли б стати об'єктом спостережень. Але для того, щоб стимулювати активність учнів, заохочувати утворення і вживання найрізноманітніших морфологічних форм і синтаксичних конструкцій на рівні наслідування зразків, сам учитель мусить бездоганно володіти відповідним теоретичним матеріалом.

Для того, щоб практичне значення теоретичних відомостей могло виявитись, щоб лінгвістичні поняття, одержані учнями, не були абстрактно-схоластичними, учитель повинен постійно тренувати учнів у застосуванні набутих знань у практиці мовлення та письма і цим перевіряти і закріплювати їх.

Ефективність навчання мови, таким чином, залежить не тільки від суті засвоєваних учнями понять, термінів і правил, тим більше не від їх кількості, а і від усієї організації навчального процесу, від вдалого добору дидактичного матеріалу, методів і прийомів роботи. Позитивна роль методичних засобів навчання може виявитись лише тоді, якщо вони будуть лінгвістично обґрунтованими, відповідатимуть характерові і змістові опрацьованого матеріалу. Важливо знати не тільки **що** вивчати на уроках мови, але й **як** вивчати, і **чому** вивчати саме так. При доборі дидактичного матеріалу треба враховувати всі риси аналізованого явища, добиватися усвідомлення його суттєвих, визначальних ознак і тим самим – правильного формування понять. Обдумуючи систему вправ, треба враховувати як процес засвоєння відомостей про мовні явища, так і становлення зв'язаних із ними практичних умінь. Треба чітко і виразно уявляти труднощі, які виникають під час опрацювання конкретної теми. В одних випадках вони зумовлені складністю визначення (наприклад, прийменника чи прислівника) або абстрактністю формованих понять (наприклад, про види дієслова), в інших – зв'язані з врахуванням семантичних чи стилістичних відтінків мовних засобів (лексичних і граматичних синонімів, родових і видових назв), із побудовою певної конструкції (наприклад, речень з підрядними означальними) чи її вживанням (наприклад, відсутність у розмовно-побутовому мовленні дієприслівникових зворотів, а в діловому та науковому – дієслівно-вигуківих та інших експресивних форм присудка). Від того, наскільки ясно уявляє вчитель типологію труднощів, з якими стикаються учні при вивченні тої чи тої теми, він зможе вибрати такі методи і прийоми роботи, що сприятимуть запобіганню помилок.

Причиною труднощів буває не тільки характер опрацьованого матеріалу, але й особливості мовного середовища, у якому перебувають учні. Необхідність певних видів роботи може зумовлюватися рисами місцевої говірки. В умовах білінгвізму

суттєвим фактором організації навчального процесу є характер двомовності. Тут має значення не тільки співвідношення мовних систем, але й конкретна їх взаємодія у свідомості школярів, спричинена мірою практичного володіння обома мовами. Спостерігається не тільки позитивний перенос аналогічних фактів однієї мови на іншу, так і змішування, інтерференція відмінних явищ – фактори, що зумовлюють появу так званого суржику.

Врахування цих обставин необхідне і для раціонального розподілу навчального часу. Тому значення лінгвістичних основ не зводиться до встановлення змісту шкільного курсу мови і його висвітлення у підручнику. Не можна не погодитись з А. Дудниковим у тому, що проблема ця надзвичайно багатогранна [Дудников 1973, с. 14–15]. Зокрема, вона охоплює такі аспекти:

- 1) з'ясування можливості відображення у школі сучасних досягнень лінгвістики;
- 2) синтез лінгвістичних відомостей, що максимально відповідали б цілям і завданням школи, на основі єдиної лінгвістичної концепції;
- 3) вибір лінгвістичних понять для обов'язкового вивчення, визначення їх лінгвістичної суті і системних зв'язків між ними;
- 4) виявлення основних принципів поєднання роботи над вивченням мови і розвитком мовлення учнів;
- 5) встановлення типології труднощів в оволодінні матеріалом кожної програмової теми;
- 6) обґрунтування методичних засобів опрацювання матеріалу.

Отже, лінгвістичні основи лінгводидактики стосуються обґрунтування всіх аспектів педагогічної роботи над засвоєнням мовних знань і виробленням навичок усного і писемного мовлення як учнів, так і студентів. Такий підхід сприятиме професійному зростанню майбутніх учителів-словесників, повновартісній реалізації завдань сучасної школи.

РОЗДІЛ 1 ТРАЄКТОРІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

1.1. Удосконалення змісту курсу «Практикум з української мови» з метою формування фахових компетентностей студентів-філологів

Реформування національної освіти в Україні потребує пошуків нових шляхів та підходів до викладання основ наук у загальноосвітній та вищій школі, особливо української мови, яка є важливим фактором формування національно свідомої, високорозвиненої мовної особистості.

Концепція мовної освіти, Державний стандарт і чинні програми орієнтують на те, що кінцевою метою навчання мови школярів є не тільки вивчення мовних засобів для здійснення комунікації, а й навчання самого процесу одержання й передачі інформації. Саме тому комунікативно-діяльнісний підхід до викладання рідної мови набуває на сьогодні особливої актуальності.

Формування мовленнєвих компетентностей учнів активно досліджується у сучасній лінгводидактиці і здійснюється у шкільній практиці. Вітчизняна методика навчання української мови у вищих навчальних закладах останнім часом збагатилася працями, що стосуються вдосконалення професійного мовлення студентів-нефілологів окремих спеціальностей. У докторській дисертації «Формування мовнокомунікативної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів» К. Климова підкреслює: «Професійна мовнокомунікативна компетентність посідає одне із визначальних місць у системі універсальних і спеціальних компетентностей учителя» [Климова 2011, с. 1]. Фахові компетентності словесників стали предметом вивчення лише окремих науковців. Частково висвітлюється професійна підготовка студентів-філологів до роботи в школах різних типів у підручнику «Методика навчання рідної мови в середніх

навчальних закладах» за редакцією М. Пентилюк [МНРМСНЗ]. А підручник із методики викладання української мови у вищій школі, на жаль, ще чекає на своє видання.

На думку О. Семеног, «...основою системи професійної підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури має стати компетентнісно-орієнтований підхід» [Семеног 2005, с. 31]. Серед компетенцій, які повинна формувати система навчання у словесника, авторка виділяє лінгвістичну, мовну, комунікативну, фольклорну, літературну, культурознавчу, педагогічну, психологічну, методичну, інформаційну і дослідницьку. Вона підкреслює, що потреба в реалізації комунікативного підходу у шкільному викладанні, зниження мовленнєвої культури в суспільстві вимагає якісної комунікативної компетенції учителя [Семеног 2005, с. 32–33].

Аналізуючи програми мовознавчих курсів, які читаються на філологічних факультетах педагогічних закладів освіти, Л. Златів констатує, що у підручниках і посібниках для вищої школи немає чіткого комунікативного спрямування навчання мови [Златів 2000]. У її дисертаційній роботі розроблено методику формування у студентів-першокурсників філологічного факультету вмінь сприймати й адекватно відтворювати зміст науково-навчального тексту на основі текстоцентричного і комунікативно-діяльнісного підходів у межах «Практикуму з української мови».

Як бачимо, комунікативну компетентність майбутнього вчителя української мови і літератури пропонується формувати перш за все на заняттях із розвитку наукового мовлення. Культура спілкування в інших сферах залишається поза увагою. З огляду на це ще на початку запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах України III-IV рівнів акредитації у рамках Болонського процесу виникла необхідність створення нової програми із «Практикуму української мови», яка передбачала б удосконалення культури спілкування у всіх сферах, ставила за мету формування основних фахових компетентностей студентів-філологів і формувалася б як набір залікових кредитів. Експериментальний варіант такої програми укладено і надруковано у 2005 році в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка [ПУМ]. Упродовж десяти

років вона пройшла апробацію, була дещо конкретизована і доповнена. Остаточний варіант подано у додатках. Мета цієї розвідки – опис структури, обґрунтування змісту та методичних особливостей реалізації програми із практикуму української мови під час підготовки вчителя-філолога у педагогічному виші.

Структура розробленої нами програми включає вступ, у якому вказано предмет, мету, завдання, міждисциплінарні зв'язки курсу «Практикум з української мови». Зазначено, що основними завданнями практикуму є поглиблення і розширення знань з основних розділів шкільного курсу української мови: фонетики, графіки, орфоєпії, словотвору, морфології у їх безпосередньому зв'язку з орфографією, синтаксису і пунктуації, лінгвістики тексту, стилістики. Перелічено основні знання та вміння, відповідно до вимог освітньо-професійної програми, подано змістове наповнення трьох змістових модулів (ЗМ), основну і додаткову літературу до курсу, визначено засоби діагностики успішності навчання.

Особливість програми полягає у тому, що поряд із традиційним для практикуму української мови відбором і організацією навчального матеріалу, який орієнтовано на опрацювання орфографії та пунктуації, запропоновано блок питань, пов'язаних із розвитком зв'язного мовлення і спрямованих на закріплення та вдосконалення частково здобутих у школі, частково нових умінь і навичок, що стосуються лінгвістики тексту та різних аналітичних форм почутого чи прочитаного, а також культури ділового спілкування. Це і складання плану, і тезування, конспектування, рецензування, написання рефератів, курсових робіт, наукових статей, анотацій тощо, і оформлення офіційних документів. Адже жодна із навчальних дисциплін не ставить такої мети. А першокурсникам, як свідчить практика, перш за все якраз і бракує таких умінь, тим більше, що методика вищої школи, особливо у зв'язку із процесами ECTS, передбачає, що студент готовий до самостійного опрацювання матеріалу, тому тільки 30 – 60 % навчального навантаження відводиться на лекційні, семінарські, лабораторні заняття, решта часу – самостійна та індивідуальна робота із науковою літературою. Зрозуміло, що такі уміння й навички, як визначення теми, основної думки, поділ тексту на мікротеми, складання плану, написання тез,

конспектування, реферування тощо є елементарною і необхідною ланкою, яка забезпечить поглиблене самостійне вивчення будь-якого навчального матеріалу, у тому числі і під час підготовки до семінарських, практичних і лабораторних занять, а також формуватиме дослідницький підхід до здобуття знань.

З огляду на це у програмі передбачено здобуття кредитів за трьома змістовими модулями: ЗМ I «Текст. Стилi і типи мовлення», ЗМ II «Фонетика, графіка, орфоепія, словотвір, морфологія і орфографія», ЗМ III «Синтаксис і пунктуація».

Комунікативні уміння і навички закріплюються і вдосконалюються під час навчальної роботи над першим змістовим модулем, який включає такі теми і питання до них:

Тема 1. Текст як продукт мовленнєвої діяльності

Визначення тексту. Його найважливіші ознаки: тематична цілісність, зв'язність, структурна організація, завершеність.

Тема, підтеми, основна думка тексту.

Структурні компоненти тексту (речення, складне синтаксичне ціле – ССЦ або надфразна єдність). Абзац.

Зв'язки між складовими частинами тексту (контактні і дистантні, послідовні і паралельні, перспективні і ретроспективні). Відоме і нове або тема і рема.

Мовні засоби текстового зв'язку (сполучники, вставні слова, тематична лексика, займенники або займенникові слова, лексичні повтори, синоніми, співвідносність форм дієслова, риторичні питальні речення, називні та непоширені речення, неповні речення тощо).

Тема 2. Типи і форми мовлення

Форми мовлення (монолог, діалог, полілог). Їх особливості.

Типи монологічного мовлення: розповідь, опис, роздум. Особливості їх побудови, розгортання змісту і мовного оформлення. Залежність цих характеристик від стилю спілкування.

Поєднання у висловлюванні різних типів мовлення.

Тема 3. Стилї сучасної української літературної мови

Поняття про функціональний стиль. Залежність мовного стилю від сфери застосування, мети спілкування, змісту висловлювання тощо.

Основні ознаки наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього, розмовно-побутового, конфесійного стилів та їх різновидів.

Тема 4. Письмові роботи наукового стилю

Види письмових робіт наукового стилю (план, тези, конспект, реферат, курсові та дипломні роботи, наукові статті, рецензії, анотації, тощо).

План і тези тексту. Послідовність складання плану і написання тез. Спільне й відмінне між ними. Їх види. Основні вимоги оформлення.

Конспект. Його види. Особливості конспектування усних і писемних висловлювань. Оформлення конспектів (система виділень, скорочень, умовних позначень тощо).

Реферат. Види рефератів (монографічні й оглядові, інформативні або реферати-конспекти й індикативні або реферати-резюме, автореферати).

Послідовність підготовки і написання рефератів. Їх структура, технічне і мовне оформлення.

Курсова та дипломна роботи. Їх види. Основні етапи виконання. Особливості цих етапів. Структура та зміст, правила технічного оформлення, у тому числі бібліографічного опису джерел, посилань, титульного аркуша тощо.

Наукова стаття, її композиція та оформлення. Особливості наукової доповіді.

Анотація. Їх структура та види.

Рецензія. Вимоги до композиції й оформлення.

Тема 5. Писемне й усне ділове спілкування

Основні ознаки офіційно-ділового стилю, його підстилї.

Документи, їх класифікація, загальні вимоги оформлення. Формуляр. Реквізит.

Автобіографія, резюме, заява, доручення, розписка, пояснювальна і доповідна записки, наказ, ділові листи, акти, характеристика,

довідка, оголошення, запрошення, вітальний адрес, телеграма, телефонограма, факс, адреса, угода, інструкція, звіт.

Усне ділове спілкування (публічне й приватне).

Міжособистісне спілкування і мовний етикет.

Така послідовність матеріалу сприятиме глибшому осмисленню основних лінгвістичних понять, допоможе усвідомити їх у всій повноті взаємозв'язків, як, наприклад, знання про стильові різновиди сучасної української літературної мови стануть основою для вмінь визначати стиль і тип текстів, творити їх структурно і словесно правильно і под.

Опрацювання елементів лінгвістики тексту забезпечить практичне оволодіння мовою і стане основою розвитку комунікативної компетентності студентів, їх умінь спілкуватися в різних життєвих ситуаціях.

Крім того, доцільність уведення матеріалу із лінгвістики тексту зумовлена тим, що майбутні вчителі-словесники мають бути належним чином підготовлені до проведення роботи над текстом на уроках української мови, адже сучасна шкільна програма передбачає опрацювання елементів лінгвістики тексту з метою підвищення рівня комунікативних умінь учнів. Мовленнєва змістова лінія навчальної програми з української мови спрямована на формування вмінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови у різних життєвих ситуаціях. Тому в сучасній школі систематична робота з текстом повинна стати невід'ємним компонентом мовної освіти.

Успішне оволодіння знаннями, вміннями і навичками із лінгвістики тексту значною мірою залежить від рівня підготовки вчителя, оскільки недостатні лінгвістичні знання сповільнюють реалізацію навіть правильно поставлених педагогічних завдань, що призводить до небажання учня постійно й глибоко опановувати весь навчальний матеріал, розуміти й усвідомлювати те, що набуті знання й навички знадобляться в практичній діяльності. Сучасні методисти підкреслюють, що учитель-філолог повинен бути обізнаний із найголовнішими досягненнями текстознавства, і враховуючи їх, він має організовувати на уроці роботу із засвоєння способів творення тексту, зв'язку його частин, частотності вживання одиниць різних

мовних рівнів залежно від стилю мовлення, відповідних життєвих ситуацій тощо.

А рівень володіння вчителем знаннями і вміннями із лінгвістики тексту, наголошує І. Кочан, залежить від правильної та чіткої організації навчального процесу у педагогічних закладах вищої освіти, тобто навчально-професійна діяльність студентів повинна бути побудована так, щоб це сприяло ефективній підготовці вчителя-філолога до лінгвістичного аналізу тексту, тому що це пов'язано з їх майбутньою професійною діяльністю, оскільки педагоги «повинні навчити учнів працювати з текстом на уроках мови» [Кочан 2008, с. 10].

Із цією метою на заняттях із практикуму української мови повинна реалізовуватися система навчально-тренувальних вправ, виконання яких сприяє формуванню і вдосконаленню вмінь і навичок із лінгвістики тексту, і вона повинна бути цілісною, продуманою, послідовною, різноспрямованою, тобто передбачати різноманітні навчальні дії. Для засвоєння теоретичних відомостей про текст вправи повинні містити такі завдання: визначити тему, основну думку тексту, проаналізувати його зміст, тип, стиль, способи та засоби зв'язку речень у тексті, «відоме» і «нове», дібрати заголовок, що відповідає темі і меті, скласти план до тексту. Друга група завдань над текстом полягає у побудові власних висловлювань відповідно до заданої у тексті теми, стилю, типу мовлення, із використанням певних мовних одиниць, редагування тощо. Третю групу завдань варто спрямувати на вироблення вмінь і навичок знаходження, аналізу, використання мовних одиниць наявних текстів, з'ясування їх ролі у ньому.

Узявши до уваги погляди В. Скалкіна, Т. Ладиженської В. Мельничайка, Л. Варзацької, О. Горошкіної [Скалкін 1978; Ладиженська 1981; Мельничайко 1984; Варзацька 1986; Горошкіна 2010] щодо роботи із текстом, формування комунікативних та творчих умінь на цій основі і запропоновані ними класифікації вправ, вважаємо за доцільне на заняттях із практикуму української мови використовувати такі групи вправ із лінгвістики тексту, що у свою чергу представлені різними підгрупами.

Більш детально систему вправ подаємо у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Система вправ для опрацювання елементів лінгвістики тексту в
межах «Практикуму з української мови»**

<i>Група 1. Вправи на основі готового тексту, які не вимагають його зміни</i>		
Підгрупи вправ	Мета вправ	Види завдань
Аналітико-розпізнавальні	Формувати вміння аналізувати текст, мовний матеріал, потрібний для вираження змісту висловлювання.	Аналіз тексту (визначення теми, мети, добір заголовка, визначення видів і засобів зв'язку речень у тексті), виявлення мовних явищ за їх характерними ознаками, їх аналіз у зв'язному висловлюванні, мовний розбір.
<i>Група 2. Вправи, які передбачають створення тексту або можливість внесення змін</i>		
Підгрупи вправ	Мета вправ	Види завдань
Конструктивно-творчі	Формувати вміння створювати власні висловлювання, будувати і вживати мовні засоби у мовленні, забезпечувати правильність структури мовлення учнів, розвивати їх мислення та творчість.	Побудова тексту за опорними словами, відтворення деформованого тексту, моделювання (складання тексту за схемою – моделювання різних видів текстового зв'язку – паралельного і послідовного), розширення тексту, згортання тексту, складання тексту за питаннями або планом, вставка слів на місці пропущених.

Продовження таблиці 1.1

Трансформаційні	Формувати вміння і навички здійснювати заміну мовного матеріалу.	Синонімічні, антонімічні заміни, перетворення мовних одиниць та їх форм.
Комунікативні	Формувати вміння самотійно використовувати засвоєні мовні явища у конкретній ситуації мовлення.	Ситуативні (вправи на основі реальних чи уявних ситуацій), дискусивні.
<i>Група 3. Комбіновані вправи</i>		
Підгрупи вправ	Мета вправ	Види завдань
Репродуктивно-творчі	Розвивати вміння і навички аналізувати, відтворювати тексти різного типу й стилю мовлення та створювати власні за їх зразком.	Створення власного тексту на основі опрацьованого, диктанти із творчим завданням.
Корекційні	Формувати вміння редагувати власні висловлювання та готові тексти, аналізувати мовні одиниці у них.	Навчальне редагування тексту та мовних одиниць у ньому.

Як бачимо, до першої групи належать аналітико-розпізнавальні вправи. Вони забезпечують усвідомлення студентами структури мови, функції кожної із мовних одиниць, які виявлені у тексті шляхом аналізу. До другої групи належать конструктивно-творчі, трансформаційні та комунікативні вправи. Їх виконання дає можливість формувати практичні вміння будувати власні зв'язні висловлювання, перетворювати, замінювати мовний матеріал тощо. Серед комбінованих вправ виділяємо репродуктивно-творчі та корекційні, оскільки вони передбачають різноманітні операції над мовним матеріалом. Пропонована система ґрунтується на характері діяльності здобувачів вищої освіти, навчальній меті, а також враховує етапи становлення мовленнєвих навичок (сприйняття і репродуктивне відтворення мовних засобів, формування вмінь будувати і вживати

мовні засоби, добирати мовний матеріал, необхідний для вираження певного змісту, використання засвоєного мовного матеріалу у нестандартних ситуаціях).

Робота із формування комунікативної компетентності першокурсників передбачає **два етапи**:

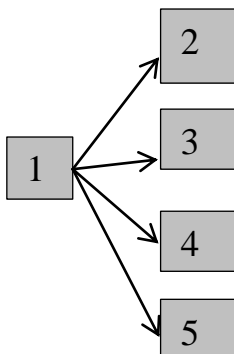
1) перший – опрацювання елементів лінгвістики тексту на заняттях із першого змістового модуля «Текст. Стилї і типи мовлення»;

2) другий – удосконалення вмінь і навичок роботи з текстом на заняттях із другого «Фонетика, графіка, орфоепія, словотвір, морфологія і орфографія» та третього «Синтаксис і пунктуація» змістових модулів.

Кожен із етапів має свою специфіку: особливість першого полягає у тому, що роботі з текстом присвячено всі теми першого змістового модуля, а другий характеризується тим, що лінгвістика тексту опрацьовується паралельно із вивченням орфографії та пунктуації.

На **першому етапі** після з'ясування теоретичного матеріалу проводиться спостереження над структурою тексту, який пропонується, визначення його теми, основної думки, типу, стилю мовлення, «відомого» і «нового» у кожному реченні, видів текстового зв'язку (послідовний, паралельний; перспективний, ретроспективний; контактний, дистантний), мовних засобів зв'язку речень у тексті тощо.

Під час вивчення теми «Текст» можна використати різні вправи, наприклад, конструктивно-творчу із завданням: *Побудуйте текст, на основі таких опорних слів: родина, батько, діти, мати, щастя, затишок, оселя, любов, вдячність, праця. Доберіть до нього заголовки, визначте «відоме» і «нове» у реченнях тексту. Підкресліть слова, найважливіші для висловлювання.* До цієї ж теми можна запропонувати скласти невелике висловлювання на тему: «Моя улюблена професія», речення якого поєднуюватимуться паралельним зв'язком за такою схемою:

Вправа є комунікативною, а також включає елементи конструктивно-творчої, оскільки передбачає створення власного висловлювання за схемою.

Для кращого усвідомлення стильових рис і мовних особливостей різних стилів під час вивчення теми «Стилі сучасної української літературної мови» на заняттях доцільно пропонувати аналітико-розпізнавальні вправи, що дають можливість простежити, які мовні одиниці функціонують в аналізованих текстах, пригадати їх стильові ознаки, визначити сферу використання та функції. Це можуть бути, наприклад, тексти художнього та публіцистичного стилів.

Завдання до художнього тексту: *Прочитайте текст. Визначте його стиль, тему, «відоме» і «нове» у кожному реченні, види текстового зв'язку (послідовний, паралельний; перспективний, ретроспективний; контактний, дистантний), мовні засоби зв'язку речень у тексті. Знайдіть і выпишіть мовні засоби, які репрезентують стильові особливості тексту.*

Город біля хати

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, поросле пелюстками, світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою. Скільки того сміху на городі – всі соняшники сміються, веселі, тільки підійди до нього.

Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють-поночіють. І вже того сміху не видно й не чути на городі, і вже затихають живі кобзи, або ж і зовсім позамовкали. Стоять на межі поміж грядками, поміж картоплею та кукурудзою не розсудливі й приязні світільники, а похмурі квіти смутку й темряви. Стоять мовчки, думають про своє, і в їхньому заглибленому думанні й мовчанні висловлюється щось чуже (Є. Гуцало).

На основі тексту публіцистичного стилю можна виконати конструктивно-творчу вправу: *Прочитайте текст. Визначте його тему, ідею, стильові риси, мовні засоби, якими автор доносить до читача головну думку, види текстового зв'язку. Поділіть текст на частини. Згорніть його зміст, залишивши найважливішу інформацію.*

Поет композиції і барв

Микола Дмитрух – графік, член спілки художників України з 1990 року. Народився 20 червня 1954 року в с. Краснопілля на Миколаївщині. У 1979 році закінчив Винницьке училище прикладного мистецтва (відділення художньої обробки дерева) у С. Вархоли та В. Жаворонкова. Працює в галузі графіки. Був учасником творчих груп. Твори М. Дмитруха зберігаються в музеях України та приватних колекціях за кордоном. Учасник збірних та групових виставок у Тернополі, Львові, Полтаві, Ужгороді, Києві, Дніпропетровську, Жешові (Польща), Живцу (Польща), Орську (Росія), Рівному.

Найбільші успіхи Миколи, як на мою думку, пов'язані із живописними роботами, а це акварелі, темперні композиції кольором (тому живописні).

Вони лаконічні, умовні, асоціативні. Художник знайшов свій колорит, форму і тим самим визначився як індивідуальність.

Твори М. Дмитруха на перший погляд абстрактні, але коли уважно подивитись і творити разом з художником, знаходиш поєднання кількох реалій. Адже кожна абстракція – квінтесенція, філософське узагальнення реальності.

Оригінальність фактури, довільний силует підсилюють умовність композицій. Ось як відгукувався про творчість Миколи Дмитруха мистецтвознавець польської газети «Новини» Антоні Адамксі, коли 1995 року в Жешові були експоновані, згідно з програмою IV Днів слов'янської культури, роботи групи художників із Тернополя: «Микола Дмитрух презентує два цикли: «Пам'ятки» і «Тилігуло-Березанський степ»... В архітектурі і в природі шукає насамперед настрою. Відтворює безкінечність степової пустелі, яка тягнеться без кінця, пригнічена грозовими хмарами бурі, скупаними в гіллі, у світлі місяця. М. Дмитрух вміє дивитися на світ як поет, вразливий на форму, на колір, на світло, що змінюється, тонкий і повний недоказаного, його бачення пам'яток і є кращим тому доказом».

Микола постійно у творчих пошуках, не заспокоюється на досягнутому.

Відзначу й те, що він – викладач Тернопільської обласної художньої школи, якій саме завдяки таким педагогам і митцям

вдається в цей нелегкий час утримуватися на високому професійному рівні. Хай щастить йому і його колегам (З газети).

Згортаючи текст, студенти проникають у його структуру і розуміють, що про будь-яку подію можна розповісти і стисло, і більш детально.

Під час опрацювання теми «Писемне й усне ділове спілкування» доцільно використати трансформаційні, корекційні, репродуктивно-творчі, комунікативні вправи, у яких потрібно здійснити заміну стилістично забарвленої лексики (просторічних, діалектних, емоційно-експресивних слів тощо) на загальноживані слова та канцеляризми, відредагувати тексти документів, створити власні.

Тема «Письмові роботи наукового стилю» передбачає одночасно формування як комунікативної, так і дослідницької компетентності, адже студенти, з одного боку, повинні продемонструвати повноту засвоєння навчального матеріалу, широту ознайомлення з літературою, що стосується теми, а з іншого – виявити вміння критично користуватися цією літературою, оцінювати її наукову вартість, поглиблено висвітлювати певні питання, зіставляти висловлювання різних учених, коментувати їх, з'ясовувати правильність або хибність окремих суджень, робити теоретичні узагальнення під час виконання індивідуально-дослідних завдань (ІНДЗ), передбачених цим ЗМ, – написання рефератів з історії чи проблем українського правопису, наукової статті, рецензії тощо.

На **другому етапі** увага зосереджується на з'ясуванні ролі тих мовних явищ, що вивчаються, в організації зв'язних висловлювань, їх значення для вираження думки тощо. Завдання до тексту сприяють виробленню у студентів свідомого ставлення до використання мовних засобів, активізують їх мисленнєву діяльність, спонукають до власних творчих пошуків.

Значні можливості для формування комунікативної компетентності шляхом поглиблення знань про особливості будови тексту дає вивчення теми «Морфологія і орфографія». Робота над елементами лінгвістики тексту може здійснюватися під час опрацювання всіх частин мови. Найбільше уваги необхідно

зосередити, вивчаючи займенники, сполучники, прислівники, дієслова, тому що вони виконують роль засобів міжфразового зв'язку.

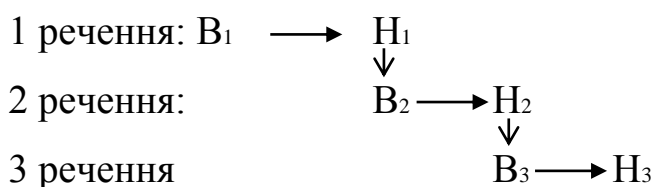
Важливими навчальними завданнями під час опрацювання іменника як частини мови у поєднанні з лінгвістикою тексту є формування у студентів умінь знаходити і аналізувати іменники (власні та загальні, назви істот та неістот, конкретні та абстрактні, збірні), граматичні категорії (рід, число, відмінок) у тексті, з'ясувати їх важливість для розкриття головної думки, обґрунтувати необхідність використання різних відмінкових форм іменника для поєднання слів між собою.

Під час вивчення іменника доцільно проводити спостереження за значенням тематичних та спільнокореневих груп лексики, роллю опорних слів-іменників у організації смислової єдності тексту, а також за можливістю бути засобом міжфразового зв'язку, оскільки іменник часто виступає семантичним еквівалентом вжитих раніше слів у тексті, залежністю точності й ясності висловлення від правильного вживання іменника.

Із цією метою варто пропонувати для виконання такі вправи, як: аналітико-розпізнавальні, конструктивно-творчі, трансформаційні, комунікативні та комбіновані.

На наступному етапі вивчення іменника завдання на основі тексту можуть бути конструктивно-творчими та трансформаційними. Наприклад, першокурсникам можна запропонувати побудувати текст за опорними словами-іменниками: *Визначте відміни у словах: країна, нація, усвідомлення, причетність, воля, земля, мати, гордість, ім'я. Утворіть текст, використавши подані слова у різних відмінкових формах. Доберіть заголовок. Визначте «відоме» і «нове» у реченнях тексту.*

Різновидом конструктивно-творчих вправ є складання тексту за схемою. Завдання може бути таким: Складіть текст, у якому «новим» будуть іменники, що стають «відомим» у наступному за такою схемою:

(Зразок: *Літо – чудова пора року. Вона щедро дарує нам тепло. Його приносять промінчики сонця. Немов чародії, вони ніжно торкаються всього довкола. І земля, повітря, небо – все змінюється.*)

Доцільним є виконання трансформаційних вправ, у яких пропонується замінити повторювані слова іменниками ширшого значення, синонімічними або образними, власними назвами тощо.

Під час опрацювання питання «Іменники – загальні і власні назви. Велика літера і лапки у власних назвах» варто звернути увагу на вживання у тексті перифраз, що замінюють власні назви і є образними висловами, з'ясувати їх роль в емоційно забарвлених текстах, зокрема в художніх творах.

Аналогічні вправи та спостереження будуть доцільними і під час вивчення прикметника, числівника та займенника. Завдання на основі дібраних або створених студентами текстів для їх опрацювання спрямовані на розвиток умінь правильно вживати ці частини мови у власних висловлюваннях, розпізнавати їх граматичні категорії, розряди за значенням, синтаксичну роль тощо.

Найбільше можливостей для опрацювання лінгвістики тексту дає вивчення займенника. Адже займенник, крім того, що вказує на особу, предмет, ознаку, кількість, але не називає їх, є засобом міжфразового зв'язку речень у тексті. Конкретного лексичного значення він набуває лише в контексті, коли його співвідносять із певними частинами мови. Тому специфіку займенників неможливо усвідомити без аналізу взаємозв'язаних речень, перше з яких дозволяє сприйняти реальний зміст займенника, що знаходиться в другому:

Для розуміння ролі займенника як важливого мовного засобу зв'язку можна використати вправи різного типу. Найдоцільнішими будуть конструктивно-творчі, трансформаційні та корекційні. Так, першокурсникам можна запропонувати відтворити деформований текст, заповнити пропуски займенниками із довідки, замінити повторюванні іменні частини мови, відредагувати речення, поставивши займенники у правильній формі, перетворити займенники однієї особи на іншу, прочитати текст, пропускаючи займенники тощо. За допомогою комунікативних вправ варто спостерігати, яка роль цієї частини мови у забезпеченні зв'язності тексту, визначати «відоме» і «нове» у реченнях, види зв'язку тощо.

Вивчення дієслова також має великий потенціал для опрацювання лінгвістики тексту, оскільки різні часові та видові форми цієї частини мови є важливим засобом міжфразового зв'язку речень у тексті. Вони забезпечують цілісність, послідовність викладу думок у висловлюванні. Тому опрацювання дієслова варто спрямовувати не лише на формування системи знань про його значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, а й на розвиток навичок та вмій виявляти дієслова у тексті, обґрунтовувати їх роль у забезпеченні єдності висловлювання тощо.

Виконуючи завдання, студенти усвідомлюють, що вживання однакових або різних часових форм дієслова зумовлене всім змістом висловлюваного, тому довільно замінювати їх не можна. Цього можна досягти внаслідок роботи над текстом. На його основі першокурсникам можна запропонувати виписати дієслова, визначити їх морфологічні ознаки, синтаксичну роль, зробити мовний розбір окремих дієслів, перетворити одні часові та видові форми на інші, здійснити синонімічні заміни, вставити потрібні дієслова на місці пропущених, відредагувати або відтворити деформований текст, розкрити дужки, дібравши потрібну форму дієслова, створити власне висловлювання із використанням певних дієслівних форм тощо. При цьому потрібно пропонувати завдання із лінгвістики тексту: добір заголовка, визначення теми, мети висловлювання, типу, стилю мовлення, видів зв'язку речень, поділ тексту на логічно завершені частини, спостереження за виражальними функціями дієслів у висловлюванні: *Прочитайте виразно текст. Визначте його тему, мету, стиль і тип мовлення. Доберіть заголовок. Знайдіть у тексті дієслова минулого часу, запишіть їх. Проведіть мовний експеримент: спробуйте замінити форми минулого часу теперішнім. З'ясуйте роль часових та видових форм дієслова у забезпеченні зв'язності тексту.*

На край світу – у прямому й переносному значеннях – закинула доля Тараса під час служби в армії. Хабаровськ – аж ніяк не за городами. Усе чуже: і люди, і мова. Наш герой був водієм. І пригадалося йому таке. Підходить якимось до прапорщика місцевий житель і просить перевезти вантаж додому. Під'їхали до обійстя. «Не місцеві тут живуть», – подумав солдат. Він уже був знайомий із побутом росіян, їхнім способом існування. Назустріч вийшла бабця й

каже до чоловіка: – А де ти, Микольцю, так довго був? Тарас завмер. Чи не почулося? Чи можливо тут, на краю землі, від старенької почути українську мову? Підійшов ближче. – Добридень, бабцю! – привітався. Старенька зацікавилася. Здивовані очі пильно вдивлялися в хлопця. Старечі, укриті глибокими зморшками губи намагалися щось сказати. – Сину! – скрикнула безсило. Виселена разом із сім'єю в далекому 1946 році жорстоким сталінським режимом із рідного Золочева всього лише за те, що щиро любила свій край, вона вперше за довгі сорок літ почула від незнайомої людини рідне українське слово. А потім були обійми, поцілунки й гіркі-гіркі сльози, сльози радості й печалі. Тарас подружився з родиною, частенько навідувався із солдатами-земляками на свіже молоко. А коли настало Різдво, хлопці прийшли колядувати. «Нова радість стала, яка не бувала», – лунало над вічними хабаровськими болотами, над далеким чужинським краєм, гріючи серця українців, які, дізнавшись про візит хлопців, за десять і навіть за двадцять кілометрів примчали з усіх околиць. «...Над вертепом звізда ясна світу засіяла...». І горітиме вона в кожному куточку Всесвіту, де б'ється хоча б одне серце, сповнене чистою любов'ю до матінки України (За І. Ковалем).

Виконання такої вправи створює ситуацію пошуку. З'ясувавши, що в тексті багато дієслів минулого часу, першокурсники здійснюють мовний експеримент, перевіряють, чи можна їх замінити формами теперішнього часу і розуміють, що заміна часової або видової форми мусить бути вмотивованою, бо порушиться єдність тексту. Доцільно також використовувати опорно-узагальнювальні таблиці.

Подібні вправи можна пропонувати і для вивчення дієслів доконаного і недоконаного виду, зокрема дібрати однакові за лексичним наповненням тексти, але з різними видовими формами дієслів, що вказують на завершення або незавершення дії. Студенти роблять висновки, що не тільки слова, але й граматичні форми виражають певний зміст.

Доречними під час опрацювання дієслова та його форм будуть вправи на відновлення деформованого тексту. Першокурсники з'ясовують, коли відбувається дія – в момент мовлення, до чи після нього та відновлюють зміст висловлювання. Завдання може бути

таким: *Відновіть деформований текст, випишіть дієслова, з'ясуйте їх часові форми, визначте «відоме» і «нове» у перших двох реченнях відновленого тексту.*

Виконуючи такі вправи, першокурсники не тільки повторюють та поглиблюють знання про суттєві ознаки дієслова як самостійної частини мови, а й з'ясовують його роль у забезпеченні зв'язності тексту.

Аналогічними можуть бути завдання і під час опрацювання інших частин мови: сполучників, співвідносних прислівників (*тут, туди, там, звідти, тоді, доти та ін.*), прислівників (*попереду, зліва, справа, позаду, зверху, знизу*), прийменників, часток, які у складі обставин місця або часу також виконують роль засобів міжфразного зв'язку.

Для засвоєння знань про сполучник та його роль у тексті можна запропонувати такі завдання на основі тексту: відшукати та виписати у дві колонки сполучники сурядності та підрядності, прості та складні, з'ясувати, у якому реченні є сполучник, який виконує роль засобу міжфразового зв'язку, визначити, коли один і той же сполучник з'єднує різні мовні елементи, ввести у речення пропущені сполучники, відновити деформований текст, переставивши речення місцями, простежуючи, як сполучники виражають логічні відношення між частинами тексту.

Функцію засобу міжфразного зв'язку виконують і частки. Під час вивчення цієї службової частини мови доцільно передусім звернути увагу на те, що частка *же (ж)* виступає як синонім протиставного сполучника. Тому потрібно дібрати такі тексти, у яких можна простежити роль частки як засобу міжфразового зв'язку. Виконуючи вправи, студенти розуміють, що ця частина мови вживається не лише для утворення граматичних форм, надання додаткових змістових, модально-вольових, емоційно-експресивних відтінків, а й допомагає уникнути одноманітності в побудові речень.

Велике значення при цьому має вдало підібраний текст. Тому при виборі текстів для роботи на заняттях із практикуму (як і на уроках у школі) необхідно враховувати їх відповідність віковим особливостям, закономірностям і принципам навчання мови, наявність лексико-граматичних явищ, які опрацьовуються, виховний зміст, реалізацію міжпредметних зв'язків тощо.

Важливо також забезпечувати перехід від аналізу тексту, мовних явищ у ньому, конструювання тощо до побудови власних висловлювань на запропоновані теми, щоб практично використати ті мовні засоби, що вивчаються.

Так, для закріплення теоретичного матеріалу першого змістового модуля «Текст. Стилi і типи мовлення» можна пропонувати такі практичні завдання для самостійної позааудиторної роботи:

Тема 1. Текст як продукт мовленнєвої діяльності.

• Напишіть твір-мініатюру на одну із тем: «Моя майбутня професія», «Слово – моя доля», «Пізнати таїну слова». Визначте його тему, головну думку, структурні компоненти, виділіть відоме і нове у кожному реченні, види зв'язку між реченнями та ССЦ. Проаналізуйте засоби текстового зв'язку.

Тема 2. Типи і форми мовлення.

• Напишіть твір-опис або твір-роздум «Моя перша студентська осінь», проаналізуйте його із погляду змісту, структури, мовного оформлення.

Тема 3. Стилi української мови. Їх особливості.

• Напишіть два тексти про себе (один в офіційно-діловому стилі – автобіографію, другий у художньому). Проаналізуйте їх структуру та мовне оформлення.

Тема 4. Письмові роботи наукового стилю. План і тези.

• Складіть план і тези до вступу лекції Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала» (Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала: Лекція, прочитана в національному університеті «Києво-Могилянська академія» 1 вересня 1999 р. / Л. Костенко. – 2-ге вид. – К. : Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 5-10.

Під час опрацювання другого змістового модуля «Фонетика, графіка, орфоепія, словотвір, морфологія і орфографія» доречно із метою формування текстотвірних умінь і навичок для позааудиторної самостійної роботи рекомендувати такі практичні завдання:

Тема 9. Орфографія, її основні поняття та правила. Вживання великої літери. Правопис прізвищ і географічних назв.

• Напишіть твір-розповідь із вживанням власних назв «Моє село, селище, місто». Проаналізуйте структуру і мовне оформлення, засоби

текстового зв'язку між реченнями та ССЦ, поясніть правопис власних назв.

Тема 10. Морфологія і орфографія. Прикметник. Особливості відмінювання і правопису прикметників.

● Напишіть твір-опис природи чи зовнішності людини із використанням прикметників на одну з поданих тем: «Садок вишневий коло хати...», «Зимові візерунки», «... і твоя незрадлива материнська ласкава усмішка». Визначте роль прикметників у тексті.

Тема 11. Морфологія і орфографія. Прислівник. Написання разом, окремо і через дефіс.

● Напишіть твір-розповідь на тему «Мій робочий день», використовуючи прислівники, які пишуться разом, окремо і через дефіс. Проаналізуйте його із погляду змісту, структури, видів і засобів текстового зв'язку.

Наведемо приклади студентських творів про осінь, написаних за різними комунікативними стратегіями (завдання передбачало створення висловлювань урочистого, гумористичного, іронічного, лірично-елегійного тощо колоритів).

Студентська осінь

За визначенням усіх мелодраматичних плаксивих дівчат, осінь – період меланхолії, смутку і журби. Хочеться приготувати філіжанку кави або чаю, укомплектованої цукерково-булочними виробами, увімкнути трагічно-любовний фільм і... згадувати, згадувати весь шлях свого нещасливого кохання з усіма трофеями, які назбирались у скриньку бурхливого життєвого досвіду (20 років – то тонни емпіричного досвіду!). Ще істинні прихильниці культу «Депресивна осінь – ТАК!» обкладаються томиками Бродського, Маяковського і, самоідентифікуюючи себе з ліричним героєм, вважають: «Це ж про мене!»

Далі – обов'язково – пустити сльозу і, глянувши на мило припухле личко, констатувати: «Ніхто мене не любить... кому я така треба...»

Таким чином ми переходимо на новий рівень – самоїдство. Критика, критика і ще раз критика! Ми знаходимо в собі стільки недоліків, що здається, з таким не живуть. Це все доповнюється

філософськими роздумами про сенс життя-буття. Напрошується висновок: усе абсурд...

Справді! Усе було б добре, але, на жаль, у Марусиній чашці охолов прикарпатський чай за 5,50 (куплений за позичені гроші, а до стипендії ще ж тиждень!), не доповнений жодними солодкими виробами (з тієї ж причини), які «ефектно» додають фігурі зайвих округлостей (зазвичай не там, де хотілось би). Її досвід ще не передбачав розлук-прощань, сліз-зітхань, а на столі, замість ноутбука і диска з новим фільмом, лежали «Расказ о Подольській землі», «Моління Даниїла Заточника», «Києво-Печерський патерик»... Завтра екзамен з давньої... (Ольга Пелех, 2012–2013 н. р.).

Осінь...

Осінь. Спадає листя, сповнене досади... Забарвлені листочки поступово знебарвлюються. Смуток смутніє... Зранена осінь неквапливо, тихоплинно, болісно входить у кожного, прохаючи ідентичного їй настрою. Спроба відкинути осінній настрій творить грозу, породжену самотністю. Вібрації вітру торкаються серця.

Холодно. Тривожно. Серце слухає мінорні, тремтливо-ніжні мелодії, проймає їх, і ... осінь виспіває двоголоссям, скрегоче на душі віршами. І пригадується те, що було, і думається про те, що могло б бути, якби...

Тремтить в атмосфері незрима напруга. Сонце зблідло. Воно теж втомлюється. Не займайте його егоїстичними прагненнями тепла. Дозвольте і йому перепочити.

Каламутне небо хапається за душу, пориваючи її у простір.

Небо – досяжне.

Душа – безколірна.

Думки – хаотично розграфлені.

У простір вмонтовані недбалосхематичні фігурки людей. Дотично-недотичних. Умовно розмежованих.

Осінь. Ми чекаємо на неї, аби дозволити собі сумувати.

Блаженним, витонченим смутком закохані цю осінь доспівають. Осінній смуток не є гріховним. Зима... (Оксана Настин, 2012–2013 н. р.).

Зустріч в осінньому лісі

Одного осіннього дня у лісочку на галявині зустрілись двоє старих друзів: вельми колючий пан Їжак і вельми боязкий пан Заєць. Вони завжди любили при нагоді трохи потеревенити. Ну, як потеревенити? – Посваритися. Тому що Заєць завжди виправляв мову Їжака, адже той бідака трохи гаркавив, переплутуючи звуки.

– Дуже, який я вадий бачити вас цього осіннього дня. Я так вубву осінь, це пожовкве вистячко, суфу тваву, доспіві ябвучка в саду. Аве дуже сумно стає на севці, кови бачу, як у вивій відвітають птахи...

– Стоп! Зупиніться, Їжаче Їжакевичу, бо я вже не можу слухати цю вашу осінню «елегію». Та що з вами? Ви ніби п'яний: так уже ті звуки поперекручували, що й нема ради. Я вам друг, а не двуг, радий, а не вадий. Я мовчав-мовчав, але скажіть мені на милість, як птахи можуть відвітати?

– Не чіпляйтеся до свів. Посухайте, що я вам повім... Ну ви знаєте, що осінь – то така пова, коли земвя даує свої пводи усім, кому це потвібно. І починає готуватися до зимового відпочинку, девева вквивають її своїм вистям, наче певиною, а васні дощі дошкувляють своєю мвякою. Багато вюдей не вюбвять осінь чевез дощі і ховод...

– Пане Їжакевичу, холод, а не голод!

– Так-так, ховод... Але є й такі, що яквас ваді дощам, бо пісвья них дуже швидко востуть гвоби.

– Ой Боже! Що ви сплітаєте, які гроби?

– Та нічого я не спвітаю. Посухайте, що возкажу. Одного похмувого дня повевтався я з воботи, диввюсь: іде мій сусід, Їжак Поїжаковий, і такий гвіб несе, що й слів нема. Вевикий, коричневий, бвищить, немов повакований. Я його питаю, де він такий взяв, а він мені: «Це все осінній дощик». Отака то вона багата осінь – гвоби пісвья дощу так і візуть з-під земві.

– Все, я не можу більше це слухати, ходімо, у мене є знайомий логопед, він Вам допоможе...

– Що допоможе?

– Говорити Вас навчить!

– То я не вмю гововити? То я... я...

– Та ходімо вже, не бурчіть.

– А я і не бувчу, – відказував Іжак Зайцеві й дріботів за ним із галявини.

І доки двоє друзів віддалялися, захищаючи кожен свою правду, осінній день тихо ховався за обрій (Наталія Яковенко, 2012–2013 н. р.).

Таким чином, для закріплення вмінь і навичок, що стосуються тем першого ЗМ, організацію навчальної роботи на практичних заняттях із тем другого й третього ЗМ пропонуємо проводити на зв'язних текстах різних стилів і типів мовлення, тобто формування орфографічної й пунктуаційно вправності студентів постійно пов'язувати із текстознавством. Навчити першокурсників удосконалювати зміст, послідовність і мовне оформлення свого і чужого тексту відповідно до вивченого матеріалу і стилю мовлення – одне із завдань практикуму. Під час виконання комунікативно-ситуативних вправ, написання творів, різних за джерелом знань, способом викладу, жанром і стилем першокурсники мають одержувати необхідні для майбутньої роботи в школі знання і навички організації такої роботи.

Крім того, в основі професійної спрямованості практикуму з української мови лежить не лише орієнтація на здобуття умінь і навичок, які будуть необхідні майбутнім учителям-словесникам, а й на використання міжпредметних зв'язків із методикою викладання української мови (вироблення вмінь визначати вид орфограм, пунктограм, класифікувати їх, виправляти помилки, пропонувати шляхи їх усунення тощо). Професійна орієнтація в навчанні передбачає також активізацію й удосконалення мовлення студентів на базі лексики зі спеціальності і близької до спеціальності, у зв'язку з чим передбачається глибоке засвоєння понятійного і термінологічного мінімуму шкільного курсу мови. Тому у процесі аналізу мовних фактів слід постійно звертатися до шкільних підручників, навчати першокурсників творчо використовувати різноманітні методи і прийоми практичного засвоєння мовних закономірностей.

Підсумковий комп'ютерний тест базується на перевірці орфографічної та пунктуаційної грамотності. Подібні завдання пропонується максимально використовувати на лабораторних заняттях і під час поточного тестування, оскільки це, на відміну від

традиційних на практикумі диктантів (словникових, пояснювальних, вибіркових і т. д.), забезпечить інтерактивність навчального процесу: дасть можливість студентам навчатися й перевіряти свої знання у будь-який час і в будь-якому місці без присутності викладача, увійшовши в комп'ютерну мережу університету й відшукавши інтерактивний комплекс із практикуму української мови.

Отже, комунікативно-діяльнісний підхід, застосований у програмі з «Практикуму української мови», сприятиме формуванню різних професійних компетентностей студента-філолога, передусім комунікативної, дослідницької та інформаційної.

1.2. Система вправ на заняттях з української діалектології у ракурсі підготовки майбутніх філологів

До важливих проблем ВНЗ гуманітарного профілю належить необхідність вивчення діалектних особливостей мови, вироблення у студентів-філологів умінь і навичок аналізу діалектних текстів. Діалектологія – наука, яка вивчає місцеві різновиди мови, її територіальні діалекти і говірки [Бевзенко 1980, с. 3]. Це один із «важливих курсів історико-мовознавчого циклу, спрямований на розширення і формування лінгвістичного світогляду майбутніх учителів української словесності» [Панцьо 2013, с. 3]. Українська діалектологія має об'єктом свого дослідження визначення й опис територіальних діалектів, а мета дисципліни – засвоєння студентами понять і термінів діалектології, вивчення класифікації говорів української мови.

Загалом предмет «Українська діалектологія» є специфічним курсом, спрямованим насамперед на оволодіння студентами-філологами практичними навичками. Вивчаючи діалектологію, студент повинен уміти: виявляти діалектні особливості на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях мови; записувати тексти фонетичною транскрипцією; карткувати діалектний матеріал; укладати діалектні словники; створювати діалектологічні карти; користуватися словниками та атласами.

Успішне засвоєння студентами навчального курсу розраховане на систематичне проведення практичних занять, на яких переважно використовуємо такі навчально-методичні видання: Глібчук Н. М. Практичні завдання з української діалектології. – Львів, 2000; Гопштер Є. А. Українська діалектологія: навчально-методичний посібник. – Горлівка, 2005; Шеремета Н. П. Українська діалектологія. Практичні заняття. – Кам'янець-Подільський, 2005; Панцьо С. Є. Українська діалектологія: Практикум: навчально-методичний посібник. – Тернопіль, 2013.

Представляючи значення курсу української діалектології у підготовці вчителя-філолога, з'ясуємо, які вправи з дисципліни допоможуть виробити вміння і навички аналізу діалектних текстів.

Працюючи з діалектними текстами разом зі студентами, викладач ставить низку завдань: виявити особливості говірки, говору, наріччя на фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях. Щоб це зреалізувати, потрібно вміти розрізняти діалектизми. За структурно-мовним поділом розглядаємо такі діалектизми: акцентуаційні, фонетичні, морфологічні, словотворчі, синтаксичні, семантичні, фразеологічні.

Для формування вмінь і навичок та закріплення вивченого матеріалу студентам запропоновано систему вправ. Наприклад:

1) Розподіліть подані діалектизми на: а) фонетичні; б) лексичні; в) словотвірні; г) граматичні.

Ходилисьмо (ми ходили), *тойво*, *шепка*, *сім гривнів*, *шухляда*, *когут* (півень), *возиро*, *калабаня* (калюжа), *кісто*, *долейка* (доленька), *сліпак* (сліпечь), *допіру*, *сиротюк* (сирота), *тамка*, *ледар*, *пияк* (п'яниця), *дамно* (давно), *тівка* (дівка), *пасовиско*, *видаєсі* (здається), *весіле*, *пирог* (вареники), *бульба* (картопля).

2) Розгляньте поданий текст наддністрянського говору. Зверніть увагу на транскрипцію. Назвіть діалектизми.

Шоб зва'р^еити пи^еро'ги / тра наб'рати з м'іш'ка му'ки / 'фаїно й:і про'с'ійати і ў'сипати ў 'миску 'к'іл'ко тра // по'тому до 'сейі му'ки ў'бити зо два 'або три йай'ци / ў'сипати 'соли / 'к'іл'ко тра / до сма'ку / і то'ди 'або 'теплоў / во'доў 'або моло'ком со'лодким роз'води^ети му'ку і м'ісити 'к'істо // тра го зам'ісити так / би не 'було гул'о'чок і 'було во'но не р'ід'ке і не гус'те / а йаг'раз та'ке по'в'іл'не // по'тому ўр'ізати

ку'сок 'к'іста і на с'к'іл'ниці 'тач'іўкоў розка'ч'ети ве^нликий і тон'кий 'корж / а по'тому го но'жом по'р'ізати на квад'рати і ў тої квад'рат 'лишкоў чи 'вилкоў к'ласти йа'кус' 'начи^енку // то'ди скла'дати р'і'жок до р'і'жка і зал'іпл'увати та'к'і пи^еро'ги // ва'рити йіх у ве^нликому бан'е'ку ў ки^епл'еч'іі во'д'і / би с'е не злипли // вит'е'гати друшл'е'ком і мас'тити с'мал'це^нм зо шк'варками // [МДП, с. 92].

Студентів потрібно навчити аналізувати діалектні явища, визначати фонетичні особливості говірки, говору, наріччя. Необхідно враховувати, що склад вокалізму української діалектної мови кількісно та якісно у говорах відчутно різний, усю систему вокалізму зводять до чотирьох основних діалектних груп: південно-східної, південно-західної, карпатської і північноукраїнської [Бевзенко 1980, с. 38]. У консонантизмі «відмінності в частоті вживання приголосних фонем у різних діалектах зумовлюються відмінностями в кількісному складі їх, що спричинює взаємозаступлення фонем одна одною» [Бевзенко 1980, с. 60]. Наприклад, заступлення фонем р' у багатьох поліських та подільських говірках (*бурак* – *буряк*), фонем ф – у південно-східних (*фалити* – *хвалити*).

На заняттях пропонуємо студентам вправи на визначення особливостей голосних і приголосних фонем. Наприклад:

1) Прокоментуйте представлення фонем /и/ у говірках галицько-буковинської групи говорів.

А. Дош'ке^н, мо'ге^нла (буковинські говірки).

Б. Див'етиси, мо'летеси, прово'дети (гуцульські говірки).

В. Хо'де^нли до скле'пу, де^нтина, бура'к'е (покутські говірки).

2) Розгляньте подані слова і з'ясуйте, які фонетичні особливості у них засвідчені.

А. Ц''век, ж''ел', с''в'ета, 'п'іс''не (надсянські говірки).

Б. 'Дес'іт', 'м'іс'іц', 'р'існий, 'помн'іт' (буковинські говірки).

В. 'К'ешко (тяжко), 'г'іло, Те'к'ена (Тетяна), 'г'екуйу (гуцульські говірки).

3) Запишіть і прокоментуйте фонетичні особливості у системі консонантизму в наддністрянських говірках.

А. К'і'нец, х'лопец; н'і'мецький, креме'нецький, ту'рецький.

Б. Рйа'бий, 'бурйа, зор'йа, рйас'ний.

В. Коза'чейко, 'личейко, ма'лейкий, др'іб'нейкий, ста'рейкий.

4) Прокоментуйте, яке явище відображено в поданих нижче прикладах. *К'істо, ск'іна, ск'іў* (стіл), *г'іра* (діра), *г'ітина*, *к'ешко, г'іўка* (дівка).

подаємо зразок аналізу фонетичних діалектних явищ:

Зор'а, з'ірка, ко'сар, квартир'а, комар'а – загалом у південно-східних діалектах розрізняються фонemi /р/, /р'/, хоч у кінці слів і складів у переважній більшості говорів виступає лише твердий /р/, проте у ряді полтавських говірок спостерігається пом'якшення /р/.

Уся «різноманітність діалектних відмінностей на рівні морфології зведена до двох основних різновидів: відмінності, зумовлені особливостями фонетики місцевих діалектів; ... відмінності, зумовлені різними напрямками граматичної аналогії, що проявилися в історії українських діалектів» [Бевзенко 1980, с. 87].

Пропонуємо студентам завдання на визначення особливостей відмінкових форм іменників, прикметників, займенників, числівників, словозміни дієслів. Наприклад:

1. Прокоментуйте форму орудного відмінка іменників у різних наріччях.

А. *Грушейу, кручойу, дорогойу* (південно-східні діалекти).

Б. *Земл'ом, душоў, дин'ом* (південно-західні діалекти).

В. *Рибої, земл'ої, долон'ої, грушої* (поліські діалекти).

2. З'ясуйте, для яких наріч характерні подані форми називного і знахідного відмінків прикметників.

А. *Стари, живайа, молодойе, твердойе, кривойе.*

Б. *Стариї, гарне, чуже, син'її, остан':е.*

В. *Синий, сина, востатний, порожний.*

3. Розгляньте і прокоментуйте подані форми орудного відмінка однини прикметників жіночого роду в галицько-буковинських говірках. Порівняйте їх із поліськими говірками.

А. *Гарноў хатоў, син'оў хусткоў; молодом мамом, б'ілом сп'ідниці'ом* (галицько-буковинські говірки).

Б. *З високої травої, з гарної, з молодойу материйу* (поліські говірки).

4. Прокоментуйте дієслівні форми, наявні в південно-західних говорах.

А. *Прошу, 'ношу, 'кажу.*

Б. *Пи'тайіи, с'лухайіи, йі'сиш, йі'ди, да'сиш, даш.*

В. *'Косит, п'росит, во'горит, 'хотит.*

Г. *Во'ни 'баче, 'робл'е, п'рос'е.*

5. Прокоментуйте подані іменникові, числівникові та прикметникові форми, характерні для карпатських говорів.

А. *Дванац:ети р'ік, го'дина два'наста, по 'земли, с''ва'ченом во'дом, трийох бра'тиу, д'іт'ми, ко'н'ови, на 'йеден зуб, в г'руд'ох.*

Б. *Кул'кийс' (якийсь), кол'ачый (колючий), колон'аний (конопляний).*

Важливо показати зразок аналізу говіркових морфологічних явищ, як-от:

Сесе, то'то – редуplikовані форми вказівних займенників, властиві південно-західним говорам.

Подаємо зразок аналізу говіркових синтаксичних явищ:

Жінка, де з неї насміхались – підрядне означальне речення зі сполучником *де*, який може використовуватись і в підрядних місця; такі конструкції характерні для південно-східних говорів.

Між українськими діалектами в синтаксисі спостерігається менше відмінностей, ніж у морфології і фонетиці, проте й на синтаксичному рівні в українській діалектній мові виділяються певні діалектні системи, які більшою чи меншою мірою протиставляються одна одній (південно-західна, південно-східна і поліська) [Бевзенко 1980, с. 176–177].

Серед відмінностей у лексиці розрізняють два типи: протиставні, що полягають у наявності в різних діалектах рівноцінних відповідників певним структурним елементам мови, та непротиставні діалектні явища, що не мають відповідника якогось із діалектів. Пропонуємо студентам такі завдання:

1. Прочитайте і прокоментуйте подані діалектні слова.

А. *Гризтис'а* (сваритися), *гул'ети* (танцювати), *'йендик, йі'ден, йід'наково, Йус'тина, ло'ш'е, 'луфко* (олівець), *'л'оки* (кучері), *пш'дола* (педалі), *пуро'ги* (вареники), *см'іт'ерка* (лопатка для сміття), *с'тайн'е*

(хлів), *стац'їя* (станція), *с'турка* (ганчірка), *ш'подн'ї* (штани), *штах'ета* (паркан), *'шутер* (гравій) (наддністрянські говірки).

Б. *Баб'їкуватий* (той, що має жіночі риси характеру), *бобра'нина* (повільна, неякісна робота), *бам'бурник* (розбишака), *бац'кан'е* (мазання), *би'чар'їк* (довга жердина), *бла'вучити* (байдикувати), *'борше* (швидше), *б'р'їга* (велика колода), *'бурний* (прикм. до буря), *'буханец* (стусан), *буц'матий* (повнолиций) (гуцульські говірки).

2. Запишіть 10 лексичних діалектизмів, які вживаються в мовленні літніх людей Вашого населеного пункту, подайте їхнє тлумачення та пояснення.

Зразок аналізу лексичних діалектних явищ: *'Вуйко* – значення слова «дядько, материн брат», поширене у діалектах південно-західного наріччя, належить до протиставних діалектних явищ, власне лексичний діалектизм.

Після засвоєння основних відомостей з діалектної фонетики, лексики, морфології студенти аналізують, транскрибують тексти, подають відповідні коментарі щодо особливостей на всіх мовних рівнях. Наприклад:

1) Затранскрибуйте поданий текст, схарактеризуйте його особливості на всіх мовних рівнях (наддністрянські говірки).

Ой, тежко ми колись робили. Малам троє малих діттих. Траба було і вдома шось зробити, і на поле йти. З ліса дрова на плечох носилисмо разом з дзядзем. Тий він робив. Вон сторожом раз, тий другий раз. Вагарем був довгий час, жи важив зерно, як во привозили. Там людьом видавали. І на посів собі відмірували, відважували. Яке траба було зерно, то він важив. І худобу сторожував. Вівці... Худобу... А ще без одної ноги був. А траба було всьо робити...

2) Розгляньте затранскрибований текст, прокоментуйте особливості на всіх мовних рівнях.

Ко'лис' ў 'нашому се^нл'ї л'уд шану^лваў с''в'ета // но 'саме^н 'б'їл'ше ўс'ї че^нкали Ве^нли^ккодних с''в'е^нт // з них с'ї начи^кнала сп'раўжн'а ве^нс'на / 'наче^нло с'е ўс'о роц''в'їтати // 'їме^нно ў 'тойе с''в'е^нто ўс'ї 'баб^нц'ї і ма^нми пе^нк'ли і ро^лбили к'рашанки // о / а йа 'була ма^ллойу і ўсе че^нкала 'того Ве^нли^ккод'н'а // ми 'дуже^н с'ї спо^лдобало ди^лвитис'е / йак ви^кп'їкали пас'ки // во^нни 'були та^ккими па^хчучими / дух^м'аними / йїх так х'т'їлос'е зйїсти // начи^кнали пе^нчи йїх ў 'чистий че^нт'вер // ў 'хат'ї

'мало 'бути попри^ебирано / 'вими^ето / рушни'ки 'попран'ї / накрох'мале^н'ї / с''ц'їни по'б'їле^н'ї // коли 'мама ви^естаў'л'али на с'ц'їл му'ку / 'масло / 'йаїц'ї / і'з'ум / ван'ї'л'їн / то в'їд'разу ў' хат'ї ста'ваў с''в'ат'ковий 'настр'її // 'добра / 'фаїна 'паска / 'горд'їс'ц'' газ'дин'ї // ко'лис' 'нав'їт' 'була при^ек'мета / с'лаўна 'паска / на 'добрий р'їк // о'то ўже чаклу'вали 'мати над тим 'т'їстом // йак 'т'їл'ки 'вим'їсили / то пи^л'ну'вали / 'шоби не^н ўте^н'кло з 'д'їж'ї // [МДП, с. 18].

Корисним для студентів буде опрацювання теоретичних праць із української діалектології [Бевзенко 1980; Бичко 1997; Матвіяс 1990; Матвіяс 2000].

Аналіз діалектних текстів здійснюємо у певному порядку:

- 1) фонетичні особливості (у вокалізмі, консонантизмі);
- 2) морфологічні особливості (в іменниках, прикметниках, числівниках, займенниках, прислівниках, дієслівних формах, службових словах);
- 3) словотвірні особливості (в афіксальному словотворенні, наборі суфіксів);
- 4) синтаксичні особливості (у будові словосполучення, будові простого речення, складного речення);
- 5) лексичні особливості.

Значно полегшить студентам роботу зразок аналізу діалектних текстів. Наведемо приклади виконання такого завдання:

Село Шманьківчики Чортківського району Тернопільської області (*інформатор Фартушинський Михайло Григорович, 1926 р. н., освіта 4 кл.*)

1) Йа наро'диўс'а 'тис'ачу 'дев'їтсот д'ваїц'їт' 'шестого 'року 'с'омого 'сичн'е ў се^н'л'ї Зал'їс'а Чортк'їўс'кого району Те^р'ноп'їл'с'кої 'области // ди^е'тинство моїе 'було не^н'ле^н'г'ким // 'тато 'мали д'ваїц'їт' два 'морги 'пол'е // на т'їм 'пол'у т'реба 'було с''е наро'бити / 'тато 'мали ше 'пару 'кон'їў / 'кон'ї 'були 'фаїн'ї / дог'л'енут'ї // ше 'тато 'мали ма'шину / шо на н'її в'їдби^е'рали пше^н'ниц'у / 'жито / та ўс''о шо за'с'їяли // буў к'їрат / на йа'кому моло'тило'с'е зе^р'пно // йа з 'татом 'рано ўста'ваў / і запр'а'гали 'кон'ї і ўйо / ў 'поле // моїа ро'бота 'була во'дити 'кон'ї за вуз'дечко // йак ішлис'мо ў 'поле / то в'їд 'ран'е до 'самого 'темного 'вече^н'ра // ої т'раба 'було с''е наро'бити 'т'ешко / а йак с'е же'ниў / то 'мама з 'татом ро'били ве^н'с'ї'ле / і ўб'ран'е ми згодили 'фаїне / шо то та'кого не^н ўс'ї х'лопц'ї могли 'мати // ше ми згодили з двох з'лотих два 'персн'ї / то йа с''е раху'ваў ба'гацк'ї х'лопе^н'ц // 'тато і 'мама 'мали нас п'їети^еро // ми ўс''ї ро'били 'т'ешко // [МДП, с. 75].

Фонетичні особливості:

у вокалізмі:

- перехід /а/ через /е/ – с''е, ўб'ран'е, молотилос'е, т'ешко;
- заміна /е/ на /а/ – т'раба;
- заміна /о/ на /е/ – 'вече''ра, 'шестого;
- ненаголошені /е/, /и/ зближуються у вимові і реалізуються як звуки /е^и/, /и^е/: х'лопе''ц, п'їети''ро.

у консонантизмі:

- оглушення дзвінких: т'ешко;
- дорсально-палатальна вимова с'' – с''е, ўс''о;
- ствердіння приголосного /ц/: ба'гац'киї, х'лопе''ц;
- відсутність подовження приголосних: Зал'іс'а;
- асимілятивні зміни шч на ш: шо, ше.

Морфологічні особливості:

- усічена форма вказівного займенника т'ім;
- іменники II відміни в М. в. на 'пол'у;
- форми числівників: 'дев'ітсот, 'дваїц'іт';
- наявність частки с'і в препозиції і постпозиції: с'і ди'вили, т'ішилис'і
- складна форма минулого часу: йшлис'мо.

Лексичні особливості:

- 'файне (гарне);
- ўб'ран'е (одяг);
- з'годили (пошили).

2) І лієта так 'саме // ка'ли 'тепле / 'сонешне / су'хе / ха'роше / а ка'ли ї даршча'ве / і ха'лодне // 'туча на'ходе / ка'ли с х'вил'айу / а ка'ли ї 'тиха / а ка'ли ї ма'ланка / і гр'уом б'їе і х'вил'а та'ка / шо із'носе 'даже ї к'ри'ши / ве'лика // бу'вайе та'ка 'бура іс'ходить' // а ка'ли так // п'раїде 'тихен'ка і не'ма не'чого / так 'тиха і з дарш'чом / і йе ї град п'раїде ж так / і йе та'ке 'наче 'тумрива / ўто не'се / у'с'ака па'года йес'ц' // йе і 'раїдуга // п'раїде 'дорш'чик і та'д'іе 'раїдуга 'виїде і х'мара ку'дас' 'п'уїде // не'ма // 'дорш'чик пра'ходе / та'ки 'наче м'жун'чик / ота'ка па'года 'наче іс туманом / і 'холодна / та'ке ї / от 'руки 'мерзнет' / не'з'а дер'жаце / гне те'бе ї не при'думат' шчо // дак не'з'а ж не'чого ї ра'бит' [Бевзенко 1987, с. 93].

Фонетичні особливості:**у вокалізмі:**

- дифтонг *іє* на місці ятя – *та'д'іє*;
- дифтонг *уо* на місці етимологічних *о, е* – *'ну'оїде, гру'ом*;
- /*u*'/ на місці /*u*/: *к'ри'ши*;
- акання: *ка'ли, па'года, пра'ходе, 'лієта*;
- заступлення /*e*/ на /*a*/: *х'вил'айу*;
- заступлення /*e*/ на /*y*/: *'тумрива*;

у консонантизмі:

- оглушення приголосних: *с*;
- заступлення звукосполучення *чн* на *шн*: *'сонешне*;
- тверда фонема /*p*/: *'тумрива, 'бура*;
- звукова будова слів *доц, дощовий*: *дарш'чом, 'доршчик, даршча'ве*.

Морфологічні особливості:

- закінчення *-е* у дієсловах 3 особи однини: *на'ходе, пра'ходе, із'носе*;
- інфінітив на *-т'*: *при'думат', ра'бит'*.

Лексичні особливості:

- *'раїдуга* (веселка);
- *к'ри'ши* (дахи);
- *м'жунчик* (мряка).

Отже, студенти-філологи шляхом поєднання теорії та практики засвоюють теоретичну базу діалектології, вчать розрізняти мовні особливості говорів і наріч української мови. При аналізі діалектного тексту робимо акцент на виявленні лексичних і семантичних діалектизмів, протиставних і непротиставних явищ; визначаємо особливості на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному мовних рівнях. Виявлення діалектних змін є кінцевою метою аналізу діалектних текстів.

Упродовж вивчення курсу «Українська діалектологія» виробляємо у студентів уміння та навички аналізу діалектних текстів, щоб вони змогли у майбутньому, коли будуть працювати у школах та інших навчальних закладах, викласти матеріал і навчити учнів.

1.3. Теоретико-методичні засади навчання синтаксису і пунктуації української мови у вищій школі в контексті сучасних європейських орієнтирів

Сучасний стан та модернізація освітнього простору, оновлення змісту навчання сприяють формуванню висококваліфікованих фахівців. Зміни та вдосконалення моделі освіти відображені у чинному Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, що ґрунтується на трьох основних підходах: особистісно орієнтованому, компетентнісному і діяльнісному. Так, особистісно орієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів, компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей, а діяльнісний спрямовує навчально-виховний процес на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища [ДСБПЗСО].

Пріоритетним завданням сучасності є модернізація вищої освіти відповідно до європейських орієнтирів як новітньої моделі організації навчального процесу. В умовах оновленої освітньої парадигми змінюються пріоритети навчальної діяльності, удосконалюються шляхи та прийоми навчання української мови.

Одним із основних навчальних курсів на філологічних факультетах є курс «Сучасна українська літературна мова», важливе і провідне місце в якому посідає «Синтаксис», оскільки саме на синтаксичному рівні реалізуються мовні одиниці всіх інших рівнів (фонетичного, семантичного, морфологічного, стилістичного). Синтаксис «більшою мірою, ніж інші розділи науки про мову, служить основою для розвитку зв'язного усного та писемного мовлення учнів» [Мельничайко, Пентиліук, Рожило 1982, с. 128]. Оволодіння синтаксичним рівнем мовної системи відбивається на якості комунікативних умінь і навичок учнів та безпосередньо впливає на формування національно-мовної особистості в умовах неперервної мовної освіти [Сидоренко 2015, с. 7]. Не викликає сумніву й те, що синтаксис є найскладнішою і найважчою навчальною дисципліною для студентської та учнівської молоді. Його складність зумовлена

«узагальнювальним (синтезувальним) характером щодо фонетики, лексики, морфології тощо» [Загнітко 2001, с. 8].

Метою викладання навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова (синтаксис)» є вивчення теоретичних засад синтаксису сучасної української літературної мови та вироблення на цій основі практичних умінь і навичок. Основними завданнями вивчення курсу є:

а) оволодіння термінологічним апаратом із синтаксису сучасної української літературної мови;

б) засвоєння відомостей про традиційні та новітні підходи до тлумачення і класифікації синтаксичних одиниць;

в) ознайомлення студентів із дискусійними питаннями синтаксису;

г) вироблення у студентів навичок синтаксичного аналізу різних видів речень, уміння застосовувати набуті знання на практиці;

г) розвиток логічного мислення, формування лінгвістичної інтуїції та дослідницьких здібностей студентів.

Згідно з вимогами навчальної програми студенти повинні *знати*: синтаксичні норми української літературної мови; сучасні погляди на синтаксичні явища; основні праці з граматики (синтаксису); *вміти*: давати визначення основних синтаксичних понять; виконувати синтаксичні розбори усіх типів речень; аргументувати дотримання синтаксичних норм; грамотно розставляти розділові знаки у реченнях; редагувати тексти із синтаксичними помилками, аргументовано висловлюючи свої думки.

Вивчення синтаксичної будови мови тривалий час залишається актуальною проблемою лінгвістики. Теоретичні засади синтаксису як лінгвістичного вчення сформувались і обґрунтовані у працях мовознавців другої половини XIX ст., однак синтаксис «завжди був і залишається зосередженням найсучасніших напрямів мовознавчих досліджень, середовищем вибору доцільних для їх здійснення методів і сферою застосування різних експериментальних методик» [Кадомцева 1985, с. 3]. Сьогодні досить активно розвивається теорія синтаксису. Аспектологія сучасного синтаксису надзвичайно різноманітна. Мовознавці виокремлюють формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний, комунікативний, функціональний аспекти вивчення синтаксису. Як зауважують науковці, на зміну концепцій

Ф. Буслаєва, О. Пешковського, О. Шахматова, В. Виноградова висувається вчення про трансформаційний, генеративний, семантичний, комунікативний, структурно-семантичний синтаксис [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 3]. Відомими дослідниками у галузі синтаксису є І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, К. Шульжук, І. Вихованець, А. Загнітко, М. Каранська, П. Дудик, Л. Прокопчук, Л. Кадомцева, К. Городенська та ін. Теоретико-методологічні засади навчання синтаксису та пунктуації, інноваційні методи викладання репрезентовано у науково-методологічних розвідках таких лінгводидактів, як: О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Вашуленко, Н. Іваницька, Р. Христіанінова, С. Єрмоленко, Г. Дідук-Ступ'як, Н. Ковальчук та ін.

Питання про основні одиниці синтаксису здавна викликали низку дискусій. Сьогодні в українському мовознавстві усталився погляд про три основні синтаксичні одиниці: **речення, словосполучення, мінімальну синтаксичну одиницю** (компонент речення чи словосполучення), що відображено в сучасних навчальних посібниках та підручниках, монографіях. На думку дослідників, центральною синтаксичною одиницею є **речення**, оскільки в ньому реалізуються найважливіші функції мови.

Різні підходи, тенденції зумовили різні визначення **речення** як синтаксичної одиниці, науковці нараховують їх близько 600. На лекційних заняттях викладачеві варто подати історію становлення сучасної теорії речення, окреслити студентам кваліфікаційні ознаки, що лежать в основі дефініцій речень, критерії їх класифікації тощо. Треба наголосити, що сьогодні дискусійним залишається питання про головні і другорядні члени речення.

Важливим при вивченні синтаксису простого речення є його класифікація. У сучасній вітчизняній та зарубіжній синтаксичній теорії прості речення як монопредикативні одиниці класифікують за різними критеріями. Типологія простих речень традиційно визначається за такими класифікаційними ознаками:

– за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні, бажальні);

– за емоційним забарвленням (окличні (емоційно забарвлені), неокличні (емоційно нейтральні));

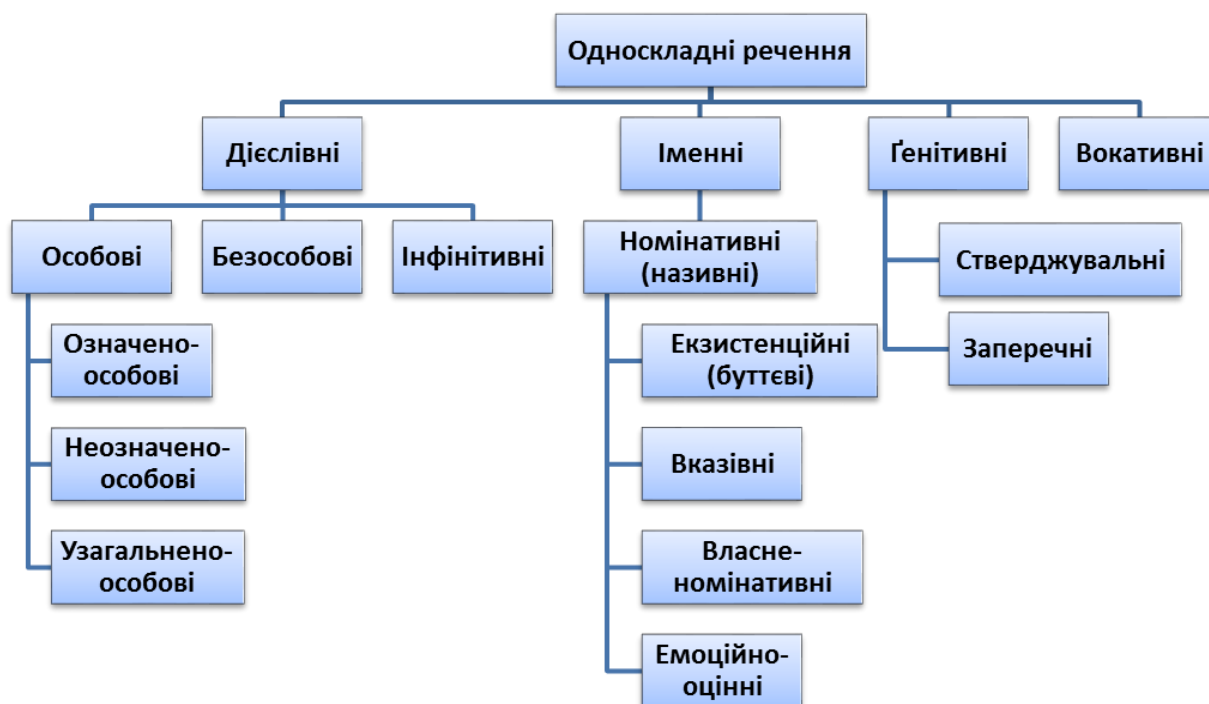
- за способом вираження змісту (стверджувальні, заперечні);
- за здатністю / нездатністю членування (членовані, нечленовані);
- за головними членами речення (предикативним центром) (односкладні, двоскладні);
- за наявністю / відсутністю другорядних членів речення (поширені, непоширені);
- за наявністю / відсутністю необхідних членів речення (повні, неповні).

Така ж класифікація простих речень представлена і в шкільному курсі української мови.

Різняться думки сучасних мовознавців щодо *односкладних (однойдерних)* речень. Речення з одним головним членом здавна привертали увагу вчених. Виокремлення формально-граматичного, семантико-синтаксичного і комунікативного аспектів синтаксису сприяє уточненню поняття односкладності з формально-граматичного і семантичного погляду.

На лекційних заняттях викладач повинен окреслити проблему трактування односкладних речень у сучасному мовознавстві з історичним коментарем (погляди учених на односкладні речення в процесі розвитку мови), наголосити студентам на різних класифікаціях та підходах учених, обрати пріоритетний підхід щодо трактування односкладних речень (за І. Вихованцем, К. Шульжуком, І. Слиньком, Н. Гуйванюк, М. Кобилянською та ін.), акцентувати на складних та дискусійних питаннях аналізу.

У сучасній лінгвістиці традиційно односкладними називають прості речення з одним головним членом. Такого погляду дотримується К. Шульжук, який зауважує, що ці речення мають один головний член і не потребують поповнення другим головним членом [Шульжук 2004, с. 115]. Чернівецькі синтаксисти називають односкладні речення однойдерними і трактують так: «Однойдерними називаються такі похідні моделі речень та їх варіанти, які з формально-граматичного погляду характеризуються наявністю самодостатнього головного члена, а з семантичного – наявністю суб'єкта і предиката, самого предиката чи нерозчленованого компонента» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 183]. Усі односкладні речення науковці поділяють на дієслівні та іменні (рис. 1.1):

Рис. 1.1. Односкладні речення в сучасній синтаксичній науці

У шкільному курсі української мови розглядають означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові і називні односкладні речення. Зауважимо, що важливу роль в односкладних реченнях відіграє порядок слів. Не можна сплутувати речення такого типу: *Пізня осінь* і *Осінь пізня* (перший приклад – односкладне номінативне речення з головним членом, співвідносним із підметом – *осінь*, *пізня* – узгоджене означення; друге речення – двоскладне, непоширене, повне, підмет – *осінь*, (*є, була*) *пізня* – складений іменний присудок).

Сучасний етап у розвитку синтаксичної науки позначений утвердженням комплексного і диференційованого підходу до аналізу речень з урахуванням формального, семантичного й комунікативного рівнів мови, оскільки саме сукупність чинників різної природи може визначати належність тієї чи іншої конструкції до певного класифікаційного типу.

У сучасній лінгвістиці наявні різні тлумачення природи та типології *словосполучення* як синтаксичної одиниці. Розглядаючи словосполучення на лекційних заняттях, викладач має наголосити, що

в сучасній синтаксичній теорії побутує також думка, що словосполучення є поєднанням слів, які побудовані не тільки на основі підрядного зв'язку, а й сурядного. Відповідно науковці виділяють підрядні і сурядні словосполучення. На сьогодні питання про сурядні словосполучення залишається відкритим. В україністиці такий погляд обстоює І. Вихованець. На думку лінгвіста, словосполучення – «підпорядкована реченню непередикативна синтаксична одиниця-конструкція, граматичне і змістове поєднання двох або більше повнозначних слів (чи слівформ), яке зі змістового боку є складним найменуванням явищ дійсності, а з формально-синтаксичного – сполученням повнозначних слів за допомогою підрядного або сурядного зв'язку» [Вихованець 1993, с. 9]. Акцентуємо студентам, що поділ словосполучень за формою синтаксичного зв'язку на сурядні і підрядні є панівним у сучасній синтаксичній теорії.

Зауважимо, що сьогодні у мовознавстві існує розмаїття позицій щодо статусу словосполучення, щодо його об'єкта. Допомогти студентам розібратися в цих позиціях, власне, й покликаний викладач. У шкільному курсі української мови розглядають тільки підрядні словосполучення, в яких реалізуються такі форми підрядного зв'язку: узгодження, керування і прилягання. Виокремлення цих трьох основних форм зв'язку є найпоширенішим поглядом у сучасній синтаксичній науці.

При розгляді теорії словосполучення важливою та дискусійною залишається типологія цієї синтаксичної одиниці. Студентам варто детально і переконливо окреслити сучасні підходи до поділу словосполучень за різними класифікаційними ознаками. У лінгвістиці усталилась класифікація підрядних словосполучень за такими параметрами:

- а) морфологічною природою опорного слова;
- б) формою підрядного зв'язку;
- в) типом семантико-синтаксичних відношень між компонентами.

Студентам варто пояснити всі основні класифікаційні схеми.

Сучасні мовознавці (К. Шульжук, С. Бевзенко, Л. Литвин, Г. Семеренко, П. Дудик, Л. Прокопчук та ін.) за морфологічним вираженням головного слова розрізняють такі словосполучення: *іменникові (субстантивні): вродлива дівчина, директор заводу;*

прикметникові (ад'єктивні): готовий до іспиту, повний смутку;
числівникові (нумеральні): багато студентів, сорок років;
займенникові (прономінативні): щось незвичайне, кожний з нас;
дієслівні (вербальні): виконувати доручення, глибоко задумався;
прислівникові (адвербіальні): далеко від школи, вчора вранці та ін.

І. Вихованець розрізняє іменникові, інфінітивні, дієслівні, прикметникові, прислівникові. Деякі науковці об'єднують іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові в групу іменних словосполучень. А. Загнітко виділяє дієслівні, іменні, прислівникові.

У шкільних та вишівських підручниках і посібниках виділено три синтаксичні форми підрядного зв'язку: 1) *узгодження* (повне – неповне); 2) *керування* (сильне – слабке – напівслабке, опосередковане – безпосереднє); 3) *прилягання*. Крім названих, мовознавці додають четверту форму – *кореляцію* (*дівчина-студентка, жінка-лікар*), визначаючи її як «зв'язок між іменниками, коли один з них дублює флексії іншого для вираження апозитивних відношень» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 33].

Розглядаючи синтаксичні форми підрядного зв'язку, викладач повинен особливу увагу звернути на *прилягання*, оскільки саме прилягання як форма зв'язку викликало багато дискусій, які тривають дотепер. Йдеться, зокрема, про межі прилягання, про вузьке і широке тлумачення прилягання. В українському мовознавстві описали й детально проаналізували *відмінкове прилягання* автори відомої праці «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» (1994 р.) І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, які зазначають: «Під відмінковим приляганням ми розуміємо такий зв'язок, який виникає при приєднанні до повнозначного слова відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми з означальним чи обставинним значенням [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 48]. Варто зазначити, що студентам важко розпізнавати відмінкове прилягання.

Наголосимо, що, крім традиційних трьох форм синтаксичного зв'язку, мовознавці (Л. Булаховський, М. Каранська, С. Бевзенко, Л. Литвин, Г. Семеренко та ін.) виділяють ще *тяжіння* – «особливий різновид синтаксичного зв'язку, за якого залежне слово, що стоїть після присудка і підпорядковується йому (виступає в ролі повнозначної зв'язки при іменному складеному присудку), семантично

тяжіє до підмета й опосередковано (через присудок) пояснює його, узгоджуючись з ним у роді, числі й відмінку» [Бевзенко, Литвин, Семеренко 2005, с. 19].

У сурядних і підрядних словосполученнях наявні певні семантико-синтаксичні відношення між компонентами. У сурядних словосполученнях традиційно мовознавці виділяють **єднальні** (*хлопці і дівчата; журнали, газети, книжки*); **зіставно-протиставні** (*гіркий, але смачний; не мова, а література*); **розділові** (*то сніг, то дощ.*). І. Вихованець окремо виділяє ще **градаційні** відношення (*не тільки дорослі, але й діти; не тільки красива, але й скромна*). Як правило, засобом вираження виступають сполучники.

Між компонентами підрядних словосполучень наявні три семантико-синтаксичні відношення: **атрибутивні (означальні)**: *лісовий птах, конспект студента, блузка з мереживом*; **субстанціальні (об'єктні)**: *прочитати журнал, хвалитися досягненнями*; **адвербіальні (обставинні)**: *проживати в селі, прибігти вночі*.

У сучасній мовознавчій теорії наявні різні типи синтаксичних словосполучень за будовою, а саме: **прості – складні, непоширені – поширені, елементарні – неелементарні, прості – ускладнені** тощо. Найчастіше йдеться про прості і складні, зокрема у працях К. Шульжука, А. Загнітка, М. Каранської, І. Слинька, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської, С. Дудика, Л. Прокопчук, С. Бевзенка та ін. І. Вихованець виділяє елементарні й ускладнені (неелементарні). При розгляді словосполучення варто студентам і школярам наголосити, що не кожне сполучення слів є словосполученням. Йдеться про предикативні основи, поєднання самостійної та службової частини мови, аналітичні граматичні форми тощо (*більш цікавий, нехай співає, гості спізнались*).

Для вивчення синтаксису студенти повинні мати глибоку теоретичну базу, оволодіти необхідним понятійним апаратом і вільно застосовувати набуті в процесі вивчення курсу знання при виконанні практичних завдань. Методика вищої школи сьогодні виробила різні шляхи і прийоми вивчення тієї чи іншої дисципліни. «У процесі оволодіння мовним матеріалом передбачається обов'язкове засвоєння певного кола знань теоретичного характеру і набуття значної кількості

умінь і навичок. Уміння включає в себе комплекс знань, прийомів, дій» [Мельничайко, Пентилюк, Рожило 1982, с. 30].

Невід'ємною частиною вивчення синтаксису є *пунктуація* – розділ мовознавчої науки про систему розділових знаків. Успішне навчання пунктуації як системи правил уживання розділових знаків вимагає обов'язкового врахування в усіх деталях значення пунктуації та її основ, від чого залежить вибір методів і прийомів роботи в кожному конкретному випадку. Розділові знаки допомагають виражати думки і почуття. Пунктуаційна грамотність базується на розумінні не лише призначення та основ пунктуації загалом, але й функції кожного з розділових знаків.

Навчити правильно вживати розділові знаки, використовувати їх для передачі на письмі думок і почуттів – актуальне завдання. Слід констатувати, що пунктуаційна грамотність студентів вимагає підвищення рівня, оскільки залишається все ще не дуже високою.

Однією з передумов успішного формування пунктуаційних навичок студентів є безперервність процесу роботи над пунктуацією. При розгляді синтаксичних особливостей простих і простих ускладнених речень обов'язково звертаємо увагу на пунктуацію. Наголошуємо студентам, що у простому реченні слід повторити вживання тире між підметом і присудком: *Хліб – усьому голова* (якщо підмет і присудок виражені іменниками); *Жити – народу служити* (інфінітивом); *Краса обличчя – це половина приданого* (якщо перед присудком вжито частки *це, то, ось*). Однак чи не найбільше розділові знаки використовуються у простих ускладнених реченнях, зокрема у реченнях з однорідними членами, відокремленими, уточнювальними членами, поширеними і непоширеними звертаннями, зі вставними словами і вставленими конструкціями.

Найголовніші правила пунктуації рекомендуємо студентам повторити й закріпити передусім за такими джерелами:

1. Тоцька Н. І. Українська пунктуація: Практикум: навчальний посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів / Н. І. Тоцька. – К. : Вища школа, 1990. – 159 с.

2. Український правопис. – 4-те видання, випр. й допов. – К. : Наукова думка, 2002. – 240 с.

3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010. – 408 с.

На думку науковців, «вправи і завдання з мови – це не ілюстрація до вивчення теоретичного матеріалу, а необхідна складова частина у засвоєнні й удосконаленні знань з предмета. Лише добре продумана і випробувана система завдань забезпечує пізнавальну діяльність учнів» [Мельничайко, Пентилюк, Рожило 1982, с. 42]. Для вироблення умінь і навичок пунктуаційної грамотності студентам пропонуємо різні вправи і завдання для виконання. Наведемо зразки деяких завдань із модульної теми «Просте ускладнене речення»:

Завдання 1

Визначте, які означення є однорідними, а які – неоднорідними, поясніть розділові знаки.

1. *Погідне блакитне небо дихало на землю теплом* (М. Коцюбинський). 2. *Ясне весняне раде сонце малу кімнату рясно освітило* (Леся Українка). 3. *Старезний, густий, предковічний ліс на Волині* (Леся Українка). 4. *Стояли довгі літні присмерки* (З. Тулуб). 5. *Високо серед неба стояв ясний, блискучий, повний місяць* (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 2

У наведених реченнях поставте пропущені розділові знаки та обґрунтуйте їх.

1. *Як тонко підмітив народ красу природи, якими виразними яскравими соковитими запашними словами назвав її явища* (В. Сухомлинський).

2. *Степе мій урожайнику! Лежиш ти повитий красою шепочеш стиглим колосом!.. Яким же ти розкішним і багатим став степе наш* (І. Цюпа).

3. *Той час. Довіку знаю: не розвієм
Ми спогадів про далі весняні
Відкриті навстіж мислям і надіям!
У Харкові чи тож далекий час?
Мені про Кожум'яку Ви читали,
І той вогонь у серці не погас.*

М. Рильський

Завдання 3

Підкресліть відокремлені обставини, укажіть їх вид, спосіб вираження та умови відокремлення. Поясніть розділові знаки.

Ліс, наблизившись, перетворився з голубого в зелений, його соковиті хащі по той бік річки, прокидаючись, повнилися пташиним тисячоголосим гомоном... Птаство, радіуючись весні, творило музику краси дивовижної, солов'ї аж заходились, зозулі кували, кували, торкаючи дзьобиками чарівні клавіші неба.

Схід все ясніше розцвітався рожевим, світла більшало, невтомна пташина музика, напливаючи з зелених глибин, мовби пригортала веснянку (О. Гончар).

Завдання 4

Складіть 4 речення з відокремленою прикладкою. Поясніть умови відокремлення та розділові знаки.

Завдання 5

У реченнях поставте пропущені розділові знаки, поясніть значення вставних компонентів.

*1. Певне се країна світла
Та злотистої блакиті
Певне тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!*

Леся Українка

2. Там кажуть з гір усю країну видно (Леся Українка).

*3. Ох либонь ти б сконати волів,
Як вигнанець – пророк серед пущі.*

Леся Українка

4. Жахить війни на щастя ви не зазнали (О. Гончар).

*5. Ліс, або як серби кажуть шума, –
Це не просто сосни та дуби.*

М. Рильський

Завдання 6

Знайдіть звертання, охарактеризуйте їх морфологічне вираження. Поставте пропущені розділові знаки.

*1. О мужній вітре вчителю єдиний!
Ти вчиш любити все, що перемінне.*
2. Болю мій дощук рідний.

Радосте несказанна

Світе мій дорогий

У калюжці відбитий!

Серце моє невгамовне.

3. Сину мій дрібна моя пташино

Ти зіп'явся в шибку заглядати.

4. Малята Шлях для вас хай стелиться несхибний!

Орлята Хай ростуть орлині крила вишир! (М. Рильський)

Завдання 7

У тексті поставте пропущені розділові знаки та обґрунтуйте їх.

Вальдшнеп або лісовий кулик благородна птиця трохи менша як наш голуб темно-рудуватого кольору з довгим як у всіх куликів дзьобом і довгими ногами. Птах він як сказано лісовий, у нас не виплоджується, а тільки перелітає: навесні, коли мандрує на північ на місця свого гніздування і восени, коли повертається у вирій.

Тоді в чагарниках а особливо на узліссях з'являється у нас в Україні вальдшнеп і поодинці і цілими табунами так званими висипками. Отоді їх і полюють (Остап Вишня).

З метою підвищення грамотності студентів доцільно використовувати і диктанти.

У сучасній системі освіти наявні різні способи узагальнення, закріплення та перевірки набутих знань. Пріоритетними на сьогодні вважаються модульні технології навчання і рейтингові системи контролю та оцінювання знань.

Одним із елементів модульно-рейтингового навчання є різні види самостійної, пізнавальної та навчально-фахової діяльності студентів. Для організації і проведення самостійної та індивідуальної роботи ми підготували навчально-методичний посібник «Синтаксис сучасної української мови: самостійна та індивідуальна робота. Словосполучення. Просте речення. Просте ускладнене речення» (2014 р.), в якому вміщено завдання для самостійних робіт, індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ), тести, праці для самостійного опрацювання та конспектування, перелік запитань для

самоконтролю, запитання для підсумкового тестування [Бабій, Свистун 2014].

Варіанти самостійних робіт об'єднують теоретичні запитання та практичні завдання, частина яких є проблемно-пошукового характеру. Теоретичні запитання в основному сформульовано дискусійно. Пропоновані самостійні роботи можуть бути підсумковими, заліковими та екзаменаційними; їх можна виконувати вдома, застосовувати з метою підготовки до виконання підсумкової екзаменаційної роботи тощо.

Подаємо такі зразки завдань для самостійної роботи студентів:

Варіант 11

1. Охарактеризуйте означення як другорядний член речення. Прокоментуйте узгоджені й неузгоджені означення.

2. Із поданих сполук випишіть словосполучення. Які сполуки не є словосполученнями? Умотивуйте свій вибір.

Розмова з батьком, солов'їна пісня, без вас, будуть писати, більш вихований, Рава Руська, красивий Тернопіль, хвилі Дніпра, швидко виконати, підійти ближче, заспівати пісню, букет троянд, кава з молоком, газети і журнали, періодичне видання, чітка відповідь, спагеті по-міланськи.

3. Підкресліть головні члени речення, вкажіть їх типи та способи вираження.

1. Спочиває степ, набирається прохолоди після денної співучої спеки (О. Гончар). 2. Два хитрих мудрого не переважають (Нар. творчість). 3. Світ незбагнений здалеку і зблизька (Л. Костенко). 4. Микола з Нимидорою склали два полукіпки жита і повернулися в село (І. Нечуй-Левицький).

4. У наведених реченнях підкресліть означення, вкажіть їх вид (узгоджені чи неузгоджені).

1. Маленька, ніжна, тендітна берізка журилася за вікном (Н. Шаст). 2. Слово батька – найвагоміше (Нар. мудрість). 3. Прийшов чоловік у чорному плащі та сивому кашкеті (А. Завальська). 4. Будинок праворуч був найвищим. 5. Красива висока жінка з каштановим волоссям увійшла до зали (Н. Шаст).

5. Знайдіть у запропонованих реченнях головні члени. Укажіть типи односкладних речень.

1. *Вареників сметаною не зіпсуєш* (Нар. творчість). 2. *Шилом моря не нагрієш* (Нар. творчість). 3. *Вечір*. 4. *Сильний дощ*. 5. *Люблю! Як в перший раз люблю...* (О. Гончар). 6. *Хворого морозило*. 7. *Люблю осінь*. 8. *Стріляти!* 9. *До Кракова під'їжджали вночі*. 10. *Ходімте в сад* (Л. Костенко). 11. *Без праці немає щастя* (Нар. мудрість).

6. Виконайте синтаксичний аналіз наведених речень.

1. *Життя прожити – не поле перейти* (Нар. творчість).

2. *В квітневий сад розчинено вікно* (Л. Костенко).

Варіант 12

1. Охарактеризуйте додаток як другорядний член речення. Розгляньте інфінітив у ролі додатка.

2. У наведених словосполученнях виділіть головне й залежне слово. Згрупуйте подані словосполучення за видами підрядного зв'язку.

Мовчки вийти, сказати правду, любити море, поїздка до Львова, шукати істину, перейти межу, два брати, цікавитися живописом, вальс Штрауса, обважнілий від роси, праця учителя, якісно зробити, склянка води, красива дівчина, роздум над твором, криниця з водою, четверо хлоп'ят, ніжна мелодія, вишукана композиція, чітка відповідь, сидіти тихо.

3. У наведених реченнях підкресліть предикативні центри, вкажіть типи присудків.

1. *А журавлі все – кру, кру* (А. Головка). 2. *Увесь світ тріпочеміниться в моїх очах...* (М. Стельмах). 3. *Світ робиться сухий і прагматичний...* (Л. Костенко). 4. *Ми будемо жити щасливо*. 5. *Я починаю любити літо*. 6. *Була темна осіння ніч*. 7. *І сам твоїм я радий стати рабом* (І. Кочерга).

4. У наведеному тексті знайдіть обставини та вкажіть їх види.

Чудово було тут, на Дніпрі! Широко, на кілька верстов розметнувся він, спокійно плинучи під сонцем до моря. Святково мигтять чайки над небесно чистою водяною рівниною, біліють вітрильники, снують шаланди, підходять плоти... Сила-силенна води, чистої, свіжої, солодкої, плине і плине кудись до моря. Багатий нею

Дніпро, багатий за всякого царя. Весь ярмарок, згоряючи від спраги, черпає з нього пригорщами, кухлями, тисячами відер, а в ньому не меншає анітрохи. Найвправніші нириці не можуть сягнути дна в його холодних глибинах. Як добре, що належить він усім, однаково привітний та щедрий до кожного... (О. Гончар).

5. Наведіть приклади кожного типу особових односкладних речень (по два). Укажіть, у чому сутність та специфіка таких речень.

6. Виконайте синтаксичний аналіз речень.

*1. Поезія – це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі.*

Л. Костенко

*2. ...Правди в житті не розмішуй,
Не ганьби все підряд без пуття...*

В. Симоненко

Варіант 18

1. Охарактеризуйте вставні компоненти в ускладнених реченнях, назвіть їх основні види.

2. Із пропонованих речень випишіть речення з однорідними членами. У чому специфіка та сутність однорідності?

1. В один день затопило ліси, сінокоси, городи (О. Довженко).

2. З дірок сиплеться шино, шино, шино (Л. Костенко). *3. Із садочка красно пахощами віє, стеляться сутінки, тумани лягають, кетяги з калини у вікна заглядають* (М. Старицький). *4. Шумлять жита, хвилюється пшениця, народжується ранок вдалині* (П. Воронько). *5. Із великих вікон кафе на сіру, туманну, вогку вулицю струменіло тепле світло* (Н. Гербіш). *6. Софія втомилася, змерзла, спізнилася на потяг* (Н. Гербіш). *7. Може, якраз завтра ти попросиш каву з вершками...* (Н. Гербіш).

3. Складіть 3 речення з відокремленими неузгодженими означеннями. Поясніть умови відокремлення та розділові знаки.

4. Знайдіть звертання, вкажіть їх морфологічне вираження, обґрунтуйте розділові знаки.

1. Ти хіба ніколи не плакала, Русалонько? (Леся Українка).

2. Любий козаче, чого ти ходиш смутний по темному гаю? (Леся

Українка). 3. *Гора моя княжа, далеко із тебе видно* (Л. Костенко). 4. *Ой ти ж роде мій, роде, родоньку! Чом бур'ян пішов по городоньку?* (Л. Костенко). 5. – *Що, доспівалися, нащадки? Зіпхніться перше з мілини* (Л. Костенко).

5. Підкресліть вставні компоненти, зазначте їх вид, семантику. Поясніть розділові знаки.

1. *Та, може, мені здалося – а час не все переміг...* (Л. Костенко). 2. *Мабуть, піду...* 3. *Я, уявіть собі, знала правду* (Н. Шаст). 4. – *А може, краще поїхати?* (М. Коцюбинський). 5. *На щастя, все обійшлося.* 6. *На мою думку, все правильно.* 7. *Отже, вирішено...* 8. *За нашими спостереженнями, усе в природі не випадкове* (З журналу).

6. Виконайте синтаксичний аналіз речень.

1. *Її місто, останніми тижнями дуже дощове, поволі перетворювалося на майже-Венецію* (Н. Гербіш).

2. *Моя княгине! Ти ідеши вмирати,
піднявши вгору стомлене лице.*

Л. Костенко

Важливим складником сучасного освітнього процесу у вищих навчальних закладах є виконання науково-дослідних завдань. Наведемо зразки варіантів завдань із синтаксису, які даємо студентам як індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ):

Вивчення простого речення

Варіант 26

1. Напишіть твір-роздум на тему:

Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем і мірилом (О. Гончар).

2. Підкресліть предикативні центри у реченнях у цьому творі, встановіть типи головних членів.

3. Випишіть з художнього тексту 5 односкладних речень різних видів та виконайте їх синтаксичний аналіз (художній твір на вибір).

4. Випишіть з художнього тексту 5 неповних речень, установіть їх тип (художній твір на вибір).

Вивчення простого ускладненого речення

Варіант 5

1. Напишіть твір-роздум на тему:

Людина сильна силою свого народу (Л. Силенко).

2. Утворіть та визначте засоби ускладнення простих речень.

3. Випишіть із художнього тексту 5 речень, ускладнених відокремленими обставинами. Виконайте синтаксичний аналіз цих речень.

4. Охарактеризуйте умови відокремлення однорідних означень.

Для удосконалення знань, умінь і навичок студенти виконують різні види вправ і тестових завдань із таких збірників:

1. Гуйванюк Н. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис: Лабораторний практикум / Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1989. – 254 с.

2. Бойчук Т. Тестові завдання із синтаксису та пунктуації простого ускладненого речення / Т. В. Бойчук // Вивчаємо українську мову та літературу: науково-методичний журнал. – Харків, 2011. – № 25. – С. 26–35.

3. Кобилянська М. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис: збірник вправ / М. Ф. Кобилянська, Н. В. Гуйванюк. – К. : Вища школа, 1981. – 271 с.

4. Козачук Г. Українська мова: практикум: навчальний посібник для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / Г. О. Козачук. – 2-е вид., перероб. і доповн. – К. : Вища школа, 2008. – 414 с.

5. Пархонюк Л. Сучасна українська літературна мова. Самостійні роботи з синтаксису: для студ. філолог. фак. вищ. і спец. навч. закладів / Л. М. Пархонюк, Н. Д. Парасін. – Тернопіль : ТДПУ, 2004. – 62 с.

6. Тишківська Н. Я. Українська мова: збірник вправ із синтаксису та пунктуації / Н. Я. Тишківська. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 248 с.

7. Українська мова: Тестові завдання / [за ред. Н. В. Гуйванюк]. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 528 с.

Тестування як об'єктивна й ефективна форма контролю активно застосовується у шкільній і вишівській практиці. До кожного тестового завдання, запропонованого у посібнику, подано варіанти відповідей. Це дає змогу студентам самостійно виконувати тести, у тому числі й у системі MOODLE. Наведемо зразки тестів, які подаємо студентам:

У котрому реченні правильно поставлено розділові знаки?

а) *Як любив ти і гори, й поля, синь озер; всю свою Батьківщину* (П. Тичина).

б) *Все навколо: дерева, птахи, люди, сповнене весняної, пружної, нестримної сили* (В. Собко).

в) *У густій мряці, білій, як молоко, все пропадало – гори, небо, ліси, пастухи* (М. Коцюбинський).

г) *В небі, попід хмарами, лине перелітне птаство: качки, чайки, журавлі* (О. Довженко).

У котрому рядку наведено ускладнене речення?

а) *І Всесвіт цей – акваріум планет* (Л. Костенко).

б) *Підлість послідовна, як геометрія, – вибирає найчесніших* (Л. Костенко).

в) *Над присмерком смерек – усіх печалей білі епілоги* (Л. Костенко).

г) *Дорогий мій, сонячний, озвися!* (Л. Костенко).

Установіть, чим ускладнене речення.

Там, далеко, на Україні, сяє сонечко ясне (П. Грабовський).

а) однорідними членами;

б) відокремленими членами;

в) уточнювальними членами;

г) вставними словами.

У котрому рядку є речення зі вставленою конструкцією?

а) *А колись, – я вам говорю це цілком серйозно, – і ми були молоді!* (О. Вишня).

б) *Який він був, я вже не пам'ятаю* (Л. Костенко).

в) *В Дніпрі купається Кунава. Мені ще рочків, може, три* (Л. Костенко).

г) *Душа полів, ти пам'ятаєш стерні?* (Л. Костенко).

У котрому рядку є речення з відокремленим додатком?

а) *Гримотить над світом люта битва за твоє життя, твої права* (В. Симоненко).

б) *Ой не крийся, природо, не крийся, що ти в тузі за літом, у тузі* (П. Тичина).

в) *Як тебе починала співати, в мене очі горіли, мов жар* (Леся Українка).

г) *На його дворі, замість похилої хатини, стояв великий будинок* (П. Мирний).

Одним із завдань, які виконують студенти і на лабораторних заняттях, і вдома, є повний синтаксичний аналіз речень. Наведені схеми синтаксичного аналізу простого та простого ускладненого речень допоможуть здобувачам вищої освіти правильно та послідовно виконати розбори.

Схема синтаксичного аналізу простого речення

1. Аналізоване речення. Вказати, що речення просте.
2. Тип речення за метою висловлювання – розповідне, питальне, спонукальне, бажальне.
3. За інтонацією (емоційно-експресивним забарвленням) – окличне, неокличне.
4. Тільки для розповідних за характером предикативних відношень – стверджувальне, заперечне (частково- чи загальнозаперечне).
5. За наявністю головних членів – двоскладне, односкладне. Якщо речення односкладне, визначити його структурно-семантичний тип (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, вокативне, генітивне).
6. За наявністю другорядних членів – поширене, непоширене.
7. За повнотою – повне, неповне.
8. За ускладнювальними компонентами – неускладнене, ускладнене. Якщо речення ускладнене, вказати засіб ускладнення (однорідні члени речення, відокремлені члени речення, звертання, вставні та вставлені конструкції).
9. Розібрати речення за членами речення.
10. Аналіз головних членів речення. Вказати тип підмета, тип присудка і якими частинами мови вони виражені.

11. Аналіз другорядних членів – група підмета (якщо є), група присудка (якщо є). Виділити усі наявні другорядні члени, вказати їх вид і якою частиною мови виражені.

12. Пояснити розділові знаки у реченні (якщо є).

Подаємо також зразки синтаксичного аналізу.

Зразки синтаксичного аналізу простого речення

Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб
(Л. Костенко).

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Підмет *птиці* – простий, виражений іменником у називному відмінку множини; *злетілись* – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом. Група підмета: *зелені* – узгоджене означення, виражене прикметником. Група присудка: *у пізню пору* – обставина часу (у значенні *пізно*); *спати* – інфінітив у ролі обставини мети; *на поруб* – обставина місця, виражена іменником у знахідному відмінку із прийменником *на*; *свіжий* – узгоджене означення, виражене прикметником. Розділових знаків немає.

Послухаю цей дощ.

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, односкладне (означено-особове), поширене, повне, неускладнене.

Послухаю – головний член, виражений дієсловом у формі 1 особи однини дійсного способу; *дощ* – прямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінку однини; *цей* – узгоджене означення, виражене вказівним займенником. Розділових знаків немає.

Шануй батька й матір. (Нар. творчість).

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, односкладне (узагальнено-особове), поширене, повне, ускладнене однорідними додатками.

Шануй – головний член, виражений дієсловом у формі 2 особи однини наказового способу; *батька й матір* – прямі однорідні додатки, виражені іменниками у знахідному відмінку однини, поєднані за допомогою сурядного сполучника *й*. Розділових знаків немає.

Увечері прийшла мати і почала поратися на кухні.

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними присудками *прийшла і почала поратися*, поєднаними за допомогою сурядного сполучника *і*.

Мати – підмет, виражений іменником у називному відмінку однини; *прийшла* – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом минулого часу, *почала поратися* – складений дієслівний присудок, виражений сполукою фазового дієслова з інфінітивом. Групи підмета немає. Група присудка: *на кухні* – обставина місця, виражена іменником у місцевому відмінку з прийменником *на*; *увечері* – обставина часу, виражена прислівником. Розділових знаків немає.

Мабуть, я піду додому.

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставним словом *мабуть* зі значенням невпевненості, припущення.

Я – підмет, виражений особовим займенником у називному відмінку однини; *піду* – простий дієслівний присудок, виражений дієсловом майбутнього часу. Групи підмета немає. Група присудка: *додому* – обставина місця, виражена прислівником. Вставне слово *мабуть* членом речення не виступає. Розділові знаки: комою виділяється вставне слово, що знаходиться у препозиції.

Для узагальнення набутих теоретичних знань студентам запропоновано запитання для самоконтролю:

1. Що вивчає синтаксис як розділ науки про мову? Як визначають предмет синтаксису представники різних напрямів у мовознавстві?
2. Яка синтаксична одиниця називається словосполученням?
3. Які основні ознаки словосполучення?
4. Які сполучення слів не належать до словосполучень?
5. Як поділяються словосполучення за морфологічною природою опорного слова?
6. Як поділяються словосполучення за характером змістових відношень?

7. Які є види словосполучень за формами синтаксичного зв'язку?
8. Як поділяються словосполучення за будовою?
9. Яка синтаксична одиниця називається реченням?
10. У чому полягає різниця між словосполученням і реченням?
11. Що таке предикативність?
12. Які основні ознаки речення?
13. На які типи поділяються речення за метою висловлювання?
14. На які типи поділяються речення за інтонацією?
15. Як поділяються речення за будовою?
16. Які речення називаються простими? Проілюструйте власними прикладами.
17. Із чого складається предикативний центр речення?
18. Які речення називають двоскладними? Проілюструйте власними прикладами.
19. Які речення називають односкладними? Проілюструйте власними прикладами.
20. Які речення називають поширеними? Проілюструйте власними прикладами.
21. Які речення називають непоширеними? Проілюструйте власними прикладами.
22. Які речення називають повними? Проілюструйте власними прикладами.
23. Які речення називають неповними? Проілюструйте власними прикладами.
24. Дайте визначення головних і другорядних членів речення.
25. Які члени речення називають головними? Проілюструйте власними прикладами.
26. Який член речення називають підметом? Якими частинами мови може бути виражений підмет? Проілюструйте власними прикладами.
27. Назвіть найважливіші диференційні ознаки підмета.
28. Який підмет називають простим? Проілюструйте власними прикладами.
29. Який підмет називають простим ускладненим? Наведіть приклади.

30. Який підмет називають складеним? Проілюструйте власними прикладами.

31. Охарактеризуйте способи вираження складеного підмета.

32. Який член речення називають присудком? Як поділяються присудки за будовою? Назвіть типи присудка. Наведіть приклади.

33. Назвіть найважливіші диференційні ознаки присудка.

34. Який присудок називають складеним дієслівним? У чому полягають особливості його вираження?

35. Який присудок називають складеним іменним? У чому полягають особливості його вираження?

36. Що таке дієслово-зв'язка? Який компонент виражає лексичне значення присудка?

37. Схарактеризуйте типові особливості узгодження присудка з підметом.

38. Які розділові знаки ставляться між підметом і присудком?

39. Який присудок називають подвійним?

40. Охарактеризуйте основні етапи вивчення членів речення.

41. З'ясуйте поняття детермінантного зв'язку. Які члени речення називають детермінантними?

42. Які члени речення належать до другорядних?

43. Який член речення називають означенням?

44. Які означення називають узгодженими? Проілюструйте власними прикладами.

45. Які означення називають неузгодженими? Проілюструйте власними прикладами.

46. Назвіть способи розмежування неузгоджених означень і додатків (у формі родового відмінка), залежні від іменника.

47. Що таке прикладка? Як класифікують прикладки за значенням? Проілюструйте власними прикладами.

48. Чому прикладку називають особливим видом означення?

49. Який член речення називають додатком?

50. Який додаток називають прямим, непрямим? Схарактеризуйте способи їх вираження. Проілюструйте власними прикладами.

51. Який член речення називають обставиною? Проілюструйте власними прикладами.

52. На які групи поділять обставини за значенням? Охарактеризуйте їх та наведіть приклади.

53. Проаналізуйте основні напрямки у вивченні односкладного речення у лінгвістиці.

54. На які різновиди поділяють односкладні речення? Дієслівні та іменні односкладні речення.

55. Які речення називають означено-особовими? Проілюструйте власними прикладами.

56. Які речення називають неозначено-особовими? Проілюструйте власними прикладами.

57. Які речення називають узагальнено-особовими? Проілюструйте власними прикладами.

58. Які речення називають безособовими?

59. Які є способи вираження головного члена в безособових односкладних реченнях. Проілюструйте власними прикладами.

60. Які речення називають номінативними? Проілюструйте власними прикладами.

61. Яким членом речення може виступати інфінітив?

62. Які основні типи інфінітивних речень за структурою головного члена?

63. У чому специфіка вокативних речень?

64. Які погляди синтаксистів щодо генітивних речень?

65. Які різновиди неповних речень розрізняють у сучасній синтаксичній науці?

66. Розділові знаки у простому реченні.

67. Дайте визначення простого ускладненого речення.

68. Назвіть основні диференційні ознаки простого ускладненого речення.

69. Чим можуть ускладнюватися прості речення?

70. Які члени речення називають однорідними? Проілюструйте власними прикладами.

71. Назвіть основні ознаки однорідності.

72. Поясніть поняття ряду, закритого / відкритого ряду.

73. Схарактеризуйте однорідні й неоднорідні означення.

74. Схарактеризуйте уживання узагальнювальних слів при однорідних членах речення та розділові знаки.

75. Які члени речення можуть бути відокремленими?

Проілюструйте власними прикладами.

76. Назвіть загальні та часткові умови відокремлення.

77. Назвіть найважливіші випадки відокремлення означень.

78. Назвіть найважливіші випадки відокремлення додатків.

79. Назвіть найважливіші випадки відокремлення обставин.

80. Які члени речення можуть бути відокремленими уточнювальними? Наведіть приклади.

81. Що таке звертання? Звертання поширені і непоширені. Способи вираження звертань. Наведіть приклади.

82. Які розділові знаки ставляться у реченнях зі звертаннями?

83. Яку функцію у реченні виконують вставні слова та способи їх вираження? Назвіть основні групи вставних слів.

84. Яку роль у реченні відіграють вставлені конструкції?

85. У чому відмінність між вставними і вставленими конструкціями?

86. Які розділові знаки ставляться у реченнях зі вставними і вставленими конструкціями?

Отже, синтаксис є одним із найважливіших розділів курсу сучасної української літературної мови. Різні підходи до вивчення синтаксису уможливають аналіз синтаксичних одиниць в усіх аспектах їх вияву. Структура, обсяг та зміст лекційних, лабораторних занять, самостійної роботи, виконання ІНДЗ з курсу синтаксису змінюються та удосконалюються з урахуванням тих вимог, які ставляться перед студентами вищої школи з огляду на покращення підготовки філологічних кадрів, висококваліфікованих учителів-словесників у контексті сучасних європейських орієнтирів.

1.4. Культуромовна підготовка вчителя-філолога

Духовна культура соціуму визначається насамперед станом функціонування мови в усіх сферах суспільної діяльності. С. Єрмоленко наголошує на тому, що «найповажніша й

найвідповідальніша роль у культивуванні літературної мови з її усталеними стандартними нормами належить педагогові, зокрема педагогові-словеснику» [Єрмоленко 2010, с. 93]. У системі професійної підготовки фахівців на філологічних факультетах педагогічних вишів України велике значення має мовна освіта майбутнього педагога, що органічно продовжує його формування як національно-мовної особистості, розширює мовну компетенцію майбутнього спеціаліста у професійній сфері. Звертається увага на розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості, що разом утворюють осердя, навколо якого об'єднуються знання, уміння, навички, і стають константами діяльності суб'єкта як неповторної індивідуальності. У зв'язку з цим цілком закономірним у блоці дисциплін лінгвістичного циклу є викладання «Культури української мови».

Мета курсу – забезпечити засвоєння теоретичних знань і вироблення стійких практичних навичок з культури української мови. У розробленій нами навчальній програмі з дисципліни визначено також і систему завдань. Студенти повинні:

- 1) досконало оволодіти нормами української літературної мови;
- 2) виробити навички користування словниками різних типів, граматики, довідниками, інтернет-ресурсами, які сприятимуть удосконаленню мовної культури майбутнього фахівця;
- 3) розвинути мовнокомунікативну компетентність, потрібну у професійному спілкуванні: оволодіти комунікативними якостями літературної мови, технікою мовлення, мовним етикетом, майстерністю публічного виступу; навчитися використовувати лінгвальні засоби в усному і писемному мовленні з урахуванням умов і завдань комунікації;
- 4) продукувати різноманітні мовні факти відповідно до вимог жанрово-ситуаційних різновидів певного стилю;
- 5) засвоїти термінологічний апарат культури мови як самостійної лінгвістичної дисципліни [КУМП, с. 4].

Зміст навчального курсу є основою підготовки фахівця. Від традиційних підходів до вивчення дисципліни наша концепція відрізняється інтегруванням понять власне культуромовних, особистісних і соціальних, оскільки культура мови як прагматична

галузь лінгвістики передбачає мовне виховання індивідуумів, дослідження соціальної мотивації мовної поведінки у контексті діяльності соціуму.

Перший змістовий модуль «Норми сучасної української літературної мови» об'єднує три теми: «Культура мови як самостійна лінгвістична дисципліна», «Літературна норма – категоріальне поняття культури мови», «Комп'ютерні технології у кодифікаційній практиці». До другого змістового модуля «Комунікативні компетенції мовної особистості» входять такі теми: «Комунікативні якості літературної мови», «Мовна особистість. Комунікативні компетенції. Культуромовна діяльність», «Соціальний аспект культури мови», «Мовна майстерність».

На лекційних заняттях звертаємо особливу увагу на діалектичний взаємозв'язок між мовою і культурою, на розвиток вчення про культуру мови у різних лінгвістичних центрах, на культуромовні проблеми в наукових студіях українських культурних діячів. Термін «культура мови» трактуємо таким чином: 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; 2) культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика у державі; 3) самостійна лінгвістична дисципліна, яка вивчає стан і статус норм сучасної української літературної мови в певну епоху, а також рівень лінгвістичної компетенції мовних особистостей [Струганець 2012, с. 26–27].

Опрацьовуючи метамову теорії мовної культури, використовуємо підготовлений нами «Українсько-англійський та англо-український словник термінів культури мови і стилістики» [Струганець, Олійник, Гоца 2012] чи глосарій в електронному варіанті з автоматичною навігацією. Системна праця фахівців щодо культивування літературної мови відбита не лише у словниках, довідниках, але й у галузевих виданнях, тому в науково-дослідній лабораторії «Стилістика і культура мови в сучасній науковій парадигмі» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка створено «Анотований бібліографічний покажчик праць із культури

української мови у фахових періодичних виданнях кінця ХХ – початку ХХІ ст.» [АБПКМ]. У покажчику вміщено бібліографічні джерела за алфавітним принципом. До кожної статті представлено анотацію, зазначено ключові поняття. Ключові слова відображають розвиток метамови галузі, презентують питання, які найчастіше було висвітлено у фаховій періодиці. Студенти послуговуються друкованим та електронним варіантом цієї праці.

Серед ключових питань на заняттях про літературну норму – дефініція, ознаки, типології, критерії норми літературної мови, співвідношення понять «нормування» і «кодифікація». Слушно навести думку С. Єрмоленко про те, що «в умовах демократизації суспільства важливе обґрунтування й вироблення різних рівнів мовного стандарту. За критерії кодифікації норми мають правити: 1) мовна практика освічених носіїв української літературної мови; 2) відповідність структурі української мови; 3) збереження писемно-літературних традицій, які забезпечують розвиток літературної мови» [Єрмоленко 2013, с. 9].

На практичних і лабораторних заняттях найбільше часу відводимо на те, щоб майбутні філологи досконало оволоділи усіма типами норм української літературної мови. Наведемо план одного із лабораторних занять.

Лабораторне заняття № 4

ГРАМАТИЧНІ (СЛОВОТВІРНІ, МОРФОЛОГІЧНІ І СИНТАКСИЧНІ) НОРМИ

1. Словотвірні норми. Творення іменників на позначення назв жителів населеного пункту. Творення присвійних прикметників. Творення прикметникових форм від різних географічних назв. Творення назв осіб за моделлю «людина, яка займається чимось». Тенденції сучасного словотворення.

2. Морфологічні норми. Норма й основні морфологічні категорії: рід, число, відмінок, ступені порівняння, особа. Творення відмінкових форм іменників. Творення ступенів порівняння прикметників. Непрямі відмінки числівників. Творення особових форм дієслів.

3. Синтаксичні норми. Синтаксична нормативність мовлення. Особливості координації присудка з підметом, узгодження власних

назв населених пунктів, держав, географічних об'єктів тощо із загальними. Побудова словосполучень: складні випадки керування іменників, прикметників, дієслів. Переклад прийменникових конструкцій російської мови українською. Попередження помилок у побудові простих речень: порядок слів у реченні, вживання однорідних членів, дієприкметникових та дієприслівникових зворотів. Типові недоліки, пов'язані з побудовою складних речень.

Для підготовки майбутнього вчителя-словесника важливо спроектувати класифікацію норм на шкільну типологію помилок (згідно з вимогами профільного міністерства). Класифікацію помилок подаємо за такими джерелами:

1. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення шкільних дисциплін у новому 2003 / 2004 навчальному році // Інформаційний збірник МОН України. – 2003. – № 13–14.

2. Українська мова. Зовнішнє оцінювання: навчальний посібник із підготовки до зовнішнього оцінювання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Український центр оцінювання якості, 2007. – 50 с.

До домінантних вправ належать завдання на редагування, як-от:

Виправити помилки у реченнях. Визначити, які норми порушено. Встановити вид помилки.

Хлопець відчув нестерпну біль.

Ювілярові надійшла вітальна адреса.

Діти запишіть завдання на слідуючий урок.

Я написав свою автобіографію.

Зразок виконання.

Хлопець відчув нестерпний біль. У реченні вжито іменник *біль* у невідповідній формі роду (*біль* – ч. р.). Порушено морфологічну норму. Це граматична помилка (Г).

Ювілярові надійшов вітальний адрес. Нерозрізнення слів-паронімів *адрес* – *адреса*. Порушено лексико-фразеологічну норму. Це лексична помилка (Л).

Діти, запишіть завдання на наступний урок. У реченні пропущено кому після звертання, а також ужито росіянізм *слідуючий*. Порушено

пунктуаційну і лексико-фразеологічну норму. Це пунктуаційна (V) і лексична (Л) помилки.

Я написав автобіографію. У реченні вжито близькі за значенням слова. Такий мовний огріх називаємо плеоназмом. Це лексична помилка (Л).

У навчальну програму уведено тематичний блок «Комп'ютерні технології у лексикографічній практиці». На студіювання цієї теми передбачено одне лекційне та одне лабораторне заняття. На лекції передусім аналізуємо науковий доробок у галузі комп'ютерної лексикографії. У цій науковій сфері виокремилось три головні напрями. Перший із них пов'язаний із створенням комп'ютерних словників як внутрішніх елементів інформаційних систем. Другий напрям розглядає комп'ютерні словники як машинні версії традиційних. І третій напрям – це конструювання комп'ютерних словників нових типів, автоматична побудова лексикографічних праць шляхом комп'ютерної обробки тексту. Набирає все більш окреслених рис тенденція до синтезу всіх трьох підходів. Упродовж лекції здійснюємо детальний огляд діяльності Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, аналіз комп'ютерного фонду української мови в Інституті мовознавства ім. О. Потебні НАН України, специфіки роботи навчально-дослідної комп'ютерної лабораторії Київського національного університету імені Т. Шевченка. Активно послуговуємося термінологічним сполученням «національна словникова база». Наступний крок щодо використання інформаційних технологій – робота з інтернет-ресурсами. Аналізуємо структурні елементи «Українського лінгвістичного порталу» (<http://www.ulif.org.ua>) (рис. 1.2); сайтів <http://www.mova.info>; <http://www.novamova.com.ua>; <http://www.slovnyk.net> та ін.

Упродовж останніх років у змістове наповнення курсу «Культура української мови» ми ввели питання про розвиток корпусної лінгвістики. Корпусна лінгвістика – галузь прикладного мовознавства, яка займається формуванням комп'ютерних корпусів текстів у різних мовах і спрямована на максимально об'єктивний аналіз мовних явищ в умовах реальної живої комунікації. У перше десятиліття ХХІ ст. у різних лінгвістичних центрах науковці працюють над створенням

національних корпусів – інформаційно-довідкових систем, що ґрунтуються на зібранні текстів певною мовою в електронній формі. Загально визнаним зразком є Британський національний корпус. Серед корпусів слов'янських мов виділяється Чеський національний корпус, створений у Карловому університеті у Празі. На практичному занятті, безперечно, ознайомлюємо студентів із досвідом роботи і українських мовознавців.

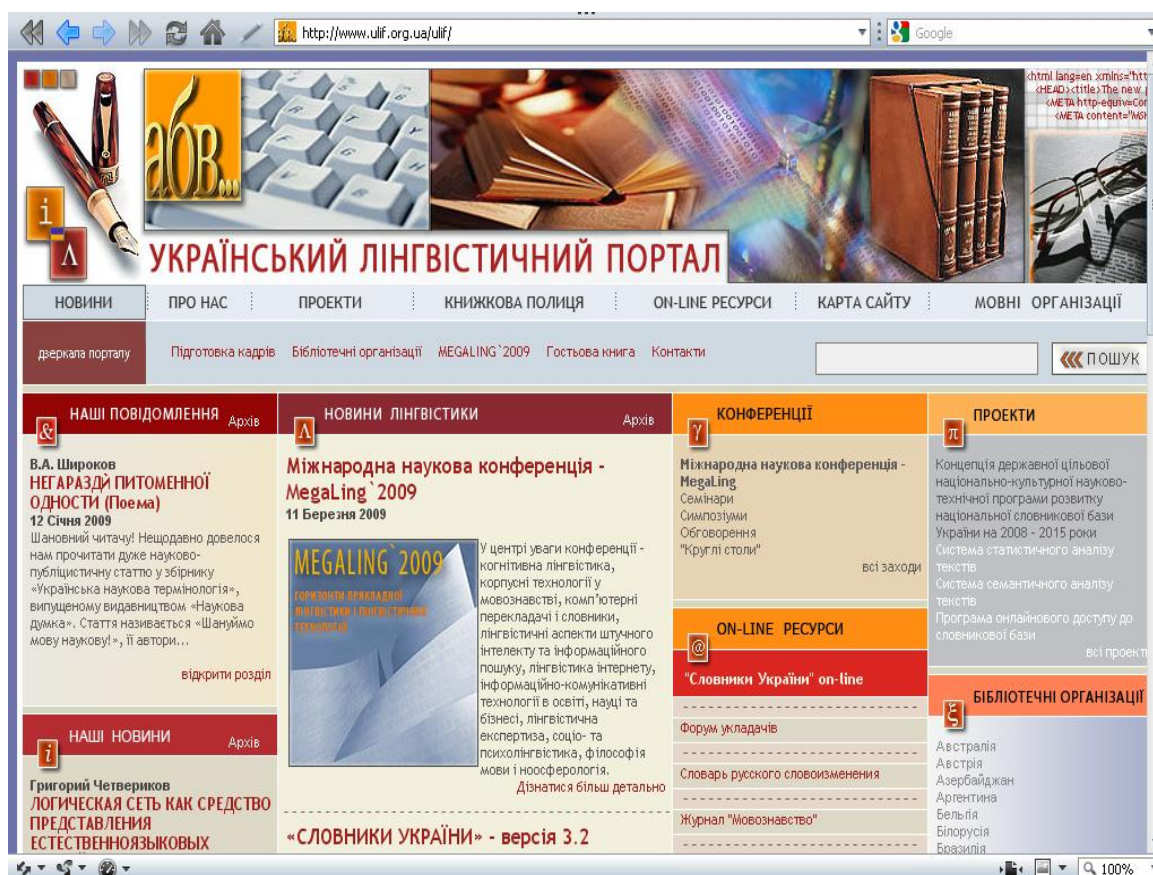

Рис. 1.2. Скриншот сторінки українського лінгвістичного порталу

У другому змістовому модулі «Комунікативні компетенції мовної особистості» розглядаємо запроваджену нами тему, присвячену особистісному аспектові культури мови:

Тема 5. Мовна особистість. Комунікативні компетенції. Культуромовна діяльність.

Особистісний аспект вивчення мови. Характеристика антропоцентричного напрямку досліджень, започаткованого В. Гумбольдтом. Різні підходи до вивчення мовної особистості.

«Методична» і «цільова» моделі мовної особистості, розроблені Ю. Карауловим. Характеристика вербально-семантичного, лінгво-когнітивного і прагматичного рівнів мовної особистості. «Лінгводидактична» модель мовної особистості, представлена Г. Богіним.

Мовна особистість як національний і соціокультурний феномен. Співвідношення понять «мовна особистість» і «національний характер».

Мовна свідомість. Мовна самосвідомість. Психоглоса як одиниця мовної свідомості. Зміст загальнонаціонального мовного типу. Мовне чуття. Любов людини до своєї мови – одна з обов'язкових характеристик мовця.

Мовна картина світу. Мовно-естетичні знаки національної культури. Етнолінгвістика.

Комунікативна лінгвістика. Мовна діяльність. Стратегія мовної поведінки. Особливості міжособистісного спілкування. Конструювання емпатичної комунікації. Технології нейролінгвістичного програмування.

Поняття «володіння мовою». Генеративна граматики Н. Хомського. Теорія мовної компетенції у працях Д. Хаймса, У. Чейфа, С. Ервін-Тріпп, Ю. Апресяна. Комунікативні компетенції як сума знань, умінь та характерних рис, що забезпечують людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвальні та позалінгвальні засоби. Лінгвальна, соціолінгвальна і прагматична компетенції.

Прагматичне спрямування культури мови. Лінгвопрагматика. Культивування літературної мови. Об'єктивно-історичний та інструктивно-регулятивний аспекти культури мови. Інституціональний характер культивування літературних норм. Суб'єктивізм мовних прескрипцій. Чинник культурної традиції. Явище пуризму. Позитивні і негативні риси пуризму.

Формування мовної особистості. Мовне виховання особистості. Мовна освіта. Роль материнської (родинної) школи у формуванні мовної особистості. Відомі культурні діячі про значення рідномовної

освіти. Єдиний мовний режим у школі. Культура мови вчителя. Неперервна мовна освіта.

На перший погляд, у межах теми задекларована дуже широка проблематика. Умотивуємо свою позицію. Попри перманентні трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному освітньому середовищі, оновлювати й змістовно збагачувати освітню підготовку студентів за рахунок уведення нових навчальних курсів неможливо (навчальні плани вишів України і так перенасичені великою кількістю предметів!). Лише у лінгвістиці протягом останніх десятиліть сформувалася ціла низка нових галузей, як-от: лінгвометодологія, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, прикладне мовознавство, теорія мовленнєвого впливу, політична лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, міжкультурна комунікація, дискурсологія та ін. Усі названі галузі мають безпосередній стосунок до поняття «формування мовної особистості». Тому, на нашу думку, вкрай важливою є інтеграція нових лінгвістичних знань, їх логічне уведення у змістове наповнення тих навчальних дисциплін, які викладають студентам. Такий принцип простежується і в запропонованому нами змістовому наповненні теми 5 «Мовна особистість. Комунікативні компетенції. Культуромовна діяльність».

Акцентуємо увагу на тому, що поняття «формування мовної особистості» інтердисциплінарне. Передусім воно активно функціонує у сфері лінгводидактики, педагогіки. Проте це і лінгвістичний термін. Для його осмислення спершу розглянемо дефініцію терміна «мовна особистість». Л. Мацько стверджує, що це «узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [Мацько 2009, с. 27]. Російський мовознавець Ю. Караулов у контексті свого вчення про моделі мовної особистості зазначає, що під мовною особистістю розуміємо сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що різняться а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цілеспрямованістю [Караулов 1989,

с. 3]. Незалежно від позицій наукових шкіл мовознавці одностайні у тому, що мовна особистість потрактована сьогодні як національний і соціокультурний феномен.

Формування ж мовної особистості – це комплексний процес мовного виховання і мовної освіти на ґрунті національної мови, на основі мовних знаків національної культури. С. Єрмоленко, Л. Мацько підкреслюють, що формування української мовної особистості має здійснюватися на засадах створення мовного середовища (для вироблення автоматизму) і якнайширших можливостей самовираження [Єрмоленко, Мацько 1994].

Опрацьовуючи метамову на заняттях з культури української мови, використовуємо засадничі для галузі праці українських мовознавців, енциклопедичні видання, словники лінгвістичних термінів. Аналізуємо дефініції понять «мовна освіта», «рідномовна освіта», «мовне виховання», «материнська (родинна) школа». Детально характеризуємо об'єктивні і суб'єктивні чинники формування мовної особистості. Одне із завдань для самостійної роботи студентів – опрацювати «Науку про рідномовні обов'язки» І. Огієнка [Огієнко 1991]. Переконані, що така засаднича праця має великий виховний вплив на особистість.

На лекційному занятті звертаємо особливу увагу на діалектичний взаємозв'язок між мовним вихованням і мовною освітою, на важливість цієї проблематики для розбудови української державності.

Мовне виховання – це шліфування, розвиток думки, почуттів, виховання естетичної сприйнятливості до цінностей світової культури й осмислення серед них місця культури свого народу. Розуміючи рідну мову як засіб розвою інтелекту, В. Сімович підкреслює: «Для дитини є та мова, якою вона думає, підставою, що на ній вона сприймає кожен незначну для неї думку, залучаючи до тої мовної будови, хоча вона й невелика, нові й нові прибудови...» [Сімович 1934, с. 26]. Природно, що виховання мовної особистості не може обійтися без опори на національну мову, на мовні знаки національної культури. Тільки той, хто засвоює мовну культуру в усій її сукупності й багатогранності, здатен стати творцем мовних цінностей. Це відбувається тоді, коли у мовному вихованні закладено можливості активного використання всіх мовних стилів.

Грунтовна базова мовна освіта має забезпечити широке використання державної мови в усіх суспільно-виробничих сферах. Мовна освіта (у вузькому значенні слова) передбачає вивчення мовних засобів вираження, які відповідають нормам літературної мови, і вміння вживати їх у мовній діяльності (усній і писемній мові). Метою мовної освіти, відповідно, є свідоме практичне оволодіння літературною мовою, яке базується на вивченні її системи і закономірностей, що визначають її норму. Мовна освіта (у широкому значенні слова) «має давати орієнтацію у багатоманітті людського життя..., щоб кожен міг реалізувати закладене в мові відповідно до своїх конкретних потреб і мовних ситуацій» [Єрмоленко, Мацько 1994, с. 32].

Рівень мовної культури індивідуума залежить від його обізнаності з національним мистецтвом, з історією культури народу, історією його мови, з народознавством. Українознавство виокремлює в мовній освіті світоглядний принцип, формування національно-мовної картини світу. Тільки глибоке розуміння внутрішніх законів розвитку психології народу-носія мови забезпечує участь мовця у безперервному процесі вдосконалення мови. Вирішальна роль у цьому процесі належить мовній свідомості носіїв мови. Говорячи так, ми ніскільки не применшуємо ролі активної позиції в нормувальній роботі лінгвістів, але, при всій важливості і потрібності останньої, її не можна порівнювати з роллю мовної свідомості основної кількості носіїв. Врешті – боротьба за стійкість літературної норми, яку ведуть спеціалісти з культури мови, будується перш за все на апеляції до мовної свідомості, а сама норма формується як ядро, як згорнуте вираження загальнонаціонального мовного типу. Але і норма, що враховує і системний, і еволюційний аспекти мови, неможлива без третьої координати – особистісної, тобто мовної свідомості. Той, хто володіє літературною мовою, повинен відчувати свою відповідальність як член мовного колективу за підвищення культури суспільної мовної практики взагалі, сприяти піднесенню цієї культури хоча б зразками власної досконалої мови.

На практичних і лабораторних заняттях під час аналізу проблеми формування мовної особистості важливо опиратися на позицію відомих науковців, культурних діячів. Так, за твердженням

С. Єфремова, культура для українського народу тільки тоді культурою буде, коли вона проходить у національних, рідних, зрозумілих формах, без яких культура зводиться на «дурное воспитание», на спустошення народної душі та розуму, на моральне здичавіння; а народ, позбавлений рідних шкіл, засуджується на культурне й національне каліцтво. Науковець вважав національну школу важливою передумовою побудови самостійної держави. Нація, що не має рідної школи, вільною не буде. Народ, гідний свого імені, який почав жити свідомим життям, хоче бути освіченим, повинен мати національну рідномовну школу, від початкової до вищої. Утвердження національної школи послужить, за словами вченого, могутньою «підіймою» поступу, культури та просвіти української нації [Єфремов 1990].

Закономірно, що аналіз теоретичного матеріалу разом із майбутніми педагогами не може бути відірваним від шкільної практики. Наголошуємо студентам, що в сучасній школі мають закладатися основи володіння українською мовою. Незалежно від мови викладання (української, російської, польської, угорської та ін.) тут повинен забезпечуватися такий рівень оволодіння державною мовою, який давав би змогу випускникові користуватися цією мовою на рівні її літературних стандартів, літературних норм у всіх ситуаціях суспільної та виробничої діяльності. Недостатність мовних знань і навиків гальмує інтелектуальне вдосконалення учня. Основна вада навчального процесу в школі полягає в тому, що учнів навчають мови, а не навчають володіти нею, тобто застосовувати набуті знання в конкретній мовній ситуації. Лінгводидакт В. Мельничайко констатує: «Справді, мало хто з учнів по-справжньому любить уроки мови, для переважної більшості вони здаються нудними і нецікавими, більше того – непотрібними» [Мельничайко 1995, с. 4]. Тому ще на початку 90-х років ХХ ст. у «Навчально-виховній концепції вивчення української (державної) мови» С. Єрмоленко і Л. Мацько запропонували переорієнтувати зміст неперервної освіти із дисципліни «Українська мова» на комунікативно-прагматичну мету [Єрмоленко, Мацько 1994]. У цей період у державному стандарті мовної освіти актуалізовано поняття мовної особистості й наголошено на потребі

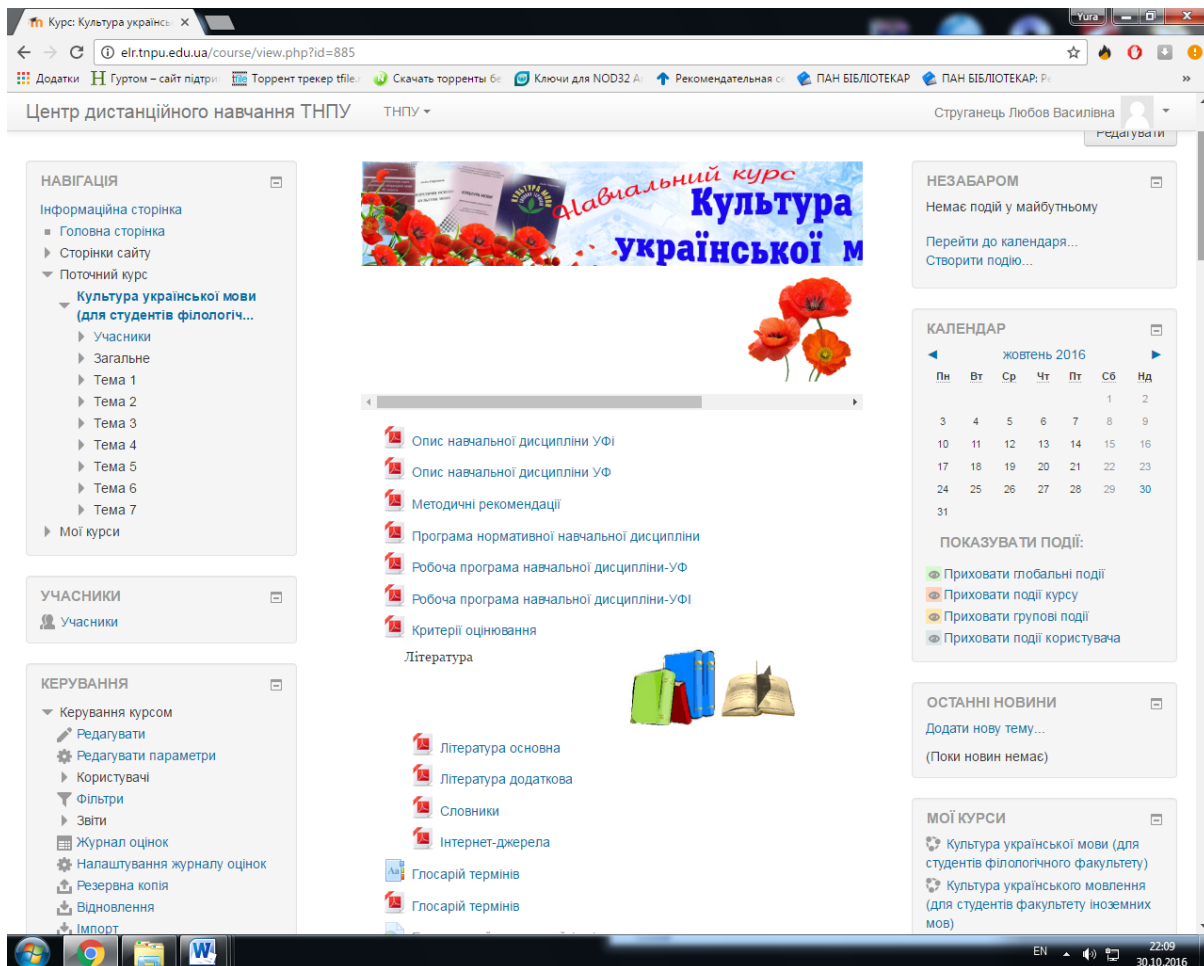
формування саме в загальноосвітній школі сучасної мовної особистості.

Звичайно, уроки української мови і літератури були, є і надалі залишатимуться головним рушієм пізнання стильового багатства рідної мови. Проте юну особистість формує не лише бездоганне знання вчителем свого предмета, не лише педагогічна майстерність, досконалість методичних прийомів, а й словесно-естетичний рівень подання знань. Філолог у школі повинен бути взірцем у користуванні невичерпними можливостями мови. Словесник усім комплексом шкільної освіти має показати необхідність володіння мовою, за допомогою якої засвоюється література, культура, виховуються моральні й естетичні норми, формується національна свідомість індивіда. Культура мови педагога, причому не лише словесника, залежить від його професійної підготовки у виші. Отож, неперервна мовна освіта, починаючи материнською (родинною) школою і закінчуючи професійною підготовкою, має бути орієнтована на формування високорозвиненої мовної особистості, що забезпечує розширення функцій державної мови, творення україномовного середовища в усіх сферах соціуму.

Тема «Мовна майстерність» дає широкий діапазон для педагогічної творчості викладача. Окрім аналізу теоретичних питань, практикуємо перегляд відеозаписів публічних виступів відомих особистостей (науковців, культурних діячів та ін.). Особливе враження справляє на молодь відома промова Стіва Джобса (із синхронним перекладом українською мовою) перед випускниками Стенфордського університету 2005 р. Майбутні філологи коментують засоби увиразнення публічного виступу, особливості перекладу. Наступний етап роботи на практичному занятті – виголошення студентами заздалегідь підготовлених промов (без використання допоміжних матеріалів) та обговорення виступів за розробленими викладачем критеріями.

Для оптимізації освітнього процесу нами створено електронний навчально-методичний комплекс, сконструйований у системі «Moodle» (з англ. Modular Object-Oriented Dynamik Learning Environment – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище) (рис. 1.3). Проектування та розробку «Moodle» здійснено

з урахуванням останніх досягнень дидактики, а в основу покладено взаємодію між суб'єктами навчання.

**Рис. 1.3. Скриншот фрагмента електронного курсу
«Культура української мови»**

Наприклад, web-документ «Завдання для поточного контролю» містить завдання із різних тем курсу. Найбільше завдань тренувального характеру у формі тестів, як-от:

У котрому рядку вислови є правильними?

- а) водяні краски;
- б) олійні краски;
- в) барви рідної природи;
- г) зелена фарба.

У котрому рядку слововживання ненормативне?

- а) дискваліфікація спортсмена;

- б) кукурудзяна олія;
- в) учбовий план;
- г) військова таємниця.

У котрому рядку порушено норми узгодження?

- а) далека путь;
- б) відома адвокат;
- в) сильний торнадо;
- г) руйнівний цунамі.

В інтерактивному навчально-методичному комплексі з «Культури української мови» розміщено «Запитання для самоперевірки»:

1. Коли культура мови відокремилась в самостійну лінгвістичну дисципліну?

2. Які аспекти в теорії мовної культури виділяють чеські і словацькі мовознавці?

3. Які концепції культури мови відомі в русистиці?

4. Назвіть, супроводжуючи прикладами, проблеми мовної культури, що були в центрі наукових студій українських вчених.

5. Назвіть посібники з культури мови, в яких переважає практичний, інструктивно регулятивний аспект мовних порад.

6. Які вийшли монографії, присвячені проблемам функціонування української літературної мови?

7. Які основні значення терміна «культура мови»?

8. У чому виявляється прагматичне спрямування культури мови?

9. Поясніть предмет дослідження культури мови.

10. Який зв'язок культури мови з іншими дисциплінами?

Проілюструйте відповідь прикладами.

11. Хто з українських учених досліджував проблему мовної норми?

12. З'ясуйте лінгвістичну і соціально-історичну сутність норми.

13. Назвіть ознаки літературної норми і дайте їм характеристику.

14. Яке співвідношення понять «сучасна мова» – «норма мови» – «літературна норма»?

15. З'ясуйте зміст поняття «узус».

16. Який механізм взаємодії системи мови, її норми разом з узусом і тексту?
17. Поясніть схему мовної діяльності, запропоновану П. Алексєєвим.
18. Що лежить в основі класифікації мовних норм?
19. Назвіть структурно-мовні типи норм.
20. Яке значення має оволодіння комунікативними якостями мови?
21. Назвіть «вимоги до стилів мови» М. Сулими, «критерії удосконалення мови» Л. Булаховського.
22. Схарактеризуйте комунікативні якості літературної мови.
23. Які шляхи оволодіння комунікативними якостями мови?
24. Розкрийте значення започаткованого В. Гумбольдтом антропоцентричного напрямку досліджень у мовознавстві.
25. Розкажіть про різні підходи до вивчення мовної особистості.
26. Поясніть трирівневу структуру мовної особистості («методична» модель Ю. Караулова).
27. Схарактеризуйте поняття «українська мовна особистість».
28. Як трактує Н. Хомський поняття «лінгвістична компетенція»?
29. Як розглядає термін «володіння мовою» Ю. Апресян?
30. Які лінгвісти вивчали мовну здатність людини у зв'язку з процесами соціалізації, з широким соціальним контекстом?
31. Які чотири рівні володіння мовою виділяє Л. Крисін?
32. З яких компонентів складається ситуація спілкування?
33. Схарактеризуйте, супроводжуючи прикладами, статусні, позиційні і ситуаційні ролі мовної особистості.
34. Як поділяємо ситуаційні ролі мовної особистості?
35. Чим визначаються зміст і правила рольової діяльності?
36. У чому полягає різниця між функціональним стилем і соціальною роллю?
37. Поясніть, у чому полягає інституційний характер культивування літературних норм.
38. Які позитивні і негативні риси пуризму?
39. Дайте характеристику понять «мовне виховання», «мовна освіта».
40. Яке значення сім'ї, материнської школи у формуванні мовної особистості?

41. Наведіть висловлювання українських культурних діячів про значення рідномовної освіти.

42. Прокоментуйте думку О. Потебні про випереджальне навчання рідною мовою.

43. У чому доцільність переорієнтації змісту неперервної мовної освіти на комунікативно-прагматичну мету?

44. Розкажіть про значення мовної культури вчителя.

45. Що означає дотримуватися єдиного мовного режиму в школі?

46. Які соціальні чинники впливають на мовну особистість?

47. Дайте характеристику мовній практиці засобів масової інформації.

48. У чому виявляється увага громадськості до питань культури мови?

49. Поясніть, яке значення має використання соціолінгвістичних методів для вирішення культуромовних проблем.

50. У чому полягає складність соціолінгвістичних досліджень?

51. Схарактеризуйте соціолінгвістичні методи дослідження.

52. Які переваги і недоліки кожного соціолінгвістичного методу дослідження?

53. Поясніть поняття «презентабельність вибірки».

54. Як ви вважаєте, у чому виявляється прогностичний характер культуромовної діяльності?

Продіагностувавши за такими запитаннями свої знання з предмета, студент зможе критично оцінити рівень готовності до модульної контрольної роботи чи заліку.

«Теми для обговорення на форумі» – web-сторінка, передбачена для активної комунікації в режимі онлайн. Серед запропонованих тем для обговорення – «Мовна ситуація в Україні та в місті Тернополі».

Обов'язковий складник сучасного освітнього процесу у виші – наукова робота студентів. У курсі «Культура української мови» передбачено виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, зокрема таких: аналіз мовної ситуації у населеному пункті, в регіоні, у державі; робота з лексикографічними джерелами, з інтернет-ресурсами; редагування запропонованого викладачем тексту. З 2010 року майбутні філологи активно задіяні у реалізації науково-

дослідного проекту «Мовний портрет міста Тернополя». Результати культуромовних студій висвітлено у збірниках студентських наукових праць [МПМТ].

За науково-дослідну роботу з проблем мовної культури можна отримати додаткові бали:

- за виступ на студентській науковій конференції у своєму ВНЗ – 15 балів,
- за виступ на студентській науковій конференції в інших ВНЗ – 30 балів,
- за публікацію в регіональних засобах масової інформації – 10 балів,
- за публікацію у всеукраїнських засобах масової інформації – 20 балів,
- за публікацію у збірнику наукових праць – 20 балів,
- за участь у всеукраїнському або регіональних конкурсах студентських наукових робіт – 40 балів.

Такий підхід, на наш погляд, стимулюватиме студентів до наукового пошуку, формуватиме їхню активну життєву позицію.

Модульна контрольна робота інтегрує різні види роботи з дисципліни. Це перевірка знань основних теоретичних положень і практичних культуромовних умінь, необхідних у професійній діяльності, передусім – навичок редагування.

Отже, поєднання традиційних та інноваційних методик із викладацькою майстерністю на заняттях із «Культури української мови» сприяють якісному формуванню фахівців. Загалом кваліфікована мовна підготовка особистості має велике значення для державотворчого процесу. Від функціонування української мови у професійній сфері залежить піднесення вартості української мови в державі, утвердження її реального, а не лише офіційного статусу.

1.5. Методика вивчення дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту»

Оскільки в мовознавстві у другій половині ХХ ст. чітко окреслилися такі дисципліни, як «Лінгвістика тексту», «Лінгвістичний аналіз тексту», «Мова художньої літератури», «Стилістика», «Стилістика художнього мовлення», «Лінгвостилістика», «Інтерпретація тексту» та інші, а у програмах із української мови для середніх шкіл введено розділи й теми з «Лінгвістики тексту» та «Лінгвістичного аналізу тексту» (5, 9 класи), то відповідно у навчальних планах філологічних факультетів з'явився курс, який має на меті навчити студентів лінгвістичної роботи з текстом, поєднати теоретичні знання і практичні навички з усіх лінгвістичних та літературознавчих дисциплін.

Як зазначено в енциклопедії «Українська мова», лінгвістичний аналіз тексту (далі – ЛАТ) – це аналіз будь-якого тексту як продукту мовно-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів і прийомів із метою виявлення його структурно-сміслової єдності, комунікативної спрямованості та інтерпретації упорядкування мовних засобів для вираження смислу [УМЕ 2000, с. 291].

Об'єктом лінгвістичного аналізу тексту може бути науковий, офіційно-діловий, публіцистичний і художній тексти, а також текст реклами, усний виступ, діалог тощо, а предметом – виділення в ньому і характеристика мовних одиниць різних рівнів: фонетичного, морфемного, словотвірного, лексичного, граматичного та ін. [Кочан 2008, с. 11].

Мета навчальної дисципліни «ЛАТ» – забезпечити засвоєння теоретичних знань із лінгвоаналізу та вміння їх застосовувати до конкретного тексту; виробити вміння використовувати знання суміжних дисциплін для глибинного прочитання художнього тексту; формувати ґрунтовну філологічну освіту майбутнього вчителя-філолога.

Основними завданнями вивчення дисципліни «ЛАТ» є такі: навчити студентів визначати одиниці та категорії тексту, з'ясувати особливості текстів різних стилів і жанрів, виявляти послідовність

лінгвістичного аналізу художніх і нехудожніх текстів; ознайомити із сучасними методиками ЛАТ.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні знати про основні поняття й терміни ЛАТ; основоположні поняття мови як системи (фонетики, орфоєпії, лексики, фразеології, морфології, словотвору, синтаксису), літературознавчі терміни; теоретичні основи лінгвоаналізу (методологічні основи, методи, прийоми та етапи аналізу художнього й нехудожнього тексту); історію української та світової літератури; засоби виразного читання.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні вміти: визначати основні терміни і поняття ЛАТ; виразно прочитати (продекламувати) текст, вмотивовуючи вибір засобів виразності; визначати ідею тексту; застосовувати для дослідження художнього тексту категорію образу автора; здійснювати рівневий та комплексний лінгвістичний аналіз художнього тексту; здійснювати лінгвістичний аналіз нехудожніх (наукових, публіцистичних, рекламних, офіційно-ділових) текстів; обґрунтовано вибирати для лінгвістичного аналізу об'єкт (текст) та метод (методи) дослідження [Златів 2015, с. 5].

В умовах сучасної університетської освіти викладачі шукають ефективні шляхи опанування мовознавчої дисципліни, насамперед підходи. Підхід до навчання мовознавчої дисципліни розглядаємо як «методологічну категорію лінгводидактики, що позначає складне багатовимірне явище, структурними компонентами якого є принципи, технології, методи, прийоми, засоби та форми навчання і якому властиві концептуальність, процесуальність, системність, керованість та дієвість» [Омельчук 2015, с. 38–39].

У викладанні дисципліни «ЛАТ» реалізуємо такі підходи: особистісний, компетентнісний, синергетичний, контекстний, загальнодидактичний, системно-лінгвістичний, комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний, соціокультурний, дослідницький [ПМНМДВШ 2015, с. 24–27], усвідомлюючи, що кооперації між наявними підходами у викладанні дисципліни можна досягти лише за умови реалізації нової філософії освітньої діяльності, інноваційного мислення, пошуку оптимальних методів, прийомів, форм організації навчально-виховного процесу та інноваційних технологій навчання.

Зміст дисципліни є основою технології навчання. Перший змістовий модуль «Загальні питання лінгвістичного аналізу тексту» включає дві теми: «ЛАТ як наука і навчальна дисципліна», «Текст як об'єкт дослідження. Основні терміни і поняття ЛАТ»; другий змістовий модуль «Лінгвістичний аналіз художнього тексту» – чотири теми: «Специфіка лінгвістичного аналізу художнього тексту», «Фонографічний та морфемно-словотвірний рівні аналізу художнього тексту», «Лексико-фразеологічний та морфолого-синтаксичний рівні аналізу художнього тексту», «Методика лінгвістичного аналізу художнього тексту»; третій змістовий модуль «Лінгвістичний аналіз нехудожнього тексту» – три теми: «Лінгвістичний аналіз наукового й публіцистичного тексту», «Лінгвістичний аналіз рекламних текстів та текстів офіційно-ділового стилю», «Методика лінгвістичного аналізу нехудожнього тексту».

До змісту дисципліни «ЛАТ» ми свідомо не вводимо деяких тем, тісно пов'язаних із новітніми підходами до інтерпретації тексту в контексті сучасного парадигмального простору лінгвістики, оскільки до варіативної частини навчальних планів філологічних факультетів сьогодні введено такі спецкурси, як «Дискурсологія», «Лінгвістика тексту», «Текстознавство», «Комунікативна лінгвістика» та інші, об'єктом яких є текст, що розглядається під різними кутами зору.

Серед ключових питань лекційного курсу «ЛАТ» – предмет і об'єкт ЛАТ як науки; визначення тексту та багатовекторність його трактувань у науковій літературі, ознаки тексту: цілісність, зв'язність, членування, лінійність, інформативність, структурно-смілова завершеність, модальність, інтерсуб'єктивність, ефективність, переконливість, істинність, вплив, апелятивність, інтертекстуальність та ін.; контекст і підтекст; модель тексту; окремі елементи тексту: слова-концепти, символічні значення, власні імена; класифікація текстів; образ автора – категорія комплексного аналізу художнього тексту; специфічні особливості аналізу мови художнього твору та нехудожнього тексту; методи лінгвістичного аналізу художнього та нехудожнього тексту.

Досі не вирішеною є проблема методів лінгвістичного аналізу тексту. Мовознавці відзначають відсутність усталеної системи процедур лінгвістичного аналізу тексту, а також термінологічного

апарату такого аналізу. Наприклад, білоруський текстолог О. Ревуцький зазначає, що попри значну кількість спеціальних навчальних посібників і підручників із ЛАТ, «методика курсу поки що не ґрунтується на єдиному, загальноприйнятому понятійно-термінологічному апараті і не є чіткою скоординованою системою прийомів, методів й етапів навчання» і робить такий висновок: «Для того, щоб аналіз тексту дійсно став системним і цілісним, його необхідно будувати на теоретичній базі, яку здатна надати сучасна лінгвістична наука про текст, збагачена даними теорії мовленнєвої діяльності, герменевтики й інших наук, що розвивалися протягом останніх років і які мають відношення до породження, сприйняття й розуміння тексту». Дослідник пропонує три принципових орієнтири системного філологічного аналізу художнього тексту – увагу до смислового, змістового боку тексту, представленого текстовими категоріями, до комунікативного занурення тексту й до естетичних якостей художніх текстів [Ревуцький 1998, с. 8].

М. Крупа зазначає, що в лінгвоаналізі використовують такі методи дослідження: семантико-стилістичний, порівняльний, стилістико-статистичний, метод стилістичного експерименту. Крім загальних методів, якими користуються всі підрозділи стилістики, лінгвоаналіз має притаманні лише йому. Розглянемо ці методи.

1. Метод «слово-образ (мікрообраз)» – виявлення того комплексу мовних засобів різних рівнів з усіма стилістико-смісловими нюансами, який служить для створення певного мікрообразу в системі художньо-образного мислення письменника; окремий образ відображає ідейно-художній задум цілого тексту.

2. Метод комплексного аналізу художнього тексту, який забезпечує лінгвістична категорія образу автора.

3. Метод повільного прочитання художнього тексту передбачає лінгвостилістичне опрацювання кожної мовної одиниці з метою обґрунтованої мотивації авторського вибору.

4. Метод лінгвістичного аналізу за мовними рівнями.

5. Метод комплексного дослідження позатекстових факторів мовної особистості письменника: мовне оточення, освіта, лектура та ін. Застосування методу передбачає виявлення в художньому тексті

тематичних і стильових домінант, образно-асоціативних полів, ключових слів та наскрізних образів.

6. Метод естетичного спостереження над словом у художньому тексті.

7. Метод компонентного аналізу, безпосередньо спрямований на розкриття семантичних основ образності, парадигматики естетичних значень.

8. Метод дослідження лексико-семантичних полів.

9. Контекстний та інтертекстуальний метод аналізу мовних одиниць. У художньому тексті він дозволяє простежити функціонування наскрізних образів, мовних знаків культури у горизонтальному та вертикальному контексті словесності [Крупа 2005, с. 23–24].

В. Мельничайко радить у процесі лінгвістичного аналізу враховувати характерні особливості як цілісного твору, так і його компонентів, частотність використаних автором засобів, а також застосовувати стилістичний експеримент, пов'язаний із синонімічними замінами слів і синтаксичних конструкцій, і спостереження впливу таких замінів на якість висловлення змісту (до цього прийому нерідко вдаються самі автори, прагнучи вдосконалити свої твори), зіставляти окремі фрагменти твору з близькими за змістом творами інших авторів, з іншими творами того самого автора, з іншими варіантами самого твору тощо [Мельничайко 1999, с. 11].

На практичних заняттях основну увагу зосереджуємо на актуалізації мовознавчих та літературознавчих понять, необхідних для лінгвістичного аналізу, та на методиці рівневого й комплексного аналізу різних жанрів художнього й нехудожнього тексту.

Наведемо опорний конспект одного із практичних занять, на якому студенти відпрацьовують уміння й навички рівневого аналізу художнього тексту. Безперечно, на такому занятті домінують вправи і завдання аналітичного характеру.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2**Тема. Фонографічний та морфемно-словотвірний рівні
аналізу художнього тексту*****Контрольні запитання***

1. Алітерація й асонанс.
2. Анафора й епіфора.
3. Ритм.
4. Вигуки. Звуконаслідування. Графон.
5. Стилiстичні функції суфіксів і префіксів.
6. Повтор морфем. Тавтологія.
7. Оказіональні слова.

Рекомендована література

1. Беценко Т. Фоностилiстичний рівень філологічного аналізу художнього тексту (на прикладі поезії П. Тичини «О панно Інно...») / Т. Беценко // Дивослово. – 2013. – № 2.
2. Бровченко Т. Інтенаційні засоби мовної експресії / Т. Бровченко // Мовознавство. – 1989. – № 2.
3. Левицький В. Звуковий символізм: основні поняття, ідеї, результати / В. Левицький // Мовознавство. – 1993. – № 1.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – К. : «Академія», 1997.
5. Колоїз Ж. Українська оказіональна деривація: монографія / Ж. Колоїз. – К. : Акцент, 2007.
6. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. / І. Кочан. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008.
8. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002.

Проблемні запитання

1. Які значення надавали звукам представники декадентської течії?
2. Чи властиві асонанс та алітерація текстам прози і драматургії?
3. Чи властивий ритм художній прозі? Проілюструйте прикладом.
4. Якими звуковими комплексами передається на письмі сміх?
5. Які ви знаєте види графона? Розкрийте їх функційне навантаження.
6. Яку функцію виконує морфема в ієрархічній системі мови?

7. Яку функцію у слові виконують префікси? Яка існує класифікація префіксів за стилістичними ознаками і сферою уживання? Доведіть, що афікси здатні насичувати текст додатковим змістом.

Практичні завдання

1. Доберіть уривки з творів сучасних авторів, у яких використано алітерації, асонанси, анафори, епіфори, звуконаслідування, графон. Зробіть фрагментарний лінгвістичний аналіз текстів, користуючись поданою схемою.

Схема фонографічного аналізу тексту

1. Знайдіть у тексті фонетичні засоби увиразнення і перелічіть їх.
2. Чи є алітерація та асонанс у тексті? Які саме звуки повторюються? Який звуковий образ створюється?
3. Чи є у тексті звукова анафора чи епіфора? Яка їх функція у тексті?
4. Охарактеризуйте ритм і риму поетичного тексту. Дайте їх детальний аналіз (віршовий розмір, чоловіча, жіноча чи дактилічна рима; спосіб римування).
5. Чи є у тексті вигуки? З якою метою їх ужито?
6. Чи є у тексті звуконаслідувальні слова? Яка їх функція?
7. Графічні особливості тексту.
8. Графони у тексті, їх особливості. Чи є мовлення вони позначають?
9. Функції великої літери, пунктограм.

2. Доберіть самостійно фрагменти художніх текстів із афіксальними та кореневими повторами, тавтологіями, оказіональними словотвірними одиницями. Доведіть, що вони здатні насичувати текст додатковим змістом. Зробіть морфемно-словотвірний аналіз одного із дібраних текстів за поданою схемою.

Схема морфемно-словотвірного аналізу тексту

1. Чи є у тексті специфічні афікси (префікси, суфікси)? Яка їх функція у тексті?

2. Чи спостерігаємо повтори морфем? З якою метою це робить автор?

3. Чи є у тексті okazіональні слова? За якою моделлю вони утворені?

4. Чи є у тексті тавтологія? Яка її функція?

Завдання для аудиторної роботи

1. Визначте складники поетичної фонетики в поданих уривках текстів, обґрунтуйте їх художню доцільність.

1) *Так тихо тліють тіні.*

Таїна труїть (Д. Гордійко).

2) *Біднесенький мій ліс!*

Він зовсім задубів

Вже листопад підкрався з-за дубів (Л. Костенко).

3) *«Могу лі, теє-то як його, без отстрочок, волокити, проторов і убитков получить во вічноє і потомственное владініє тебе, движимое і недвижимоє іменіє для душі маєй!»* (І. Котляревський).

4) *«Пгавда, бгатику, їй Богу, пгавда, сказав Черевань»* (П. Куліш).

5) *«Степане! Біжи вівці вилучати!» «Біжи сама-а!» «Що-о? Де-е?»* (Т. Бордуляк).

6) *«Хто се, хто се на тім боці чеше косу»* (Т. Шевченко).

2. Визначте складники поетичної морфології в поданих уривках текстів, обґрунтуйте їх художню доцільність.

1) *«В давній золотій печалі*

Лебедіють небеса» (Д. Павличко).

2) *«Любїть Україну у сні й наяву,*

Вишневу свою Україну» (В. Сосюра).

3) *«Весна! Весна! Яка блакить!*

Який кругом прозор!

Садками ходить брунькоцвіт,

А в небі злотозор» (П. Тичина).

4) *«Княжий замок очив навколо своїми бійницями»* (В. Харчук).

5) *«Ми – атомні заложники прогресу*

Вже в нас нема ні лісу ні небес

Так і живем од стресу і до стресу

Абетку смерті маємо – АЕС» (Л. Костенко).

6) *«Стояла баба, руки склала.*

Старій давно пра-пра-пра-пра...» (М. Вінграновський).

7) *«Я вас люблю великою любов'ю,*

Моя старенька мамо, тату мій...» (Д. Павличко).

8) *«Скільки є поезійок таких,*

що як слиз на прибережній гальці» (В. Третяков).

9) *«Ми – двоє крил: і ти, і я.*

Ти – двоє крил, бо я – твоя» (І. Драч).

10) *«Осокори за даллю далекою*

Підпирають в степу небосхил» (В.Симоненко).

3. Користуючись поданими вище схемами, проаналізуйте вірш

І. Драча «Бабусенція» на фонетичному та морфемно-словотвірному рівнях.

Ой оце чудне дівчатонько, ой-я,

Щосуботоньки їде з містонька

До бабоньки, до бабусеньки, ой.

Лишає свої інфузорії-туфельки,

Скидає свої лаковані туфельки,

Одягає куфайчатко порване, ой-ой-оєчки.

У бабцюлі, у бабусеньки, ой,

Взува старі чоботи-шкаרבани,

Бабчині чоботи-чоботищеньки.

Наносить води повну балію –

Ще відро, ще відро, ще відеречко,

Та в баняки, банячища, ой.

Та любисток зімліє в горнятах,

Аж зімліє бабусина хата, ой-ой-ой,

Хата, хатуся, хатинонька,

Хатусенька, Хата Стріхівна, ой.

– Заворожи мені, бабченько, ой-я,

Бабусенько, бабуліня, бабусенція.

Ой гаряча, ой бабулик, ой-ой-ой-єчки.-

Ляпотить, хлюпотить у ночовоньках

Дівуліня, дівчина, дівогоренько,

А бабуся так і вештається, ой-я,
 А бабище все шупортається, ой-я,
 З кочергами, з баняками, банячищами...
 Внучка, внученька, студентонька
 Спить у баби на ряднині, на рядні
 Під кожухом, кожушицьком, кожушариськом.
 На лежанці в цмоки цмокає, аж оєчки.
 (Випадає їй каззонний дім,
 І валет бубновий в нім,
 Туз хрестовий заберу,
 Швидше вже сама помру...)
 А дівуля, дівчинина, дівувальниця
 До кожуха, кожушенька так і горнеться,
 А бабуся, бабулиня, бабусенція
 До дівчиська, дівчиниська так і тулиться –
 Сиротина ж, сиротуля, сиропташечка,
 Бабумамця, бабутатко, бабусонечко...

Завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте в робочих зошитах основні положення статей, поданих у списку рекомендованої літератури.

2. Дайте стислі відповіді на запитання проблемного характеру:

1) Що вам відомо про стилістичну графіку? На які групи вона поділяється?

2) Що ви можете сказати про семантику великої літери?

3) Що таке okazіональний словотвір? Назвіть групи новотворів за формальними і семантичними ознаками. У текстах яких стилів трапляються okazіоналізми?

3. Прочитайте вірш Б.-І. Антонича «Осінь». Визначте засоби створення образності, охарактеризуйте їх. Спробуйте сформулювати основну ідею вірша.

Комплексний лінгвістичний аналіз тексту здійснюємо за такою схемою:

1. Визначте приналежність тексту до функціонального стилю.
2. Визначте тему та ідею твору.
3. Встановіть жанр тексту.

4. Визначте спосіб вираження змісту (проза чи поезія).
5. Встановіть логічний спосіб подачі інформації (розповідь, опис, міркування).
6. Вкажіть на характер побудови тексту (мова монологічна чи діалогічна).
7. Лінгвістичний аналіз тексту: лексичний; фонетико-орфоепічний; морфемно-словотвірний; частиномовний; синтаксичний.
8. Визначте мовну домінанту тексту.
9. Виділіть індивідуально-авторські мовні засоби, які створюють індивідуальні особливості саме цього тексту.
10. Зробіть висновок про те, які лінгвістичні засоби є найдоцільнішими, які несуть основне смислове і виразове навантаження, сприяють точній передачі теми та ідеї твору.

Окрім різних видів аналізу текстів, на практичних заняттях застосовуємо сучасні технології навчання, зокрема роботу в парах, в проблемних групах із застосуванням методів мозкового штурму, евристичних запитань, гіпотез, рецензування, рефлексії, моделювання, проектів тощо, активно залучаємо студентів до роботи з електронними носіями (електронні книги, підручники, довідники, енциклопедії, словники, ресурси мережі Інтернет, електронна пошта, скайп-зв'язок, віртуальне навчальне середовище).

Упродовж вивчення дисципліни студенти опрацьовують чимало наукових і навчально-методичних матеріалів із аналізом текстів різних стилів, жанрів, здійснених фахівцями. Наведемо приклади таких завдань:

1. Опрацюйте статтю В. Мельничайка «Гімн жертвовному кохання» [Мельничайко 2010, с. 191–198]. Проаналізуйте віршець лінгвістичного аналізу сучасної поезії Ліни Костенко «Любов Нансена». Законспектуйте основні положення статті у зошитах.

2. Зробіть повний лінгвістичний аналіз новели М. Коцюбинського «Intermezzo». Скористайтесь статтею Л. Мацько «Мовні засоби образності у новелі М. Коцюбинського «Intermezzo» [Мацько 1982, с. 43–49].

Такі завдання студенти виконують як на практичних заняттях, так і в межах самостійної роботи з дисципліни. Щоб самостійна робота була

результативною, її необхідно планувати в поєднанні з іншими формами навчання, ретельно відбирати зміст, обсяг матеріалу, методи і форми роботи, узгоджуючи їх на рівні кафедри й усього факультету. Відсутність внутрікафедральної та міжкафедральної координації у плануванні самостійної роботи призводить до переобтяження студентів однотипною і нецікавою діяльністю, нівелювання наукових та пізнавальних інтересів окремих індивідів, що в свою чергу суттєво знижує ефективність цієї діяльності загалом.

Із метою організації та оцінки самостійної роботи студентів ми застосовуємо технологію портфоліо як папку індивідуальних досягнень студента із дисципліни, що включає сукупність різноманітних творчих, дослідницьких робіт студента, є описом і документальним підтвердженням форм і напрямків його навчальної та творчої активності.

Портфоліо складається з інваріантної частини (комплекту документів, розробленого викладачем) і варіативної частини (документа, розробленого самостійно студентом й узгодженого з викладачем). Інваріантна частина портфоліо містить такі документи: самостійно виконані роботи (конспекти наукових статей і реферати, словник термінів із лінгвоаналізу); результати поточних письмових робіт, підсумкових контрольних робіт, тестів; обов'язкові індивідуальні роботи (комплексний лінгвістичний аналіз художнього і нехудожнього текстів); таблиці. Варіативна частина портфоліо містить результати виконання індивідуального науково-дослідного завдання (навчального проекту). Викладач пропонує лише орієнтовні напрямки для дослідження, студенти самостійно формулюють тему, зміст і структуру роботи, узгоджуючи їх із викладачем. Варіативна частина портфоліо не є обов'язковою для виконання студентом.

Для оцінювання портфоліо ми використовуємо такі критерії: оригінальність презентації ідеї; виконання роботи високого рівня складності; наявність елементів власного дослідження; всебічне розуміння проблеми; використання самостійно складених узагальнювальних таблиць, словників термінології під час презентації матеріалів; вміння чітко й аргументовано викладати свою думку під час захисту проекту, дискутувати, рецензувати науково-навчальні здобутки одногрупників.

За ґрунтовно виконану самостійну роботу студент може отримати до 25 балів. За науково-дослідну роботу з проблем лінгвоаналізу студент може також отримати і додаткові бали: за виступ на студентській науковій конференції у своєму ВНЗ – 15 балів, за виступ на студентській науковій конференції в інших ВНЗ – 25 балів, за публікацію у збірнику наукових праць – 20 балів, за участь у всеукраїнському або регіональних конкурсах студентських наукових робіт – до 40 балів [Златів 2012, с. 46].

Застосування технології портфоліо під час засвоєння дисципліни «ЛАТ» дає змогу: відобразити ступінь творчої активності студента під час вивчення різноманітних тем, розділів і дисципліни загалом; простежити індивідуальний прогрес студента, що відбувався під час навчання; підтримувати і стимулювати навчальну мотивацію студента; заохочувати активність і самостійність; розширювати можливості навчання й самоосвіти; розвивати навички рефлексивної діяльності; об'єктивно оцінити рівень навчальних досягнень студента.

Модульна контрольна робота поєднує різні види роботи: тестова її частина дозволяє перевірити рівень засвоєння теоретичних знань із дисципліни, а практична – навички лінгвоаналізу. Наведемо фрагмент підсумкової контрольної роботи.

I рівень (1 бал)

1. Уперше ЛАТ як окрему наукову дисципліну в українському мовознавстві почали розглядати у такий період:

- а) 70-80-х роках ХХ ст.;
- б) 60-70-х роках ХХ ст.;
- в) 50-60-х роках ХХ ст.

2. Епанода – це:

а) фігура накопичення, що ґрунтується на вживанні одного слова чи словосполучення, що використовується на початку одного речення й повторюються в кінці наступного речення чи періоду;

б) фігура накопичення, що ґрунтується на вживанні фінального компонента попередньої синтагми у функції ініціального після основної одиниці;

в) специфічний вид зв'язку між компонентами висловлювання, побудований на багатосполучниковому поєднанні слів із певною стилістичною настановою.

II рівень (2 бали)

Охарактеризуйте граматичні засоби рекламних текстів. Наведіть приклади.

III рівень (2 бали)

Визначте, які мовні засоби в поданих уривках виконують яскраву виражальну функцію, поясніть, в чому вона полягає:

- 1) *Сунуться, сунуться хмари. Думи сумні* (М. Вороний).
- 2) *Місяць ясененький промінь тихесенький Кинув на нас* (Леся Українка).
- 3) *Найогидніші очі – порожні.
Найгрізніше мовчить гроза.
Найнікчемніші дурні вельможні.
Найпідліша брехлива сльоза.
Найпрекрасніша мати щаслива.
Найсолодші кохані вуста.
Найчистіша душа незрадлива.
Найскладніша людина проста...* (В. Симоненко).
- 4) *Возвеличу малих отих рабів німих* (Т. Шевченко).
- 5) *Де зараз ви, кати мого народу? Де велич ваша, сила ваша де?* (В. Симоненко).

IV рівень (4 бали)

Зробіть лінгвістичний аналіз вказаного викладачем тексту, користуючись схемою.

Отже, застосування сучасних підходів у викладанні дисципліни «ЛІТ», інноваційного мислення, пошук оптимальних методів, прийомів, форм організації навчально-виховного процесу та інноваційних технологій навчання сприяють якісному формуванню фахівців філологічної галузі.

1.6. Навчальний курс «Риторика» на факультеті філології і журналістики у педагогічному вищому навчальному закладі

У центрі модернізації освіти в усьому світі є питання комунікативної компетентності, від якої залежать успіхи особи і суспільства. Тому риторика як культура спілкування і культура мовлення проникають і в педагогічну освіту, щоб навчити спілкуватися учнів і студентів у нових умовах інформаційного простору.

Риторику слід розуміти як науку або навчальну дисципліну чи як «зовнішньо ефектне красномовство» [Морозов 2000, с. 504]. Як навчальна дисципліна риторика є завершальним етапом процесу вивчення української мови, вершиною формування мовленнєвої культури суб'єкта. Як наука універсальна, вона є актуальною в усіх сферах суспільного життя і спроможною забезпечувати ціннісні потреби людської діяльності. Риторика як лінгвістична наука про мовленнєву діяльність спрямована на красномовне текстотворення для впливу, переконання, успішного досягнення комунікативної мети. Дослідники риторичної спадщини античності, Середніх віків, європейського, арабо-мусульманського світу відзначають, що, «сприймаючи мову просто як засіб спілкування, ми, на жаль, спрощуємо і мову, і мовну свідомість, і свій мовний образ, тому що забули, що мова – це дар розуму і серця, яким треба користуватися майстерно, по-мистецькому. Залежно від того, що говорити і кому, риторика відповідає на питання, як говорити, для чого і де» [Мацько 2003, с. 10]. Мовно-мовленнєвий матеріал, який вивчають у загальноосвітніх навчальних закладах для вироблення правильного мовлення стосується передусім засвоєння мовних норм на аспектних уроках з української мови, вивчення лінгвістики тексту (основних ознак, структурних компонентів, комунікативного спрямування висловлювань), відтворення (перекази) і створення (твори, замітки в газету, статті тощо) текстів різних типів і стилів мовлення, культури спілкування, що опрацьовується на уроках розвитку зв'язного мовлення.

У старших класах на уроках з української мови передбачено вивчення елементів практичної риторики для загального ознайомлення із публічним виступом. Оскільки без монологічного, діалогічного, трилогічного чи полілогічного мовлення неможливе успішне функціонування жодної професійної діяльності, то існує актуальна потреба введення курсу «Риторика» у професійно спрямовану підготовку фахівців у вищих навчальних закладах.

Риторика є лінгвістичною дисципліною, яку сьогодні вивчають студенти педагогічного вищого навчального закладу. Вони оволодівають знаннями про теорію красномовства, історію розвитку риторики, специфіку різних видів красномовства, можливості елоквенції у досягненні комунікативної мети. Уміння красномовно висловлювати свої думки, ефективно й ефектно спілкуватися – це лавровий вінок переможця-оратора і яскрава зірка, що освітлює успішний шлях професійної діяльності мовця.

Мовно-мовленнєвий розвиток індивідуума, як і еволюція суспільства, відбувається постійно й безперервно завдяки вітчизняним і зарубіжним досягненням науки й техніки, суспільно актуальним запозиченням, вторинній номінації, словотворенню, збагаченню лексико-фразеологічного запасу соціуму тощо. Мовна освіта в кожному вищому навчальному закладі спрямована на ознайомлення зі своєю професійною риторикою, а також на отримання відомостей про різні види й жанри красномовства та умови їх використання. Як наука про мовленнєві способи переконання й ефективні форми впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей риторика кожного жанру має свою мету і завдання.

Мета вивчення риторики студентами педагогічного навчального закладу полягає: 1) в ознайомленні з теоретичними основами класичної риторики як науки про вишукану публічну мовно-мовленнєву діяльність, спрямовану на висловлення власних думок, зумовлених педагогічною і науково орієнтованою ситуацією спілкування; 2) у формуванні умінь продукувати монологічні, діалогічні (полілогічні) висловлювання під час навчання у вищому навчальному закладі (відповіді на семінарських і практичних заняттях; укладання змісту промов для наукових конференцій та доповідей під час захисту курсових, дипломних, магістерських робіт і після

проходження педагогічної практики; виступи на звітних конференціях із педагогічної практики тощо) та їх проголошувати; 3) у професійному монологічному (пояснення, розповідь учителя) й діалогічному (бесіди: вступна, евристична, завершальна) спрямуванні педагогічної діяльності майбутнього вчителя на уроках і в позакласній роботі, під час проведення засідань шкільних, кущових, районних, обласних методичних об'єднань з української мови, педагогічних нарад, учительських конференцій, бесід із батьками школярів, проведення батьківських зборів та інших видів професійної педагогічної діяльності.

Завдання вивчення красномовства пов'язані з висвітленням відомостей про риторику як красномовство, ораторське мистецтво, культуру усного мовлення і стосуються:

1) загальних відомостей про риторику, зокрема, про галузеве (педагогічне) красномовство, шкільне;

2) історичного розвитку риторики, видів красномовства, сфер його застосування, підготовки різних промов під час навчання у ВНЗ (районні й шкільні наукові конференції, захисти методичних робіт, збори, наради, засідання, усний аналіз відвіданих уроків тощо);

3) майбутньої педагогічної діяльності вчителя, готового до роботи над риторикую у навчальних закладах різних рівнів акредитації (школах, ліцеях, коледжах, училищах та ін.), яка спрямована на прогресивний розвиток фахівців відповідної галузі;

4) діахронічного розвою красномовства стародавнього світу з античного періоду і до сьогодні для загального розвитку особистості;

5) засвоєння знань, що складають зміст риторики як науки, усвідомлення й запам'ятовування системи мовних, мовленнєвих, культуромовних і риторичних понять, оволодіння риторичною термінологією;

6) ознайомлення зі зразками публічних виступів визначних ораторів упродовж усього періоду розвитку риторики – з античності й до сьогодні;

7) оволодіння методом риторичного аналізу текстів публічних промов, умінням продукувати тексти різних жанрів публічних виступів.

Програмовий матеріал дисципліни «Риторика» для студентів ВНЗ [Палихата 2016₂, с. 3] спрямований на засвоєння знань про: 1) історію ораторського мистецтва стародавнього світу, античне ораторське мистецтво Стародавньої Греції і Стародавнього Риму, гомілетичне красномовство Старого й Нового Заповітів, ораторське мистецтво Середніх віків і вітчизняної риторики, розвиток риторики нового часу в Єгипті, у Київській Русі, за панування в Україні Російської та Австро-Угорської імперій, риторику нашого часу та історичну хронологію розвитку риторики; 2) теоретичні основи красномовства – основоположні розділи класичної риторики (інвенція, диспозиція, елокуція (елоквенція), акція); види красномовства (гомілетичне, академічне, рекламне, педагогічне, політичне, військове, дипломатичне, парламентське, суспільно-побутове, мітингове, лекційно-пропагандистське, епідейктичне, юридичне, дорадче; дидактичне, монологічне, діалогічне, полілогічне, дискусійно-полемічне тощо); основні поняття класичної риторики (логос, етос, пафос, топос); закони красномовства (ефективної комунікації, концептуальний, мовленнєвий, моделювання аудиторії, системно-аналітичний, стратегічний, тактичний); закони логіки (тотожності, суперечності, виключення третього, закон достатньої підстави); методи викладу інформації (індуктивний, дедуктивний, аналогічний, стадійний, концентричний); 3) персоналії красномовства минувшини і їхню риторичну мовотворчість як зразки ораторського мистецтва для запозичення їх у сьогочасній практиці; 4) правила мовленнєвої культури; 5) форми мовленнєвого етикету для використання в різних ситуаціях спілкування; 6) сутнісні компоненти педагогічного мовленнєвого ідеалу як загальнокультурного феномену; 7) особливості соціально-полемічного мистецтва як галузі етики конструктивного діалогу (бесіда, обговорення, інтерв'ювання, телефонна розмова), полілогу (дискусія, диспут, полеміка, дебати), монологу (промова, доповідь, виступ за доповіддю, лекції (академічна, пропагандистська, мітингова тощо), правильну структуру кожного виду монологічного, діалогічного і полілогічного висловлювання; 8) риторичні методи, прийоми і засоби впливу на аудиторію; 9) критерії досконалого мовлення для критичного аналізу публічного висловлювання.

Упродовж вивчення курсу «Риторика» студенти повинні навчитися: 1) володіти основними поняттями курсу; 2) укладати епідейктичні (похвальні, урочисті), євхаристичні промови з певної нагоди (на весіллях, хрестинах, уродинах, іменинах та інших важливих подіях), промови різного виду і жанру, які ґрунтуються на здобутих знаннях (на захистах наукових робіт, наукових конференціях, під час виступів пропонентів чи опонентів); будувати і проголошувати публічний монолог; вести педагогічно-шкільний діалог (трилог) – конструктивну бесіду, ефективну розмову, детальне чи розгорнуте обговорення; володіти мистецтвом полілогічного спілкування (діалог, дискусія, диспут, полеміка, дебати); 3) дотримуватися показників мовленнєвої культури (комунікативних якостей мовлення – правильності, виразності, доречності, емоційності, логічності, образності, різноманітності, точності, ясності тощо) під час проголошення промов, виступів, обговорень, дискусій, диспутів, полеміки, дебатів; використовувати етичні засоби спілкування (дотримуватися правил мовленнєвого етикету під час звертання, проголошення своїх думок, уміти завершити виступ, попрощатися); добирати мовно-мовленнєві засоби залежно від жанру публічного виступу, ситуації спілкування; адаптувати текст виступу до рівня підготовки аудиторії; 4) аналізувати тексти промов (членувати їх, точно визначати тему, головну думку, тезу, переконливі докази, операції для їх наведення, мовні засоби (тропи, фігури), доцільність кожного слова); 5) використовувати паралінгвістичні засоби комунікації (жести, міміку, рухи тіла тощо), просторову дистанцію між співрозмовниками відповідно до правил мовленнєвого етикету.

Для забезпечення студентів вище переліченими знаннями й уміннями з риторики у педагогічному ВНЗ введено курс «Риторика» на факультеті філології та журналістики. На його вивчення відведено 3 кредити. Увесь академічний лекційно-семінарський курс має 2 змістові модулі (ЗМ) [Палихата 2012, с. 3]. Перший ЗМ «Історичний розвиток риторики» передбачає ознайомлення з еволюцією ораторського мистецтва стародавнього світу, міфологією красномовства Стародавньої Греції, римським періодом розвитку красномовства античності та новою риторикою Римської імперії [Мацько 2003, с. 21]; з красномовством біблійних проповідників, ораторським мистецтвом у

Середні віки: європейським, візантійським, західним, арабомусульманським [Абрамович, Чікарькова 2001]. Висвітлено також «Розвиток риторики в Європі нового часу та ораторського мистецтва в Україні», який дає можливість студентам ВНЗ засвоїти матеріал як про розвиток риторики в Європі нового часу, так і українське красномовство у XIII–XVII ст., Київську школу риторики у XVII–XVIII ст.; розвиток українського риторичного красномовства за часів Російської та Австро-Угорської імперій. Другий ЗМ «Теоретичні основи риторики. Підготовка промови, культури мовлення і поведінки оратора» передбачає опанування матеріалом, який стосується основних понять і розділів класичної риторики, видів красномовства, сфер їх застосування; педагогічного красномовства: історії розвитку педагогічно-шкільної риторики і формуванню риторичної особистості вчителя сучасних шкіл різних рівнів акредитації. Студенти засвоюють відомості про монологічні (промови, доповіді, лекції), діалогічні (інтерв'ю, бесіди, обговорення), полілогічні публічні виступи (дискусії, диспути, дебати), їх структуру; логічні та психологічні основи красномовства; образ оратора. Кожна тема з риторики висвітлюється в лекціях, відтворюється, узагальнюється і поглиблюється під час семінарських занять.

Опрацювання теми «Еволюція ораторського мистецтва стародавнього світу» першого ЗМ «Історичний розвиток риторики» відбувається за допомогою висвітлення питань про ораторське мистецтво ранніх цивілізацій Стародавніх Сходу, Месопотамії, Єгипту, Індії, Ірану, Китаю. Під час вивчення теми «Міфологія красномовства Стародавньої Греції» передбачається обговорення питань, що торкаються Стародавньогрецького ораторського мистецтва (так званої аттичної риторики), еволюції риторики Стародавньої Греції, риторичної творчості діалектиків, елеатів, піфагорійців (поет Емпедокл), риторів-логографів (Коракс, Лісій, Горгій), Ісократ, Демосфена, Сократа, Платона, Аристотеля та інших.

Римський період розвитку красномовства в античний період розгортається опрацюванням матеріалу про азіанську риторику Стародавнього Риму та її представників: Гая Гракха, Марка Тулія Цицерона (твір «Про оратора», «Брут», «Оратор»), Гая Юлія Цезаря,

Марка Фабія Квінтіліана та нову риторику періоду Римської імперії (Луцій Анней Сенека).

Проблеми красномовства біблійних проповідників, ораторське мистецтво у Середні віки (європейське, візантійське, західне, арабо-мусульманське) висвітлюються крізь історичний розвиток риторики, зокрема через: красномовство у Старому й Новому Заповітах (Мойсей), видіння пророка Ісайї, мудрість приповідок Соломона, повчання Ісуса, Сина Сирахового та його учнів, красномовство євангелістів Матвія, Марка, Луки, Івана; ораторське мистецтво Середніх віків, патристику в гомілетичному красномовстві, погляди Августина на риторику, казуїстику Г. Двоєслова; візантійську теорію риторики (Гермоген Тарсійський, Григорій Неокесарійський, Афанасій Александрійський, Кирило Єрусалимський), Василя Великого, Григорія Богослова (Назіанзіна), Григорія Ніського, Івана Золотовушого – представника патристики IV ст. у Візантії, представників східної патристики Псевдо-Діонісія Аеропагіта, Івана Дамаскіна; розвиток риторики Заходу в Середні віки (Алан Лілльський, Бернард Клервоський, Хома Сольсберійський, Річард Тетфордський); роль Корану у становленні арабо-мусульманського красномовства.

Матеріал про розвиток риторики в Європі нового часу та в Україні опрацьовується за питаннями, що стосуються гуманізму риторики того часу, розвитку видів красномовства, відомостей про Філіпа Меланхтона як автора твору «Риторика», Герхарда Фосса, а також про проповідь у революційній Франції та академічне красномовство в Йєнському університеті; аналізуються проблеми впливу суспільно-політичних процесів на розвиток риторики в Європі XIX ст., сповільнення розвитку риторики в Україні у XIX–XX ст., зростання інтересу до риторики у західному світі та в Україні з 80-х років XX ст.; досліджуються думки Д. Карнегі про діалогічне красномовство (1912 р.), відомості про неориторику (Р. Барт, Х. Перельман, К. Варга); філологічну риторику.

Проблеми розвитку риторики в Європі нового часу та ораторського мистецтва в Україні стосуються долі київської риторики, зокрема гомілетики трагічного стилю у період XIII ст., західних запозичень, впливу Речі Посполитої на українську риторику та розвитку полемічної літератури на українське красномовство

(М. Смотрицького, І. Вишенського, С. Зизанія, Острозького Клірика, З. Копистенського, Л. Барановича, Й. Галятовського та ін.). Як дисципліна, риторика внесена у програми навчання в Україні у Переяславську й Харківську колегії, братські школи у XIII–XVII ст. До відомих постатей того часу належать Петро Могила – засновник Києво-Могилянської академії, кн. Костянтин Острозький як засновник навчального закладу в Острозі й видавець Острозької Біблії. Вони заклали основи церковної риторики. Риторика епохи бароко відображена у творчих доробках із мистецтва суперечки (еристики) відомого німецького філософа Артура Шопенгауера (1788–1860), фундатора проповіді нового типу Симеона Полоцького, Стефана Яворського (посібник «Риторична рука»). Важливо наголосити на привласненні Московією української риторичної культури та ролі Представників української інтелігенції, які активно сприяли культурному розвитку Росії за Петра I (Є. Славинецький, Д. Ростовський, С. Яворський, Теофан Прокопович).

Відомості про Київську школу риторики у XVII–XVIII ст. й розвиток українського риторичного красномовства за часів Російської та Австро-Угорської імперій висвітлюємо за допомогою таких питань:

1. Традиції української риторики, започаткованої митрополитом Петром Могилою.
2. Ректор Києво-Могилянської академії Йоаникій Галятовський про вибір теми зі Святого Письма, правила викладу, структуру проповіді (ексординум, наратію, конклюдію).
3. Вплив Т. Прокоповича на українську риторіку (гомілетіку і контраверсію).
4. Боротьба за українську мову на теренах України під гнітом Росії.
5. Опоячення української мови на територіях, що знаходилися під гнітом Австро-Угорщини.
6. Г. Яхимович – видатний церковний та політичний оратор.
7. Знавці риторики XIX ст. – К. Зеленецький, М. Максимович, В. Антонович, М. Драгоманов.
8. М. Міхновський як політичний пропагандист.
9. Є. Чикаленко, Д. Донцов, С. Єфремов про українську національну ідею.
10. М. Грушевський – політичний оратор.
11. Українське судове красномовство XIX–XX ст. в іменах М. Карабчевського, М. Холеви, М. Кириленка, Р. Руденка.
12. Спалах риторичної енергії суспільства у 20–30-ті роки XX ст. під час світової війни і в післявоєнний час.

Завершується перший ЗМ модульною контрольною роботою, мета якої – перевірити якість засвоєних знань про історію розвитку риторики, починаючи з часів античності і завершуючи сьогоденням. Завдання мають трирівневе спрямування (тестування; визначення чи перелічення; відтворення відомостей про один з етапів розвитку риторики).

Опрацювання теоретичних основ риторики розпочинається з розгляду основних понять із розділів класичної риторики, які студенти-філологи обговорюють за серією питань про: основні поняття класичної риторики (логос, етос, пафос, топос), розділи класичної риторики (інвенція, диспозиція, елокуція (підрозділ – елоквенція), меморія, акція), зв'язок риторики з історією, літературою, психологією, етикою, логікою, філософією, лінгвістикою – культурою мови і стилістикою, поетикою, педагогікою.

Загальні відомості про види красномовства продовжуються розглядом питань про педагогічну риторику, скеровану передусім на ознайомлення зі школами риторики у Стародавній Греції, зокрема, філософськими школами софістів, найпершими учителями Афін – Кораком, Тісієм, школою Горгія, філософською школою Платона. У Стародавньому Римі відома педагогічна риторика Квінтіліана та інші риторики школи. У курсі представлено вивчення риторики в Київському братстві, Києво-Братському монастирі, Київській братській школі (1615–1632 рр.), у Києво-Могилянській колегії (1632–1659), Києво-Могилянській академії (1659–1817), Київській духовній академії (1819–1918), Київському вищому військово-морському політичному училищі (1967–1996), Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (1991), школах Вінниці (1934) та Кременця (1936), підпорядкованих Києво-Могилянській академії.

Важливе місце під час вивчення курсу посідає підготовка риторики особистості вчителя сучасних шкіл різних рівнів акредитації. З огляду на це розкриваємо такі питання: українська шкільна риторика сучасності, вивчення риторики у дошкільних навчальних закладах, у початкових класах, в основній і старшій ланках загальноосвітньої школи, у вищій школі. Студенти ознайомлюються зі зразковим образом учителя риторики, виступами учителів на педагогічних зборах, нарадах, методичних об'єднаннях учителів,

батьківських зборах, із проблемами пояснення мовного матеріалу на уроках з української мови; зі значенням іміджу викладача риторики у вищій школі.

Засвоєння студентами риторичних знань відбувається під час обговорення питань про види красномовства і сфери їх застосування; монологічні, діалогічні та полілогічні публічні виступи; промову, види промов, підготовку промови (визначення теми, структура промови, методи й етапи підготовки, проголошення промов); визначення поняття «доповідь», види доповідей, структуру доповіді, підготовку доповіді, її виголошення; лекцію, класифікацію лекцій, їхню структуру; інтерв'ю; бесіду, види і структуру бесід; обговорення, дискусію, диспут, полеміку. Формування риторичних умінь супроводжується проголошенням дібраних студентами зразків монологічних текстів, а також укладанням власних.

Засвоєння теми «Логічні та психологічні основи красномовства. Образ оратора» опрацьовується за такими питаннями, як логічна та психологічна мотивація; закони логіки (тотожності, суперечності, виключення третього, достатньої підстави); образ оратора та його типи – класичний, раціонально-логічний, емоційно-інтуїтивний, філософський, ліричний (художньо-словесний) і закони його створення; сутність зовнішньої культури оратора; відомості про риторичний ідеал та індивідуальний ораторський стиль; мовно-мовленнєва культура оратора, ділові якості оратора; методи викладу інформації (індуктивний, дедуктивний, аналогічний, стадійний, концентричний); звуковий та лексичний рівень тексту; взаємозалежність оратора й аудиторії; принципи встановлення контакту між оратором і аудиторією; роль невербальних засобів впливу на слухачів; ознаки аудиторії.

Завершується другий ЗМ модульною контрольною роботою. Її завдання мають трирівневе теоретично-практичне спрямування (відшукати правильні відповіді тестів, подати визначення чи перелічити, створити текст) і виконуються для перевірки засвоєних знань і сформованих умінь студентів із риторики.

Перевірка знань із курсу риторики відбувається за допомогою залікової контрольної роботи, яка складається з підготовленої

презентації та проголошення виступу перед аудиторією на визначену тему.

Подаємо перелік декількох тем для презентацій із курсу «Риторика»:

- 1. Значення риторики для сучасного українського суспільства.*
- 2. Категорія моралі (етосу) в риторичній.*
- 3. Міфологія красномовства.*
- 4. Риторика Стародавнього Сходу, Давніх Месопотамії та Єгипту.*
- 5. Риторика Стародавніх Індії, Ірану, Китаю.*
- 6. Емпедокл та Ісократ як представники античної риторики.*
- 7. Стародавньогрецькі риторичні школи.*
- 8. Видатні давньогрецькі оратори (Горгій, Сократ, Платон).*
- 9. Аристотель і Демосфен як визначні оратори Стародавньої Греції.*
- 10. Секрети майстерності Цицерона. Три джерела красномовства.*
- 11. Педагогічна риторика Квінтіліана.*
- 12. Біблія як джерело риторичних засобів.*
- 13. Християнські оратори візантійського періоду розвою риторики.*
- 14. Іван Золотовустий як вселенський учитель і блискучий оратор.*
- 15. Петро Могила як представник українського красномовства в XIII–XVII ст.*
- 16. Київська школа риторики XVII–XVIII ст.*

Для перевірки сформованих риторичних умінь і навичок подаємо завдання для продукування студентами власних висловлювань, які стосуються теми «Історичний розвиток риторики»:

- 1. Побудувати монологічні висловлювання (5-6 речень) на тему «Що вирішує успіх промови – талант чи праця?»*
- 2. Подати повідомлення про сфери життя Давнього Сходу, у яких широко використовували риторичну.*
- 3. Запропонувати інформацію на тему «Розвиток шкільного (академічного) красномовства у стародавньосхідному суспільстві».*

4. Підготувати повідомлення на тему «Риторичні жанри, популярні в епоху Старого Заповіту».

5. Скласти і проголосити повідомлення «Розвиток ораторського мистецтва середніх віків у середні віки в руслі церковної проповіді».

6. Розгорнути повідомлення на тему «Яку роль у розвитку риторики відіграла казуїстика?»

7. Висвітлити питання на тему «Статус проповідника у Візантії».

8. Довести, що риторика – це розкіш чи необхідність.

9. Засоби риторичного впливу на аудиторію античної Греції (античного Риму).

Сформовані риторичні уміння і навички студентів із проблеми «Розвиток риторики в Європі нового часу» можна перевірити за допомогою виконання студентами таких завдань:

1. Створити виступи на запропоновані теми, проголосити їх:

1.1. Стан католицької проповіді в епоху ренесансу;

1.2. Становлення політичного та академічного красномовства в епоху Просвітництва;

1.3. Причини процвітання юридичного красномовства в епоху пост-ренесансу.

2. Подати повідомлення про видатних риторів київського періоду.

3. Навести приклади впливу монгольського завоювання на красномовство України-Русі.

4. Доля української риторики під гнітом Польсько-Литовської держави.

5. Церковна риторика періоду XV-XVIII ст.

6. Засоби риторичного впливу на християнську аудиторію.

Педагогічні знання, уміння і навички студентів із риторики пропонуємо з'ясувати за допомогою укладених і проголошених ними повідомлень на тему «Педагогічна риторика»:

1. Педагогічна риторика Давнього Сходу.

2. Шкільна риторика в античний період.

3. Педагогічна риторика в Середні віки.

4. Шкільна риторика в Європі нового часу.

5. Педагогічна риторика в Україні XIII-XVII ст.

6. *Київська школа риторики XVII-XVIII ст.*
7. *Розвиток риторики в Україні за часів Російської імперії.*
8. *Розвиток риторики в Україні за часів Австро-Угорської імперії.*
9. *Прийоми риторичного впливу на шкільну аудиторію.*

Засвоєні риторичні знання і сформовані ораторські уміння та навички студентів з теми «Теоретичні основи риторики. Підготовка промови, культури мовлення і поведінки оратора» можна перевірити за допомогою розгорнутих повідомлень із питань:

1. *Відмінність між поняттями «тема» і «тематика», «підтема» і «мікротема».*
2. *Для чого ораторові бібліографічні посилання?*
3. *Скласти список відомих етикетних форм звертання у таких видах красномовства, як: академічне, політичне, юридичне, церковне, суспільно-побутове.*
4. *Спростувати тезу відомого афоризму «Слово – срібло, мовчання – золото».*
5. *Як впливає система моральних цінностей (аксіологія) оратора на виклад матеріалу.*
6. *На чому ґрунтується система логічних доказів у виступі оратора?*
7. *Які основні закони логіки не слід порушувати ораторові?*

На основі словника С. Морозова, Л. Шкарапути [Морозов, Шкарапути 2000] та словника Е. Палихати [Палихата 2016₁] для навчального курсу розроблено короткий глосарій, яким послуговуються студенти під час вивчення риторики. Наведемо базові поняття.

Гомілетика (проповідь) – наука про церковне красномовство, або інакше про проповідництво; церковно-богословська наука, що вивчає правила церковного красномовства (проповідництва); вчення про християнське церковне проповідництво.

Дискусія (розгляд) – публічне обговорення якоїсь проблеми з урахуванням окремих моментів висловлювання кожного мовця, суть якого – врахування усіх думок: «і – і».

Диспут – антагоністична суперечка, мовці якої прагнуть визнання (врахування) лише їхньої думки; організована форма дискусії, інколи із заздальгідь визначеними ролями, суть якої зводиться до прагнення врахувати лише одну думку: «або – або».

Елоквенція – підрозділ елокуції – третього (найбільшого) розділу класичної риторики, в якому досліджуються фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури). Елоквенцію називають серцевиною красномовства, або красномовністю.

Елокуція – третій розділ класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування. Основний зміст елокуції з класичної риторики перейшов у сучасну стилістику.

Епідейктичне, або похвальне, урочисте красномовство, спрямоване на створення промов, у яких хвалять, прославляють, возвеличують особу, факт, подію або, навпаки, гудять, осуджують, ганьблять. Найбільшу славу пожинали майстри епідейктичного красномовства (Перікл, Горгій, Ісократ, Демосфен, Цицерон та ін.).

Еристичний діалог – діалог, що проводиться в умовах конфлікту, зіткнення протилежних думок. Його різновидами є суперечка, дискусія, диспут, полеміка. Культура еристичного діалогу полягає в дотриманні правил чесного змагання, гідного ведення дискусії, що передбачає повагу до опонента.

Етос – одне із загальних понять риторики, що означає: звичай, звичка, характер, норов; від нього походить і сучасне слово етика. В античній риторичі слово «етос» вживалося як ознака до слова оратор, а згодом закріпилося в античній науці як її моральний принцип. Етос – основа формування риторичного ідеалу.

Інвенція (винахід, вигадка) – перший розділ класичної риторики, в якому акумулюється задум, намір, ідея, формулювання гіпотези виступу.

Комунікативні ознаки мовлення – ознаки якісного мовлення, що відповідає літературному стандарту, та оцінки його розуміння, сприйняття, а саме: правильність, багатство (різноманітність), логічність, доцільність, точність, образність, виразність, ясність, етичність, естетичність.

Красномовство – досконале володіння мовленням, його багатством, стилістичними, інтонаційними та логіко-емоційними засобами, логікою вираження думки, мімікою, жестами тощо.

Культура мовлення оратора – відповідність мови оратора до норм слововживання, орфоепії; вміння будувати власний (індивідуальний) стиль з урахуванням найвищих духовно-літературних досягнень суспільства. Культура мовлення є обов'язковою для оратора.

Логос – це одне із загальних понять риторики, що означає: 1) слово, мова, мовлення; 2) поняття, думка, розум; 3) єдність першого і другого значень.

Меморія (пам'ять, згадка) – четвертий розділ класичної риторики, призначення якого – допомогти ораторові запам'ятати зміст промови так, щоб не втратити фактичну інформацію, образність і цікаві деталі.

Оратор – особа, яка виголошує промову.

Основні поняття класичної риторики – логос, етос, пафос, топос.

Основні розділи класичної риторики – інтенція, диспозиція, елокуція (підрозділ елокуції – елоквенція), меморія, акція.

Ритор – учитель (викладач) риторики в античному суспільстві та в українських братських школах; те саме, що й оратор, промовець.

Риторика, реторика (наука про ораторське мистецтво, красномовство) – наука про способи переконання, ефективні форми мовного впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. Склалася як наука у Стародавній Греції. В Україні поширюється з кінця XVI ст.

Риторичний діалог – взаємопов'язані промови, які можна спостерігати на конференціях, зборах, засіданнях, під час навчання тощо. Функції риторичного діалогу: передача інформації, вираження свого ставлення, емоційний вплив тощо.

Риторичне запитання – стилістична фігура; запитання, відповідь на яке вже закладена в ньому самому.

Цитування – один із засобів впливу на аудиторію (особливо, коли цитується авторитетне джерело) для аргументації ораторських доведень.

Розглянемо також критерії оцінювання: за кожне з десяти семінарських занять студенти мають можливість отримати по 6 балів (всього – 60 балів), за дві модульні контрольні роботи – 20 балів, за залікову роботу із двома видами завдань – 20 балів.

Отже, вивчення риторики у вищому навчальному педагогічному закладі передбачає: удосконалення знань про мовні норми, комунікативні якості мовлення, форми мовленнєвого етикету, якості переконливого красномовства та ефективного текстотворення в різних жанрах публічного педагогічного спілкування з метою забезпечення учнів навчальною риторичною інформацією; формування ораторських умінь і навичок у процесі продукування поурочних пояснень, виступів перед учнівською, учительською та батьківською аудиторіями для досягнення відповідної комунікативної мети.

1.7. Інтегрований підхід до вивчення словотвору

Випускники вищих педагогічних навчальних закладів повинні володіти сучасними теоретичними знаннями, ґрунтовними практичними навичками, творчими якостями та високою професійною майстерністю. Тому чітка орієнтація навчального процесу у ВНЗ на модель майбутньої педагогічної діяльності студента – необхідна умова сучасної системи освіти, в результаті якої навчально-пізнавальна діяльність студента має трансформуватись у професійну з відповідною зміною потреб, цілей, дій та засобів.

Оскільки на філологічному факультеті мова і мовлення – предмет фахового вивчення, то усвідомлення засобів мови стає важливою умовою формування мовленнєвої діяльності як провідної. Якісна лінгвістична підготовка є фундаментом педагогічної майстерності вчителя-словесника: сучасна програма з рідної мови для середньої загальноосвітньої школи передбачає формування в учнів широкого кола вмінь і навичок, а реалізація такого завдання можлива лише за умови добре підготовленого фахівця, який принаймні сам досконало володів би ними. Лінгвістична підготовка філолога передбачає засвоєння системи мовних теоретичних знань і оволодіння

мовленнєвими навичками. Висока якість мовлення забезпечує ефективність процесу передачі знань, обміну інформацією, сприяє вдосконаленню керування пізнавально-практичною діяльністю учнів, регулює стосунки між учителем та учнем. Учитель зможе забезпечити досягнення зазначеної мети, якщо глибоко осмислюватиме основні питання мовознавчої теорії, бачитиме зв'язок одного явища з іншим, знатиме систему мови й закони її функціонування.

Особливої актуальності ця проблема набуває в наш час, коли виникла потреба в модернізації системи педагогічної освіти України у зв'язку із входженням у європейський освітній простір.

Ідея інтегрованого навчання є значним здобутком сучасної дидактики, оскільки з її успішною методичною реалізацією передбачаємо якісну освіту. Інтеграція – важлива умова сучасної освіти й цивілізації в цілому, оскільки сьгоднішня стадія наукового мислення все більше характеризується здатністю розглядати не окремі ізольовані факти, а їх взаємозв'язки. Тож інтеграція як вимога об'єднання у ціле частин чи елементів є необхідним дидактичним прийомом, за допомогою якого можливо створити в студентів чи учнів цілісне уявлення про виучуваний об'єкт. Ідея інтеграції торкається всіх навчальних дисциплін у будь-якому навчальному закладі, в тому числі викладання рідної мови у ВНЗ педагогічного профілю.

Для розв'язання проблеми інтеграції у вивченні української мови однією з важливих технологій є впровадження міжпредметних зв'язків між курсами лінгвістичного блоку, а також міжрівневих зв'язків у системі мови. Як засвідчує практика, інтеграційні зв'язки між різними лінгвістичними курсами й курсом сучасної української мови та між одиницями різних рівнів у системі мови зводяться до двох основних напрямів. Перший з них торкається поглиблення теоретичних знань, що дає змогу вільно орієнтуватися у причинно-наслідкових зв'язках між одиницями мовної системи, давати їм кваліфіковане пояснення й оцінку. Другий забезпечує практичне володіння відповідними вміннями й навичками. Перший і другий напрями інтеграційних зв'язків у вивченні мови тісно пов'язані між собою, оскільки другий реалізується з опорою на перший.

Одним із найскладніших розділів сучасної української літературної мови для сприймання й усвідомлення студентами є

«Словотвір», тому вважаємо, що його вивчення на основі міжрівневих зв'язків можна продовжувати і в магістратурі у формі спецкурсів. Вивчення «Словотвору» на основі взаємозв'язків з іншими розділами науки про мову забезпечить більш ефективні результати. Ще Ф. Буслаєв і О. Потебня довели, що базою словотворення служить синтаксис, і такі синтаксичні процеси, як скорочування, опущення й поєднання ведуть до словотворення.

Закономірно, що, починаючи з 80-х років ХХ століття, зріс інтерес науковців до дериваційного трактування розвитку всієї мовної системи. Багато науковців (О. Горпинич, Ю. Гінзбург, Н. Клименко, Л. Мурзін, Л. Невідомська, Л. Сахарний та ін.) на різному мовному матеріалі демонструють «синтаксичність» словотвірних процесів.

У сучасній лінгвістиці рівноправними залишаються два підходи до вивчення мови – синхронний і діяхронний. Їх чітко розмежував ще Ф. де Соссюр. Але такий підхід не є достатнім для адекватного відображення мовної дійсності. І тому виділяють два нових аспекти вивчення мови – статику і динаміку. Статичний аспект мови був у центрі уваги багатьох лінгвістів минулого. Про мову у динаміці говорив ще В. Гумбольдт. Але синхронія і діяхронія у взаємозв'язку знайшла своє відображення лише у працях лінгвістів нашого часу.

Великим досягненням мовознавства став структурний напрям у дослідженнях, основоположником якого вважається Ф. де Соссюр. Європейські структуралісти зосереджували свою увагу на розкритті системних відношень між мовними одиницями. Важливим досягненням європейського структуралізму є теорія рівневої будови мови. Проте, «глибоко проникнувши в структуру мови як знакової системи, структуралізм фактично забував або просто ігнорував другий бік феномена – його функціонування як найважливішого засобу людського спілкування. Науковці наголошують, що «не можна зрозуміти суті явища, не враховуючи одночасно і його структуру, його функції» [Мурзін 1974, с. 17].

Мова функціонує у формі мовлення. Дихотомію мови і мовлення, як відомо, вперше обґрунтував Ф. де Соссюр. Термін «мовленнєва діяльність», який сьогодні активно використовують, також належить йому [Соссюр Фердинанд де 1990, с. 37].

Протягом багатьох років лінгвісти звинувачували вченого в тому, що він «відривав» мову від мовлення. Добре відома така фраза Ф. де Соссюра: «У мовленнєвої діяльності є бік індивідуальний і бік соціальний, причому один не можна зрозуміти без іншого» [Соссюр Фердинанд де 1990, с. 17]. Із неї з повною очевидністю й випливає, що Соссюру була близька діалектика мови і мовлення. Тому розуміємо, що мова – не лише система знаків, а система, яка функціонує. Правила реалізації знаків у мовленні, правила створення мовленнєвих одиниць і текстів входять у мову органічною частиною. Вони і є динамічним аспектом мови.

Одним з основних понять динаміки мови є поняття деривації. Воно тісно пов'язано з поняттям похідності, яке лежить в основі динамічної системи мови. Первісно термін «деривація» застосовували лише у словотворенні для означення афіксального чи безафіксного способів творення слів [Ахманова 2004, с. 129; Ганич 1985, с. 60].

В окрему галузь мовознавства словотворення виділилось фактично у другій половині ХХ століття. За порівняно короткий час дериватологія пройшла шлях від **формально-граматичного словотворення** (І. Ковалик, 1958; М. Шанський, 1968; З. Потіха, 1970; О. Земська, 1973) і **структурно-семантичного** (В. Дорошевський, 1952; І. Улуханов, 1979; Російська граматики-80) до **трансформаційного** (І. Мельчук, 1974; П. Соболева, 1976; Л. Сахарний, 1974; Л. Мурзін, 1974; Ю. Гінзбург, 1970, 1974; К. Городенська, 1991; О. Земська, 1992; Л. Невідомська, 1999).

Трансформаційною граматикою (основоположником вважається Ноем Хомський) поняття «деривація» введено в систему синтаксичної термінології, а останнім часом стало широко застосовуватися у дослідженнях із семантики (І. Торопцев, 1980; О. Кубрякова, 1986; Р. Фрумкіна, 1984; О. Залевська, 1990).

Науковці під деривацією розуміють процес утворення похідних одиниць: морфологічно похідних слів (у словотворенні), похідних значень (у лексичній семантиці), похідних конструкцій (в синтаксисі). Тому традиційно виділяють такі різновиди деривації: семантичну, морфологічну, лексичну, синтаксичну й словотвірну.

Слід зауважити, що розмежування понять **деривації** і **словотворення** в підручниках для вищої школи немає. Дещо

спрощено подається саме окреслення предмета словотвору: «Це розділ мовознавства, який вивчає лексичні одиниці за структурою і способом творення їх» [СУЛМ₁, с. 150; СУЛМ₂, с. 254]. У цих джерелах увага звертається тільки на синхронний і діахронний аспекти словотвору. Загальновідомо, що такий підхід не є адекватним для відображення мовної дійсності, тобто мови як процесу, як певної діяльності. Актуальною ця проблема постає у сучасній лінгводидактиці, яка основним напрямком у навчанні мови вважає функціонально-комунікативний підхід (В. Мельничайко, 1979; В. Кодухов, 1988; Г. Золотова, 1988; І. Слюсарева, 1988; Й. Стернін, 1988; Т. Донченко, 1993; С. Єрмоленко, Л. Мацько, 1994). У зв'язку з тим, лише зараз стала актуальною вказівка Ф. Буслаєва на те, що учні повинні набути практичного вміння з рідної мови, а вже потім піднятися до усвідомлення її форм і законів. Тому він рекомендував розпочинати вивчення граматики з речення, бо «речення є вихідним пунктом граматики рідної мови» [Чехівський 1993, с. 73–75]. Ідеї Ф. Буслаєва як визначного представника логіко-граматичного мовознавства мають для нас велику цінність. Тому коротко зупинимось на них.

Ф. Буслаєв уперше став послідовно аналізувати факти сучасного стану мови з історичної точки зору (в нашому розумінні – динаміки мови). Його «Історична граматика» написана на основі багатого фактичного матеріалу, взятого зі старих книг та живої народної мови.

До словотворення Ф. Буслаєв підходив із **синтаксичного боку**. Цей процес він характеризував як такий, що ґрунтується на історії розвитку мови, а до нього словотвірні й синтаксичні процеси розглядались як цілком синхронні. Ф. Буслаєв довів, що синтаксичні процеси – не випадкові явища в мові, і тому виділив три види синтаксичних процесів, які ведуть до словотворення: **скорочування, опущення і поєднання** [Буслаєв 1959, с. 281–286].

Багато уваги вчений приділяв вивченню перетворення дієслова-присудка в іменник-підмет. Засобом цього перетворення є «утворення імені від дієслова...: *хто сіє, той очікує жнив > сіяч очікує жнив*» [Буслаєв 1959, с. 281]. Утворені іменники вчений характеризує як менш семантично наповнені порівняно з дієсловом, оскільки вони не виражають часу.

Як результат скорочення цілого речення Ф. Буслаєв розглядав складні слова, які «...походять із присудка: *листопад* < «падає *листя*»» [Буслаєв 1959, с. 283]. Іменник у Буслаєва – це поняття, дієслово – судження. «Вказуючи на походження якого-небудь іменника від дієслова або від прикметника, об'єднаного в присудку з дієсловом *бути*, ми відносимо поняття до судження і тим пояснюємо собі зміст іменника; наприклад: *суддя – той, хто судить*» [Буслаєв 1959, с. 261]. Отже, таке пояснення віддієслівних іменників (*діяч – той, хто діє (робить), насіння – те, що посіяно*) є цілком, на наш погляд, дериваційним.

За твердженням Ф. Буслаєва, базою словотворення є синтаксис і значення слова розкривається тільки в реченні: «...тільки в реченні отримують своє значення окремі слова, їх закінчення і префікси» [Буслаєв 1959, с. 21]. На жаль, цього не враховують навіть автори підручників для ВНЗ. Наприклад, у підручнику з СУЛМ [СУЛМ₃] для ілюстрації трансформаційних процесів серед частин мови (морфолого-синтаксичний спосіб творення слів) наведено окремі лексичні одиниці: *вартовий, шампанське, весною, одні, лежачі* [СУЛМ₃, с. 109].

Механізм скорочення речень не зводився Буслаєвим до словотворення. Він підкреслював, що, передусім, це процес синтаксичний. «**Присудок, виражений іменником, перетворюється синтаксично:** стає прикладкою (*ріка Дніпро*) або означенням у скороченому реченні» [Буслаєв 1959, с. 469].

Цілком дериваційним, на наш погляд, є трактування Ф. Буслаєвим складнопідрядних речень: одне з них він пояснює як питальне, а друге (відповідь) як розповідне: «*той щасливий, хто задоволений своєю долею* < *хто щасливий?* – *той, хто задоволений*» [Буслаєв 1959, с. 280]. Цим він ілюструє своє твердження про речення як одиницю, «яка утворилася в розмові між особами» [Буслаєв 1959, с. 21].

Той словотвірний процес, який ми традиційно називаємо морфолого-синтаксичним способом словотворення, Ф. Буслаєв називав опущенням: «*багаті допомагають бідним*» [Буслаєв 1959, с. 284], в якому розуміємо, що опущено іменник *люди*. Вчений виокремлював такі умови, за яких відбувається опущення іменника:

- 1) іменник повинен мати загальне значення;

2) значення іменника має впливати із залежного від нього прикметника, при якому він знаходиться як родова ознака [Буслаєв 1959, с. 284].

Отже, Ф. Буслаєв як найвидатніша постать логікограматистів поставив ряд важливих мовознавчих проблем, до яких лінгвістика повертається лише в останній час. Представники логічної граматики продемонстрували органічний зв'язок між словотворенням і синтаксисом. Уважний аналіз праць цього напрямку (який безумовно ще буде зроблено мовознавцями) дозволить дійти висновку, що вже в них висловлено ідею єдності законів словотворення й законів синтаксичного процесу і що базою утворення слів служить синтаксис.

Словотвір відображає динаміку та функціонування мови. Словотвірний аналіз похідного слова базується на системному характері мови, тому це є базою в побудові вивчення словотвору в інтеграції з іншими одиницями мови.

Завдання сучасних освітніх технологій – це вдосконалення фундаментальної підготовки, яка дає особі, що здобуває знання, вміння виділити у конкретному предметі базисну інваріантну частину його змісту, яку після самостійного осмислення і реконструювання ця особа зможе використати на новому, складнішому рівні при вивченні інших дисциплін. У лінгвістичній підготовці вчителя-словесника на сьогодні спостерігаємо недостатній рівень інтеграції мовознавчих дисциплін, їх «замкнутість», що заважає студентам у досягненні системності і фундаменталізації знань. Встановлення міжпредметних зв'язків між лінгвістичними курсами і міжрівневих зв'язків у системі мови сприяє формуванню цілісного підходу до навчання.

Під час проектування змісту навчальної дисципліни «Словотвір» виокремлюємо її понятійну базу – тезаурус, у якому повинні бути представлені основні смислові одиниці. Їх слід систематизувати і застосувати в процесі опрацювання всіх тем курсу.

Для розділу «Словотвір» в курсі сучасної української мови це є:

- 1) терміни;
- 2) базові положення курсу;
- 3) семантична характеристика мовних явищ, репрезентована у схемах і таблицях.

Базис дисципліни, представлений у вигляді таких складових елементів, засвоюється студентами як система знань. Ці елементи

сприяють об'єктивізації методологічного знання, роблять його предметом свідомого засвоєння. Поняття базисного змісту дисципліни нерозривно пов'язане з поняттям міжрівневих зв'язків, поняттям тематично-блочного чи модульного засвоєння знань.

Відповідно до цього навчання здійснюється з урахуванням таких позицій у засвоєнні словотворення:

- усвідомлення понятійної бази курсу;
- засвоєння словотвірної термінології;
- виділення взаємопов'язаних і взаємозумовлених мовних явищ синтаксичного й словотвірного рівнів;
- проведення мовного аналізу виучуваних одиниць;
- з'ясування способу презентації виучуваного матеріалу в шкільних підручниках.

У розробленій системі вивчення функціонального (дериваційного) словотвору передбачено систему орієнтирів, вправ і завдань.

Система орієнтирів включає такі елементи: **мету** вивчення тем кожного блоку; **опорні конспекти**, які складаються з понятійно-термінологічного тезаурусу, значення кожного явища, прикладів; **опорні схеми та таблиці**. Основна функція цих орієнтирів – узагальнення і систематизація програмового матеріалу з розділу «Словотвір».

Наприклад, вивчаючи теми першого блоку, пропонуємо опорний конспект, який розкриває зміст понять: «словотворення і словотвір», «деривація й дериватологія», «види деривації». Опорний конспект репрезентуємо у вигляді таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Опорний конспект

Понятійно-термінологічна база	Рівні мовних одиниць, що охоплено поняттям. Приклади	Семантико-дериваційні ознаки
Словотворення і словотвір	Слова, словосполучення, синтагми є твірною базою для творення похідних, то відповідно, словотворення як процес охоплює лексико-семантичний рівень мови, синтаксичний і словотвірний рівні:	Словотворення у мові виконує такі функції: 1) функцію номінації; 2) функцію породження вторинних лексем; 3) функцію трансформаційних перетворень між частинами мови; 4) функцію збагачення лексичного складу мови.

Продовження таблиці 1.2.

Словотворення і словотвір (продовження)	1) <i>джерело</i> – <i>джерельний</i> ; 2) <i>за морем</i> – <i>заморський</i> ; 3) <i>сині очі</i> – <i>синьоокий</i> ; 4) <i>при Дунаї</i> – <i>придунайський</i> ; 5) <i>бандура</i> – <i>той, хто грає на бандурі</i> – <i>бандурист</i> .	Тому словотворення – це процес, механізм, система і результат творення вторинних (похідних) слів, що знаходяться між собою у типових структурно-семантичних зв'язках). Словотвір – наука про творення слів.
Деривація і дериватологія	Деривація є породжувальною теорією виникнення мовних одиниць усіх рівнів. Тому процес деривації охоплює одиниці всіх рівнів. 1. <i>Спортсмен пропустив кілька тренувань, бо хворів.</i> – <i>Спортсмен пропустив кілька тренувань через хворобу</i> (синтаксична деривація). 2. <i>Прищемити хвіст (тварині)</i> – «створювати для кого-небудь складні умови, обмежувати чю-небудь діяльність (про людей)» – <i>прищемити хвіст</i> (фразема-фраземодеривація). 3. <i>Наливку приготували з груш.</i> – <i>Грушева наливка</i> (аналітична номінативно-синтаксична деривація).	Деривація (лат. <i>derivacio</i> – відгалуження, відхилення, відкидання, утворення) – сукупність психолінгвальних процесів, спрямованих на перетворення мовної семантики та плану її вираження з метою породження на базі одних (вихідних) лінгвоодиниць інших номінативних і предикативно-комунікативних лінгвоодиниць. Термін деривація вперше ввів польський лінгвіст Є. Курилович. Дериватологія – наука про породжувальну теорію мови.
Словотвірна деривація (словотворення): лексична, синтаксична	1. <i>Футбол</i> – <i>футболіст</i> (лексичне значення похідного обов'язково змінюється) – лексична словотвірна деривація. 2. <i>Читати</i> – абстрактна дія за значної твірної бази – <i>читання</i> (трансформується лише частиномовна приналежність і відповідно морфолого-синтаксичні ознаки) – синтаксична словотвірна деривація.	Терміносполучення «словотвірна деривація» не є тавтологічним, бо значення термінів «деривація» та «словотворення» не є однакове. Перший позначає узагальнене (родове) поняття, а другий – часткове (видове). Останній окреслює момент інтегрування словотвірних процесів у сферу деривації, яка виявляє динамічний (породжувальний) аспект мовної системи в цілому.

Опорний конспект складено відповідно до мети вивчення кожної програмової теми зі словотвору. Наведемо приклади формулювання мети вивчення тем кожного блоку.

Мета вивчення тем I блоку:

– усвідомлення й засвоєння основних відомостей про словотвір і деривацію, основних понять словотвірної теорії з метою вироблення вмінь і навичок:

– розмежовувати поняття словотворення й деривації;

– визначати семантико-структурну похідність (мотивованість) вторинних утворень;

– виділяти різновиди дериваційних перетворень;

– визначати дериваційний засіб і його структурні компоненти;

– визначати різновиди семантичних відношень у словотвірній парі;

– об'єднувати слова у словотвірні типи за певними ознаками.

Мета вивчення тем II блоку:

– осмислення й усвідомлення способів словотворення як категорій, що зумовлені лексико-семантичними, морфологічними і синтаксичними чинниками;

– засвоєння основних способів словотворення в українській мові як динамічних процесів у мові;

– вироблення практичних умінь і навичок:

● розпізнавати способи утворення слів у контекстах;

● конструювати слова і використовувати їх у тексті;

● здійснювати словотвірний розбір слів, утворених відповідним способом;

● здійснювати синонімічні заміни між одиницями синтаксичного й словотвірного рівнів.

Мета вивчення тем III блоку – це:

– усвідомлення й засвоєння безафіксних способів утворення слів української мови;

– усвідомлення й засвоєння компонентів словотворчих засобів при безафіксному словотворенні;

– усвідомлення й засвоєння основних видів транспозиційних перетворень між частинами мови, процесів зрощення і семантичного словотворення з необхідністю вироблення вмінь і навичок:

● розпізнавати види безафіксного словотворення в тексті;

- розмежовувати види транспозиційних перетворень між словами;
- використовувати виучувані явища у власному тексті;
- пов'язувати виучуваний матеріал у систему.

Під час укладання опорних конспектів ми керувалися семантико-синтаксичним підходом у презентації кожного виучуваного явища: враховано, що словотвірна категорія характеризується відповідною семантикою, яка визначає зміст і форму цієї категорії. До уваги взято не тільки традиційні, а й нові досягнення лінгвістичної науки про словотвір: 1) словотвір і деривація; 2) деривація як породжувальна теорія мовознавства; 3) зв'язок словотворення і синтаксису. З цієї причини ми застосовуємо поняття **міжрівневої синонімії і трансформи** як засобу встановлення мотиваційних відношень і похідності. Відношення синонімії вбачаємо між одиницями синтаксичного і словотвірного рівнів: *той, хто грає на бандурі й бандурист; з чорними крилами й чорнокрилий; знаходиться при Дунаї й придунайський.*

Для забезпечення професійної спрямованості мовного матеріалу сформульовано методичні завдання в системі орієнтирів для роботи зі шкільними підручниками. Наведемо приклади цих завдань.

Робота з системою орієнтирів

– Прочитайте опорний конспект і розгляньте таблицю «Види деривації». Подумайте і зробіть висновок, яка інформація є новою порівняно з лінгвістичними текстами у підручниках із сучасної української літературної мови для ВНЗ (розділ «Словотвір»).

– Порівняйте опорний конспект із матеріалом шкільного підручника. Який матеріал є спільним?

– Розгляньте таблицю «Види деривації» і доберіть приклади до кожного виду.

– Систематизуйте відомості про словотворення і деривацію та зробіть повідомлення з цієї теми.

– Зіставте понятійно-термінологічну базу опорного конспекту з матеріалом підручника «Рідна мова» для 6 класу. Які поняття не ввійшли до шкільного підручника? Чому?

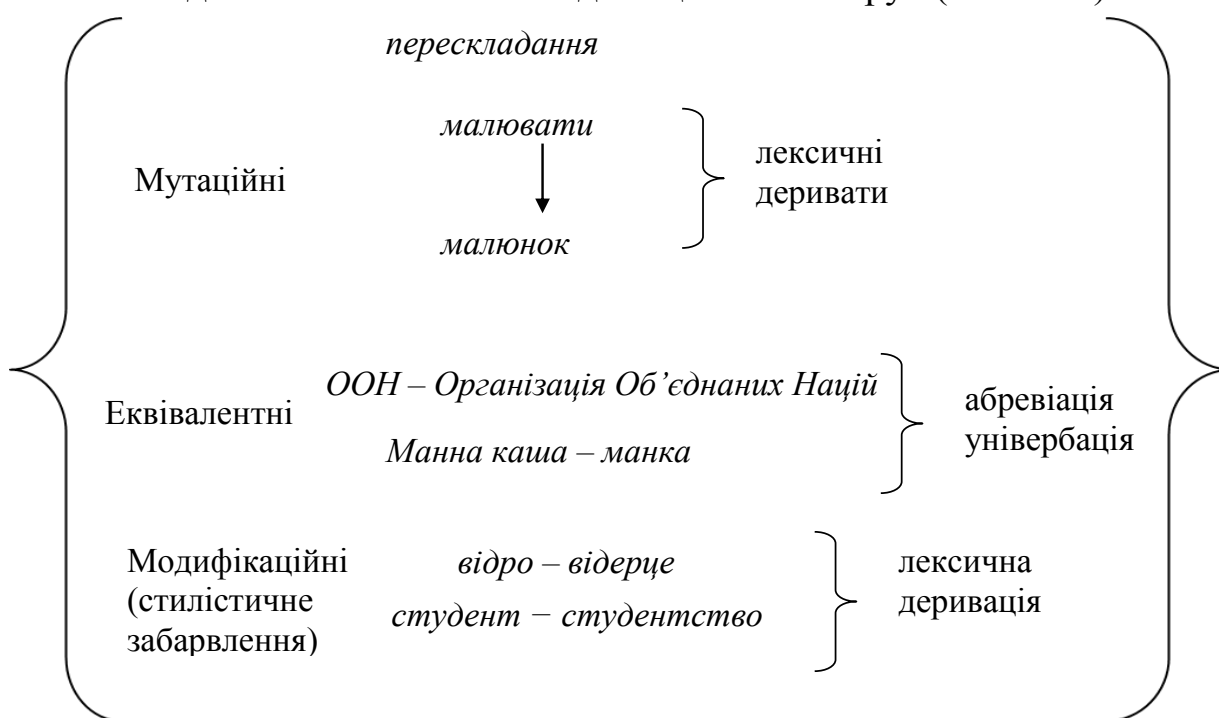
– Прочитайте опорний конспект. Що з поданого матеріалу можна залишити для учнів 6 класу?

– Зіставте виокремлений Вами матеріал з підручковим (Глазова О. Рідна мова: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. Глазова, Ю. Кузнецов. – К. : Зодіак–ЕКО, 2007. – 288 с.).

– Розгляньте опорні схеми і таблиці і систематизуйте за їх допомогою інформацію про способи творення слів в українській мові.

Опорні схеми і таблиці подано до окремих тем. Вони мають узагальнювальний характер і можуть бути використані як при дедуктивному, так й індуктивному методах вивчення матеріалу.

Наведемо приклад схем (рис. 1.4) і таблиць до практичного заняття № 2 «Похідне слово як основна одиниця словотвору» (табл. 1.3).

Рис. 1.4. Види семантичних відношень (семантична мотивація)

Система вправ і завдань спрямована на формування у студентів лінгвістичної і методичної компетенцій та вдосконалення їхніх мовних умінь. Уведено поняття «**трансформаційні вправи**», під якими розуміємо трансформацію синтаксичної одиниці в **універб**. Специфіка пропонованої методичної системи роботи над засвоєнням словотворення полягає в поєднанні теоретичних знань і практичного застосування виучуваних явищ.

Таблиця 1.3

Типи словотвірних значень

Семантичні відношення у словотвірній парі	Вид деривації, в якому реалізуються ці відношення	Словотвірне значення	Приклади
1. Транспозиційні	Словотвірна синтаксична деривація; транспозиційна; словотвірна деривація	Транспозиційне	<i>Радий</i> – <i>радість</i> , – <i>старий</i> – <i>старість</i>
2. Мутаційні	Словотвірна лексична деривація	Мутаційне значення	<i>Дитина</i> – <i>дитинство</i>
3. Модифікаційні (стилістичне навантаження)	Словотвірна лексична деривація	Модифікаційне	<i>Дума</i> – <i>думонька</i>
4. Еквівалентні	Універбація; аббревіаційна деривація	Синтагматичне	<i>Снігопад</i> , <i>райво</i> , <i>сьогодні</i>

Теоретичну основу семантико-функціональної методики становлять відомості про системний характер мови; взаємозв'язок різнорівневих явищ; семантичну значимість мовних одиниць і її пріоритет під час аналізу мовних явищ; професійну компетенцію вчителя-словесника та її складники; лінгвістичну й методичну компетенції.

Практичну основу засвоєння словотворення на семантико-синтаксичній основі складає комплекс вправ і завдань, який дібрано відповідно до мети й завдань окресленого питання.

Розробляючи методику функціонально-семантичного вивчення словотвору, ми керувалися розумінням того, що лінгвістична підготовка спеціаліста у вищій педагогічній школі є поетапним процесом науково-пізнавальної і практичної діяльності: від сприйняття

теоретичних знань до їх узагальнення і практичного застосування. Тому вважаємо, що вивчення цього розділу охоплює два етапи:

1-й етап – **пізнавально-формувальний** при вивченні конкретної теми. На цьому етапі засвоюється понятійно-термінологічний тезаурус; з'ясовуються семантико-граматичні особливості виучуваного явища та презентація цього матеріалу в шкільних програмах і підручниках;

2-й етап – **практично-формувальний**. Цей етап проводиться після кожного блоку практичних занять (а їх ми виділяємо три) у вигляді лабораторної роботи. Якщо лекційний курс зорієнтований перш за все на теоретичну підготовку майбутнього спеціаліста, практичні заняття – на закріплення теоретичних знань, то лабораторні роботи дають більше можливостей для реалізації професійної спрямованості курсу. Цьому сприяє відбір мовного матеріалу, використання лексикографічних джерел, звернення до навчальної і методичної літератури. Всі три лабораторні роботи проводимо за єдиною наскрізною тематикою «Лінгвістичний аналіз одиниць мови». Здійснюємо морфемний, словотвірний і морфологічний аналізи слівформ. В окремих випадках робимо його співзвучним до видів мовного розбору в школі.

Добираючи методи навчання, доцільні при вивченні словотвору, ми виходимо з важливості поєднання їх зовнішньої форми із внутрішнім змістом, який визначається рівнем пізнавальної діяльності студентів і вирішенням конкретних дидактичних завдань. Тому в навчальному процесі використовуємо загальновідомі методи вивчення мови: **спостереження й аналізу мовних явищ, метод бесіди, метод роботи з підручником** (поєднується з роботою з орієнтирами – опорними конспектами, схемами, таблицями) і **метод вправ**.

З огляду на поставлену проблему, найбільш оптимальним для засвоєння словотвору є **метод спостереження й аналізу мовних явищ**. Саме цей метод допомагає побачити взаємозв'язок і взаємодію між одиницями різних рівнів, сприяє осмисленню зв'язків між мовними явищами; студенти усвідомлюють причинно-наслідкові зв'язки між явищами, спостерігають функціонування мовної системи. Цей метод реалізує принципи системності й послідовності у вивченні мови.

Метод бесіди використовуємо, працюючи з методичними орієнтирами. Одночасно проводимо роботу з підручниками, зокрема підручниками з рідної мови для школи. Запитання стосуються актуалізації раніше вивченого, встановлення зв'язків між виучуваними явищами, порівняння інтерпретації мовного матеріалу в опорних конспектах з підручником. Цінність цього методу в тому, що він привчає студентів формувати і висловлювати свою думку, виробляє вміння стежити за розгортанням матеріалу і виділяти в ньому основне, узагальнювати.

Особливість мовного матеріалу така, що засвоєння його не залишається на рівні сприйняття, а потребує практичної реалізації, спрямованої на формування й удосконалення мовленнєвих умінь і навичок. Це забезпечує використання **методу вправ і завдань**.

Основними видами вправ у нашій системі є:

– **аналітичні** (спостереження за виражальними можливостями лексичних утворень; спостереження над типами словотвору; вправи на словотворення і словозміну та ін.);

– **трансформаційні** (згортання словосполучень, синтагм, речень у єдину номінативну одиницю – слово). У зв'язку з цим послуговуємося поняттям **міжрівневої синонімії**;

– **конструктивні** (заміна мовних одиниць іншими, доповнення мовного матеріалу необхідними компонентами, побудова мовних одиниць);

– **комплексні** (їм належить особливе місце в системі навчання). Комплексні вправи включають декілька завдань, які можуть бути обов'язковими, або факультативними. Деякі варіанти завдань служать для повторення вивченого, інші мають професійне спрямування, допомагають студентам узагальнити, пов'язати і систематизувати вивчене.

Визначальною формою організації навчального процесу є практичні заняття, котрим передують лекційний виклад матеріалу. Вибір практичних занять як основної форми організації навчання у ВНЗ передбачено програмами з СУЛМ і зумовлено вимогою професійного становлення майбутнього вчителя: студенти, виконуючи різноманітні завдання, повинні глибоко вивчати шкільні підручники; доцільним є виконання в аудиторії чи вдома більш складних вправ із шкільного

підручника. Проведення практичних занять супроводжується чітким формулюванням мети кожного заняття, наявністю плану і визначенням методики проведення.

Наведемо приклад практичних завдань до теми «Словотвір і деривація. Словотвірна система. Одиниці словотвору».

Робота з системою орієнтирів

– Прочитайте опорний конспект і розгляньте таблицю «Види деривації». Подумайте і зробіть висновок, яка нова інформація з'явилася у них порівняно з лінгвістичними текстами у підручниках із сучасної української літературної мови для ВНЗ (розділ «Словотвір»).

– Порівняйте опорний конспект з матеріалом шкільного підручника. Який матеріал є спільним?

– Розгляньте таблицю «Види деривації» і доберіть приклади до кожного виду.

– Систематизуйте відомості про словотворення і деривацію та зробіть повідомлення з цієї теми.

Практичні завдання до заняття

I. Аналітичні завдання.

● З тексту випишіть похідні слова. Керуючись поняттям мотивованості, доберіть до них твірні (вправа 1).

● Визначте вид деривації виділених слів. Вкажіть шлях утворення цих похідних. Які компоненти складають цей шлях? (вправа 4).

II. Аналітично-комплексні завдання.

● До якого стилю належить уривок?

– Знайдіть у ньому твірні та похідні лексеми, пов'язані між собою мотиваційними відношеннями.

– З'ясуйте їх функцію у тексті (вправа 2).

● Визначте вид деривації виділених слів. Вкажіть шлях утворення цих похідних.

– З'ясуйте стилі текстів (вправа 3).

● Визначте вид деривації виділених слів. Вкажіть шлях утворення цих лінгвоодиниць.

– Поясніть правопис утворених слів (вправа 5).

Вправа 1. З тексту випишіть похідні слова. Керуючись поняттям мотивованості, доберіть до них твірні.

Мережа обрядовості в усі часи була надзвичайно широкою. Розшифрування обрядового символу засвідчує нерозривну сукупну єдність найрізноманітніших елементів традицій, звичаїв і обрядів, вказуючи на їх глибоке світоглядне джерело («Наука і культура»).

Вправа 2. До якого стилю належить уривок? Знайдіть у ньому твірні та похідні лексеми одного словотвірного ланцюжка. Визначте їх функцію в тексті.

Великий вплив на свідомий підхід до вироблення єдиного українського правопису зробив М. Драгоманов, «розум українського народу», як його окреслили сучасники. Ближче ознайомившись з європейською культурою, Драгоманов розширяє рамки для української культури, а водночас і для мови. Він учив українську молодь «стояти ногами й серцем на Україні, свої голови держати в Європі, а руками обіймати всю слов'яницину».

Правописна система М. Драгоманова відома під назвою «драгоманівка». Вона вписується в цілісну концепцію вченого стосовно вирішення таких болючих для нації, що себе утверджує, питань, як «народ», «народний», «народність». Він хотів бачити народність у формі, але не в змісті. В змісті – європеїзуватися (Т. Панько).

Вправа 3. Визначте вид деривації виділених слів. Вкажіть дериваційний засіб цих утворень. З'ясуйте стилі текстів.

*1. Якщо ви гоїдалися на гоїдалках, здійснювали подорожі літаком, крутилися в петлі **Несторова**, то знайте, що про будь-які відхилення тіла відносно положення Землі повідомляє біологічний «датчик». Цей датчик-вестибулярний апарат (з підручника).*

*2. **Роксолани**. Слово, яке для Європи ще вчора нічого не значило. Якийсь народ, народець, плем'я? Деся на сході? Загублені в безмежних степах. Колись там були скіфи, сармати, кіммерійці, алани.*

*Візантійці писали про тавроскіфів. Тоді прогрімилі над світом слова «Київ», «Русь». Але **роксолани**, українці?*

Кинуте знічев'я два роки тому на Бедестані Луїджі Гріті слово «Роксолана» майже забулося, зникло разом із маленькою золотосою дівчинкою. Та ось вона явилася світові новою султанишею, явилася

зненацька, у владі чи й чуваній будь-коли, і світ захотів знати, хто вона і звідки (П. Загребельний).

Вправа 4. Визначте вид деривації виділених слів. Вкажіть дериваційний засіб цих утворень. З'ясуйте, які компоненти складають дериваційний засіб у кожному випадку.

1. Зорі сяють. Серед неба горить **білолиций**. Верба слуха соловейка, дивиться в криницю (Т. Шевченко).

2. Місяць ясененький промінь тихесенький кинув до нас. Спи, мій **малесенький!** Пізній бо час (Леся Українка).

3. Ой, зима! Біжить, регоче біло, бубонами брязкає в степу... Вам усе на світі зрозуміло? Просвітить, **премудрі**, незрілу душу мою, зрячу і сліпу (В. Симоненко).

4. **Кругом** називається частина площини, обмежена колом. **Кругом** неправда і неволя, народ замучений мовчить. І на апостольським престолі чернець годований сидить (Т. Шевченко).

5. Пролісок пробив листок **торішний**, аж зачудувалася трава. Завжди рани дістає **колишнє**, як **нове** бере свої права (М. Рильський).

Вправа 5.

1. Визначте вид деривації виділених слів. Вкажіть дериваційний засіб цих утворень. Поясніть правопис слів.

Зосталися тільки гори, святково зелені після злив, та небо незвичайної, рідкісної синяви, та **свіжовирубана** попід скелями траса (О. Гончар).

І любо тут, зітхнувши просто неба, в п'янку траву упасти **горілиць** і відчувати, що воно для тебе знайоме кожним виблиском зірниць (М. Ткач).

2. Розшифруйте значення поданих слів, увівши їх у речення.

Студрада, юнкор, Держбанк, літредактор, ТСН.

Питання для самоконтролю

1. Що таке словотворення? Словотвір? Деривація – дериватологія?

2. Які види деривації виділяють у сучасному мовознавстві?

3. Що таке словотворчий засіб (дериватор)? Які компоненти можуть складати словотворчий засіб?

Література до теми

1. Сучасна українська мова: підручник / [за ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 1997. – 399 с. (С. 103–110).

2. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія: навчальний посібник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 184 с. (Розділ II. §1, 2, 5. – С. 78–85, 87).

3. Невідомська Л. Деривація та її основні види / Л. Невідомська // Українознавчі студії: науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника. – 1999. – №1. (С. 26–39).

4. Адливанкин С. Ю. О предмете й задачах дериватологии / С. Ю. Адливанкин, Л. Н. Мурзин // Деривация и текст: межвуз. сб. научн. труд. – Пермь : ПГУ, 1984. – С. 1–7.

5. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 403 с.

6. Глазова О. Рідна мова: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. Глазова, Ю. Кузнецов. – К. : Зодіак-ЕКО, 2007. – 288 с.

Дидактичний матеріал для навчання добираємо з художньої літератури, посібників для ВНЗ і збірників вправ. Обов'язковими для використання на практичних заняттях є словники:

– тлумачні – для з'ясування семантики аналізованих слів з метою правильного визначення мотивації: Короткий тлумачний словник української мови / [за ред. Д. Г. Гринчишина]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Рад. школа, 1988; Великий тлумачний словник української мови / [автор, керівник проекту і гол. редактор В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Втор-Перун, 2005.

– морфемні: Морфемний словник / [укладач Л. М. Полюга]. – К. : Рад. школа, 1983. – 461 с.; Яценко І. Т. Морфемний аналіз. Словник-довідник. – В 2 т. / І. Т. Яценко. – К. : Рад. шк., 1980–1981. – Т1. – 356 с.; Т2. – 352 с.

– словотвірні: Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. – К. : Рад. школа, 1985. – 187 с.

Оскільки мова – це не тільки структурна єдність, але й складне функціональне ціле, то вивчення кожного мовного явища пов'язане з його комунікативним використанням. Такий підхід передбачає поєднання аналізу й синтезу та спрямований на комплексне засвоєння різнорівневих мовних явищ в інтеграції. Інтегративний характер слова як навчальної одиниці в розділі «Словотвір» дає можливість

розглядати його з точки зору морфемної і словотвірної структури, семантичної й синтаксичної сполучуваності.

1.8. Особливості вивчення курсу «Соціальні діалекти української мови. Міський сленг»

Курси навчальних дисциплін за вибором студента спрямовані на поглиблене та детальне вивчення тих мовних явищ, які не охоплені навчальною програмою як обов'язкові, однак функціонування яких викликає значний інтерес у наукових колах. Курс «Соціальні діалекти української мови. Міський сленг» акцентує увагу на вивченні основних процесів реального функціонування різновидів мови в соціумі.

Мета курсу – забезпечити засвоєння теоретичних знань і вироблення стійких практичних навичок із соціальної діалектології. Відповідно до мети курсу укладено систему вимог. Студенти повинні опанувати термінологічний апарат курсу; опрацювати найважливіші роботи з соціолінгвістики та жаргонології; оволодіти знаннями про основні риси соціальних різновидів мови; засвоїти основи лексико-семантичної, фразеологічної та тематичної сполучуваності ненормативних одиниць; охарактеризувати основні мовні риси окремого соціолекту; аналізувати графічні, лексичні, граматичні ознаки текстів; знаходити і класифікувати мовні одиниці тексту окремого автора (визначати особливості ідіостилю автора) та специфічні елементи мовлення жителів окремого міста, регіону; простежувати джерела творення ненормативних одиниць; визначати способи творення ненормативних одиниць; продукувати синонімічні ряди ненормативної лексики.

На вивчення курсу передбачено 6 лекційних і 6 практичних занять. На лекційних заняттях студенти засвоюють відомості про теоретичний апарат курсу, акцентують увагу на основних етапах дослідження соціальних діалектів у діяхронії, ознайомлюються з позиціями та думками провідних науковців тощо. Актуальними для формування наукових основ курсу є питання про вивчення мови міста (термінологічне окреслення поняття «мова міста», етапи вивчення

міського простору в лінгвістиці, історія формування міського простору, соціальна диференціація мови сучасного міста). Засадничими для розуміння курсу є положення про соціальні діалекти української мови, що увиразнюють проблеми лінгвістичної і соціальної природи соціальних діалектів, їх структури, жаргонізованої розмовної мови, інтержаргонної лексики. Вимагають уваги процеси термінологічного окреслення понять «арго», «школярське арго», «бурсацьке арго» тощо. Важливо осмислити термінологічне визначення понять «жаргон», «професійний жаргон», «шкільний жаргон», «студентський жаргон», «професійна розмовна мова», «сленг»; розмежувати терміни «жаргон» і «суржик», «жаргон» і «обсценна лексика», «жаргон» і «сленг». Для розуміння проблеми лексичної сполучуваності соціолектів необхідно термінологічно окреслити поняття «лексико-семантична група», «тематичне поле», «синонім», «різновиди синонімів», «антонім», «різновиди антонімічних відношень». Одним із засадничих питань курсу є питання мовної урбанонімії, що включає розгляд понять «урбанонімія», «офіційна урбанонімія», «неофіційна урбанонімія». Окремо звертаємо увагу на теоретичні основи визначення джерел переходу мовних одиниць у сленг, способів творення сленг-лексики.

На практичних заняттях формуємо вміння аналізувати тексти й виявляти в них позалітературні явища різних рівнів мови, утворювати синонімічні ряди та антонімічні пари, об'єднувати лексеми у більші угруповання (групи, поля), простежувати джерела переходу одиниць у сленг та виявляти способи творення сленг-лексики. Розглянемо основні етапи практичної роботи.

1. Зафіксувати мовне явище.

2. Виявити сленгову / жаргонну форму в усному чи письмовому тексті.

3. Проаналізувати наявність лексеми у словниках сучасного сленгу / жаргону, зокрема у працях «Короткий словник жаргонної лексики української мови» чи «Український жаргон» Л. Ставицької.

4. Порівняти відповідність визначеного самостійно значення та значення, зафіксованого у словниках.

5. Проаналізувати лексему за належністю до лексико-семантичної групи.

Цей вид роботи розглянемо детальніше. Так, до першої лексико-семантичної групи належать лексеми на позначення назв людини. У межах зазначених одиниць виокремлюємо назви людини за статтю (чоловічі назви; жіночі назви); за візуальними ознаками (зріст; частини тіла; протиставлення «худий» / «товстий»; загальний фізичний розвиток; спосіб пересування; протиставлення «гарна» / «негарна»; асоціація із зовнішнім виглядом іншої людини тощо); за віком; за родинними та дружніми стосунками; за інтелектуальними здібностями; за соціальними характеристиками; за моральними якостями; за професією чи родом занять; за місцем проживання, національною чи етнічною приналежністю; за особливостями сексуальної орієнтації та сексуальної поведінки; за іменем.

Другу групу утворюють лексеми на позначення частин людського тіла.

Назви предметів та явищ відносимо до третьої групи. Сюди належать одиниці на позначення назв меблів, предметів інтер'єру; одиниць побутової техніки; одягу, взуття, аксесуарів; продуктів харчування; алкогольних напоїв; грошових одиниць; предметів і понять учнівського та студентського побуту; засобів пересування.

Велику за чисельністю групу утворюють лексеми на позначення дій. У ній розмежовуємо назви фізичних дій людини; лексеми, пов'язані з фізіологічними функціями організму; одиниці, пов'язані з відпочинком; назви на позначення інтелектуальних процесів; сленгізми на позначення емоційно-чуттєвих процесів; назви на позначення особистісних контактів між людьми; назви дій, зумовлені моральними якостями людини.

Назви оцінок проаналізовано з урахуванням назв, що оцінюють предмети та явища; найменувань, які оцінюють ситуації; сленгізмів на позначення стану людини; назв на позначення способу дії, міри, ступеня вияву ознаки; емотивів.

Назви міських об'єктів утворюють кілька об'єднань: хороніми – назви районів, кварталів, парків; годоніми – назви лінійних об'єктів міста (проспектів, вулиць, ліній, проїздів, провулків, бульварів, набережних тощо); ергоніми – назви спілок, фірм, підприємств, організацій, гуртків, закладів, товариств, установ, корпорацій; агороніми – назви міських площ, ринків; еклезіоніми – назви

костьолів, церков, місць поклоніння; некроніми – назви кладовищ; гідроніми – назви водних об'єктів; ороніми – назви рельєфних об'єктів земної поверхні; дрімоніми – назви лісу, бору, гаю, лісових угідь.

До окремої групи відносимо інші найменування.

6. Виявити синонімічні та антонімічні зв'язки лексеми.

7. Визначити джерела переходу мовних одиниць у сленг.

Джерелом сленгізму одинарного походження може бути загальний сленг; кримінальний жаргон; українська літературна мова; українська розмовна мова; жаргонний субстрат; запозичення з інших літературних мов; запозичення з інших мов (нелітературні елементи); українська діалектна лексика; мова реклами; імена та прізвища людей, літературних та біблійних персонажів, героїв міфології, фільмів, мультфільмів, назви тварин; анекдоти; інше.

При визначенні джерела творення треба зважати на основні шляхи переходу мовних одиниць у сленг. Виокремлено чотири основні шляхи переходу одиниць у сленг: 1) без зміни значення й форми; 2) змінене значення, незмінена форма; 3) незмінене значення, змінена форма; 4) змінене значення й форма конкретної лексеми.

З урахуванням основних шляхів переходу мовних одиниць у сленг виділяємо групи одинарного походження лексем. До першої групи відносимо слова, засвоєні українським ненормативним субстратом без змін. Цей процес типовий при переході слів із загального сленгу (*бакси* – «гроші» та ін.), він підтверджує теорію відцентрового поширення сленг-лексики.

До другої групи зараховуємо слова, які при переході з джерела кардинально змінили значення, не порушивши форми лексеми.

Таким шляхом мовні одиниці переходять до ненормативного субстрату практично з усіх джерел: із загального сленгу: *вишивати* – «швидко їхати» (жрм., «прогулюватися, привертаючи до себе увагу»); з кримінального жаргону: *баи-на-баи* – «один на один» (крим., «послуга за послугу»); з української літературної мови: *жолудь* – «міліціонер ДАІ, що працює в лісовій зоні» (літ., «плід дуба»); з діалектної лексики: *оцаніти* – «стати дурним» (лемк., «здивуватися»); з жаргонного субстрату, власне, із загального молодіжного жаргону: *рахіт* – «слабкий» (мол., «негарний, нерозумний хлопець»); з інших

мов: *єлов* – «в'єтнамець» (англ., *yellow* – «жовтий»); з мови реклами: *баунті* – «щось недобре, несмачне, негарне» (рекл., шоколад «баунті» – «райська насолода»); з імен та прізвищ людей, літературних та біблійних персонажів, героїв міфології, фільмів, мультфільмів, назви тварин: *шаріков* – «нерозумна людина» (Шаріков – прізвище головного персонажу книги М. Булгакова «Собаче серце») та ін.

До третьої групи відносимо слова, які при семантичній сталості змінили форму.

Джерелом лексем цієї групи є кримінальний жаргон: *скоптитися* – «померти» (крим., *скоптитися*); українська літературна мова: *наркелла* – «наркоман» (літ., *наркоман*); молодіжний жаргон: *джинаріки* – «джинси» (мол., *джини*); запозичення з інших літературних мов: *ліпси* – «губи» (англ., *lips*); *башка* – «бабця» (рос., *бабушка*); діалектна лексика: *файнецько* – «гарно, добре» (діал., *файно*); імена та прізвища людей, літературних та біблійних персонажів, героїв міфології, фільмів, мультфільмів, назви тварин: *шкірка* – «ім'я «Ірина» (*Ірина*) та ін.

Четверту групу складають сленгізми, у яких змінилося і значення, і форма.

Їх джерелом є кримінальний жаргон: *мазак* – «голова» (крим., *мазати* – «бити»); діалектна лексика: *мантелена* – «нерозумна дівчина» (поділ., *мантилена* – «повільна, незграбна дівчина»); молодіжний жаргон: *батареї* «батьки» (мол., *батареї гарячі* – «батьки вдома»); запозичення з інших літературних мов: *красавіца* – «некрасива дівчина» (рос., *красавица* – «красива дівчина»); імена та прізвища людей, літературних та біблійних персонажів, героїв міфології, фільмів, мультфільмів, назви тварин: *гудіні* – «людина, яка свариться» (за аналогією до італійських прізвищ) та ін.

Зазначені вище джерела є одинарні, тобто такі, які мають одне джерело походження, крім того, існують лексеми множинного походження (наприклад: жаргонізм та літературна мова – *лобешня* – «голова» (літ. *лоб* + *башня* – мол., «голова») та ін.

8. Визначити способи творення сленгу.

Основна кількість аналізованого пласту сленгової лексики утворилася в результаті зміни чи розширення лексичного значення слів: *боєць* – «товариш, друг» (боєць – учасник бою, боїв); *відгавкатися* – «відповісти на уроці, екзамені» («відгавкуватися – захищатися від присіпкування, причіпок»).

Із зміною семантики зв'язані і сленгізми, утворені шляхом метафоризації (метафори та метонімії): *жаба* – «людина з великими очима»; *кашкет*, *паличка*, *паличка в смужку* – «міліціонер».

Частотною є група слів, що утворилися внаслідок різних способів афіксації, зокрема:

– суфіксального. Основними словотвірними засобами є суфікси **-ак**: *хлопака* – «чоловік / хлопець»; *тупак* – «нерозумний»; **-ар**: *мишара* – «комп'ютерний маніпулятор»; *кров'яра* – «кров»; **-аськ**: *бабаська* – «жінка / дівчина»; *попаська* – «сідниці»; **-арик**: *джинарики* – «джинси»; **-атин**: *брєдятина* – «нісенітниця»; **-ег**: *бабега* – «жінка / дівчина»; *сумега* – «важка сумка»; **-ельц**: *бухельце* – «алкоголь»; **-ецьк**: *злецький* – «поганий»; *файнецький* – «гарний»; **-ик**: *москалик* – «Москвич»; *патлатик* – «чоловік, який має довге волосся»; **-иськ**: *дуреписько* – «нерозумна людина»; *жабисько* – «некрасива дівчина»; **-індр**: *скупіндра* – «жадібна людина»; **-й**: *баб'ю* – «жінки»; **-к**: *гамнярка*, *гімнярка* – «молода дівчина»; **-н**: *рахітний* – «слабкий»; **-о**: *торчково* – «добре, гарно»; *злецько* – «погано»; *файнецько* – «гарно»; **-ок**: *мужичок* – «чоловік»; *батьок* – «батько»; **-ун**: *блатун* – «той, хто викликає повагу, авторитетний»; **-ур**: *ганюра* – «негарна дівчина»; **-ух**: *житуха* – «життя»; **-щин**: *брєдовицина* – «нісенітниця»; **-ач**: *крутячий* – «гарний, модний, сучасний»;

– префіксального. У сленгізмах часто актуалізуються префікси **за-**: *замантячити* – «померти»; *запресувати* – «надокучити»; *закантачити* – «убити»; **в-**: *вмандячити*, *вмантячити* – «ударити»; **від-**: *відфутболити*, *відвішати* – «набити»; **роз-**: *розфітяти* – «розтратити гроші»; **на-**: *навалити* – «набити»;

– префіксально-постфіксального: *назююкатися* – «випити забагато алкоголю»;

– постфіксального: *зрізатися* – «не скласти іспиту».

Інші словотворчі групи сленгізмів, окрім трьох указаних вище, представлені значно меншою кількістю матеріалу кожна. Серед них виділяємо:

– деонімізацію: *шумахер* – «людина, яка швидко їздить» (від прізвища відомого гонщика М. Шумахера);

– енантіосемію: *краса-а-віца* – «негарна дівчина»;

– словоскладання: *хімік-лірик* – «студент хіміко-біологічного факультету»;

– універбізацію: *біржа* – «заняття з біржової справи»;

– аббревіацію: *ДДД* – «дай дорогу дурню»;

– деаббревіацію: товариство аферистів, рекетирів, алкоголіків, спекулянтів – «фірма «Гарас»;

– фонетичні зміни: *малява* – *валява* – «записка»; *кобіта* – *кубіта* – «жінка»;

– метатезу: *тоншиць* – «тошнить»; *српеду* – «спереду»;

– усічення звуків: афезу: *секонд-енд* – «ринок, де торгують гуманітарною допомогою» (від англ. second hand); синкопу: *муля*, *мулька* – «мама» (від мамуля, мамулька); *мася* – «мама» (від мамуся); *джіджа* – «запальничка» (від джінджа); апокопу: *паца* – «хлопець»; *ма* – «мама»; *диско* – «дискотека»;

– уставлення звука, протезу: *вумний* – «розумний»; епентезу: *мотопед* – «мопед»;

– синонімічну деривацію: *залити очі* – *забамбурити очі* – «напитися»; *гнати химери* – *гнати дурку*, *гнати пургу*, *гнати чухню*, *гнати бєса*, *гнати полову* – «говорити нісенітниці»; *дати дьору* – *дати ходу*, *дати пуда*, *дати джосу* – «утікати»; *закривати пельку* – *закрити морду*, *закрити хавало*, *стулити хавало* – «замовкнути»;

– фонетичну мімікрію: *ціп* – «чоловік» (від тип); *курятинка* – «куруво»; *метелик* – «той, хто викликає повагу, авторитетний» (від крутелик); *пняк* – «поляк»; *гуманоїд* – «гуманний»; *капці* – «на позначення безвихідної ситуації» (від капець); *диски* – «дискотека» (від диско); *дибілка* – «мобільний телефон» (від мобілка);

– семантичну аналогію: *фіранки* – «сонцезахисні окуляри» (від штори – «сонцезахисні окуляри»);

– слова, утворені внаслідок уживання одиничної форми: *мебля* – «меблі»;

– слова, що утворилися внаслідок повторення одного якогось елемента або двох подібних за звучанням елементів: *чьом-чьом* – «поцілунок»;

– калькування: *цегла* – «підручник» (від рос. кирпич – студ. «дуже груба книга»);

– фразеологізацію: *нести буфера* – «йти гордо».

Нерідко фіксуємо поєднання двох чи трьох способів при утворенні сленгізму. Наприклад: поєднання контамінації з суфіксацією: *дурбелік* – «нерозумна людина» (дурний + дебелий – недалекий); семантичне переосмислення, що поєднується з постфіксацією: *сплюнутися* – «йти геть».

У рамках нинішньої освіти велику увагу приділено самотійній та індивідуальній роботі студента. Ми запропонували такі питання для самотійного вивчення: проблеми соціолінгвістики (співвідношення мови і діалекту, соціальна зумовленість мовної еволюції, деякі сучасні соціолінгвістичні концепції мовного розвитку, володіння мовою як соціолінгвістична проблема, соціальний аспект мовного спілкування); напрямки соціолінгвістичних досліджень; методи соціолінгвістики.

Один із видів перевірки знань – тестові завдання. У тестових завданнях інформацію укладено відповідно до лекційного матеріалу.

Завдання закритої форми. Вони складаються з умови (запитання, незакінченого твердження) та чотирьох варіантів вибору, один або декілька з яких є правильними. Запропоновані тестові завдання можна застосовувати як з навчальною метою – для відстеження рівня оволодіння інформацією, його закріплення чи повторення (самоконтролю), так і з метою підсумкового контролю – для перевірки викладачем знань і умінь, здобутих студентами в процесі вивчення курсу.

Наводимо приклад тестових завдань.

1. Хто з мовознавців уперше ввів поняття «мова міста»?

- а) С. Копорський;
- б) Є. Поливанов;
- в) Д. Лихачов;
- г) Б. Ларін.

2. Хто з учених на початку ХХ ст. запропонував вивчати мову як соціально-історичний факт?

- а) С. Копорський;
- б) Є. Поливанов;
- в) Д. Лихачов;
- г) В. Ларін.

3. Кому з мовознавців належить вислів: «Ми запізналися з науковим опрацюванням мовного побуту міста, та й ніде до сьогодні воно не здійснювалося широко й системно. Були тільки різні спроби реєстрації й опису окремих жаргонів, але здебільшого ці описи не піднімалися над рівнем аматорських колекцій чи довідників?»

- а) М. Петерсону;
- б) Б. Ларіну;
- в) А. Селіщеву;
- г) Л. Сенеану.

Тестові завдання супроводжено детально розробленими критеріями оцінювання, що дасть змогу швидко і якісно виявити рівень знань і навичок студентів.

Згідно з сучасними вимогами укладено список літератури до курсу. Він буде доречним при самостійній роботі студентів та при поглибленому вивченні сучасних питань соціальної діалектології.

Отже, курс навчальної дисципліни «Соціальні діалекти української мови. Міський сленг» за вибором студента допоможе не лише зафіксувати реальне функціонування мови на певному історичному проміжку, відобразити взаємозв'язок одиниць різних рівнів, простежити мовну генезу, але й стане корисними при подальших розвідках окремих напрямів лінгвістики.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦЯ

2.1. Формування комунікативного компонента професійної компетентності педагога в умовах ступеневої вищої освіти

В умовах трансформації суспільно-економічного життя країни та модернізації системи освіти в Україні першочерговим завданням є підвищення якості загальної та професійної підготовки педагогічних кадрів, оскільки для розбудови сучасної держави потрібні спеціалісти, що володіють технологіями XXI сторіччя, можуть бути конкурентоспроможними на світовому ринку праці.

Система освіти є суспільним пріоритетом будь-якої розвинутої країни. Сучасні глобалізаційні процеси, формування світової інформаційної системи, розбудова єдиного європейського освітнього ставлять нові вимоги до якості освіти.

Залишаючись рівноправним партнером у контексті загальноєвропейських перетворень, кожна країна реформує освіту, зберігаючи національну ідентичність і не втрачаючи найкращі здобутки власної системи освіти. Україна не є винятком. Підписавши у Лісабоні на спільній конференції Ради Європи та ЮНЕСКО конвенцію про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти у Європейському регіоні, Україна, попри всі труднощі в державі, почала поступовий перехід до ступеневої освіти європейського зразка.

Ступенева освіта в Україні здійснюється на підставі Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) (Постанова Кабінету Міністрів України від 20.01.1998р., №65), Постанови Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 456 «Про внесення змін до Положення про ступеневу професійно-технічну освіту», Програми Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки» (Наказ від 23.01.2004 №49), Листа Міністерства освіти і науки України від 25.04.2001 № 1/9-168

«Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)», Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.)

Доречно відзначити, що практика ступеневої освіти в Україні не нова, вона має своє історичне коріння. Ще випускники Львівського університету (1661 р. заснування) свого часу вже отримували ступені ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук.

Сутність ступеневості вищої освіти полягає у здобутті різних освітньо-кваліфікаційних рівнів на відповідних етапах (ступенях) вищої освіти. Згідно з Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.) «підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень» [ЗУ, с. 9]. Впровадження ступеневої освіти в системі вищої освіти «забезпечує гнучкість загальноосвітньої, загальнокультурної та наукової підготовки фахівців, підвищення їх соціального захисту на ринку праці та інтеграцію у світове освітянське співтовариство» [Філіпович 2012, с. 271].

Ступеневе навчання дає можливість молодій людині замислитися над тим, яка професія їй дійсно потрібна. Підготовка вчителя, який має забезпечувати реалізацію змін у навчально-виховному процесі, також потребує оновлення. «Проблема ступеневої підготовки педагогічних кадрів в Україні охоплює теоретико-методологічні, концептуальні аспекти. Її повинні вирішувати АПН України, МОН України та вищі навчальні педагогічні заклади» [Євтух 2005, с. 8]. Актуальність вирішення науково-організаційних проблем ступеневої професійної підготовки педагогів зумовлена потребами практики, насамперед соціальними проблемами та підвищенням статусу працівника освіти.

Організація, змістове та методичне забезпечення навчального процесу в умовах ступеневої освіти потребують суттєвої оптимізації та модернізації. У системі ступеневої професійної підготовки вчителя невирішеною залишається проблема обґрунтування психолого-педагогічних методик формування професійних компетентностей майбутніх педагогів відповідно до кваліфікаційного рівня підготовки [Євтух 2005, с. 5]. Ще досі можна спостерігати дублювання в змісті

підготовки бакалаврів і магістрів. Відсутня цілісна освітньо-професійна програма (наскрізна) ступеневої підготовки вчителя початкових класів (молодший бакалавр – бакалавр – магістр). Звідси випливає необхідність запровадження навчальних планів нового покоління та розробки на їхній основі навчальних програм, що дасть змогу оптимізувати навчальний процес.

У центрі уваги розробників програм у змісті освіти завжди була наступність. Загальні проблеми ступеневої освіти в Україні знайшли своє відображення в дослідженнях В. Бондаря, Т. Десятова, М. Євтуха, В. Марцин, Н. Ничкало, О. Савченко. Питання вищої освіти України в умовах євроінтеграційних процесів вивчали А. Гончаренко, С. Данилова, В. Данчук, М. Дмитриченко, В. Журавський, М. Згуровський, В. Кремень, Л. Пуховська, А. Філіпович, Б. Хорошун, О. Язвінська.

Питання мовленнєвої культури педагога є наскрізними у працях О. Горошкіної, Л. Карташової, Ю. Караулова, Л. Мацько, Ф. Бацевича, Л. Струганець та ін. Удосконаленню комунікативних умінь педагогів належну увагу приділяють дослідники культури мовлення вчителя: О. Беляєв, А. Коваль, А. Токарська, М. Крупа, В. Пасинок, Л. Струганець. Методика розвитку мовленнєвих умінь є центральною темою в роботах Т. Балагури, М. Вашуленка, І. Дацюка, Т. Донченко, С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, В. Олійник, О. Пономаріва, В. Тихоші, К. Плиско, М. Пентилюк, Г. Шелехової.

У визначенні шляхів оптимізації навчального процесу щодо формування комунікативної компетентності як складової компетентності педагогічної слід брати до уваги кращі здобутки народної педагогіки. Ці ідеї знайшли своє відображення у працях відомих вітчизняних педагогів (К. Ушинського, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича).

Однак питання методів формування професійної компетентності, зокрема комунікативної компетентності вчителя, залишається недостатньо вивченим. В умовах реформування освіти України, її гуманізації «істотно розширилися професійні функції вчителя як суб'єкта соціально-педагогічної діяльності, предметом якої є соціокультурне виховання учнів» [Будник 2012, с. 5]. Саме гуманізація освіти потребує і психологізації педагогічного спілкування,

підвищення рівня комунікативної компетентності вчителя. Тому формування комунікативної компетентності в умовах ступеневої освіти є важливим компонентом професійної підготовки педагога.

Новий проект моделі вищої ступеневої освіти має являти собою перший досвід переводу системи принципів і вимог із площини знанневої парадигми на компетентнісну.

Перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців (молодший бакалавр – бакалавр – магістр) дає змогу задовольнити можливості особистості в здобутті певного освітнього і кваліфікаційного рівня за бажаним напрямом відповідно до здібностей та забезпечити її мобільність на ринку праці. «Конкурентоспроможний спеціаліст у сфері педагогічної діяльності – фахівець, що володіє професійною компетентністю, закладеною в галузевій освітньо-професійній програмі (ОПП), достатньою для якісного й ефективного вирішення типових і ситуативних багатофункціональних завдань професійної діяльності» [Бондар 2012, с. 4].

За останні десятиліття обсяг знань багаторазово зріс, кардинально змінилася система генерації та передачі їх. Тому сьогодні підготувати людину до професійної педагогічної діяльності на все життя за один раз не можна, навіть якщо вона вчиться 5 або 6 років. Теоретичні знання щорічно оновлюється приблизно на 5%, а професійні – на 20%. За цих обставин концепт неперервної педагогічної освіти набуває особливої ваги [Стахів, Нос, Деркач 2015, с. 111].

Єдність цілей неперервної освіти і специфічних завдань кожної її ланки органічно поєднуються з її варіативністю, різноманітністю типів освітніх закладів, педагогічних технологій та форм державно-суспільного управління.

Створення навчально-наукових комплексів відповідно до настанов Міністерства освіти і науки України та науково-методичних рекомендацій АПН України «зумовлює якісний добір майбутніх фахівців, суттєве зменшення дублювання навчального матеріалу, розвантаження від надмірної довідково-описової інформації, раціональне використання часу для самопідготовки та саморозвитку студентів» [Євтух 2005, с. 4]. В основі структурно-логічних схем підготовки фахівців в умовах ступеневої освіти, як зазначає М. Євтух, лежать «принципи випереджувального навчання, неперервності,

послідовності та наступності навчання» [Євтух 2005, с. 5]. «Великої ваги набуває пропедевтична робота, покликана забезпечити поетапність ознайомлення з потрібними мовними одиницями, передусім так звані дотеоретичні вправи», – наголошували свого часу відомі методисти, акцентуючи увагу на комунікативному розвитку особистості [Мельничайко, Пентилюк, Рожило 1982, с. 173].

На основі Закону «Про вищу освіту» (2014 р.) сьогодні розробляються освітньо-професійні програми підготовки молодших бакалаврів, бакалаврів та магістрів. Є необхідність у запровадженні навчальних планів нового покоління (наскрізних) та розробці на їхній основі навчальних програм, що дасть змогу оптимізувати навчальний процес і забезпечити формування професійно компетентної особистості педагога. Професійна компетентність, на думку багатьох учених, розглядається як багатофакторне утворення, що уможливорює успішне здійснення професійної діяльності. У структурі професійної компетентності, на думку вчених, можна виокремити проєктувальний, інформаційний, організаторський, комунікативний та аналітичний компоненти [Завалевський 2012, с. 6].

Саме на прикладі формування комунікативного компоненту професійної компетентності педагога можна простежити особливості ступеневої освіти.

Помиляються ті, хто вважає що формування комунікативної компетентності педагога – це справа філологів і завдання лінгвістичних дисциплін. Насправді, комунікативна компетентність – це не лише мовні знання, це вміння висловлювати свої думки різного характеру (схвалення, заперечення, доведення, аргументація, аналіз, узагальнення, інформування) у будь-якій галузі суспільного життя. Знаючи, яку необмежену владу має над людиною слово, видатний педагог В. Сухомлинський відстоював право слова бути провідним засобом і методом у педагогіці. Він вважав, що виховання словом – найскладніше і найважче в цій науці. «Інших засобів, які б носили в собі таку силу, як слово, людина не знає» [Сухомлинський 1977, с. 361]. Але щоб слово виховувало, ним треба вміти володіти.

Багаторічна педагогічна практика та науково-теоретичні спостереження за мовленнєвим розвитком студентства дозволяють зробити висновок, що, на жаль, комунікативний аспект мовного

розвитку молоді потребує нових підходів. У час, коли інформаційний простір заповнили інформаційні технології і студент черпає необхідну для нього загальнокультурну та спеціальну інформацію більше з них, аніж з наукової, спеціальної чи художньо-документальної літератури, у словниковому запасі студентів зникли слова з певним емоційно-сприйняттевим навантаженням. Не відчувається, що той, хто отримує інформацію з технічних джерел, співпереживає їх зміст. Мовлення студентів збіднюється, зводиться до необхідної, але обмеженої, інформаційно-публіцистичної лексики. Спосіб виявлення власних емоцій примітивний, зводиться до вигуків: *та ти шо?, блін, ужас* та ін.

Спостереження показали, що студенти і не намагаються вдосконалювати своє мовлення, їх влаштовує цей набір лексем, бо він дозволяє порозумітися через Інтернет-спілкування, а краса висловлювання мало кого із них хвилює. Це на перший погляд. Насправді, багато студентів страждають від того, що не можуть і не вміють по-справжньому висловити свої думки, передати переживання, описати певні події, розповісти цікаво щось комусь. Таким педагогам важко буде спілкуватися з молодшими школярами, які живуть відкритими емоціями, сприймають навколишній світ через свої переживання і своє розуміння того, що відбувається навколо них.

Тому завдання вищої школи – не лише дати глибокі наукові лінгвістичні знання, а й навчити користуватися ними й передавати їх іншим. Пропонована модель наскрізної програми мовно-комунікативної підготовки фахівця у комплексі «молодший бакалавр – бакалавр – магістр» передбачає поглиблення комунікативних умінь при здобутті кожного наступного рівня кваліфікації.

На рівні **молодшого бакалавра** першочерговим завданням є формування лексико-граматичної компетенції вчителя. Мовленнєві функції реалізуються в рамках уміння грамотно спілкуватися з дітьми, батьками, колегами по роботі, виконувати прості комунікативні завдання. Ці уміння потрібні вчителю «для виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності» [Зіноватна 2010, с. 9]. Молодший бакалавр повинен вміти логічно формулювати свої думки, доречно використовувати мовні засоби відповідно до комунікативної ситуації

(«Виховна година», «Батьківські збори», «Обдарована дитина», «Дитина з особливими потребами» та ін.). Навчити учнів висловлювати свої думки, вести діалог, правильно аргументувати свої твердження, вміти грамотно висловити заперечення або доведення, дати оцінку художньому твору – це першочергове завдання вчителя.

Спостереження за мовленням педагогів показало, що далеко не всі вчителі усвідомлюють важливість мовленнєвої поведінки з учнями. На першому місці стоїть «що сказати», і зовсім мало уваги приділяється тому, «як сказати». В. Сухомлинський зазначав: «Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнями» [Сухомлинський 1977, с. 321].

Науково-теоретичною базою формування комунікативної компетентності вчителя на цьому етапі є такі лінгвістичні дисципліни: сучасна українська мова з практикумом, техніка і культура мовлення, українська мова професійного спрямування. Це забезпечує належний рівень комунікативної готовності вчителя до здійснення ним професійної педагогічної діяльності на рівні початкової ланки освіти (мовна компетентність).

Удосконалення мовної компетентності можна здійснювати тільки в процесі мовної комунікації, адже функція будь-якого мовного засобу найбільш повно розкривається в контексті зв'язного висловлювання, а жоден посібник з граматики не вчить творити комунікативний акт, а тільки забезпечує його граматичну основу. Тому, враховуючи рівень знань студентів із конкретної теми, здобутих у загальноосвітній школі, необхідно застосовувати вправи, що репрезентують спонукально-репродуктивний (переказати інформацію, отриману з художньої літератури, з публіцистики, передати хід уроку) та спонукально-пошуковий (виявлення відповідних мовних засобів у текстах, різних за стилем та жанром, підбір мовних засобів для створення власних текстів, призначених для конкретних комунікативних ситуацій) метод навчання.

Логічно послідовні вправи (аналітичні, конструктивні, перед-комунікативні, комунікативні) під час опрацювання лінгвістичної теми чи розділу забезпечують комунікативну основу навчальної діяльності. Такі навчально-мовленнєві завдання, як робота з деформованим

текстом, створення різного типу висловлювань, їх розгортання та згортання тощо, передбачають засвоєння мовних засобів, необхідних для процесу спілкування, вони уточнюють функціональні особливості мовних явищ у визначеній комунікативній ситуації і забезпечують формування мовленнєвої компетентності, тобто системи мовленнєвих умінь, як-от: уміння вести діалог із додержанням вимог українського мовленнєвого етикету, адекватно сприймати його на слух; уміння створювати письмові й усні монологічні висловлювання різних жанрів, стилів, типів мовлення. Це ті навчально-практичні кроки, які ведуть до свідомого вибору найдоцільніших мовних засобів для точної і зрозумілої передачі-сприйняття думки.

Це дає змогу цілеспрямовано проводити роботу над опрацюванням мовних одиниць із позицій удосконалення мовленнєвих умінь студентів, які привчаються до точного висловлювання думок шляхом відбору з наявного мовного арсеналу найдоцільніших мовних засобів.

На цьому ж етапі підготовки фахівця формується складова комунікативної компетентності – педагогічний комунікативний етикет, який проявляється у мовленнєвому вираженні ставлення педагога до учня, оцінці його діяльності, можливостей. Педагогічна етика передбачає не рольове, а особистісне спілкування, яке виявляється у підтримці, співчутті, щирості, утвердженні людської гідності, довіри.

Вживання педагогом таких висловлювань, як *А ти помовчи; Краще вже мовчи!; Ліпше би ти не починав; Навіть не хочу тебе слухати; Зараз знову щось скажеш не те; Чого ти мовчиш?; Чого ти не слухаєш* та ін. – невмотивовані і недоречні. На думку психологів, такі звертання не стимулюють пізнавальної активності, а створюють психологічні бар'єри між учнем і педагогом. Доречним у цих ситуаціях будуть репліки на зразок: *А якщо подумати?; Сьогодні послухаємо інших; Не поспішай, ще раз подумай; Зосередься і спокійно подумай!* Такі етикетні формули оптимізують процес комунікації. Розв'язання та аналіз різноманітних мовленнєвих ситуацій на заняттях з педагогіки та фахових методик сприяє формуванню комунікативної толерантності вчителя, вмінню доступно і переконливо визначати позитивні результати роботи та доброзичливо і справедливо реагувати на недоліки в роботі учнів чи в поведінці батьків.

Одним із варіантів удосконалення комунікативного розвитку майбутніх педагогів ми пропонуємо поєднання читацьких можливостей і практичних творчих завдань. На нашу думку, це дає можливість прилучити студентів до джерел живого «красного» слова, познайомити з сучасною (чи класичною) літературою, відчутти «смак» слова і його справжню вагу в спілкуванні. Це не просто стилістичні вправи (які також вкрай необхідні), а вдумлива робота над вибором слова в конкретній мовленнєвій ситуації відповідно до конкретного мовця і його світогляду та бажання *щось комусь якось* висловити. Педагогічний досвід дає підстави стверджувати, що більшість студентів мало читають художню літературу не тому, що не хочуть нічого знати, а тому, що не бачать переваг цього виду заняття над звичайним отриманням інформації з інформаційно-технічних джерел.

Серед важливих прийомів активізації читацької діяльності на заняттях мови назвемо такі: опрацювання текстів художньої літератури (читання, усний і письмовий переказ різного типу, творчі роботи різноманітного характеру) та створення власних текстів (за зразком, за початком, за кінцівкою, за поданими основними реченнями, за тезою, за опорними запитаннями тощо...). Текстові завдання можуть використовуватися при опрацюванні будь-якої лінгвістичної чи лінгводидактичної теми, адже «усі мовні явища необхідно розглядати з урахуванням функції, яку вони виконують у зв'язному мовленні» [Мельничайко, Пентиліук, Рожило 1982, с. 172].

Наприклад, при опрацюванні фонетики можна достатньо ефективно використати тексти Т. Шевченка («Причинна»), Л. Костенко («Осінній день...»), Б. Лепкого («Колисаю мою колиску...»), Б.-І. Антонича («Різдво»); при опрацюванні лексикології – Г. Квітки-Основ'яненка («Маруся»), М. Коцюбинського («Інтермецо», «Тіні забутих предків», «Лялечка»), І. Нечуя-Левицького («Микола Джеря», «Кайдашева сім'я»), О. Довженка «Зачарована Десна»), В. Стефаника («Новина», «Кленові листки»); при опрацюванні відокремлених членів речення – Г. Тютюнника («Зав'язь», «Оддавали Катрю»), О. Гончара («За мить щастя», «Залізний острів»); при опрацюванні складних синтаксичних конструкцій – М. Стельмаха, П. Загребельного, Є. Гуцала; при опрацюванні стилістики – зразки класичної і сучасної постмодерної

літератури (В. Шкляра, Ю. Андруховича, О. Забужко та ін.). У ролі дидактичного матеріалу «повинні бути представлені тексти різних функціональних стилів» [Мельничайко, Пентилюк, Рожило 1982, с. 174].

Таким способом накопичується не лише словниковий запас педагога, а й фіксуються різні варіанти висловлення однієї і тієї ж думки відповідно до стилю і жанру твору, урізноманітнюється синтаксис мовлення, виробляється індивідуальний стиль педагога. Виконання завдань із нелінгвістичних дисциплін, на зразок: *вибрати* з першоджерела ефективні прийоми роботи з учнями; *систематизувати* напрацювання вчених з питань методики навчання математики, *розробити* свої пропозиції щодо методів і прийомів навчання молодших школярів природознавству, *обґрунтувати* методологію – забезпечують системність у формуванні комунікативної компетентності як складової професійної компетентності вчителя. Урахування внутрішньопредметних, міжпредметних зв'язків – це один із реальних шляхів формування комунікативної компетентності педагога. «Проте готові тексти, якими бездоганними вони б не були, проблему мовного розвитку ... не вирішать. Необхідні власні зусилля..., власна мовна творчість» [Мельничайко, Пентилюк, Рожило 1982, с. 175].

Завдання формування професійної компетентності **на рівні підготовки бакалавра зорієнтовані** на вдосконалення комунікативної компетентності шляхом збагачення (накопичення) і узагальнення практичного педагогічного досвіду, вміння його систематизувати, сформулювати висновки, запропонувати нові ідеї, вміти їх обґрунтувати, узагальнити та визначати пріоритети в педагогічній діяльності, обґрунтовувати нові педагогічні технології та необхідність їх впровадження, аргументувати свої думки, аналізувати навчально-виховний процес у початковій школі, виступати на педрадах, методичних об'єднаннях вчителів початкових класів, брати участь в обговоренні відкритих уроків, писати методичні розробки.

Для правильної організації комунікативного процесу «викладач – студент – учень» педагогу необхідно володіти основами теорії мовної комунікації, щоб не ототожнювати навчально-тренувальні комунікативні вправи з повноцінним спілкуванням, яке може

забезпечити належно продуманий та організований комунікативний тренінг. З цією метою студентам бакалаврату (крім нормативних дисциплін – сучасна українська мова з практикумом, основи культури і техніки мовлення, риторика) у циклі вибіркового навчального дисциплін доречним буде вивчення курсів «Основи теорії мовної комунікації», «Комунікативний етикет наукового спілкування», які допоможуть майбутнім учителям опанувати основами теорії мовної комунікації, етикетом наукового спілкування і забезпечити належний рівень організації комунікативної роботи в навчально-виховному процесі та в науково-пошуковій діяльності.

Зазначений перелік лінгвістичних дисциплін свідчить про те, що питанням мовної комунікації майбутніх приділяється належна увага і на бакалаврському рівні. Система роботи при вивченні цих дисциплін будується на комунікативній основі. Студенти отримують відповідні теоретичні знання з риторики та культури педагогічного спілкування.

Одним із ефективних методів формування комунікативної компетентності є метод аналізу мовленнєвих (чи педагогічних) ситуацій (кейс-метод). У світовій практиці йому відводиться чільне місце. Його можна застосовувати при вивченні будь-якої навчальної дисципліни. Цінність методу полягає в тому, що «він одночасно відображає не тільки практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти при вирішенні цієї проблеми, вдало суміщає навчальну, аналітичну і виховну діяльність, що, безумовно, є ефективним у реалізації сучасних завдань системи освіти» [Ягоднікова 2009, с. 1] і «допомагає розвивати комунікативні уміння: уміння вести дискусію, переконувати, використовувати наочний матеріал та інші медіазасоби, відстоювати власну думку, переконувати опонентів, складати короткий та ґрунтовний звіт» [Овсієнко 2014, с. 9].

Мовна культура педагога – це дзеркало його духовної культури. Вона забезпечує успіх у тій найтоншій сфері виховання, яку ми сьогодні називаємо моделюванням, перетворенням, переведенням зовнішньої діяльності на мову внутрішнього світу людини. Слово володіє магічним даром відкриття людиною себе в слові, а завдяки слову людина здатна відкривати для себе увесь світ. Допомогти молоді відкрити світ і себе у ньому – одне із завдань педагога. Як він зуміє це

зробити, великою мірою залежить від його володіння словом – цим «фантастичним ключем самопізнання», від його комунікативної компетенції, вміння самовиражатися в процесі мовної професійно-педагогічної комунікації.

Культура ж педагогічного спілкування – це вміння слухати, ставити запитання, аналізувати відповідь, уміння зрозуміти іншого, бути уважним, спостережливим, встановлювати контакт, передавати своє ставлення до того, про що йдеться, вміння зацікавити, захопити поясненням, орієнтуватися в обстановці. Висока культура мовлення педагога немислима без дотримання мовленнєвого етикету, що «полягає у вмінні уважно, з цікавістю слухати співрозмовників, нікого не перебиваючи, тактовно включатися в розмову, доладно і зрозуміло висловлюватися, говорити толерантно, з повагою, використовуючи гречні слова».

Педагогічна етика передбачає не рольове, а особистісне спілкування, яке виявляється у підтримці, співчутті. Для ілюстрації такого педагогічного спілкування можна використати текст оповідання Б. Грінченка «Украла»:

«– Не думай, що ми всі хочемо нападтися на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це ще й не так, як кажуть, та я й думаю, що не так ... Еге, я думаю, що це не так. Мені здається, що Пріська якось помилилася і що ти не винна ... Певно, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти...»

Давно був час починати навчання. Учитель тихо взяв Олександру за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона заспокоїлась ... Він, скільки міг, розважив її, а сам пішов у клас і звелів співати молитву перед початком науки. Як заспівали молитву, він непомітно ввів у клас Олександру».

Педагог досяг позитивного результату. Не вимагаючи прямої відповіді, він її отримав, оскільки його прихильний тон і віра в дитину спонукали дівчинку сказати правду, але її зізнання уже не підлягало покаранню, а, навпаки, викликало схвалення.

Роль слова має у цьому прикладі позитивне підтвердження. Таке спілкування зумовлює, актуалізує потребу в діалозі як домінантній формі педагогічної комунікації, передбачає самоаналіз і самопізнання.

Цей та інші зразки художніх творів, які використовуються як ілюстративний матеріал на заняттях української мови, дають можливість продемонструвати вплив слова на дитину і попередити можливість виникнення конфліктних ситуацій, в тому числі і мовленнєвих. Різного роду аналіз текстів художніх творів (фонетичний, морфологічний, синтаксичний) сприяє не лише глибокому усвідомленню студентами ролі вчителя в становленні учня як особистості, але і забезпечує засвоєння граматичного матеріалу на комунікативній основі, підкреслюючи різного характеру зумовленість комунікативної діяльності.

Створення власних текстів передбачає завдання з розв'язання педагогічних та мовленнєвих ситуацій.

Наприклад, студентам пропонуються для розв'язання педагогічні ситуації:

– «Дорога учителько, я запрошую Вас до себе на день народження» (Виправте комунікативну помилку учня і толерантно відмовте йому).

– Пані вчителько, а чому у Вас таке старе пальто? (Аргументуйте відповідь).

– Галино Іванівно, а чому ми ніколи не дивимося на уроках фільми? (Постарайтеся переконати учня в правильності Вашого рішення).

– Шановна Маріє Олегівно, чи Вам сподобалася книжка? (Прокоментуйте свою позитивну відповідь).

– Я не буду читати «Гаррі Потера», бо бабуся мені не дозволяє (Порадьте учневі, як він має переконати бабуся, що це не шкідливо, або поспілкуйтеся з бабусяю самі).

Серед основних прийомів на заняттях з мови, які забезпечують належний рівень розвитку комунікативних умінь і навичок, – рольова гра, яка позитивно впливає на формування ділових якостей майбутнього фахівця-педагога. Алгоритм визначення цілей вивчення теми методом рольової гри включає в себе:

1) з окресленого програмою переліку знань, умінь і навичок визначаються ті, які стосуються окремої теми і які найбільш професійно значимі;

2) перелік коригується й уточнюється з урахуванням: а) матеріалу підручника; б) питань, які розглядатимуться на занятті; в) цілей самих студентів; г) можливостей студентів.

Для будь-якої рольової гри розробляється алгоритм, який включає: імітацію умов провадження мовної діяльності на уроці мови, моделювання типових активних ситуацій з метою вдосконалення навичок спілкування вчителя з учнями і батьками, проблемний характер модельованої ситуації, структура і сценарій гри, обговорення деталей, реалізація цілей гри, розподіл ролей. Розробляючи сценарій рольової гри, проектується і її кінцевий результат: оволодіння студентом певними методичними прийомами навчання школярів мови та вироблення адекватної мовної поведінки в конкретній педагогічній ситуації.

Комунікативно, прагматично зорієнтований підхід до вивчення мовних одиниць ґрунтується на розумінні їх місця у складному взаємозв'язку мови з внутрішнім світом людини як соціологізованої особистості. А саме формування комунікативних умінь являє собою цілісний, свідомий процес засвоєння знань про способи теоретичних і практичних комунікативних дій, оволодіння системою навичок як автоматизованим компонентом виконання дії, формування досвіду переносити засвоєні дії в нові ситуації, які потребують їх творчого застосування. Процес формування мовленнєвих умінь студентів повинен охоплювати всі сфери навчальної діяльності і проходити на всіх рівнях мовної підготовки із залученням інноваційних технологій та нетрадиційних форм роботи на заняттях. Важливим аспектом, що сприяє виробленню комунікативних умінь, є роззосереджена робота над мовними одиницями, використання всіх можливостей міжпредметних та внутрішньопредметних зв'язків, блокове вивчення окремих тем чи розділів, що дозволяє зберегти таким чином час для практичної мовленнєвої діяльності студентів, зокрема – комунікативного тренінгу. Тренінг – це спеціальний тренувальний режим, запланований процес, призначений поповнити комунікативні навички та знання, а також перевірити вміння і виробити ефективні способи їх застосування.

Комунікативний тренінг (як різновид заняття, а не як одинична, хоч і часто практикувана, вправа), може проводитися і при вивченні

фахових методик з метою формування умінь аналізувати, узагальнювати і робити висновки, пропонувати свої варіанти. Тоді у полі зору студентів є весь процес *підготовки – створення – сприймання* висловлювання. Роль викладача на цьому етапі полягає в попередній підготовці до проведення заняття-тренінгу – визначення конкретної теми та мети тренінгу, підготовка запитань, визначення ключових питань, в уточненні зовнішніх факторів педагогічної комунікації: *середовище, наявність-відсутність третьої особи; кому, де, для кого, для чого?*

Тренінгові заняття спрямовані на підвищення компетентності учасників у сфері спілкування, формування умінь та навичок, які сприятимуть усвідомленому вибору комунікативних засобів, мотивів і потреб спілкування. Тренінг містить широке коло методів і підходів до формування мовленнєвої компетентності. Від викладача вимагається знання загальних положень теорії спілкування, типів спілкування, функцій спілкування, основних правил та норм спілкування, механізмів взаєморозуміння, емпатії і рефлексії, сутності і особливостей спілкування у різних соціальних групах, етичних засад спілкування, основ вікової психології та фізіології. Ці знання студенти отримують на заняттях з основ теорії мовної комунікації. У процесі тренінгу удосконалюються не лише визначені мовознавчою темою норми (лексичні, орфографічні, орфоепічні, граматичні, етичні, морфологічні, синтаксичні тощо), а й комунікативна поведінка, спосіб спілкування, адже повноцінне спілкування залежить від двох сторін, залучених до процесу, у якому об'єднуються окремі форми спілкування (говоріння і слухання). Доцільними будуть такі загальномовленнєві теми комунікативних занять-тренінгів, як: «Я добре знаю **цю** тему...»; «Я можу використати **це** у власному мовленні»; де **це** є визначена викладачем лінгвістична тема. Викладач сам визначає час і тематику подібних тренінгів. Важливо, щоб не розривалося говоріння і слухання. Саме така форма роботи сприяє активізації навчального процесу, свідомому сприйнятті сказаного і виробляє методику взаєморозуміння. А сам процес говоріння – слухання удосконалює свої (і чужі) думки та ідеї у відповідному мовному оформленні.

У процесі проведення комунікативного тренінгу викладач розкриває соціологічну та психологічну зумовленість мовної комунікації, її складові частини, засоби та канали; подає майбутнім учителям знання теоретично обґрунтованих і практично перевірених комунікативних шляхів та засобів формування свідомої творчої мовної особистості; розкриває в студентів уміння застосовувати теоретичні положення в практиці мовної комунікації.

Для правильної організації комунікативного тренінгу викладачеві необхідно враховувати і типи комунікантів, які вступають у комунікативний акт, оскільки неоднаково поводяться у спілкуванні «лідер» і «заводій», «забіяка» і «підспівувач», «скиглій» і «веселун».

Наприклад, в організованій викладачем дискусії «Двомовність: бути чи не бути» (мовознавча тема – відокремлені члени речення) щодо її змісту учасники грають ролі «ерудита», «генератора ідей», «аналітика», «технолога», «естета», «проблематизатора», «опозиціонера», «індивідуаліста», «споживача». Усі диспозиції, які грають чи намагаються грати, чи насправді такими є учасники дискусії, впливають на мовлення спілкувальників й значною мірою увиразнюються в ньому. Це забезпечує рівномірний та паралельний розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності, як репродуктивної (слухання, читання), так і продуктивних (говоріння, письмо).

Викладачеві необхідно досконало володіти основами теорії мовної комунікації, щоб не ототожнювати навчально-тренувальні комунікативні вправи з повноцінним спілкуванням, яке може забезпечити належно продуманий та організований комунікативний тренінг.

Увага студентів при виконанні таких завдань спрямовується на пошук оптимальних мовних засобів для передачі думки. Такі вправи дають практичну користь у розвитку мовленнєвих умінь студентів, у досягненні мовної самореалізації та мовної ідентифікації особистості, у налагодженні взаєморозуміння між комунікантами в процесі спілкування в різних життєвих ситуаціях.

На рівні підготовки магістрів забезпечується формування вищого рівня професійної компетентності. «З точки зору системної приналежності бакалаврські програми належать головним чином до освітньої системи, в той час як магістерські – до науково-дослідної»

[Зіноватна 2010, с. 69]. Магістерські програми фокусуються на науково-дослідній роботі з метою залучити студентів до практичної наукової діяльності. Диверсифікація програм підготовки бакалавра і магістра означає не лише постановку різних освітніх цілей, але й застосування різних освітніх технологій.

Освітньо-професійна програма підготовки магістрів передбачає поглиблення наукової підготовки та набуття спеціальних знань і досвіду інноваційного характеру. Розвиток дослідницьких професійних умінь, зокрема вмінь зіставляти наукову інформацію, уміння самостійно здійснювати адаптацію текстів наукового стилю відповідно до вікових особливостей учнів, їхніх когнітивних запитів, уміння оцінити дидактичний, виховний, соціокультурний потенціал підручників та іншого ілюстративного матеріалу, запропонувати власне бачення певної теми, орієнтуватися в питаннях гендерної та міжкультурної комунікації можна забезпечити тільки безпосередньо беручи участь у науково-педагогічній діяльності. На цьому етапі комунікативного зростання формується індивідуальний стиль науково-педагогічного мовлення, удосконалюється культура наукової мови (мовлення). Показником фахової компетентності слухача магістратури є науково обґрунтоване і експериментально перевірене магістерське дослідження з психолого-педагогічних та фахових дисциплін.

Залучення студентів магістратури до участі в роботі студентських науково-практичних та наукових конференцій, написання тез та статей за результатами магістерського дослідження вимагає від них ґрунтовних знань у царині культури наукової мови.

З метою вироблення навичок культури наукового мовлення доцільно в навчальні плани магістрів ввести дисципліну (на рівні спецкурсу) «Культура української наукової мови», яка покликана розвинути наукове мислення слухачів магістратури, поглибити знання про основні категорії, властивості, структуру, мовні засоби наукового тексту, основи майстерності наукового виступу, опанувати технології роботи з науковим текстом, виробити навички формулювання проблеми, визначення актуальності наукового дослідження, його теоретичного і практичного значення, входження конкретного дослідження у відповідну наукову проблему, аргументовано, спираючись на словники і мовленнєві зразки, дотримуватись норм

літературної мови в різних комунікативних ситуаціях, знати основи й техніки наукового редагування, саморедагування, формувати стилістичну компетентність, виховувати мовний смак і мовне чуття, критичне ставлення до ненормативної вимови.

Аналіз текстів різних жанрів наукового стилю з позиції функціонування мовних формул та мовного оформлення забезпечує свідомий вибір стереотипних одиниць для вираження певного значення: наголосити на чомусь, висловити оцінку (впевненість або сумнів, пояснити, уточнити чи виділити, узагальнити чи розчленувати інформацію) [Кочан 2008, с. 327].

Формування комунікативної компетентності як складової професійної компетентності вчителя – довготривалий і багатогранний процес в умовах ступеневої освіти. Запропонована дидактична модель розкриває внутрішню структуру і логіку реалізації комплексного процесу формування комунікативної компетентності, забезпечує значну інтенсифікацію процесу підготовки фахівців до педагогічної комунікативної діяльності, відображає процес формування комунікативної компетентності на різних ступенях здобуття вищої педагогічної освіти.

Їхнє змістове наповнення та методику визначає сам педагог залежно від специфіки навчального предмета, теми, що вивчається, виду заняття (лекція, практичне, семінар, колоквиум, круглий стіл). Наступним кроком у дослідженні цього питання може стати практична реалізація та експериментальна перевірка ефективності описаної моделі формування комунікативної компетентності як складової професійної компетентності вчителя.

2.2. Наступність під час вивчення української мови між середньою і вищою ланками освіти

Одним із важливих чинників успішного вивчення мови у ВНЗ є реалізація дидактичного принципу наступності. Важливе значення має опора на знання та вміння, набуті в школі (основи науки про мову, поняття про стилі, про терміни, про монологічне і діалогічне мовлення, правила орфографії і пунктуації, найважливіші якості

мовлення, структура тексту, зв'язність викладу і т. ін.). Вони мусять бути основою для опрацювання змісту курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», але докладно повторювати їх не дозволяє дефіцит аудиторного часу. Отже, слід шукати інших можливостей для реалізації ідеї наступності між загальноосвітньою і вищою школою.

Державний стандарт загальної середньої освіти [ДС], в основу якого покладено «Концепцію навчання державної мови в школах України» [КНДМ], ставить освітню мету щодо вивчення української мови, котра полягає у «формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами у різних формах, сферах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетентності учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації» [КНДМ]. Концентрується увага на способах реалізації цього положення: зазначається, що процес навчання має ґрунтуватися не на пояснювально-ілюстративному, а передусім на діяльнісно-проблемному підході; проблемність змісту повинна виражатися в системі проблемно-ситуативних і проблемно-пізнавальних завдань; належне місце на заняттях має посісти диференціація навчання. Невід'ємною ознакою сучасної технології навчання є його індивідуалізація за допомогою системи програмованих матеріалів, розроблених на основі оновленого змісту курсу української мови і комп'ютерної техніки.

У Концепції навчання української мови зазначається, що одним із шляхів інтенсифікації навчання «є застосування різних способів структурування програмового матеріалу з використанням узагальнювальних таблиць і схем, що містять головні теоретичні відомості і факти мови, генералізація знань, виділення з широкого кола відомостей найістотнішого, головного, узагальнення і систематизація вивченого на основі певного теоретичного положення, мовного поняття або правила» [КНДМ, с. 19]. Особливо доцільно застосовувати таблиці та схеми під час повторення орфографії та пунктуації, тому що вони забезпечують швидке сприйняття лінгвістичного матеріалу, оскільки являють собою своєрідну модель, до якої застосовується відповідне правило. Це сприяє узагальненню і систематизації знань

[Токарська 2005]. Як зазначає Ю. Кустов, раціональний відбір змісту навчання, його структурування є найістотнішою стороною наступності «безперервної професійної підготовки молоді» [Кустов 1990, с. 41]. Стосується це і мовного матеріалу.

Вивчення мови як навчального предмета, згідно з програмою, за якою навчалися теперішні студенти, включає такі змістові лінії:

1) *комунікативну* (мовленнєзнавчі відомості, види і жанри навчальних робіт, мовленнєві вміння та навички);

2) *лінгвістичну* (мовна система – лексикологія, фонетика, граматики, стилістика української мови);

3) *культурознавчу* (культурознавчі відомості, відображені в системі навчальних текстів, наочних, аудіовізуальних та ін. засобів, дібраних з урахуванням принципу єдності навчання, виховання і розвитку учнів);

4) *діяльнісну* (основні способи мовленнєво-мислительної діяльності, формування яких сприяє різнобічному і, зокрема, мовленнєвому розвитку учнів) [ПСЗНЗ].

Оволодіння найважливішими відомостями з фонетики, лексикології, фразеології, словотвору, граматики, правопису, синтаксису, пунктуації та стилістики, які включає *лінгвістична змістова лінія*, служать основою для формування мовленнєвих умінь, підвищенню мовної культури школярів [ПСЗНЗ, с. 24].

Комунікативна змістова лінія програми визначає зміст роботи над формуванням умінь сприймати усне і писемне мовлення, відтворювати, самостійно будувати усні й письмові висловлювання різних жанрів. Комунікативна діяльність має здійснюватися під час розв'язання системи усних і письмових мовленнєвих завдань [ПСЗНЗ, с. 25].

Структурними частинами змісту навчання є: мовленнєва діяльність в єдності її складників – слухання, читання (сприйняття), говоріння і письма (створення висловлювань); продукт мовленнєвої діяльності – система навчальних текстів; мовна система; мовленнєвомислительна діяльність. Об'єднуючим центром усіх змістових компонентів є висловлювання (текст).

Робота з розвитку мовлення передбачає вивчення таких тем, як основні поняття про мовлення і спілкування, види мовленнєвої

діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), вимоги до культури мовлення (змістовність, логічна послідовність, багатство мовних засобів, виразність, точність, доречність, правильність); використання таких видів робіт, як аудіювання, читання, конспектування, тематичні виписки, тези, конспект, перекази із творчим завданням, створення діалогів відповідно до запропонованої ситуації, виступ на зборах, семінарах (підготовлений і заздалегідь не підготовлений), виступ під час дискусії, розгорнута відповідь на уроці, доповідь, відгук про твір мистецтва (книжку, спектакль, кінофільм, картину та ін.), стаття в газету на морально-етичну тему, твори на суспільну та морально-етичну теми, бібліографія, анотація; складання таких ділових паперів, як звіт про виконану роботу, автобіографія, заява, доручення, розписка, протокол, офіційний лист, акт тощо.

Все це сприяє удосконаленню усіх видів мовленнєвої діяльності: формує вміння користуватися різновидами аудіювання і читання, відтворювати готові тексти (усно і письмово), створювати монологічні висловлювання різних типів, стилів, жанрів з урахуванням ситуації спілкування, брати участь у діалозі, перевіряти результати мовленнєвої діяльності (коректувати усне мовлення в процесі говоріння, враховуючи реакцію слухача), редагувати написане, дотримуватися норм українського мовленнєвого етикету.

Згідно зі шкільною програмою [ПСЗНЗ] учні знайомляться з термінологічною лексикою у зв'язку з опрацюванням наукового, ділового, частково публіцистичного стилю у межах комунікативної змістової лінії (аудіювання, читання, переказування, створення власних висловлювань). І не суттєво, що серед термінів, які потрапляли в поле зору учнів, майже не було юридичних (хоча кілька таких, що мають виразну правознавчу семантику були: віза, субсидія, приватизаційний сертифікат, ідентифікаційна картка) [ПСЗНЗ]. Головне, що школярі усвідомлювали наявність у кожній галузі знань, у кожній сфері суспільної діяльності специфічних лексичних засобів позначення понять, якими є терміни. На цій основі можна будувати подальшу роботу – уже у ВНЗ. Зокрема, прямим продовженням шкільних вправ можуть стати такі завдання, як:

– віднесення тексту до певного стилю з обґрунтуванням свого рішення;

– виписування з текстів слів і словосполучень професійного характеру;

- складання словничків професійних слів;
- складання речень, до складу яких входять терміни;
- складання розповіді про діяльність фахівців певної галузі;
- пояснення лексичного значення термінів і т. д.

Одним із найважливіших умінь і навичок, що складають основу мовленнєвої компетенції є уміння створювати письмові тексти різних стилів та типів мовлення, різних жанрів, зокрема ділових паперів. Під час навчання у загальноосвітній школі учні вивчали такі жанри ділового мовлення, як оголошення, план роботи, розписка, протокол, заява, автобіографія, доручення, акт, характеристика, вчилися писати листи та оформляти адреси, засвоювали значення пов'язаних із цими документами термінів. Усі ці знання і вміння, належним чином актуалізовані, можуть прислужитися і на вищому рівні освіти, в т.ч. у навчальних закладах юридичного профілю. Адже кожному юристові доводиться частіше чи рідше (залежно від характеру діяльності і займаної посади) мати справу зі складанням і аналізом різноманітних ділових документів.

Ще одна лінія наступності між середньою і вищою школою – формування умінь усного мовлення, засвоєння засобів його вираження. У школі цьому слугують усні перекази, усні твори, рольові ігри, зрештою – будь-яка зв'язна відповідь на уроці мови, літератури чи іншої дисципліни. Ще більше уваги стали приділяти цій проблемі в останні кілька років – у зв'язку з уведенням до шкільної програми X і XI класів розділу «Елементи практичної риторики». У ньому передбачено опрацювання таких питань, як підготовка публічного виступу (збирання матеріалу, формулювання основної думки, добір ключових слів, складання плану), структура виступу, найважливіші вимоги до проголошення виступу, засоби вираження, невербальні засоби усного мовлення [ПСЗНЗ, с. 42–44]. У варіанті шкільної програми 2001 р. велика увага приділена і діалогічному мовленню, якому вже присвячені і навчальні посібники [Палихата 2002], і дисертаційні дослідження [Палихата 2005]. Школярі засвоюють, що діалогічне мовлення відзначається своєрідністю використання мовних засобів, а також механізмом формування і

функціонування висловлювань, воно являє собою ланцюг реплік, які породжуються в процесі спілкування двох або кількох осіб, тому у ньому найбільш яскраво виявляється функція мовлення як засобу спілкування. До комунікативної змістової лінії входять: складання діалогів відповідно до запрограмованої ситуації спілкування, пов'язаної з життєвим досвідом учнів, з особистими враженнями і спостереженнями, з характеристикою людей; приватні розмови і офіційне обговорення певної теми, діалоги дискусійного характеру.

Ще більшої ваги цим аспектам навчання надає програма 12-річної середньої школи.

Належне опрацювання передбачених програмою аспектів розвитку усного мовлення в школі могло б стати надійною опорою для аналогічної роботи в аспекті професійного спілкування під час навчання у ВНЗ, в т. числі у закладах, що готують фахівців юридичного профілю, для яких усне професійне мовлення є надзвичайно вагомим. На жаль, як засвідчили дані констатувального експерименту, рівень знань і умінь такого типу у студентів ще далекий від задовільного. Проте й ті знання і вміння, що є у першокурсників, необхідно використовувати, доповнювати і уточнювати.

Проте перешкоди на шляху до формування повноцінної мовної особистості поки що не подолані. По-перше, структурним каркасом побудови навчального процесу залишається лінгвістична лінія. І хоч проголошується, що «на перший план висувається необхідність різнобічного особистісного мовленнєвого розвитку учнів, якому підпорядковується завдання системного вивчення мови» [ПСЗНЗ, с. 24], на практиці цього не завжди вдається досягти (частково – внаслідок консервативності педагогів). По-друге, органічне поєднання змістових ліній можливе лише на основі текстів з чітким ідейно-виховним спрямуванням і логічною структурою, достатньо насичених тими мовними явищами, яких вимагає тема заняття. Самотужки знайти такі тексти і забезпечити сприйняття їх учнями вчителям не під силу, а належної методичної допомоги (збірники дидактичного матеріалу, необхідні технічні засоби) вони поки що не мають. По-третє, діє і психологічний чинник: іноді значення мови як навчального предмета недооцінюється як учнями, так і вчителями. На уроках інших

навчальних дисциплін учні засвоюють щось нове, пізнають закони природи і суспільства, і цінність їх ні в кого не викликає сумніву.

Мова ж декому здається менш важливою тому, що тут школярі вивчають те, чим уже певною мірою практично володіють, а це при поверхневому погляді може здатися нецікавим.

Безумовно, негативно впливає і мовне середовище, в якому перебувають школярі, – від безпосереднього оточення поза школою і в школі до такого популярного серед молоді телебачення.

У цілому ж маємо той невтішний факт, що рівень мовної освіти випускників школи далеко не відповідає накресленій навчальною програмою моделі.

І все-таки, зважаючи, що певні мовні знання у професійному аспекті у вступників є (поняття про терміни, види мовленнєвої діяльності, види і структуру документів тощо), перед вищим навчальним закладом конкретного профілю стоїть завдання закріпити і поглибити ці знання, зорієнтувати студентів на застосування цих знань у сфері обраного фаху [Білодід 1978, с. 4].

Вимога підвищення комунікативної культури, формування мовленнєвої особистості ще більшою мірою, ніж середньої загальноосвітньої школи, стосуються вищої ланки освіти – професійної підготовки. Адже кожен випускник вищої школи, незалежно від отриманої спеціальності, має бути інтелектуальною, висококультурною особистістю, а цього неможливо досягти без доброго володіння рідною мовою. Тому у будь-якому ВНЗ нефілологічного профілю до найважливіших аспектів професійної підготовки має бути віднесене удосконалення мовленнєвої компетентності, навичок спілкування в усній і писемній формі у різних ситуаціях фахової діяльності. У цьому плані набувають актуальності усі знання, уміння і навички, засвоєні під час шкільного навчання, опрацювання усіх змістових ліній курсу української мови. Те, що було недопрацьовано в школі, має бути надолужене у процесі опрацювання мовного курсу у ВНЗ.

Реалізація принципу наступності може стосуватися і культурологічної та діяльнісної змістових ліній. Культурологічна змістова лінія містить перелік тем, передбачає добір відповідних текстів, що знайомлять з історією і духовною культурою народу, з

загальнолюдськими морально-етичними нормами і стають основою не тільки для збагачення мовлення школярів у лінгвістичному та змістовому плані, але й «для формування особистісних переконань, вигранення власного духовного світу» [ПСЗНЗ, с. 7]. У вищому навчальному закладі, зокрема юридичного профілю, все це стає передумовою чіткого усвідомлення суспільних функцій юриста, своїх обов'язків щодо оволодіння специфікою обраного фаху.

Діяльнісна змістова лінія не відображена на рівні знань, має суто процесуальний характер. Вона стосується оволодіння культурою мислення, розвитку мисленнєвих здібностей, освоєння таких мислительних прийомів і методів, як порівняння, узагальнення, систематизація, моделювання, усвідомлення структури власної пізнавальної діяльності. «Реалізується вона через систему завдань і вправ комплексного характеру» [ПСЗНЗ, с. 7]. Зрозуміло, що під час навчання у ВНЗ вимоги до розумової діяльності значно підвищуються, оскільки пізнавальні завдання ускладнюються, більше місця в їх розв'язанні займає самостійна робота. Однак підґрунтям, опорою і в цьому разі є уміння, набуті в середній школі.

Враховуючи сказане, можемо стверджувати, що завдання мовних курсів у ВНЗ нефілологічного профілю складні й багатогранні. У процесі їх опрацювання необхідно:

- ліквідувати прогалини у мовних знаннях і мовленнєвих уміннях загальноосвітнього характеру;
- забезпечити засвоєння професійної лексики і спеціальної галузевої термінології;
- розвинути мовленнєві уміння, передусім ті, що пов'язані з професійною діяльністю.

Для досягнення цієї мети необхідно у студентів:

- виробити стійку потребу у вивченні рідної мови;
- забезпечити формування духовного світу, світоглядних уявлень, прилучити до культурних надбань українського народу і людства;
- розвинути мислительні здібності;
- розширити лінгвістичний кругозір через ознайомлення з мовною системою у функціональному аспекті;
- удосконалити володіння мовними нормами – лексичними, орфоепічними, граматичними, правописними, стилістичними;

– збагатити словниковий запас, граматичну будову мовлення, навчити культури мовленнєвого спілкування;

– вдосконалити мовленнєві вміння і навички, зокрема – орієнтуватися в мовленнєвій ситуації і визначати мету спілкування, планувати мовленнєвий задум і здійснювати його; контролювати й оцінювати процес і результати власної мовленнєвої діяльності.

Звідси можна зробити висновок, що в роботі над курсом «Українська мова за професійним спрямуванням» мають бути продовжені всі змістові лінії шкільної програми, жодна з них не є зайвим для досягнення мети – сформуванню мовну особистість спеціаліста.

Проте вага окремих навчальних ліній суттєво змінюється.

Зокрема, зовсім інших підходів вимагає реалізація лінгвістичної змістової лінії. Зважаючи на обмеженість аудиторного часу, важко говорити про якесь суттєве поповнення і розширення відомостей про мову, доповнення до того, що було передбачене шкільною програмою. У полі зору може бути лише повторення, узагальнення і систематизація раніше вивченого. Нові елементи можуть стати предметом принагідної уваги в ході аналізу дидактичного мовного матеріалу.

І в той же час відомості про мову не можна залишити поза увагою: реалізація комунікативної змістової лінії можлива лише за умови володіння лінгвістичним матеріалом, знаннями, що лежать в основі як уміння аналізувати чужі висловлювання, так і свідомо добирати матеріал для продукування власних, диференціювати тексти за стильовими ознаками, грамотно оформляти документацію, уникати помилок у мовленні, тобто для вдосконалення тих умінь і навичок, які будуть потрібні у майбутній професійній діяльності.

Суттєво не змінюється, але значно ускладнюється діяльнісна змістова лінія, згідно з якою студенти повинні вміти: усвідомлювати структуру власної пізнавальної діяльності – мотив-мету, план її досягнення, хід здійснення плану, оцінювання результату (практично); самостійно визначати мету власної пізнавальної діяльності і забезпечувати її досягнення; виконувати мовленнєві дії – аналіз, порівняння, узагальнення, конкретизацію, синтез, експериментування, формулювати висновки за аналогією, моделювати, робити

припущення; добирати переконливі аргументи на підтвердження висловлених тез; критично оцінювати сприйняту інформацію, спростовувати хибні твердження, оперуючи відомими уявленнями і поняттями лінгвістичного й позалінгвістичного плану.

Комунікативна змістова лінія має набути більшої, ніж це робилося в школі, конкретизації щодо сприймання і продукування висловлювань. Перший з цих аспектів зводиться до аналізу готового матеріалу, виявлення стилетворчих мовних засобів, доцільності чи недоцільності обраного стилю в умовах конкретної ситуації мовлення, комунікативної мети адресанта. Другий – до виконання ситуативних вправ мовленнєвого характеру, до створення власних висловлювань в усній і письмовій формі, аналогічних тим, що знаходять застосування в обраній сфері професійної діяльності.

Найменше можливостей (знову ж через брак аудиторного часу) для культурологічної змістової лінії. Немає сумніву, що робота в цьому аспекті була б не зайвою для майбутньої еліти суспільства, проте тексти такого змісту не можуть домінувати на заняттях, оскільки однозначно потрібно використовувати матеріали іншого, професійного змісту.

Тому у ВНЗ, по суті, зливаються в єдину цілість характерні ознаки комунікативної, культурологічної і ще однієї комунікативної лінії – профорієнтаційної, мета якої – ознайомлення студентів з термінологією галузі, з документами і жанрами висловлювань у характерних ситуаціях професійної діяльності.

Умовою для досягнення підвищення мовленнєвої компетентності студентів є:

- міцне теоретичне підґрунтя у визначенні змісту навчання;
- психолого-педагогічне обґрунтування усіх методів, засобів, форм навчальної роботи;
- постійний зв'язок з опрацюванням спеціальних дисциплін;
- організація самостійної роботи студентів над удосконаленням їхніх мовних знань і мовленнєвих умінь.

2.3. Проблемний метод у курсі «Методики навчання української мови»

Дидактика і методика окремих предметів, в тому числі і методика мови, не стоять на місці, а постійно розвиваються, збагачуються, поповнюють арсенал методів і прийомів опрацювання навчального матеріалу. Цей процес постійного збагачення історично зумовлений, дидактичні методи змінюються разом зі зміною цілей, завдань і змісту освіти. Поступовий перехід від схоластичного навчання, що опиралось тільки на пам'ять школяра, до пояснювального, розрахованого на розуміння учнем навчального матеріалу, диктувався потребами суспільного прогресу. В методичних дослідженнях, у шуканнях учителів-практиків чимало зроблено для того, щоб полегшити усвідомлення програмового матеріалу. Цьому сприяє і продумана організація навчання, і використання наочних посібників, і чітка система навчально-тренувальних вправ.

Однак і ця система навчання вже не цілком відповідає потребам сьогодення. Школа повинна якнайбільше уваги приділяти вихованню активності, творчого мислення молодого покоління. Особливої ваги набуває не тільки сума знань, але й уміння вчитися, уміння самостійно поповнювати знання в цікавій для себе галузі. До сьогодення особливо підходить древній афоризм: той, хто навчається – не посудина, яку треба наповнити, а факел, який потрібно запалити. І тому інформаційне навчання, що вимагає від школяра відтворювального, репродуктивного мислення, задовольнити вже не може.

Самим життям продиктовані шукання засобів, що сприяли б максимальній активізації мислення школярів, розвитку їх самостійності, творчого підходу до набуття знань. Потреба в них особливо відчутна для такої дисципліни, як мова, що відзначається високим рівнем абстракції, недостатньою наочністю матеріалу і в той же час має надзвичайно велике практичне значення в житті кожної людини.

Одним із факторів розвитку творчого мислення школярів стає проблемне навчання. У чому ж полягає суть проблемного методу

навчання? Це питання є вкрай важливим у вивченні курсу «Методика навчання української мови».

Мислити людина починає, коли у неї є потреба щось зрозуміти. Мислення, як правило, починається з проблеми або запитання, з подиву або здивування, з суперечності. Цією ситуацією визначається залучення особистості до мислительного процесу, який завжди спрямований на вирішення якоїсь задачі. Визначальною особливістю навчання в цьому випадку є **проблемна ситуація** – дидактична суперечність між поставленим завданням і наявним рівнем знань і практичних навичок учня. Наявність проблемної ситуації, активної пізнавальної діяльності споріднює навчальний процес із науковим дослідженням, індивідуальне пізнання з суспільно-історичним. Проблемне навчання вимагає не догматичного і не репродуктивного мислення, а продуктивної мислительної діяльності. Цим самим воно сприяє максимальному розвитку інтелектуальних сил і здібностей учнів. Отже, першочергове завдання вчителя полягає в тому, щоб помічати проблеми в самому змісті навчального матеріалу і спрямовувати на них увагу школярів.

У цілому хід розв'язування проблеми включає такі етапи:

- 1) початкове усвідомлення проблеми;
- 2) відчуття інтелектуального утруднення;
- 3) осмислення проблеми;
- 4) пошук шляхів розв'язання: розчленування проблеми на частини, висунення припущень;
- 5) аналіз часткових проблем, перевірка припущень;
- 6) формулювання остаточного висновку.

Виконання всіх необхідних для цього мислительних операцій – справа дуже складна. Спостереження показують, що школярам, які звикли до репродуктивного мислення, до відтворення засвоєної у готовому вигляді інформації, важко самостійно розглядати навіть нескладний матеріал і дійти певних конкретних висновків. Так, наприклад, першокурсниця, яка у школі мала з української мови майже завжди найвищі оцінки, а на тестуванні отримала понад 170 балів і без запинки розповіла на занятті про пряму і непряму мову, виявилась абсолютно безпорадною перед завданням пояснити, коли вживається в

реченнях з непрямою мовою сполучник *що*, а коли *щоб*. Адже прямої відповіді на це запитання у підручнику не було.

Таку безпорадність можна бачити у багатьох учнів та студентів. Так, першокурсники не тільки не змогли дати точних відповідей, але й не зуміли хоча б на крок наблизитися до них, коли перед ними було поставлено запитання, що вимагали самостійного розв'язання:

1. Які групи займенників мають певні спільні ознаки з іншими частинами мови?

2. Чи за однаковим принципом ділимо на розряди займенники і прислівники?

3. Які прислівники мають щось спільне із займенниками певного розряду?

Навряд чи досягне успіху той вчитель, який, задумавши застосувати у своїй практиці проблемне навчання, захоче, щоб учні зразу ж, без попередньої підготовки здійснювали весь пошук. Перехід на проблемне навчання треба здійснювати поступово, диференційовано, враховуючи і особливості класу, і етап навчання, і характер навчального матеріалу.

Проблемне навчання може здійснюватися на різних рівнях самостійності школярів. Розрізняють, зокрема, частково-пошуковий метод, коли учні беруть участь у розв'язанні окремих питань, зв'язаних із метою уроку, і дослідницький, що передбачає цілком самостійне дослідження проблеми.

Початковим етапом, необхідною передумовою самостійного розв'язання проблеми учнями, є **проблемний виклад матеріалу вчителем**, навіть проблемне формулювання теми уроку.

Якщо у своїй розповіді вчитель виділяє окремі проблеми, а потім логічно і послідовно розкриває перед учнями шлях до їх розв'язання, він тим самим вводить школярів у лабораторію творчого пошуку, дає їм зразок того, як треба усувати сумніви і суперечності, знаходити відповіді на питання, що виникають у ході навчальної роботи.

Припустимо, на уроці починається вивчення теми «Дієприкметник». Тема цілком нова для учнів, важка для сприйняття, і тому вчитель вдається до методу зв'язного викладу матеріалу. Він зосереджує увагу учнів на споріднених словах *жовтий* і *пожовтілий*. На перший погляд здається, що обидва ці слова – прикметники. Їх

можна зв'язати з іменником, наприклад, *листок*. В утворених словосполученнях (*жовтий листок*, *пожовтілий листок*) вони виступають як залежні слова, виконують роль означення, відповідаючи на питання *який?* Якщо провідміняємо ці словосполучення, то побачимо, що обидва слова відмінюються однаково:

Р. в. одн. *жовтого листка* – *пожовтілого листка*

Д. в. одн. *жовтому листку* – *пожовтілому листку*

Зн. в. одн. *жовтий листок* – *пожовтілий листок*

Н. в. мн. *жовті листки* – *пожовтілі листки*

І все ж у значенні цих слів є істотна різниця. У чому ж вона полягає? Чим відрізняється слово *пожовтілий* від прикметника *жовтий*? Дальший хід міркувань поступово підводить до відповіді на поставлені запитання. Звернімо увагу на характер ознаки. Слово *жовтий* називає ознаку постійну. Коли ми кажемо *Жовтий листок паперу*, нас абсолютно не цікавить, чи був цей листок колись іншим, ми сприймаємо лише його теперішню ознаку. Інше значення слова *пожовтілий*. У висловах *пожовтілий листок паперу*, *пожовтілий листок клена* вкладається зміст, що листок *набув* вказаної якості, що він спочатку був якимось іншим – листок паперу – білим, листок клена – зеленим – але він з якоїсь причини *пожовтів*. Вислів *пожовтіла фарба* неможливий, бо фарба має свій колір постійно, вона не *пожовтіла*, а була *жовтою*.

Слово *пожовтілий* має й інші відмінності від прикметника. Щоб у цьому переконатися, зіставимо такі вислови: *пожовтіле листя* і *жовтіюче листя*. У першому з них йдеться про ознаку, яку предмет уже набув, а в другому – про таку, якої він щойно набуває.

Отже, у першому випадку слово, схоже на прикметник, має ознаки минулого часу і доконаного виду, у другому – теперішнього часу і недоконаного виду. А час і вид, як відомо, – ознаки дієслова. Отже, розглянуті слова відрізняються від прикметників тим, що вони мають і ті ознаки, які характеризують дієслово. Це дієприкметники.

Таким чином, учитель, висуваючи навчальну проблему, повністю бере її розв'язання на себе. Учні залишаються лише спостерігачами. Але при цьому вони вчаться, засвоюють методику пошуку. Намагаючись залучити учнів до цього процесу, вчитель у ході розповіді, звертається до класу, пропонує зробити певні припущення

(наприклад, для чого потрібне в реченні вставне слово), пояснити факт (чому відокремлюється звертання в кличній формі разом з прикметником), довести правильність міркування, що у прислівниках *ясно, миттю, бігом* нема закінчень тощо.

Вищим рівнем самостійності школярів відзначається розв'язання навчальної проблеми в ході **евристичної бесіди**. Ось як, наприклад, можна змоделювати на занятті урок на тему «Загальне поняття про дієприслівник».

На початку уроку, крім попередньої теми, треба перевірити якість повторення відомостей про часи і види дієслова. Знання цього матеріалу повинно стати основою для засвоєння нової теми. Потім можна організувати роботу за картиною, на якій зображено трудовий процес, гру тощо. Студентам, що перебувають у ролі учнів, даємо завдання – якнайповніше описати, що роблять ті, кого зображено на картині. Роботу можна проводити колективно із записом речень на лівій стороні дошки. Наприклад, за навчальною картиною «Зимові ігри» можуть бути складені такі речення: *Діти вивчили уроки, тепло одяглися і вийшли надвір. Тут вони відпочивають, граються в сніжки, катаються на санчатах, лижах і ковзанах. Два хлопчики сіли на санчата і мчать вниз. А третій уже з'їхав і тепер тягне санки на гору. Трохи віддалік кілька дівчат прикрашають снігову бабу і голосно сміються.*

Далі робота проходить так.

Викладач (учитель). Прочитайте перше речення. Знайдіть у ньому дієслова.

Студент (учень). Читає речення, вказує дієслова *вивчили, одяглись, вийшли*. Кожне з них відповідає на питання «Що зробили?».

Викладач (учитель). *Що можна сказати про час і вид цих дієслів?*

Студент (учень). *Це дієслова минулого часу, доконаного виду.*

Викладач (учитель). *Яку роль виконують ці дієслова в реченні?*

Студент (учень). *Всі вони виконують роль присудка. Це однорідні присудки.*

Викладач (учитель). *Отже, скільки дій названо в цьому реченні?*

Студент (учень). *Названо три дії.*

Так само аналізуємо дієслова в інших реченнях.

Викладач (учитель). *Про яку кількість дій говориться в останньому реченні?*

Студент (учень). *Про дві дії: прикрашають і сміються.*

Викладач (учитель). *Чи на котру-небудь із цих дій звернуто в реченні більшу увагу?*

Студент (учень). *Ні. Обидва дієслова мають ту ж форму. Вони з'єднані сполучником «і».*

Викладач (учитель). *Подумайте, як зробити, щоб на одну з цих дій звернути увагу, показати, що вона головна.*

Якщо учні не зможуть цього зробити, речення диктує вчитель: *Трохи віддалік кілька дівчат, голосно сміючись, прикрашають снігову бабу.* Речення записуємо на дошці справа, проти останнього речення записаного раніше тексту.

Викладач (учитель). *Скільки ж у цьому реченні дієслів-присудків?*

Студент (учень). *Один; кілька дівчат – що роблять? – прикрашають.*

Викладач (учитель). *А інші дії хіба не названо? Чому ж кажемо, що присудок один?*

Студент (учень). *Слово «сміючись» теж вказує на дію, але воно не відповідає на питання «що роблять? – сміючись». Тому воно не може бути присудком.*

Викладач (учитель). *Якщо в реченні є два присудки, один з них завжди можна пропустити: «Дівчата прикрашають снігову бабу, голосно сміються». Обидва речення правильні. Чи можна так зробити зі словами, що означають дію, в другому випадку?*

Студент (учень). *Ні, не можна ж сказати: «Дівчата голосно сміючись». Тут не буде закінченої думки, не буде речення.*

Викладач (учитель). *Отже, слово «сміючись» означає дію, але не самотійну. Від якого ж слова вона залежить? На яке питання відповідає?*

Студент (учень). *Залежить від дієслова «прикрашають», відповідає на питання «як?».*

Викладач (учитель). *А яка частина мови відповідає на питання «як?».*

Студент (учень). *Прислівник.*

Викладач (учитель). *Спробуйте змінювати час і особу дієслова. Чи зміниться слово «сміючись»?*

Студенти (учні) придумують речення і переконуються, що слово не зміниться.

Викладач (учитель). *Отже, слово «сміючись» утворено від дієслова «сміятись». Це дієслівна форма. Воно не змінюється. Воно пояснює в реченні присудок, виявляючи цим спільність з прислівником, Але воно вказує і на дію, хоч і додаткову. Такі слова називаються дієприслівниками. Сформулюйте чітко, що називається дієприслівником.*

Студенти (учні) наводять формулювання, якщо потрібно, то зачитують із підручника.

Викладач (учитель). *Що можете сказати про час обох дій?*

Студент (учень). *Дії відбуваються одночасно.*

Викладач (учитель). *Подумайте, чи можна звернути головну увагу на другу дію?*

Студент (учень). *Можна. – «Дівчата, прикрашаючи снігову бабу, голосно сміються».*

Викладач (учитель). *А на яке питання тут відповідав дієприслівник?*

Студент (учень). *«Сміються» – коли? – «прикрашаючи снігову бабу».*

Викладач (учитель). *Спробуйте тепер в інших реченнях замінити один із присудків дієприслівником.*

На дошці (чи на екрані) появляються речення: *Діти, вивчивши уроки, тепло одяглися і вийшли надвір. Тут вони, відпочиваючи, граються в сніжки, катаються на санчатах, лижах і ковзанах, а два хлопчики, сівши на санчата, мчать униз. А третій, вже з'їхавши, тягне санки вверх.*

Продовжуємо бесіду.

Викладач (учитель). *Яку ж форму мають дієприслівники? По чому їх легко впізнати?*

Студент (учень). *Вони закінчуються на -чи або -ши.*

Викладач (учитель). *Чи можна у другому реченні замінити дієприслівником останній присудок?*

Студенти (учні) пробують і бачать, що це неможливо. Виходить нісенітниця.

Викладач (учитель). *Установіть причину. Чи одночасно відбуваються всі дії.*

Студент (учень). *Спочатку вивчили уроки, тоді одягнулись і аж потім вийшли надвір.*

Викладач (учитель). *Отже, дієприслівник, що закінчується на -ши, можна вжити, якщо дія відбувається неодноразово. Яке ж дієслово може бути замінене дієприслівником?*

Студент (учень). *Те, яке означає дію, що відбувається раніше.*

Викладач (учитель). *Зверніть увагу на вид дієслів, від яких ми утворювали дієприслівники.*

Студент (учень). *Сміючись – сміятись – недоконаний вид, прикрашаючи – прикрашати – недоконаний вид, вивчивши – вивчити – доконаний вид, відпочиваючи – відпочивають – недоконаний вид, сівши – сісти – доконаний вид, з'їхавши – з'їхати – доконаний вид.*

Викладач (учитель). *Чи не помічаєте якоїсь закономірності?*

Студент (учень). *Від дієслів недоконаного виду утворюються дієприслівники на -чи, від дієслів доконаного виду – на -ши.*

Викладач (учитель). *Правильно. Тому дієприслівники на -ши належать до доконаного виду, на -чи – до недоконаного.*

Далі проводимо закріплення матеріалу при виконанні тренувальних вправ.

Як бачимо, в ході заняття (після практичної роботи і граматичного аналізу складеного тексту) перед студентами одне за одним постають такі проблемні питання: Яка роль дієприслівника у реченні? Що спільного між дієприслівником і дієсловом? Що спільного між дієприслівником і прислівником? Коли вживаємо дієприслівник недоконаного і коли доконаного виду? Яке дієслово можна і яке не можна замінити дієприслівником? Уміло спрямовуючи бесіду, викладач навчає студентів підводити школярів до розв'язання цих питань.

Ще вищий рівень самостійності – **розв'язання проблеми шляхом аналізу мовних явищ**. Так можна провести опрацювання теми «Вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних обставинних речень».

Пояснюємо студентам, що можливість такої заміни учні бачили вже неодноразово (при вивченні дієприслівників, сполучників, підрядних речень). Тому їм під силу буде зробити відповідні узагальнення. На уроці в школі роботу слід починати із вступного слова вчителя, який ставить перед учнями завдання проаналізувати декілька складнопідрядних речень, якщо можливо, замінити в них підрядні речення дієприслівниковими зворотами, встановити, коли така заміна можлива, а коли ні. Далі учням рекомендується матеріал для спостереження. І вони працюють самостійно.

Моделюємо на лабораторному занятті фрагмент уроку і матеріал для спостереження заздалегідь записуємо на дошці: *Я не піду звідси доти, доки не почую ваших міркувань; Увечері, тільки люди повернулись з поля, ударив дзвін* тощо.

Студенти (в ролі учнів) виконують завдання. Після цього підводимо підсумки самостійної роботи. Колективно з'ясовуємо, що дієприслівниковими зворотами можуть бути замінені підрядні речення часу, причини, умови, допустові. Студенти наводять реконструйовані речення: *Не почувши ваших міркувань, я не піду звідси* і т. д.

Потім викладач запитує, чи зробили студенти висновок про те, чому в інших випадках заміна неможлива. Якщо висновок не зроблено, радить їм звернути увагу на підмети обох частин складнопідрядного речення. Необхідною умовою заміни є наявність в головному і підрядному реченнях одного і того ж підмета (те саме слово або замінене займенником 3-тньої особи). Якщо підмети в обох частинах складного речення різні (*люди – дзвін*), заміна неможлива.

Підсумовуючи спостереження, викладач підкреслює, що порушення цього правила призводить до грубих помилок, до смішних і безглузких фраз, зачитує кілька прикладів з учнівських робіт та з інших джерел, наприклад: *Вийшовши з машини, на гостя загавкали собаки*.

У цьому випадку студенти не тільки самостійно розв'язують, але й самі висувають навчальну проблему. На жаль, це трапляється рідко.

Важливо поставити студентам низку запитань: *Яке ж місце може займати проблемний метод на уроці? Коли може бути створена проблемна ситуація?* Підсумовуємо, що немає такого етапу навчального процесу, на якому не можна б ставити перед школярами

проблемних завдань. Проблемне запитання може бути поставлене перед учнем під час опитування (правда, воно повинно бути нескладним і вимагати не набуття нових знань, а тільки нових способів застосування знань):

Що спільного у відмінюванні вивчених частин мови?

Чим відрізняється категорія роду в іменнику і прикметнику?

Чому I і II відміни поділяються на групи, а III і IV – ні?

Для того, щоб відповісти на такого роду запитання, учень повинен не точно відтворити прочитане у підручнику або почуте від учителя, а перегрупувати фактичні дані, порівняти їх, зробити висновок.

Проблемною може бути постановка теми уроку. Замість того, щоб просто оголосити: *Сьогоднішня тема – «Види дієслів»*, вчитель пропонує порівняти два дієслова, що відрізняються одне від одного тільки видовою приналежністю: *збирали – зібрали (селяни збирали врожай – селяни зібрали врожай)*. Переконавшись, що час, рід, особа в обох дієсловах ті ж, учитель спрямовує увагу учнів на момент завершеності дії, і тільки тоді оголошує тему.

Інколи проблемне запитання варто поставити перед вивченням певного розділу програми. Так, приступаючи до вивчення дієслова, можна звернутися до учнів: *Як ви думаєте, чому на вивчення дієслова відводиться найбільше уроків?* І якщо їм важко зразу відповісти, запропонувати у якомусь реченні (наприклад, *Досягнення науки захоплюють світ*) знайти слова, які можна пропустити: *досягнення захоплюють світ, досягнення захоплюють*. У всіх цих випадках ми розуміємо основний зміст вислову. Але досить пропустити дієслово (*Досягнення науки [захоплюють] світ*) – і речення втрачає будь-який зміст. Звідси учні зроблять висновок про надзвичайно важливу роль дієслова у реченні. Після такої роботи учні більш свідомо поставляться до опрацювання теми.

До вивчення багатьох питань можна підійти по-різному. Припустимо, учитель повинен провести урок у VI класі на тему «Іменники, що вживаються тільки в однині або тільки у множині», він може на уроці просто оголосити тему, записавши її, як це рекомендується методикою, на дошці, і потім перейти до пояснення матеріалу. Розповідь може мати приблизно такий вигляд: «Досі ми з вами розглядали іменники, що можуть вживатися, як в однині, так і в

множині: *стіл* – *столи*, *карта* – *карти*, *книжка* – *книжки* і т. ін. Але є іменники, які не можуть мати множини, які не можна перелічувати. Наприклад, іменники *відвага*, *золото* не можуть мати множини, адже вислови *дві відваги* і *чотири золота* позбавлені будь-якого змісту. З іншого боку, є іменники, що мають тільки форму множини, незалежно від кількості позначуваних ними предметів. Ми вживаємо слово *двері*, і коли йдеться і про кілька, і про одні двері. Ми так і кажемо: *одні двері*». Подібне ми бачимо й у висловах *одні ножиці*, *одні ворота* і т. д.».

Наголошуємо студентам, що при такому поясненні учні, розуміється, можуть, засвоїти програмовий матеріал. Їм буде повідомлено, що слід зрозуміти, запам'ятати, переповісти на наступному уроці та одержати за це високу оцінку. Але така постановка теми і такий виклад розраховані тільки на репродуктивне мислення, на відтворення одержаних у готовому вигляді знань.

Проте до цієї ж теми можна підійти по-іншому. Наприклад, перед поясненням нового матеріалу вчитель може поставити перед учнями завдання: зачитані іменники поставити у множині: *стіл* – *столи*, *олівець* – *олівці*, *книжка* – *книжки*. Та раптом виникає трудність: як утворити множину від іменників *хоробрість*, *золото*, *людство*. Чи існує у цих іменників форма множини? Викладач пропонує студентам скласти речення, у яких видно бudo б, що ці іменники стоять у множині (найкраще вжити для цього числівники чи якісь інші слова з числовим значенням). Таким же способом показуємо неможливість утворення однини від іменників, що вживаються лише у множині. Виникненню проблемної ситуації може сприяти посилання на життєву важливість тих навичок, які мають сформуватися на основі певного граматичного матеріалу.

Проблемні запитання, пов'язані з узагальненням вивченого матеріалу, доцільно ставити перед школярами при підсумковому повторенні. Ось кілька прикладів таких запитань:

- Чи завжди однакову роль виконують у словах суфікси?
- Назвати дієслівні ознаки у дієприкметнику і дієприслівнику.
- Які частини мови можуть виконувати в реченні ті ж функції, що і прикметники?
- Яким членом речення може бути неозначена форма дієслова?

– Якими граматичними конструкціями можна висловити ознаку? Причину?

– Чим подібні і чим відмінні підрядні означальні речення і дієприкметниковий зворот?

Якщо у процесі навчання застосовувався проблемний підхід до програмового матеріалу, з такими завданнями учні справляться.

Опрацьовуючи проблемний метод у курсі «Методики навчання української мови», констатуємо, що було б помилкою думати, що цей метод можна застосувати скрізь і завжди, перетворити його у єдиний засіб опрацювання програмового матеріалу. Школа, очевидно, і надалі використовуватиме ілюстративно-пояснювальне викладання. Але безперечне одне: проблемний метод навчання, який вимагає від учня активної мислительної діяльності, може і повинен бути взятим на озброєння нашими вчителями, може послужити справі дальшого поліпшення викладання.

2.4. Пропедевтична підготовка до систематичного курсу синтаксису під час опрацювання несинтаксичних розділів шкільної програми

Вивчення синтаксису займає помітне місце в шкільному курсі української мови: ряд найважливіших синтаксичних явищ діти засвоюють ще в початкових класах, у 5 класі опрацьовують розділ «Відомості з синтаксису і пунктуації», в 6-7 – знайомляться з синтаксичними функціями частин мови і їх форм, у 8-9 – вивчають систематичний курс синтаксису. Навчальною програмою передбачено й поглиблення знань з синтаксису і пунктуації в старших класах. Це дозволяє роботі над засвоєнням синтаксичного матеріалу надати систематичного характеру, зробити його предметом постійної уваги, реалізуючи принцип наступності й перспективності в навчанні. Такі важливі аспекти необхідно осмислити студентам під час опрацювання курсу «Методика навчання української мови».

Постійна увага до синтаксичних явищ не випадкова: саме на цьому рівні найбільш виразно виявляється діалектичний зв'язок мови і мислення, взаємозв'язки між одиницями всіх рівнів мовної системи.

Всі одиниці нижчих рівнів – звуки, морфеми, слова і форми слів – можуть виконувати свою роль у процесі формування і вираження думки, у мовному спілкуванні лише завдяки тому, що вони входять до складу мовних засобів, здатних виконувати комунікативні функції, служать для них будівельним матеріалом. Тому розвинене мовлення учнів, практичне володіння мовою невіддільне від засвоєння її синтаксичної будови, без формування синтаксичних умінь і навичок.

Чинна програма з української мови передбачає засвоєння учнями досить великого обсягу синтаксичних відомостей. У школі вивчаються всі рівні синтаксичної системи з властивими їй мовними конструкціями, зокрема такими: словосполучення як номінативна одиниця, просте і складне речення як комунікативні одиниці, а також явища надфразного рівня, які характеризуються виразними синтаксичними зв'язками між реченнями в тексті.

Синтаксичний матеріал сам по собі нелегкий для засвоєння. Кожна синтаксична одиниця відзначається багатогранністю і різноманітністю ознак і властивостей, що характеризують її структуру, семантику, особливості функціонування в мовленні. Для осмислення їх необхідні уміння аналізувати, зіставляти факти, робити узагальнення і висновки. Немало й інших труднощів. Зокрема, відчувається гостра нестача часу: при опрацюванні систематичного курсу синтаксису майже зовсім немає уроків закріплення чи застосування знань, повторення і систематизації вивченого. Нема й умов для принагідного, паралельного повторення у зв'язку з опрацюванням інших тем – адже цим розділом завершується вивчення фактичного мовного матеріалу. Не визначено програмою і певної системи засвоєння синтаксичних закономірностей побудови тексту; конкретні відомості вводяться тільки в 5 класі, в наступних класах передбачено лише «повторення вивченого про текст». Отже, синтаксичні зв'язки на рівні тексту і засоби їх вираження доводиться вивчати в основному практично, у процесі виконання вправ.

Якщо до цього додати, що вивчення синтаксису полягає не тільки (і не стільки) в засвоєнні лінгвістичних відомостей, а передусім у формуванні в учнів уміння використовувати виражальні можливості синтаксичних засобів у власному мовленні, то не залишиться сумніву

в тому, що труднощі, які виникають при вивченні розділу, дуже серйозні.

Аналіз показує, що в учнівських письмових висловлюваннях синтаксичні засоби використовуються нерівномірно. Одні з них, переважно ті, що властиві розмовно-побутовому мовленню, знаходять широке застосування в творчих роботах учнів будь-якого класу, оскільки засвоюються в основному під впливом мовного середовища. Інші ж, характерні для книжних стилів, можуть бути відсутніми в учнівських текстах навіть після докладного розгляду на уроках. Вивчення синтаксису не тільки суттєво не позначається на структурі учнівських висловлювань, часто спостерігається зворотній процес – свідоме прагнення уникнути вживання тих конструкцій, побудова або пунктуаційне оформлення яких викликає у школярів певні сумніви.

До рідко вживаних засобів належать:

– на рівні словосполучення – всі лексико-граматичні типи, крім іменникових і дієслівних; з відношеннями умови, причини, мети; з іменниковим керуванням; з залежним інфінітивом;

– на рівні речення – неморфологізовані (нетипові) способи вираження всіх членів речення; зокрема: експресивні форми присудка; неузгоджені означення; інфінітив у ролі другорядного члена; всі види обставин, крім часу і місця; речення з риторичним запитанням; окличні речення; предикативні одиниці з більш ніж трьома другорядними членами; з другорядними членами (крім означень), залежними від інших другорядних; зі вставними словами; з кількома засобами ускладнення; з дієприкметниковими зворотами, особливо – розташованими перед пояснюваним словом; дієприслівникові звороти зі значенням причини, умови, способу дії; відокремлені означення і прикладки з додатковим відтінком причини; всі види уточнювальних членів речення; неповні речення як самостійні синтаксичні одиниці; конструкції з прямою мовою, особливо зі словами автора в постпозиції та інтерпозиції; складносурядні речення з розділовими відношеннями компонентів; складнопідрядні речення з підрядними всіх видів, крім означальних, з'ясувальних і часових, з підрядними реченнями в інтерпозиції, з кількома підрядними; безсполучникові складні речення з різнотипними частинами; багатоконпонентні речення з різними типами зв'язку з більш ніж трьох предикативних частин; односкладні

речення як частини складних конструкцій; ускладнені частини складних речень.

До рідко використовуваних засобів належать всі способи вираження деяких логічних зв'язків – наслідку, допусту, умови, що свідчить про недостатнє усвідомлення суті цих категорій мислення. Для вираження відношень способу дії, причини школярі використовують лише деякі звичні для них засоби. При цьому користуються дуже обмеженим набором засобів синтаксичного зв'язку – сурядних і підрядних сполучників, сполучних слів.

Більша частина учнів будь-якого класу не вміє використовувати емоційно-експресивні можливості синтаксичних одиниць.

В учнівських текстах багато синтаксичних помилок. Найчастіше трапляються:

– в структурі словосполучення – порушення лексичної сполучуваності компонентів, порушення норм дієслівного та іменного керування (вибір прийменника і відмінкової форми залежного слова);

– у структурі речення – порушення граматичної координації підмета і присудка, неправильний порядок слів, граматична неоднотипність однорідних членів, незалежний дієприслівниковий зворот, сплутування прямої і непрямой мови, ознак складносурядних і складнопідрядних речень, нанизування предикативних частин, одноманітність засобів зв'язку в реченнях з послідовною підрядністю, відрив означального підрядного речення від означуваного слова.

Дуже часті й пунктуаційні помилки, яких, як правило, втрое-вчетверо більше, ніж орфографічних.

Характерними недоліками у побудові зв'язних висловлювань є відсутність смислових зв'язків між компонентами (реченнями, абзацами), бідність і одноманітність засобів міжфразового зв'язку, недостатня розгорнутість складних синтаксичних цілих (надфразних єдностей), непослідовність викладу, відсутність членування або безсистемне членування тексту на абзаци.

Зрозуміло, навчальний процес необхідно будувати так, щоб виявляти причини недоліків, запобігати їм і усувати їх, збагачувати синтаксис писемного мовлення учнів, сприяти його правильності, точності, виразності. Це вимагає виконання багатьох конструктивних і творчих завдань, на які не завжди вистачає часу.

Тому синтаксична робота не може бути зведена лише до спеціальних уроків опрацювання синтаксису, навіть до всіх уроків граматики. Необхідно шукати додаткових резервів підвищення ефективності навчального процесу.

Одним з таких резервів є синтаксична робота, здійснювана під час вивчення несинтаксичних тем – фонетики, морфеміки, словотвору, лексики, морфології. Опорою для неї послужать вивчені на той час відомості з синтаксису у 1-4 класах – практичне засвоєння зв'язку між словами у словосполученні і реченні, речення як засіб вираження думки, розповідні, питальні та спонукальні речення і розділові знаки в них, члени речення – головні і другорядні, просте і складне речення, звертання, пряма мова тощо. У ході роботи діти виконують аналітичні вправи, вчать будувати речення потрібної структури. Отже, до 5 класу вони приходять з певним обсягом відомостей про синтаксичні одиниці, оволодівають відповідними термінами. Ця робота продовжувалась під час опрацювання розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації», поступово ускладнюючись. Працюючи над словосполученням, учні знаходять слова, що відповідають на запитання (*співати – як? доручити – кому?*), замінюють один тип словосполучення іншим (*промені сонця – сонячні промені*), вибирають форму залежного слова (*виконати **вправу** – виконання **вправи***), добирають необхідний для зв'язку прийменник та відмінкову форму (*дякувати – кому? – **друзям**; скучати – за ким? – **за друзями**; зайти – куди? – **у клас**; вийти – звідки? – **з класу***).

Далі програма передбачає вивчення розділів, які до синтаксису безпосереднього стосунку не мають. Виникає загроза, що учні за 2 роки забудуть вивчене і втратять уже вироблені навички. Щоб цього не трапилось, необхідно набуті знання і вміння повторювати, розширювати і поглиблювати під час опрацювання несинтаксичних розділів навчальної програми у 5-7 класах. Такі можливості є, і їх слід використовувати, розглядаючи будь-яке мовне явище у контексті, в органічному зв'язку з іншими, застосовуючи комплексні вправи, що дозволять не тільки закріпити новий матеріал, але й повторити вивчене раніше (в тому числі з синтаксису) і принагідно реалізувати дидактичний принцип перспективності – готувати до свідомого сприйняття наступних синтаксичних тем і розділів. Зокрема, тільки

через продумане використання дидактичного матеріалу (прикладів) можна ґрунтовно закріпити такі поняття, як головне і залежне слово у словосполученні, головні і другорядні члени речення, однорідні члени речення, смислові і граматичні зв'язки слів у складі синтаксичних одиниць.

Зміст синтаксичної роботи під час опрацювання фонетики, структури слова, орфографії зводиться головним чином до побудови і перебудови словосполучень: *вулиці Києва – київські вулиці* (чергування голосних звуків, вживання великої літери, написання суфікса *-ськ*), *жир з риби – риб'ячий жир* (уживання апострофа), *порада друга – дружня порада* (чергування приголосних), *квиток для проїзду – проїзний квиток* (спрощення у групі приголосних) і т. п. У складі словосполучень доцільно з'ясовувати значення слів, передусім багатозначних (*врожайні поля – поля зошита*), вживання слів у переносному значенні (*глибока думка – глибока криниця*), омонімів (*заплести косу – нагострити косу – перейти косу*). Побудова словосполучень дає змогу показати і реалізувати зв'язки кожного із значень слова з іншими словами (*передати книжку – передати по радіо – передати куті меду*), особливості керування деяких синонімів (*перешкоджати рухові – гальмувати рух*) і споріднених слів (*дивитися на картину – вдивлятися в картину – придивлятися до картини*), дію закону милозвучності (*наш учитель – наша вчителька*). Виконуючи такі перетворення, школярі знайомляться з різними моделями словосполучень, звертають увагу на явище синтаксичної синонімії (табл. 2.1).

Складаючи речення зі слів (наприклад, *фірма, інженери, економісти, працювати*), учні усвідомлюють необхідність застосувати відомості про чергування *i-й, у-в*, вводячи у речення слова-антоніми (*навесні – восени*), споріднені слова (*ліс – лісовий*) або форми одного слова (*озеро – озер*), з'ясовуючи значення рідко вживаних чи запозичених слів (*вілла, алея*), «перекладаючи» образні вислови (*шепче листям осінь*) звичайною розмовною мовою, учні практично засвоюють багато синтаксичних моделей.

Таблиця 2.1

Синтаксичні спостереження під час вивчення неграматичних тем

№	Тема уроку	Зміст синтаксичної роботи	Види вправ
1	Наголос	Значення контексту для визначення місця наголосу	Складання словосполучень і речень з омофонами
2	Вживання м'якого знака й апострофа	Розгляд слів у мінімальному контексті	Побудова і перебудова словосполучень
3	Основні випадки чергування <i>у-в, і-й</i>	Розгляд слів у складі словосполучень, сполучень слів у складі речень	Заміна одного з компонентів
4	Лексичне значення слова. Багатозначні слова	Роль контексту у виявленні значення слова	Побудова словосполучень і речень з указаними словами
5	Переносне вживання слів	Роль контексту у виявленні слова з переносним значенням	Складання словосполучень і речень з переносним вживанням вказаних слів
6	Синоніми	Порівняння синтаксичних зв'язків слів одного синонімічного ряду	Добір слів, залежних від кожного з синонімів
7	Омоніми	Виявлення значення слів у складі словосполучень і речень	Складання речень з омонімами
8	Антоніми	Протиставлення у межах простого і складного речення	Складання речень з антонімами. Вставка в речення одного зі слів антонімічної пари
9	Основа і закінчення	Синтаксична роль закінчення	Відтворення деформованих речень із вибором необхідної форми слова
10	Морфемна будова слова	Прийменникове керування: залежність прийменника від префікса	Складання словосполучень і речень зі спільнокореневими дієсловами і віддієслівними іменниками
11	Ненаголошені голосні в коренях слів	Зв'язок слів у сполученні і реченні	Вставка в речення форм слова і спільнокореневих слів
12	Правопис префіксів	Синтаксичні синоніми	Заміна сполучень слів з прийменником похідним словом з префіксом (у складі речення)
13	Чергування приголосних звуків, подвоєння і спрощення звукосполучень	Утворення і перетворення словосполучень	Відтворення віршованого тексту з утворенням похідних слів

Для перевірки ефективності такого підходу до вивчення несинтаксичних тем у 5 класі в кінці навчального року варто запропонувати підсумкові завдання. Наприклад:

- 1) Перепишіть, поділяючи текст на речення.
- 2) Доповніть наведені речення другорядними членами.
- 3) З наведених слів утворіть кілька словосполучень і кілька речень.

За нашими спостереженнями, учні 5-х класів, у яких здійснювався такий підхід до опрацювання програмового матеріалу, допускають у 2,5–3 рази менше помилок у виконанні завдань порівняно з класом, де міжрівневі зв'язки не були предметом постійної уваги.

Отже, завдяки таким спостереженням і вправам знання і вміння, набуті під час вивчення елементарних відомостей з синтаксису і пунктуації, закріплювалися і в подальшому сприяли вивченню частини мови на синтаксичній основі.

У процесі вивчення частин мови для поглиблення і розширення відомостей з синтаксису набагато урізноманітнюються можливості. Тут уже можна застосувати не лише принагідні спостереження і добір мовних ілюстрацій, але й виявляти цілеспрямовану увагу до ролі кожної частини мови у структурі словосполучення і речення, призначення її форм (якщо це змінні слова) для конструювання синтаксичних одиниць. Так реалізуються вимоги методичних принципів наступності і перспективності в навчальній роботі. Зокрема, термін «вивчення морфології на синтаксичній основі» передбачає використання відомостей з синтаксису, що стосуються таких питань, як словосполучення, їх види, будова, речення, його граматична основа, члени речення, прості, ускладнені, складні речення, їх структура і засоби синтаксичного зв'язку, для засвоєння суто морфологічних явищ.

Синтаксична робота у процесі вивчення частин мови – якісно новий етап. Можливість її зумовлена тим, що функція повнозначного слова і окремих його форм визначається специфікою частини мови, до якої воно належить, є однією з ознак цієї частини мови, внаслідок чого морфологічні властивості виявляються невідривними від синтаксичних. Деякі форми слів виконують визначальну роль в структурі речень певного типу (наприклад, давальний відмінок – одного з видів безособового речення: *Йому хотілось (здавалось,*

мріялось); форми наказового способу – спонукального речення, умовного способу – роль присудка головних частин у складнопідрядних речень зі сполучником *якби*, предикативних прислівників (слів категорії стану *темно, цікаво, зрозуміло* –присудків безособових речень). Тому в курсі морфології характеристика частин мови з використанням синтаксичних понять і термінів (словосполучення, речення, член речення, граматична основа речення, складне речення тощо) не тільки бажана, але й необхідна. Розширюючи це коло понять, цілком можливо з пропедевтичною метою ввести терміни «узгодження», «керування», «прилягання», «називні» і «безособові речення», які природно вписуються в навчальний процес і не становлять для учнів додаткових труднощів.

Вивчення морфології на синтаксичній основі дозволяє реалізувати кілька дидактичних завдань: ознайомити учнів з багатьма видами словосполучень і морфологізованими засобами вираження членів речення; закріпити вивчені раніше синтаксичні і пунктуаційні теми, наприклад, однорідні члени речення, звертання; продемонструвати деякі синтаксичні конструкції, які докладно будуть розглянуті пізніше (наприклад, називні, безособові, спонукальні речення, способи вираження присудка, прикладка, неузгоджені означення, активні і пасивні звороти, ускладнені прості речення, вставні слова та ін.). При цьому характер синтаксичного аспекту навчальної роботи зумовлюється характером і змістом морфологічної теми.

Реалізація взаємозв'язку морфології з синтаксисом може здійснюватися за кількома перспективними лініями – словосполучення граматичної основи речення, структурних типів речень, засобів ускладнення, складних речень.

Зі сказаного можна зробити висновок, що найбільшої уваги заслуговують моделі словосполучень із керованими словами, оскільки саме в таких структурах найчастіше трапляються помилки в учнівському мовленні. Вправи на побудову, перебудову, виправлення неправильно побудованих словосполучень і речень знаходять місце під час вивчення всіх повнозначних частин мови (передусім іменника і дієслова, а також прийменника як засобу зв'язку між словами у словосполученні і реченні).

Розглянемо можливості для такого міжрівневого зв'язку у змісті відомостей про частини мови з погляду синтаксичних явищ.

Вивчаючи **іменник** як частину мови (визначення, початкова форма, поділ на відміни, роль у мовленні), доводиться враховувати особливості його сполучуваності з іншими словами, роль у реченні. У словосполученні він може виступати головним словом (такі словосполучення називають іменниковими: *яскравий промінь, осінній день, кожен учень*), а в реченні найчастіше буває у початковій формі підметом: *Виступає шкільний хор*. Вже на цьому етапі діти вдосконалюють свої уміння встановлювати зв'язки між словами за допомогою запитань.

Можливості для синтаксичних спостережень значно збільшуються у зв'язку з вивченням відмінювання іменників, адже відмінкові форми призначені для виконання різноманітних синтаксичних функцій. У формі непрямих відмінків іменники виступають усіма другорядними членами речення і навіть (поряд з називним відмінком) іменною частиною складеного присудка (порівняймо: *захист Вітчизни* – додаток в О. в.; *зустрілися в театрі* – де? – обставина; *посуд* – який? – з *пластмаси, будинок* – який? – *школи* – означення; *Суддею був ведмідь* (іменна частина в О. в.); *Вовки були підсудки* (іменна частина в Н. в.)). Без екскурсів у сферу синтаксису вивчення теми перетворилось би у суцільне зазубрювання. З використанням синтаксичних понять і термінів навчання не тільки не ускладнюється, а, навпаки, спрощується (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Іменник

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення	Іменник як частина мови. Відмінювання іменників. Рід і число іменників	Моделі іменникових словосполучень. Словосполучення з керованими іменниками. Узгодження. Керування	Побудова і перебудова словосполучень. Поширення речень. Добір означень до іменників
Граматична основа слова	Іменник як частина мови. Відмінкові форми іменників	Називний відмінок в ролі підмета, називний і орудний відмінки в ролі присудка	Складання речень за аналогією

Продовження таблиці 2.2

Другорядні члени речення	Відмінювання іменників. Відміни іменників	Додатки і обставини. Неузгоджені означення. Прикладка	Уведення в речення слів у вказаній формі. Заміна прикметників іменниками. Доповнення речень прикладками. Побудова і перебудова речень
Ускладнені речення	Значення іменника. Граматичні ознаки іменників. Кличний відмінок	Однорідні члени речення. Узагальнювальні слова при однорідних членах. Порівняльний зворот. Відокремлений додаток. Звертання. Називне речення	Побудова і перебудова речень. Складання початкових фрагментів листа
Складне речення	Словотвір іменників. Відмінкові форми іменників	З'ясувальні підрядні речення при віддієслівних іменниках, означальні – в ролі пояснення семантики слова. Складносурядні речення	Складання речень з дієсловами мислення – мовлення і похідними від них іменниками. Поширення речень. Побудова речень за опорними словами (в ролі підмета і присудка)

Так же, цілком природно, на уроках виникають питання про синтаксичні функції інших частин мови. Для **прикметника** (див. табл. 2.3) це функція здебільшого залежного, але зрідка й головного слова у словосполученні (*найдовша – де? – в Європі ріка*), у реченні – іменної частини присудка (*День був сонячний*), найчастіше – означення, а в разі субстантивації, перебираючи на себе функції, властиві іменникові, – підметом або додатком (*Черговий [учень] відповідає за порядок в класі; Старших треба поважати*). Така ж роль у словосполученні і реченні й інших частин мови (див. табл. 2.4, 2.5), формою подібних до прикметників – **порядкових числівників** (*на фініші був другим; перший встановив рекорд школи*), **займенників різних розрядів** (*мій, такий, котрий, всякий, нічий, будь-який*), а також однієї з форм дієслова – **дієприкметників** (*зів'ялий цвіт; виконане завдання*).

Таблиця 2.3

Прикметник

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення	Прикметник як частина мови. Відмінювання прикметників	Узгодження. Керування (моделі з прикметником у ролі головного і залежного слова)	Добір означень до іменників. Побудова слово-сполучення за моделлю. Відмінювання прикметників у складі словосполучень
Граматична основа слова	Синтаксична роль прикметників. Відмінювання прикметників	Прикметник у ролі іменної частини складеного присудка. Субстантивовані прикметники в ролі підмета чи додатка	Побудова словосполучень і речень
Другорядні члени речення	Відносні і присвійні прикметники. Творення прикметників	Означення узгоджене і неузгоджене	Доповнення речень прикметниками. Заміна у словосполученні іменника або прислівника прикметником
Ускладнені речення	Ступені порівняння прикметників	Однорідні члени речення. Відокремлені означення (інтонація, пунктуація)	Поширення речень прикметниками. Складання речень за аналогією
Складне речення	Ступені порівняння прикметників	Складні речення з підрядним способом дії	Введення в речення підрядних речень зі значенням порівняння

Таблиця 2.4

Числівник

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення	Числівник як частина мови. Вживання числівників у зв'язку з іншими словами	Моделі з числівниками в ролі головного і залежного слова	Складання простих і складних словосполучень – за питанням, за моделлю, з наведених слів
Граматична основа слова	Семантичні групи числівників	Нерозчленовані словосполучення в ролі підмета. Кількісні і порядкові числівники в ролі іменної частини складеного присудка	Складання речень з числівником за опорними словами, за структурною моделлю

Продовження таблиці 2.4

Другорядні члени речення	Відмінювання числівників	Числівники і словосполучення з ними в ролі додатків і означень	Побудова речень з відмінковими формами числівників. Поширення іменника порядковим числівником (у складі словосполучення і речення)
--------------------------	--------------------------	--	--

Таблиця 2.5

Займенник

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення	Займенник як частина мови. Розряди займенників	Займенник у ролі головного і залежного слова. Узгодження і керування у словосполученнях із займенниками	Побудова словосполучень з займенниками різних розрядів і форм
Граматична основа слова	Розряди займенників	Займенники в ролі підмета, іменної частини присудка, означення	Побудова речень за опорними словами, за питанням, за схемою
Другорядні члени речення	Розряди займенників. Відмінювання займенників	Займенники в ролі підмета, додатка й означення	Поширення речень
Типи простого речення	Питальні займенники	Питальні речення	Складання питальних речень, реплік діалогу
Складне речення	Питальні і відносні займенники	Займенники в ролі сполучних слів у складнопідрядних реченнях	Побудова речень з відносними і вказівними займенниками

Дуже різноманітними можуть бути використані на уроках синтаксичні властивості **дієслова** (див. табл. 2.6). Як і щодо іменних частин мови, це передусім його роль у словосполученні, де, за небагатьма винятками, воно є головним словом, від якого залежать форми інших повнозначних слів: *читати газету, подарувати йому, збільшити вчетверо, поглянути вверх* та ін. Розглядаючи дієслова у такому мінімальному контексті, можна принагідно привчати дітей до термінів «керування» та «прилягання».

Синтаксичні функції дієприкметника повністю збігаються з функціями прикметника. В окремих випадках – у своїх незмінюваних формах – інфінітиві та дієприслівнику (*бажання вчитися; сидіти зігнувшись*) – дієслово виступає залежним словом, але про це, напевно, доречніше говорити пізніше.

Таблиця 2.6

Дієслово

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення	Дієслово як частина мови. Синтаксична роль дієслова	Всі моделі дієслівних словосполучень зі зв'язком керування і прилягання	Побудова словосполучень і речень. Відтворення деформованого речення і тексту
Граматична основа слова	Неозначена форма дієслова. Часи і способи дієслів. Форми наказового способу. Безособові дієслова	Особові форми дієслова у ролі присудка. Види присудків. Односкладні речення	Скорочення, відтворення, побудова речень. Перебудова речень з заміною часових і способових форм
Другорядні члени речення	Перехідні і неперехідні дієслова. Не з дієсловами. Види дієслів	Прямі і непрямі додатки при дієсловах доконаного і недоконаного виду	Побудова, поширення і скорочення речень. Заміна стверджувальних речень заперечними
Ускладнені речення	Дієслівні форми. Наказовий спосіб. Дієслова 3-ої особи множини теперішнього і майбутнього часу. Безособові дієслова	Однорідні присудки. Звертання у спонукальному реченні. Вставні слова	Доповнення речень однорідними присудками. Введення в речення дієслівних форм у ролі вставних слів
Складне речення	Значення дієслова. Перехідні дієслова. Умовний спосіб. Види і часи дієслів	З'ясувальні підрядні речення при перехідних дієсловах, дієсловах мислення і мовлення. Умовні підрядні речення. Співвідношення видо-часових форм у частинах складного речення	Побудова речень. Редагування речень
Пряма мова	Відмінювання дієслів за особами. Наказовий спосіб дієслова	Уживання прямої мови після дієслів мислення-мовлення. Пряма мова як синонім до прямого додатка і з'ясувального підрядного речення	Побудова речень з прямою мовою. Заміна прямої мови непрямою (спостереження за формами присудків). Редагування неправильно побудованих речень

Об'єктом уваги можуть стати і засоби ускладнення **предикативних одиниць**. Якщо для однорідних членів речення така нагода виникає під час опрацювання будь-якої повнозначної частини мови, то для відокремлених означень і обставин у межах тем «Дієприкметник» та «Дієприслівник», на базі яких формуються відповідні звороти.

Речення «Запропоноване завдання було нелегким» може бути поширене словами, залежними від **дієприкметника**: *запропоноване (ким?) учителем* або *запропоноване (кому?) учням*. Це й буде поширене означення, що може відокремлюватись, якщо стоїть після пояснюваного слова (*Завдання, запропоноване учням, було нелегким*), якщо ж перед ним – не відокремлюється (*Запропоноване учням завдання було нелегким*). Такі спостереження дозволяють привернути увагу школярів до надзвичайно важливої проблеми взаємозв'язку інтонації (вимови речення) та пунктуації (вживання розділових знаків, які на цю вимову вказують) (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Дієприкметник, дієслівні форми на -но, -то

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення	Дієприкметник як форма дієслова. Активні і пасивні дієприкметники	Словосполучення з дієприкметником в ролі головного і залежного слова. Узгодження, керування, прилягання	Побудова словосполучень
Граматична основа слова	Синтаксична роль дієприкметника. Дієслівні форми на -но, -то	Дієприкметник у ролі означення та іменної частини присудка. Форма на -но, -то як граматична основа безособового речення	Побудова речень. Виправлення типових помилок у реченнях
Другорядні члени речення	Активні і пасивні дієприкметники	Означення. Поширення означень. Структура активних і пасивних зворотів	Поширення речень дієприкметниками і дієприкметниковими словосполученнями. Перебудова речень з використанням дієприкметників

Продовження таблиці 2.7

Ускладнені прості речення	Дієприкметниковий зворот	Дієприкметниковий зворот як вид відокремленого означення	Поширення речень словосполученнями. Перебудова речень зі зміною місця дієприкметникового звороту. Відтворення деформованих речень
Складне речення	Дієприкметниковий зворот	Синонімічність простих речень з дієприкметниковими зворотами і складних речень з підрядним означальним	Перебудова речень

Аналогічні спостереження можливі і бажані в ході опрацювання **дієприслівника** і **дієприслівникового звороту**, які в реченні виступають звичайними або відокремленими обставинами (*біг не зупиняючись – біг, не зупиняючись ні на хвилину; сидів схилившись – сидів, схилившись над книжкою*) (див. табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Дієприслівник

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення	Дієприслівник як форма дієслова	Дієприслівник в ролі головного слова. Залежність дієприслівника від дієслова-присудка	Заміна дієслова дієприслівником у складі словосполучень
Другорядні члени речення	Дієприслівник як форма дієслова	Дієприслівник у ролі обставини	Введення дієприслівників у речення
Ускладнене просте речення	Дієприслівниковий зворот	Однорідні члени речення. Відокремлені обставини	Поширення речень дієприслівниками і дієприслівниковим зворотом. Перебудова речень
Складне речення	Дієприслівниковий зворот	Синонімічність дієприслівникових зворотів і обставинних підрядних речень	Заміна підрядних речень зворотами. виправлення помилок

Прислівники здебільшого виступають залежними від дієслова словами в словосполученні та другорядними членами (обставинами) в реченні. Саме на цю роль варто спрямувати увагу, вивчаючи цю частину мови. Способом організації таких спостережень є

встановлення зв'язків між словами за допомогою запитань: *читати – як? – вголос, перебувати – де? – поблизу, приїхати – куди? – додому, згадувати – коли? – щодня, закричати – чому? – спросоння, зробити – для чого? – наперекір, збільшити – наскільки? – удвоє* тощо. Принагідно можна при цьому, звичайно, вказувати на вид обставини, привчаючи до відповідних термінів, але без такого уточнення можна й обійтися. Головне – щоб діти сприймали й усвідомили саму роль прислівника у змісті словосполучення чи речення, бо саме це відображають і терміни (див. табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Прислівник

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення	Прислівник як частина мови. Синтаксична роль прислівників	Прислівник як головне і як залежне слово. Керування. Прилягання	Складання словосполучень з прислівниками
Грамматична основа слова	Синтаксична роль прислівників	Предикативні прислівники в ролі присудка безособового речення	Побудова речень за опорними словами – предикативними прислівниками
Другорядні члени речення	Значення прислівників	Прислівники в ролі обставин	Поширення речень прислівниками. Відтворення деформованих речень
Ускладнені прості речення	Значення прислівників	Речення з прислівниками і прислівниковими сполученнями в ролі вставних слів	Складання речень за аналогією
Складні речення	Ступені порівняння прислівників	Складнопідрядні речення з підрядними способом дії, порівняльними, міри і ступеня	Доповнення речення підрядними реченнями

Синтаксичну роль т. зв. предикативних прислівників, що виступають присудками в безособовому реченні, доцільніше розглядати згодом – у курсі синтаксису, але речення такі доречно вводити як ілюстраційний матеріал: *В кімнаті було холодно.*

Зі **службових частин мови** найбільше уваги у сфері словосполучень заслуговує прийменник, у сфері речення – сполучник.

Прийменник забезпечує разом із відмінковим закінченням граматичний зв'язок керування – постановки запитань від головного слова до залежного: *іти, школа – іти до школи, зупинитися, школа – зупинитися біля школи або перед школою, зустрітися, друг – зустрітися з другом* і т. п. Розгляд таких словосполучень органічно виходить у процес опрацювання морфологічної теми і водночас сприяє усвідомленню розмаїття моделей словосполучень. Є й інший аспект таких спостережень – вибір прийменника залежно від головного слова, утвореного префіксальним способом – своєрідний тандем префікса і прийменника: *увійти в кімнату – вийти з кімнати, доїхати до зупинки, злізти з драбини, поїздити по світу* (з омофонічними компонентами), *перейти через дорогу, вибігти з класу* (хоч і з різними за звучанням, але єдино можливими варіантами).

Сполучник по-іншому пов'язаний з питанням синтаксису: він для того й існує в системі мови, щоб пов'язувати між собою різні компоненти висловлювань (що й підкреслено в самому визначенні цієї частини мови і в етимології терміна) – однорідних членів речення та частин складного речення. Оскільки однорідними можуть бути будь-які члени речення, нагода використати синтаксичний матеріал є на всіх уроках опрацювання повнозначних частин мови: *батьки і діти; простора і світла [кімната]; втомлені, але задоволені [туристи]; ні дощ, ні холод [не злякає]; не тільки прочитати, але й законспектувати; не навмисно, а випадково* і т. д. Так само можуть пов'язуватися між собою словосполучення (*тренер дуже добрий, але занадто суворий*), частини складного речення (*Собаки гавкають, а караван іде*). У процесі роботи цілком природне питання, що з'єднує сполучник. Підмет і присудок, другорядні члени речення учні вже мають добре знати, тому, слід сподіватися, відповідь буде знайдено без особливих зусиль. Значно складніші проблеми виникають у зв'язку зі сполучниками підрядності. Тут доречно буде згадати зв'язок між компонентами словосполучення і від цього перейти до підрядного зв'язку між простими реченнями (*Угомоніть розбурхану стихію – Угомоніть стихію, бо вона розбурхалася; хлопчик попросив друга допомогти – хлопчик попросив друга, щоб той допоміг*) (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Службові частини мови, вигук

Синтаксичні поняття	Тема уроку з морфології	Характер зв'язку з синтаксисом	Види вправ
Словосполучення Граматична основа слова Другорядні члени речення	Прийменник як частина мови	Прийменникове керування. Підмет іменник + іменник з прикметником. Присудок типу « <i>в плач</i> », « <i>в цвіту</i> ». Неузгоджені означення, непрямі додатки, обставини з прийменником	Складання словосполучень. Побудова речень. Заміна однорідних підметів, дієслівних присудків конструкціями з прийменниками
Просте речення	Частка як частина мови	Оформлення питальних, заперечних речень. Вплив часток на зміст речення	Заміна місця частки в реченні. Побудова речень у відповідності з комунікативною ситуацією
Ускладнене речення	Сполучник як частина мови	Однорідні члени речення, порівняльний зворот, уточнювальні члени речення, вставні слова	Побудова речень вказаної структури. Вставка потрібних сполучників. Поєднання змісту двох простих речень у складному
Складне речення	Сполучники сурядності і підрядності	Складносурядні і складнопідрядні речення	Поєднання простих речень у складне
Члени речення	Вигук як частина мови	Вживання вигуків у ролі членів речення. Присудки типу « <i>хан</i> », « <i>стук</i> »	Складання речень за аналогією

Введення синтаксичних понять у процес виконання конструктивних вправ здійснюється по-різному. Відомі вже учням терміни можна безпосередньо включати у формулювання завдань: складіть словосполучення «іменник + іменник у родовому відмінку»; у наведених словосполученнях замініть прислівники іменниками в орудному відмінку; введіть у речення додаток у давальному відмінку; поширте речення обставиною, використовуючи прислівники способу дії; введіть у речення дві однорідні обставини, виражені іменниками в місцевому відмінку; з наведених пар слів утворіть словосполучення, використовуючи прийменники і т. п. В іншому разі формулювання мають містити тільки морфологічні поняття: у наведених реченнях

замініть називний відмінок іменника орудним; зберігаючи зміст вислову, замініть прикметник формою іменника; введіть у речення іменник у кличному відмінку (дієслово наказового або умовного способу); перебудуйте речення, використовуючи дієслівну форму на *-но*, *-то*. Тільки після виконання завдання доцільно простежити, як ці зміни вплинули на синтаксичну структуру вислову, вводячи при цьому нові для учнів поняття, постійно дбаючи про те, щоб синтаксичний зміст такої роботи не перетворювався у самоціль, а цілком підпорядковувався засвоєнню морфологічної теми. Таким способом вдається поєднати три аспекти навчальної роботи – поглиблення і закріплення раніше вивченого, опрацювання нової теми і пропедевтичну підготовку до засвоєння наступних тем у систематичному курсі синтаксису.

Серед конструктивних вправ найефективніші такі: 1) відмінювання не окремих слів, а разом із залежними від них компонентами словосполучень з подальшим уведенням кожної відмінкової форми у речення; 2) поширення окремого дієслова (або у складі речення) керованими формами іменних частин мови: *завдячувати – ?*, *питатися – ?* *прагнути – ?*; 3) перебудова речення з використанням указаної форми (наприклад, давального відмінка замість називного, присвійного прикметника замість іменника); 4) побудова з наведених слів речення з використанням тієї граматичної форми, яка опрацьовується на уроці; 5) побудова складного речення з простих з використанням опрацьовуваної частини мови в ролі засобу зв'язку (*Я прочитав книжку. Книжку подарував мені брат – займенника; Підеш зі мною в бібліотеку? Іти мені самому? – частки; Треба наполегливо тренуватися! Хочеш досягти успіху в спорті? – сполучника*).

Найчастіше варто, зважаючи на можливість типових помилок і важливість запобігання їх появі, пропонувати такі завдання: 1) побудову словосполучень: (*золотий, колосся* (помилкове «*золоті колосся*»); *описувати, подія* (помилка «*описувати про події*»)); 2) перебудову словосполучень (*ненавидіти окупантів – ненависть...; нагородили медаллю – удостоєні...; вірити в перемогу – бути впевненим...*); 3) побудову речень із наведених слів (*гілля, вода, плости, тихо, за*); 4) виправлення допущених помилок (*Доповідач*

наголосив про підготовку до олімпіади; Ми любимо і пишаємося своєю Вітчизною). Необхідно постійно нагадувати дітям, що при доборі слів для поширення словосполучення чи речення – прикметників, прислівників, дієприслівників – завжди треба пам'ятати про їхню доцільність, виразність, образність і вибирати те, що найбільше підходить для даного контексту (*небо – голубе, безмежне, бездонне, безхмарне; стоїть – схилившись, похнюпившись, насупившись; мчить – щодуху, нестримно, неспинно*).

Одним із можливих варіантів виконання таких завдань є напівігрова вправа «Позмагаймося з письменником»: учні повинні знайти і вставити взамін пропущеного найдоцільніше для даного контексту слово (*Чутно було, як об ... берег ... билися хвилі*), а потім зіставити запропоновані варіанти з авторським (*Чутно було, як об високий берег сполохано билися хвилі*).

Завдяки такій пропедевтичній роботі учні мають змогу практично ознайомитись з багатьма синтаксичними засобами, теоретичне вивчення яких передбачене в наступних класах, використовувати їх у власному мовленні, а це послужить передумовою для посилення комунікативного і стилістичного аспектів систематичного курсу синтаксису. Опрацювання мовного матеріалу описаним способом має і виховний аспект. Ставлення учнів до вивчення мови стає більш свідомим і відповідальним. Вони охоче виконують класні і домашні вправи, активно включаються у колективний аналіз мовного матеріалу, у виявлення і виправлення помилок у зв'язних висловлюваннях. Пропедевтичну підготовку потрібно обов'язково розглядати на заняттях з курсу «Методика навчання української мови».

2.5. Новітні підходи до професійної підготовки магістрів-філологів у процесі вивчення курсу «Методика викладання української мови у ВНЗ»

В останні роки у вітчизняній лінгводидактиці велику увагу приділяють розвиткові методики викладання української мови у вищих навчальних закладах. Однією з основних проблем цієї галузі є

наукове обґрунтування і розроблення ефективної системи навчання майбутніх викладачів-магістрантів із галузі знань 01 Освіта за спеціальністю 014. Середня освіта (предметна спеціалізація «Українська мова і література»), яка базується на положеннях Державної національної програми «Освіта: Україна ХХІ століття» [ДНПОУ] та Закону України про вищу освіту [ЗПВО].

Сучасні трансформації в освіті детермінували зміни у підготовці висококваліфікованих кадрів вищої школи, зокрема філологічних спеціальностей. Різні аспекти методики викладання української мови у ВНЗ досліджували свого часу українські вчені (З. Бакум, Н. Босак, О. Горошкіна, В. Дороз, І. Дроздова, Л. Златів, С. Караман, О. Копусь, К. Климова, А. Нікітіна, Л. Любашенко, Л. Мацько, В. Мельничайко, Н. Остапенко, Л. Паламар, М. Пентилюк, О. Семеног, Т. Симоненко, І. Хом'як, Н. Шульжук та ін.), але проблематика потребує подальших наукових студій.

Формування професійної компетентності у майбутніх викладачів-словесників є одним із головних завдань магістратури, яке реалізують викладачі кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Результатом колективної праці стала нормативна програма курсу «Методика викладання української мови у ВНЗ» [Мельничайко, Головата 2014]. У центрі нашої уваги – створення оптимальної методики викладання цього курсу на основі поєднання різнотипових підходів до навчання.

Авторська система роботи з магістрантами-філологами базується на вимогах освітньої програми, яка декларує, що випускники магістратури мають бути готові до:

- роботи асистента, викладача вищого навчального закладу;
- проведення власної наукової роботи;
- керівництва науково-дослідною роботою студентів;
- організаційно-управлінської діяльності на різних етапах здобуття філологічної освіти.

Методика викладання української мови у ВНЗ будується на методологічних засадах, які вказують на взаємозв'язок цієї галузі лінгводидактики з філософією, лінгвофілософією, психолінгвістикою,

психологією, педагогікою, андрагонікою, історією, культурологією, літературою, розділами сучасної української літературної мови.

Аналіз фахових джерел вказує на врахування у методиці викладання української мови у ВНЗ двох вагомих лінгвометодичних парадигм: комунікативної та когнітивної, синтез яких сприяє формуванню професійної комунікативної компетентності магістрантів-філологів. Указані парадигми акцентують увагу на загальнодидактичному принципі навчання – принципі свідомості у процесі оволодіння уміннями й навичками в різних видах професійної мовленнєвої діяльності. Відповідно, прагматичне навчання мови проходить з урахуванням постулатів комунікативної та когнітивної методик, безпосередньо пов'язаних зі здобуванням, організацією і використанням знань у процесі формування фаховокомпетентної мовнокомунікативної особистості майбутніх викладачів ВНЗ.

Комунікативна методика зорієнтована на посилення практичного спрямування змісту навчання мови, надання пріоритету удосконаленню у студентів магістратури умінь і навичок спілкуватися в різних сферах соціального життя. Своєрідність цієї методики полягає в подальшому оволодінні магістрантами всіма формами і видами мовленнєвої діяльності з метою фахового становлення. Актуальність комунікативної методики навчання української мови зумовлена необхідністю спеціальної мовленнєвої підготовки випускників середніх та вищих закладів освіти, забезпечення високого рівня їхньої комунікативної компетентності.

На думку вчених-методистів, основними положеннями комунікативної методики навчання української мови є:

- лінгвістична наука про мову і мовлення та їх функції у спілкуванні;
- теорія мовленнєвої діяльності;
- мовленнєве спілкування та його різновиди;
- інтерактивне навчання й текстова основа занять;
- комунікативна, мовленнєва, мовна, предметна, соціокультурна й діяльнісна (стратегічна) компетентності студентів [Пентиліук 2004, с. 11].

Ці засади визначають теоретичний і прагматичний напрями реалізації комунікативної методики в навчальному процесі середніх та

вищих закладів освіти. Провідними в цьому процесі постають комунікативно-діяльнісний, компетентнісний, функційно-стилістичний, соціокультурний та етнолінгвістичний підходи.

Теоретичними основами комунікативної методики є загальнометодологічні положення комунікативної лінгвістики, що останнім часом активно розвивається (Н. Арутюнова, А. Баромов, Ф. Бацевич, І. Горелов, Т. Винокур, З. Смелкова, І. Стернін та ін.). Учені вважають комунікативну лінгвістику розділом мовознавства, що вивчає мову як діяльність, здійснення спілкування в певних ситуаціях, спрямованість мовних засобів на повідомлення певної інформації, передавання емоційного стану мовця, спонукання до дії. Ф. Бацевич розглядає комунікативну лінгвістику як «розділ і водночас новий напрям сучасної науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей з використанням живої природної мови» [Бацевич 2004, с. 8]. Звідси випливає, що комунікативна лінгвістика – це наука про спілкування, яке здійснюється мовцями з метою обміну (передачі) інформації під час мовленнєвої діяльності шляхом використання мовних засобів. Ця теза є основоположною для з'ясування теоретичних засад комунікативної методики викладання мовознавчих дисциплін.

Формування соціально активної, професійно спрямованої особистості магістранта передбачає розвиток мовленнєвого спілкування у двобічній діалектичній єдності – професійній мовленнєвій діяльності та професійній мовленнєвій поведінці, тобто єдності змісту і форми фахового спілкування. Змістом спілкування є мовленнєва діяльність його учасників, а формою – їхня мовленнєва поведінка.

Когнітивна методика теж передбачає посилення практичного спрямування змісту лінгвістичних дисциплін; зміну акцентів у навчальній діяльності, спрямованих на інтелектуальний розвиток студентів за рахунок зменшення репродуктивної діяльності; моделювання навчальних ситуацій, що спонукають до різних видів мовленнєвої діяльності; збільшення питомої ваги завдань, що стосуються пояснення лінгвістичних явищ та способів і засобів їхньої інтерпретації.

Ця методика викладання мовознавчих дисциплін зумовлена необхідністю переосмислення основних завдань засвоєння магістрантами мовознавчих дисциплін, переакцентацією мети мовної освіти з формування лінгвістичної компетенції на комунікативну і професійну, що є головною метою вищої мовної освіти в Україні. Своєрідність цієї методики полягає в тлумаченні навчальних мовних одиниць як концептів – носіїв етнокультурної інформації, особливих сигналів конкретного світу [Пентиліук 2004, с. 7]. Метою когнітивної методики є опанування магістрантами концептів – глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та інтенцій автора, з метою формування умінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і писемних) висловлювань відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку їхньої пізнавальної активності, підвищення інтересу до вивчення фахових дисциплін, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні й етичні норми спілкування. Когнітивна методика спирається на педагогічні розробки К. Ушинського, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, лінгвістичні студії Ф. Бацевича, В. Дроздовського, С. Єрмоленко, А. Зеленька, В. Кононенка, М. Кочергана, Л. Лисиченко, О. Селіванової, К. Серажим, О. Федик, Г. Яворської та багатьох зарубіжних учених.

Дослідники когнітивної методики [Пентиліук 2004, с. 9; Дідук 2004, с. 56–60] вказують на: розвиток пізнавальної діяльності індивідуумів; їх інтелектуальне зростання за рахунок зменшення репродуктивної діяльності; збільшення питомої ваги дослідно-пошукових завдань лінгводидактичного спрямування. Пропонована методика базується на переосмисленні завдань засвоєння магістрантами-філологами основного матеріалу курсу «Методики викладання української мови у ВНЗ», переформулюванні мети лінгвістичної компетенції на комунікативну і професійну, що є головною метою вищої мовної освіти в Україні.

Засвоєння студентами позалінгвальної інформації спричиняє усвідомлене, мотивоване опанування лінгвістичних програмових відомостей, і, навпаки, засвоєння мовних одиниць у їхніх функціях в

умовах наукового та начального дискурсів допомагає адекватному сприйняттю дійсності.

Розробка когнітивної методики здійснюється у двох аспектах – теоретичному й прагматичному. Теоретичними засадами концепції когнітивної методики навчання української мови є загальнометодологічні положення когнітивної науки про взаємозв'язок мислення й мовлення, функції мови й мовлення, структуру та рівні мовної особистості, визначення особистості як носія індивідуальних рис і національного менталітету [Пентиліук 2004, с. 8].

Необхідно підкреслити, що невід'ємною передумовою ефективною реалізації завдань у процесі формування професійного мовлення магістрантів-філологів, на наш погляд, є забезпечення рівноваги позитивної ефективною домінанти і когнітивних стратегій організації навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається. Спираючись на зазначену вище закономірність, виявлену в аспекті когнітивної психології, ми намагалися створити таке дидактичне забезпечення навчального процесу з методики викладання мовознавчих дисциплін, яке сприяло б успішному формуванню комунікативно-лінгвістичних умінь. Для цього нами використовувалася серія узагальнювальних методичних процедур обробки когнітивної та мовної інформації, зосередженої у зв'язному тексті. Текст при цьому вважався навчально-пізнавальною програмою розумових дій, у межах якої здійснюються такі процедурні прийоми, як реконструкція, звуження мовної тканини, розширення, заміна, вибір, перенесення, порівняння, контраст, аналіз текстової інформації [Дідук 2004, с. 56–60]

На нашу думку, прагматичний аспект когнітивної методики навчання української мови стосується насамперед вибору й ефективного поєднання форм, методів, прийомів, засобів навчання і спільної діяльності викладачів та магістрантів-словесників. Використання форм навчання спрямоване на створення атмосфери співпраці, активізацію пізнавальної діяльності кожного студента магістратури, його творчої самостійності, посилення відповідальності за результати навчання, взаємозв'язок навчання й виховання, здійснення виховання засобами лінгвістичних дисциплін, посилення

ролі знань як інструмента для вирішення практичних завдань, активізацію професійної мовленнєвої діяльності студентів.

Лінгводидактичні засади окремих аспектів когнітивної методики навчання української мови висвітлені в роботах О. Біляєва, М. Вашуленка, Г. Дідук, Т. Донченко, О. Горошкіної, Г. Онкович, Л. Мацько, В. Мельничайка, А. Нікітіної, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівського, Г. Шелехової та ін. До теоретичних засад когнітивної методики відносять положення Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, зокрема про діяльнісно-орієнтований підхід до навчання мови, врахування загальнорекомендованих рівнів володіння мовою, комунікативних мовленнєвих компетенцій та когнітивних чинників відбору дидактичного мовного матеріалу, насамперед текстового: рекомендації розглядати такі характеристики тексту, як лінгвістична складність, тип тексту, мовленнєва структура, фізична презентація, довжина тексту, релевантність (рівень мотивації розуміння) для учнів [ЗРМО, с. 164–165].

Обізнаність із завданням (теоретичного чи практичного характеру) передбачає зменшення чи збільшення когнітивного навантаження відповідно до ступеня обізнаності магістранта-філолога з типом завдання, темою, типом тексту, фреймами, фоновими та соціокультурними знаннями. Уміння виконувати завдання залежить від здатності застосовувати організаційні та міжособистісні вміння, навчальні вміння і стратегії, міжкультурні вміння тощо. Знання може забезпечити збільшення або зменшення вимог залежно від рівня готовності магістранта здійснювати певну кількість когнітивних операцій, що формує вміння справлятися з вимогами процесуального характеру, тобто виконувати завдання відповідно до мети і поставлених завдань. Когнітивно-комунікативна модель удосконалення професійної культуромовної компетентності студентів, окрім визначених чинників, створюється на основі низки принципів, таких, як інтенсивне використання фонових знань, інтерактивність та інтегративність, усвідомлена пізнавальна спрямованість, креативність, єдність розвитку мовлення і мислення, формування стратегічної компетентності, етнокультурологічний принцип, аксіологічний принцип та ін.

Інтенсивне використання фонових знань передбачає прогнозування змісту мовознавчого курсу з опорою на знання, набуті студентом у школі й на попередніх курсах, що створює у його свідомості базу для сприйняття нового матеріалу.

Принцип інтерактивності полягає в організації спільної діяльності студентів щодо засвоєння професійної інформації й формування у них умінь професійно спілкуватися, створювати відповідні дидактичні ситуації.

Принцип інтегративності дає можливість інтегрувати отриману пізнавальну інформацію і спонукає до спільної творчої взаємодії викладача і студентів чи студентів між собою залежно від дидактичних цілевизначень.

Принцип усвідомленої пізнавальної спрямованості зумовлений насамперед когнітивною (пізнавальною) функцією мови та метою мовної і професійної освіти. Цей принцип сприяє формуванню у студентів позитивної мотивації в засвоєнні лінгвістичних, психолого-педагогічних знань, спроектованих на ефективне професійне спілкування й високий рівень мовленнєвої культури, що виявляється в досконалому володінні всіма видами мовленнєвої діяльності.

Суть **принципу креативності** полягає в забезпеченні результативної творчої діяльності майбутніх філологів, у стимулюванні їхньої мовотворчості в усній і писемній формі, готовності до професійного спілкування, аналізу й продукування текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення. Єдність розвитку мовлення і мислення ґрунтується на врахуванні двох основних функцій мови – мисленнєвої і комунікативної. Цей принцип спрямований на розвиток професійної ерудиції майбутніх фахівців, удосконалення їхньої комунікативної компетентності і зумовлює реалізацію когнітивної і комунікативної методик у вищій школі.

Аксіологічний принцип ґрунтується на філософському вченні про моральні, етичні, культурні цінності як сенсоутворювальні основи людського буття, що визначають напрями і мотивованість людського життя, діяльності. Процес формування націокультурної соціально адаптованої мовнокомунікативної особистості ґрунтується на ментальних та загальнолюдських цінностях. Аксіологічний принцип органічно притаманний гуманістичній педагогіці, оскільки людина

розглядається в ній як вища цінність суспільства. Тому аксіологія є більш загальною стосовно гуманістичної проблематики і може розглядатися як основа нової філософії освіти і, відповідно, як методологія авторської лінгвометодичної технології інтеракції різнотипових підходів.

Як бачимо, ці та інші принципи когнітивної та комунікативної методики становлять важливі конструкти когнітивно-комунікативної парадигми підготовки майбутніх філологів і забезпечують удосконалення їхньої професійної культуромовної компетентності.

Із висловленого вище випливає, що принципи і закономірності комунікативної та когнітивної парадигм базуються на певній системі, яка нами визначена як базова категорія, що іменується **підходом**, визначається певною науковою дією, концепцією і ґрунтується на конкретному лінгводидактичному інструментарії: принципах, закономірностях, методах, прийомах і засобах навчання.

У навчальній програмі з методики викладання української мови у ВНЗ важливе місце посідають державотворчі суспільні функції мови, згідно з якими мова є визначальною для консолідації націй, засобом міжособистісного та міжнаціонального спілкування. У зв'язку із цим добір навчального змісту й організація навчання української мови як рідної і як державної повинні здійснюватися у взаємопоєднанні класичних і прийнятних останнім часом у дидактиці та методиці навчання мов **підходах**: комунікативно-діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, дискурсно-текстоцентричного, соціокультурного, які охоплюють усі компоненти технології навчання: його цілі, завдання, зміст, шляхи і способи їх досягнення, діяльність вчителя й учня, систему контролю.

Аналіз науково-методичної літератури, власний практичний досвід дають змогу нам запропонувати нову модель навчання української мови, яку визначаємо як лінгвометодичну технологію, що поєднує найбільш значущі й ефективні інноваційні підходи сучасної вітчизняної і зарубіжної лінгводидактик – особистісно зорієнтований, комунікативно-діяльнісний, дискурсно-текстоцентричний, компетентнісний і соціокультурний, що лягли в основу комунікативної та когнітивної парадигм викладання української мови у ВНЗ. З'ясуємо їхні особливості:

1) особистісно зорієнтований підхід враховує індивідуальні особливості особистості магістрантів-філологів і дає змогу реалізувати головні завдання особистісної парадигми навчання та виховання у процесі формування їх комунікативної компетентності;

2) компетентнісний підхід визначає пріоритетну спрямованість навчання української мови на цілі-вектори вищої освіти, на формування і розвиток у магістрантів вищої школи ключових і предметних компетентностей;

3) комунікативно-діяльнісний підхід забезпечує цілеспрямоване оволодіння магістрантами-філологами різними видами діяльності й основними видами мовленнєвої діяльності, що вчить їх здобувати знання, набувати досвід розв'язання комунікативно-когнітивних завдань, зумовлених потребами ситуації спілкування, формує навички взаємодії зі світом, суспільством, людьми;

4) соціокультурний підхід орієнтує магістрантів-філологів у процесі викладання української мови як рідної і як державної на оволодіння загальнокультурними цінностями, різними видами культури спілкування, мовно-мовленнєвим етикетом та нормами комунікативної поведінки в соціумі;

5) дискурсно-текстоцентричний підхід сприяє розвитку комунікативної мовленнєвої компетентності магістрантів, морально-етичних якостей та естетичних смаків; призвичаює до соціальної адаптації; викликає відчуття прекрасного, уміння дискутувати; виховувати в них елементи самоповаги та партнерства, осмислювати інформаційну цінність, моральні ідеї текстів.

Результати упровадженої нами комунікативної та когнітивної парадигм викладання української мови у ВНЗ із застосуванням авторської технології інтеракції різнотипових підходів вказують на те, що науково-методична система формування фахової лінгводидактичної компетентності в майбутніх магістрантів-філологів має бути зорієнтована не лише на запити виробництва, а більшою мірою – на потреби людини, яка зацікавлена у прояві й розвитку своїх здібностей і яка потребує самоствердження, самореалізації і соціального захисту. Відповідно до цього варто, на нашу думку, створювати умови для особистісного професійного зростання магістрантів. У наш час метою здобуття освіти в магістратурі є

підготовка компетентних працівників вищих навчальних закладів, які ефективно можуть використовувати свої професійні знання й уміння в конкурентних умовах і продовжувати самонавчання упродовж усього фахового становлення [Копусь 2012, с. 78–83].

Зауважимо, що на організацію активної фахово зорієнтованої навчально-мовленнєвої діяльності магістрантів впливає чинник ситуативного та рольового навчання за допомогою змодельованих на заняттях комунікативних ситуацій із метою їхнього спонукання до професійно зорієнтованої навчально-мовленнєвої діяльності із використанням при цьому необхідного мовного навчального матеріалу. Задля цього студентам пропонуються такі мовленнєві й немовленнєві обставини та умови, в яких вони могли б реально опинитися в окресленій ситуації відповідно вчинити або здійснити легке перенесення на дієву в цих обставинах особу. У таких ситуаціях студенти асоціюють себе з певною дійовою особою, роль якої вони виконують, ставлять себе на місце іншої особи в певних обставинах, що збагачує їхній життєвий досвід, допомагає набути деяких практичних навичок із фаху, та, як зазначає Н. Гузій, розвивати комунікативні якості мовлення і творче, нестандартне мислення [Гузій 2004].

Питання мовленнєвої ситуації та її моделювання на заняттях має посісти одне з провідних місць як у науково-методичній літературі, так і в практиці навчання. Навчальні ситуації моделюють фрагменти об'єктивної дійсності, зіставлені з мовленнєвими діями партнерів під час спілкування, тобто відтворюють та імітують типові ситуації реального життя учасників комунікації. У мовленнєвій ситуації відбувається апробація зразків і моделей навчально-мовленнєвої діяльності, формується мовленнєва поведінка студентів, мобілізується їхня увага та розвивається уява, пожвавлюється сам процес навчання, тобто проектується та реалізується ідеальне уявлення про можливу й належну норму діяльності для досягнення мети. Ці загальні характеристики ситуації як комунікативної вправы повною мірою стосуються і професійно зорієнтованого навчання, оскільки через призму моделювання процесу спілкування в комунікативних ситуаціях можна відтворити багатогранний зміст майбутньої фахової діяльності студентів [Гончаров 2006].

Отже, важливим є усвідомлене сприйняття студентами навчально-мовленнєвої діяльності як процесу та результату, як структурного елемента будь-якої діяльності, що лежить в основі комунікативної та когнітивної методик викладання дисциплін мовознавчого спрямування.

У контексті викладеної наукової проблеми важливими є методичні тренінги, які ми адаптували й використовували у професійній підготовці магістрантів-філологів. До них належать: 1) мотиваційний; 2) особистісного зростання з використанням ігрових технологій; 3) конструктивного мислення; 4) ділового та наукового спілкування; 5) формування комунікативних умінь; 6) розвитку рефлексивних професійних якостей [Изотова 2004, с. 85–88; Киричок 2006, с. 51–61; Конун 2006, с. 38–39.]. Тренінги сприяли формуванню у магістрантів професійних якостей викладання, елементів фахової комунікації та розвитку спеціальних когнітивних мовленнєво-мисленневих структур.

Поділяємо думку І. Вачкова, що «саме тренінг дає змогу реалізувати необхідні умови розвитку професійного і особистісного самоусвідомлення» [Вачков 2000, с. 12]. У процесі тренінгових занять створювалися умови для досягнення професійної ідентичності майбутніх фахівців, підвищення впевненості у собі, розвитку компетентності та власної гідності. Наші тренінги сприяли формуванню у магістрантів-філологів умінь і навичок, необхідних для виконання подальших професійних функцій. Основне завдання таких занять – це робота над проблемами взаємодії, комунікації та співробітництва на рівні «викладач – студент», «студент – студент».

У тренінговій групі магістранти набували певного науково-професійного досвіду, оскільки відтворювали свій фаховий стиль і зразки мовної поведінки, пропонували шляхи та демонстрували взірці розв'язання штучно організованих навчально-пізнавальних віртуально-професійних ситуацій, що були підґрунтям формування фахової компетентності майбутніх викладачів.

Заняття в групі тренінгу передбачало наявність когнітивного та комунікативного аспектів навчання, описаних нами вище. Учасники усвідомлювали себе в ролі викладачів предметів мовознавчого циклу, бачили, як їхня мовленнєва поведінка впливає на інших, як вони самі реагують у певних професійних ситуаціях. Водночас перед

магістрантами стояло завдання осмислити, чому вони говорять і поводять себе так чи інакше у певній навчальній діяльності, які методичні стереотипи слід використовувати у таких випадках. Тренінги сприяли ефективному формуванню методичних умінь і навичок, тому що тут були задіяні як емоційні (сприйняття своїх почуттів і їх пряме відображення), так і когнітивні (усвідомлення й категоризація отриманого професійного досвіду) механізми.

На заняттях з магістрантами зацентровано увагу на особливостях застосування лекцій-бесід, проблемних лекцій, лекцій-дискусій, лекцій-прес-конференцій, практичних занять, лабораторних занять із використанням авторської лінгвометодичної технології «Інтеракція різнотипових підходів до вивчення української мови». Для активізації навчально-пізнавальної діяльності магістрантів на лекційних заняттях використовували й інтерактивні методи (інтелектуальну розминку у формі обміну думками, експрес-опитування, сократичну бесіду), які давали змогу виявити певні прогалини у знаннях магістрантів. Зокрема, сократична бесіда передбачала постановку викладачем у певній логічній послідовності таких фахових запитань, які потребували від магістрантів не готових відповідей, а аналізу певних методичних та мовних явищ і фактів, висловлювання власних поглядів. Розкриємо їхню сутність, охарактеризувавши окремі види лекцій та практичних занять під час підготовки магістрантів-філологів.

На *лекції-бесіді* ми використовували інтерактивний метод «Логічний ланцюжок», коли магістранти у ході діалогу виявляли своє розуміння певних лінгводидактичних та мовознавчих понять, розширювали їх зміст у процесі отримання нової наукової інформації на лекції, встановлювали логічні зв'язки між новими й усталеними поняттями та рефлексували свій рівень засвоєння нового матеріалу.

Під час проведення *проблемної лекції*, зважаючи на певний рівень підготовки магістрантів, використовувалися проблемні запитання, що наближало ці заняття до дослідної діяльності. Проблемність лекції досягалася послідовним створенням проблемної ситуації певної складності, яку студенти не в змозі подолати за допомогою наявних знань, тому мотивувалася посилена навчально-пізнавальна активність та діяльність магістрантів для отримання нових знань, важливих для майбутньої фахової викладацької діяльності.

Методичними особливостями таких лекцій були проблемний виклад матеріалу, евристична бесіда, проблемні демонстрації слайд-програм, проблемні завдання. Магістранти виконували такі дії-прийоми, як вибір, встановлення логічного зв'язку, здійснення наукового пошуку, дослідження тощо.

У процесі читання проблемної лекції було використано ще такі лінгвометодичні прийоми створення проблемних ситуацій:

– підведення магістрантів до виявлення певного протиріччя і самостійного знаходження шляхів його вирішення;

– наголошення майбутнім викладачам на можливих суперечностях у практичній професійній діяльності у процесі вивчення мовознавчих дисциплін та лінгводидактики;

– акцентуація уваги магістрантів на різних поглядах науковців із методики викладання української мови;

– спонукання магістрантів до порівняння, узагальнення, формулювання висновків за допомогою постановки конкретних питань;

– формулювання проблемних завдань, наприклад, з недостатніми або надмірними вихідними даними, із суперечностями у формулюванні завдань, заздалегідь допущеними методичними помилками.

Цікавою у цьому контексті була проведена лекція з помилками на тему «Мобільність викладачів у контексті сучасних вимог до проведення практичних занять із мовознавчих дисциплін та лінгводидактики», методична суть якої полягала у виявленні певних мовознавчих і методичних помилок, які слід було магістрантам занотувати й оголосити в ході лекції на вимогу педагога. Така лекція мала діалоговий характер, риси комунікативної та когнітивної методик, базисом яких була інтеракція різнотипових підходів (компетентнісного, особистісно зорієнтованого, комунікативно-діяльнісного, дискурсно-текстоцентричного та соціокультурного). Інтеракція сприяла створенню атмосфери довірливості та співпраці викладача й магістрантів, значно підвищувала інтерес останніх до дисципліни, що вивчається.

Лекцію-прес-конференцію ми провели з наперед визначених актуальними проблем сучасної лінгвометодики вищої школи на тему

«Інноваційні процеси вищої філологічної освіти». Магістранти задалегідь готували питання для бліц-опитування, що стосувалися теми лекційного матеріалу.

Також ми прагнули неординарно проводити практичні та лабораторні заняття. Так, у ході практичних занять використано такі інноваційні форми, як практичне заняття-дискусія, дослідження, діалог, взаємонавчання.

Практичне заняття-дискусія провели під час вивчення теми «Методика розроблення кредитно-модульних навчальних програм з мовознавчих дисциплін та лінгводидактики». Таке заняття передбачало підтримку спілкування магістрантів у формі діалогу, який дозволив їм висвітлити свої бачення щодо створення навчальних програм у кредитно-трансферній площині вивчення дисциплін мовознавчого спрямування («Практикуму з сучасної української літературної мови», «Словотвору», «Морфології», «Синтаксису» та «Методики навчання української мови»). Також це заняття допомогло сформуванню практичний досвід обговорення та розв'язання теоретичних проблем методики вищої школи. Практичне заняття ми проводили у вигляді організаційно-діяльнісної гри, з долученням інтерактивних методів «Акваріум», «Фокус-група», методу дебатів.

Практичне заняття-дослідження задіяли для аналізу актуальних теоретичних і практичних проблем щодо використання ігрових методик, тренінгових вправ, телекомунікаційних проєктів, моделювання професійних навчально-виховних ситуацій для формування методологічного мислення, вироблення фахових умінь і навичок науковця-філолога.

Практичне заняття-взаємонавчання дало змогу активізувати креативну й навчально-пізнавальну діяльність майбутніх магістрантів-словесників. Вони, готуючись до цього заняття, самостійно розкривали сутність окремих аспектів методики у вищих навчальних закладах, оформляли свої наукові напрацювання у відповідні документи (тези, анотації, конспекти, реферати), висновки й рекомендації у вигляді портфоліо (папки особистісних досягнень), а на занятті пояснювали сутність, специфіку, переваги й недоліки, перспективи розвитку тієї чи іншої методики.

Розглянуті деякі аспекти проблеми комунікативної та когнітивної парадигм викладання із застосуванням авторської технології інтеракції різнотипових підходів студентів магістратури в умовах аудиторних занять досить актуальні з огляду на особливості студентського віку (21–23 роки), який є періодом інтенсивного становлення особистості – її спрямування, здібностей, характеру. Саме тому в цьому віці можна сформувати в майбутніх магістрів особистісно зорієнтований стиль викладання, забезпечити теоретичне й практичне опанування відповідних форм і методів навчального процесу, що дають їм змогу не лише навчати, але й розвивати своїх майбутніх студентів

Але це не кінцева мета сучасної підготовки магістрів-філологів. Сподіваємось, що у майбутньому вони активно впроваджуватимуть елементи комунікативної та когнітивної методик викладання, використовуючи запропоновану авторську технологію «Інтеракція різнотипових підходів», працюючи на розвивальному рівні зі студентами, формуючи в них досвід вдумливої, самокритично креативної, дослідної, професійної діяльності.

2.6. Курсова робота з методики навчання української мови як самостійна навчально-наукова праця студента

Методика навчання української мови відіграє важливу роль у процесі підготовки майбутнього словесника на його завершальній стадії. Вивчають її студенти у 5–7 семестрах, тобто після або під час опрацювання основних розділів курсу сучасної української мови. Ця навчальна дисципліна, акумулюючи набуті студентами знання (не тільки з мови, але й з літератури, педагогіки, психології), акцентує увагу на їх практичному застосуванні, озброює студентів системою методичних понять, розкриває методологічне підґрунтя методики як науки, психологічні і лінгводидактичні основи навчання української мови, цілі, зміст, принципи, методи і прийоми, форми і засоби, ознайомлює з вимогами до уроків, із їх типологією і структурою.

Засвоюючи знання з лекцій, підручників, посібників та інших джерел, набуваючи необхідних для вчителя умінь та навичок на практичних і лабораторних заняттях, студенти готуються до

майбутньої професійної діяльності, яка починається з педагогічної практики на IV курсі.

Успіх усієї системи професійної підготовки, як, зрештою, будь-якого навчання, залежить від особистої зацікавленості студента, його самостійної роботи над удосконаленням власних знань і вмінь. Вона є обов'язковим компонентом кожної організаційної форми навчання.

Окрім самостійних завдань, які студенти виконують у безпосередньому зв'язку з вивченням конкретних тем, у навчальному процесі знаходять застосування більш чи менш розгорнуті письмові роботи узагальнювального характеру. Центральне місце у цій системі належить курсовим роботам. «Разом із лекціями, семінарськими, практичними та лабораторними заняттями, спецкурсами, спецсемінарами тощо написання курсової роботи сприяє поглибленому самостійному вивченню певної проблеми, виявляє нахили та наукові зацікавлення студентів, виробляє в них уміння працювати з літературою, формує і вдосконалює дослідницькі навички, допомагає закріпити і практично використати знання із певного кола пройдених дисциплін» [Штонь, Буда 2002, с. 3]. На відміну від реферату, основною метою якого є короткий виклад змісту однієї або кількох об'єднаних певною темою наукових праць, курсова робота є самостійною навчально-науковою працею, у якій є певні (більші чи менші – залежно від характеру теми) елементи дослідження.

Курсові роботи передбачено з метою закріплення, поглиблення й узагальнення знань, одержаних студентами за час навчання, та комплексного вирішення конкретного фахового завдання. Їх виконання є органічною частиною навчального процесу, передбаченою навчальними планами. «Знаючи, де і як необхідно шукати потрібну інформацію, вміючи працювати з різними джерелами, узагальнювати й аналізувати їх, розуміючи важливість проблематики у контексті існуючого наукового доробку, зіставляючи власні дослідницькі результати із життєвими реаліями, студент спроможний якісно підготувати й захистити таку роботу» [ММ, с. 7].

Курсову роботу з методики (мови або літератури) студенти виконують на IV курсі, коли вони опрацювали весь курс і склали екзамен з цієї дисципліни, пройшли першу педагогічну практику. Отже, у них є можливість виявити в ній своє розуміння навчального

процесу, висвітлити не тільки теоретичні відомості, але й шляхи практичного розв'язання методичних проблем, зібравши для цього необхідний матеріал. Курсова робота має засвідчити готовність студента до професійної діяльності. Певний досвід написання курсових робіт у четвертокурсників уже є: на III курсі вони писали курсові роботи з мови або літератури.

Підготовка і написання курсової роботи з методики навчання української мови сприяє формуванню у студентів багатьох необхідних у навчальній і науковій діяльності умінь:

1) застосування методів дослідження (спостерігати й аналізувати уроки, вивчати педагогічний досвід, організовувати методичний експеримент, проводити індивідуальні бесіди й анкетування, вивчати наукову літературу з метою добору матеріалу для висвітлення теми, аналізувати шкільну програму з української мови, методичний апарат підручника, оцінювати рівень ефективності своїх педагогічних дій, вивчати особливості учнівських висловлювань, статистично опрацьовувати виявлені дані);

2) формування власних організаційних умінь (опрацьовувати літературу, використовувати каталоги і довідкові видання, розробляти запитання до анкет, складати графіки, діаграми, таблиці, добирати формулювання завдань і вправ та мовний матеріал до них);

3) удосконалення інтелектуальних навичок (коментувати наукову літературу, робити виписки і класифікувати їх, оформляти цитати, складати план чужого і власного тексту, узагальнювати факти, стисло викладати суть проведеного дослідження тощо);

4) розвиток конструктивних умінь (планувати структуру роботи в цілому і кожної її частини, осмислювати форми, цілі, методи, прийоми і засоби з метою отримання оптимального результату навчання);

5) удосконалення мовленнєвих умінь (чітко формулювати кожне завдання, використовувати професійну термінологію, зв'язно, логічно і переконливо викладати зміст, дотримуватися наукового стилю викладу).

Написання та захист курсових робіт із методики навчання української мови є важливим підготовчим етапом до наступного, складнішого завдання – виконання кваліфікаційного дипломного чи магістерського дослідження.

Загальні вимоги до написання курсової роботи

Курсова робота з методики навчання української мови є однією з перших спроб наукового дослідження студента. Тому вона повинна відповідати основним вимогам до наукових праць. Зокрема:

1. У ній мають бути враховані погляди і рекомендації науковців, які працювали над обраною студентом проблемою. Але до опрацьованих джерел треба ставитися критично, не копіювати чужого тексту, а формувати власні судження і висновки.

2. Необхідно враховувати стан практичного опрацювання теми – у навчальній програмі, у чинному підручнику, безпосередньо в роботі вчителів.

3. Матеріал повинен бути викладений відповідно до вимог наукового стилю – стисло, логічно, послідовно, з використанням лінгвістичних та методичних термінів. У роботі не має бути нічого такого, що не стосується теми.

4. Теоретичні положення мусять бути підкріплені прикладами з методичної літератури, з власних уроків чи уроків інших учителів, цитатами із праць авторитетних авторів.

5. Курсова робота – це, по суті, своєрідний твір-роздум. Висунуті положення слід доводити, свої судження обґрунтовувати, з'ясовувати, чим викликана необхідність застосування того чи іншого методу.

6. Перехід від одного фрагмента (розділу, підрозділу, абзацу) до іншого повинен бути плавним – з урахуванням змістових зв'язків між ними.

7. Курсова робота, крім іншого, є одним із виявів рівня грамотності студента, розвиненості його мовленнєвих умінь.

8. Враховуючи характер теми, мету і завдання курсової роботи, слід обрати найдоцільніші методи дослідження, зокрема узагальнення досвіду вчителів, спостереження (самоспостереження) навчальних занять, анкетування учнів і вчителів, методичний експеримент.

Вимоги до студента. Приступаючи до написання курсової роботи з методики навчання української мови, студент повинен усвідомити, що остаточний успіх залежатиме від рівня його знань і умінь, від зацікавлення темою, від власної старанності і працьовитості, здатності логічно мислити. Конкретніше, це зводиться до:

- 1) чіткого визначення завдань курсової роботи на основі аналізу формулювання теми;
- 2) опрацювання наукових робіт, у яких в тій чи іншій мірі висвітлюються питання, пов'язані з обраною проблемою;
- 3) аналізу висвітлення теми у навчальній програмі і підручнику;
- 4) ознайомлення (на основі публікацій, бесід, спостережень) із досвідом практичного опрацювання обраного питання;
- 5) осмислення власного досвіду опрацювання теми під час педагогічної практики (якщо такий є);
- 6) уміння планувати навчальну роботу (розподіл передбаченого програмою часу на вивчення розділу, добір методів роботи, системи вправ);
- 7) усвідомлення внутрішньопредметних зв'язків між обраною темою, раніше вивченим матеріалом та наступними розділами;
- 8) здатності чітко і переконливо висловлювати власні думки за допомогою правильно побудованих і логічно пов'язаних між собою речень.

Обов'язки наукового керівника. Відповідно до свого навчального навантаження викладач пропонує студентам список тем курсових робіт, які можна виконувати під його науковим керівництвом, і подає для затвердження на засіданні кафедри. Такий список має бути складено і затверджено на початку навчального року. Складаючи його, майбутній науковий керівник повинен подбати про те, щоб кожна запропонована тема була актуальною, тобто стосувалася важливої методичної проблеми, робота над якою сприятиме розширенню і поглибленню професійного кругозору студента, щоб вимагала самостійного мислення, розвивала інтелектуальні можливості. Не менш важливо враховувати й інші чинники: дефіцит часу на виконання, відсутність чи принаймні недостатність досвіду практичної діяльності, який дозволив би виконавцеві чітко визначити мету дослідження і не відхилятися від неї. У цьому викладач може і повинен допомогти студентові. Але при цьому він має виразно бачити перспективу кожної теми і ненав'язливо підказати спрямування пошуку.

Для цього потрібні консультації. Мабуть, не одна, а кілька. Наприклад, на початку – про особливості теми, у процесі виконання –

для з'ясування поточних сумнівів і неясностей, після завершення чорнового варіанта – для виявлення недоробок з метою подальшого їх усунення (своєрідна проміжна атестація).

Водночас хочеться застерегти: ні в якому разі не нав'язувати студентові своїх думок, вислуховувати і, за потреби, коригувати його міркування, висловлювати поради з того чи іншого питання.

Отримавши остаточний варіант курсової роботи, науковий керівник перевіряє її і пише відгук, який має включати: стислий перелік позитивних якостей студентського дослідження; вказівку на недоліки як підставу для зниження оцінки; висновок про допуск до захисту і пропоновану оцінку відповідно до критеріїв.

Науковий керівник має право не допустити роботу до захисту, якщо вона не відповідає вимогам.

Викладач, що здійснював наукове керівництво роботою, обов'язково бере участь у процедурі захисту у ролі одного із членів комісії.

Типи курсових робіт із методики української мови. Методика – наука багатогранна. Про це свідчить структура навчального курсу цієї дисципліни. Є у ній питання історії і розвитку самої науки, і теоретичні проблеми, що стосуються її в цілому або окремих підрозділів, і практичні поради щодо опрацювання конкретного мовного матеріалу, формування мовленнєвих умінь студентів, використання певних засобів навчання, застосування організаційних форм навчальної роботи на уроках і в позаурочний час, способів діагностики і контролю за рівнем результатів навчання, узагальнення практичного досвіду вчителів. Тому й тематика курсових робіт може бути дуже різноманітною.

Оскільки розглянути все розмаїття тем практично неможливо, вкажемо лише найчастіше пропоновані – ті, що стосуються: 1) опрацювання загальних питань методики мови (наприклад, *«Евристична бесіда як метод опрацювання теоретичного матеріалу»*); 2) опрацювання окремих розділів навчальної програми (наприклад, *«Використання тлумачного словника у процесі вивчення лексики»*); 3) організації занять із розвитку зв'язного мовлення учнів (наприклад, *«Підготовка до проведення твору на основі власних спостережень»*); 4) проведення позаурочних форм навчально-

виховної роботи (наприклад, *«Мовна вікторина як вид позакласної роботи з мови»*); 5) способів перевірки навчальних досягнень учнів (наприклад, *«Способи перевірки навичок читання мовчки»*).

Зрозуміло, кожен із цих типів тем вимагає методів дослідження, адекватних меті роботи. Так, у першій не обійтися без посилань на досвід учителів, прикладів бесід, анкетування учнів; у другій – без вправ, виконуваних за допомогою словників (тлумачного та іншомовних слів), самостійного тлумачення лексем та зіставлення з наведеним у словниках. Основою третьої може стати організація спостережень і фіксація їх результатів, колективне складання планів, удосконалення чорнового варіанта роботи; четвертої – спосіб фіксації відповідей, оцінювання їх правильності, облік набраних командами балів; п'ятої – добір тексту для проведення перевірки, тестування, оцінка усного переказування прочитаного.

Взагалі, у кожному конкретному випадку необхідно всебічно обдумати і проаналізувати формулювання теми, усвідомити мету і значення її опрацювання.

Вибір теми. Для студента важливо знайти тему, в рамках якої він міг би сказати «своє слово», а не тільки переказувати думки, запозичені з різних джерел.

Бажано, щоб тема не була надто широка. Висвітлюючи широку тему (наприклад, *«Методика вивчення пунктуації в VIII класі»*, *«Вивчення засобів милозвучності української мови»*), важко досягти глибини і повноти викладу. Такі роботи часто бувають несамотійними. Вузька тема, навпаки, вимагає всебічного розгляду певного явища (наприклад, *«Ознайомлення з синтаксичною роллю інфінітива»*, *«Формування орфографічних умінь під час опрацювання дієвідмінювання»*).

Тема повинна бути зрозумілою. А це можливе лише тоді, коли зрозумілим у її формулюванні буде кожне слово, передусім кожен термін. Тільки в такому разі стане ясно, про що доведеться писати, чого шукати, які факти аналізувати. Наприклад, формулювання *«Формування орфоепічних навичок у п'ятому класі»* чітко вказує, що йдеться про вивчення таких явищ у мові, у яких виявляється різниця між вимовою і написанням, а вони розглядаються у розділах «Фонетика і графіка» та «Будова слова».

І ще одне: слід обирати тему, робота над якою буде для студента цікавою, це дуже полегшить процес написання. Мабуть, у будь-якій навчальній дисципліні є розділи, які студент опрацює більш охоче, ніж інші. То свою тему слід шукати саме там.

Є, правда, ще одна можливість: самому сформулювати цікаву тему, порадитися з викладачем, якого хотів би мати науковим керівником, і попросити, щоб її внесли до рекомендованого списку.

Якщо ж студент у всьому курсі методики мови (і літератури – бо й тут є право вибору) не зміг знайти нічого для себе цікавого, то, може, він неправильно обрав майбутню професію.

Вимоги до структури і обсягу курсових робіт із методики української мови. Оскільки тематика курсових робіт дуже різноманітна, а від теми і мети дослідження залежить його структура, вказати уніфіковані обов'язкові структурні їх компоненти практично неможливо, доводиться обмежитися лише окремими орієнтирами.

Курсова робота, як і будь-який інший текст наукового стилю, має бути логічно побудованою: вступ (2–4 сторінки), у якому буде окреслено мету і завдання дослідження; основна частина (20–25 сторінок; їх кількість залежатиме від характеру теми, передусім від того, чи передбачає вона проведення методичного експерименту) з 2–3 розділів, у якій буде проаналізовано фактичний матеріал; висновки, що випливають із цього аналізу. Але у кожній курсовій роботі повинен бути, з одного боку, огляд наукової та методичної літератури на обрану тему, а з другого – власні спостереження, узагальнення, у багатьох випадках ще й методичні експерименти з окремих питань. Тому, як правило, в кожній роботі є теоретичний розділ, у якому висвітлено наукові (лінгвістичні, дидактичні, психологічні) основи дослідження, обсягом 8–10 сторінок тексту, та практичний (методичні особливості опрацювання матеріалу) орієнтовно на 10–15 сторінок. Опис експерименту, практичного застосування отриманих результатів може бути подано у другому розділі, обсяг якого у цьому випадку збільшиться на 2–4 сторінки, або в окремому третьому розділі. У кожній роботі мають бути стислі висновки на 2–3 сторінки.

Таким чином, орієнтовно загальний обсяг основного тексту курсової роботи становитиме 30–35 сторінок.

До нього додається список використаних джерел (приблизно 10–15 назв), який обов'язково містить ті, на які у тексті є посилання. Можуть бути наведені й додатки, які дозволяють конкретизувати сказане в основній частині, проілюструвати ті чи інші положення у змісті курсової роботи (наприклад, види вправ, тексти переказів, учнівські твори тощо).

Зміст кожної структурної частини курсової роботи

Вступ. Це єдина частина курсової роботи, яку прийнято писати за чітко встановленою схемою, реалізація якої дає загальне уявлення про спрямування і значення дослідження. У вступі в стислій формі необхідно вказати актуальність досліджуваної проблеми; обґрунтувати вибір теми; дати стисло вказівку на стан вивчення проблеми у методичній літературі, відображення її у шкільній програмі з мови, у підручнику та увагу до неї у процесі викладання; окреслити об'єкт і предмет дослідження; сформулювати мету курсової роботи; конкретні завдання і методи, що будуть застосовані для їх виконання; запропонувати своє розуміння наукового і практичного значення опрацювання обраної теми.

Фактично вступ повинен розкривати перспективу подальшого, більш конкретного опису дослідження. Така загальна характеристика роботи вимагає включення необхідної інформації у традиційній послідовності.

Основна частина дослідження. В основній частині дослідження зазвичай виділяють структурні підрозділи, кожен з яких висвітлює конкретну підтему як складову загальної теми. Таких підрозділів здебільшого буває два або три, залежно від характеру і завдань роботи.

Наукові основи дослідження. Головне завдання теоретичного підрозділу – проаналізувати ті наукові джерела, на які автор спирається у своїй роботі. Але, незважаючи на це, студент не позбавлений можливості висловити власні міркування і оцінки використаних матеріалів – адже аналіз має бути критичним.

У цьому підрозділі особливої ваги набувають покликання на документи, на праці різних авторів, а також цитати з авторитетних публікацій – для підтвердження власних думок чи для схвальної або негативної оцінки дискусійних тверджень.

Науковими основами студентського дослідження можуть стати положення з різних наукових дисциплін. Передусім, звичайно, з мовознавства: це дозволить окреслити зміст лінгвістичних понять і термінів, що будуть предметом розгляду і засобом викладу змісту роботи. Крім того, необхідно використовувати відомості, опрацьовані в курсах педагогіки (наприклад, наступність і систематичність у розгляді матеріалу, зв'язок теорії з практикою, інноваційні та інтерактивні методи навчання) та психології (вікові особливості школярів, індивідуальний підхід до учнів, засоби розвитку їхніх пізнавальних можливостей тощо).

Зрозуміло, що добір наукових джерел і характер почерпнутої з них інформації залежатиме від мети і завдань конкретного дослідження.

У цьому ж розділі потрібно висвітлити і суто методичні питання, зокрема такі: вимоги чинної програми з досліджуваного питання; реалізація вимог програми у підручнику; висвітлення тих чи інших аспектів проблеми у методичних посібниках; урахування рекомендацій у навчальному процесі.

Опис методики навчальної роботи. Основні завдання методичного розділу – описати найоптимальнішу з погляду автора методику опрацювання матеріалу, що стосується обраної теми. Передусім варто вказати на можливості удосконалення тієї методики, яка застосовується у масовій практиці, усунення наявних у ній недоліків. Потім – запропонувати вдосконалену систему навчальної роботи на всіх її етапах.

Оскільки теми курсових різноманітні і, отже, неоднакові завдання, які потрібно виконати, не може бути однакової для всіх схеми викладу матеріалу в методичній частині роботи. Адже суттєво відрізняються, наприклад, теми, у яких йдеться про опрацювання конкретного матеріалу, і ті, що пов'язані з розвитком мовленнєвих умінь учнів (формування умінь складати план, переказувати текст, створювати власні висловлювання).

Висвітлення питань, що стосуються аспектих уроків. На підготовчому етапі роботи над темами, що стосуються аспектих уроків, слід окреслити опорні знання, способи їх актуалізації (шляхом бесіди, розгляду наочних посібників, виконання вправ). Потім докладно розкрити хід опрацювання нових для учнів відомостей. Якщо

йдеться про вивчення цілого розділу – намітити і обґрунтувати розподіл годин. І в будь-якому випадку назвати найдоцільніші методи опрацювання теоретичного матеріалу з наведенням прикладів, вказати вправи для закріплення теорії і вироблення практичних умінь – аналітичні, конструктивні, творчі. Поряд із готовим дидактичним матеріалом продемонструвати той, що створюють самі учні – за аналогією, за опорними словами, за схемою.

У цьому розділі роботи слід навести зразки наочних посібників, роздаткового матеріалу, стислі фрагменти уроків, формулювання вправ і міркування про їх призначення.

На завершення варто описати способи перевірки засвоєння учнями навчальної інформації, їх здатності використати набуті знання для розв'язання практичних завдань і, що дуже важливо, проаналізувати отримані результати.

Опис навчального процесу на уроках розвитку зв'язного мовлення. Теоретичною опорою виконання курсових робіт із питань розвитку зв'язного мовлення слугують відомості з лінгвістики тексту – наявність у кожному зв'язному висловлюванні теми і головної думки (авторського задуму), необхідність логічної структури, послідовність викладу, дотримання вимог типу і стилю, використання тематичної лексики. Усіх цих вимог слід дотримуватися впродовж написання всієї роботи.

Студентові варто також мати на увазі типові недоліки, що трапляються у процесі підготовки учнів до написання переказу чи твору, а потім позначаються на учнівських текстах. До них належать прорахунки: 1) в осмисленні змісту теми; 2) у підпорядкуванні усього змісту головній думці тексту; 3) в доборі фактичних матеріалів і їх систематизації; 4) в порушенні вимог до типу і стилю висловлювання; 5) в доборі лексико-фразеологічних засобів і синтаксичних конструкцій. Зрозуміло, що пропонована у курсовій роботі методична система має запобігати таким недолікам.

Важливо, що підготовка до написання переказу і твору може здійснюватися не тільки на спеціальному уроці, а й задовго до нього шляхом використання відповідної лексики, синтаксичних одиниць, спостереження і створення текстів-мініатюр, близьких за змістом, типом мовлення, стилем до теми майбутньої письмової роботи. У

курсів роботі така розсосереджена пропедевтична підготовка могла б бути висвітлена в окремому підрозділі.

У другому розділі треба показати, як проходить безпосередня підготовка до письмової роботи на окремому уроці (або його частині). Крім узагальнення зроблених на попередніх уроках спостережень, до нього доцільно ввести бесіду за змістом тексту (готового – для переказу, майбутнього твору – на основі аналізу теми), його наявною або поки що уявною структурою (до речі, для навчального переказу варто забезпечити можливість зорового сприйняття тексту). На основі проведених спостережень і міркувань треба визначити головну думку і лише після цього перейти до складання плану – колективного або індивідуального.

Такий тип курсової роботи вимагає, щоб у ній були представлені міркування учнів, фрагменти їхніх текстів, результати загального аналізу якості виконаного завдання.

Експериментальна перевірка рекомендованої методики. Багато тем курсових робіт передбачають, що студент, приступаючи до написання, на основі наукової літератури і власного навчального досвіду матиме певні міркування про можливість оптимізації методики, певні припущення, як цього досягти. Для перевірки своєї гіпотези він може, а нерідко і повинен провести методичний експеримент.

Експеримент – це продуманий спосіб перевірки практикою тих або інших наукових положень чи гіпотез. Експеримент полягає в тому, щоб, визначивши дві приблизно рівносильні групи учнів (класи чи частини класу), провести з ними комплекс занять, методики яких відрізняються одна від одної лише одним показником – тим, що є темою курсової роботи (наприклад, тільки в одній використовується певний вид унаочнення; в одній перед письмовим переказом проводиться усний). Ця група називається експериментальною, інша – контрольна. Після завершення циклу занять проводимо контрольний зріз, зіставляємо показники обох груп. Якщо результати експериментальної групи кращі, це засвідчує вищу ефективність застосованої в ній методики, що і підтверджує гіпотезу.

Для експериментальної роботи в школі зазвичай виділяються два класи (або дві підгрупи одного класу) – експериментальний і

контрольний. В експериментальному здійснюються ідеї і використовуються методи та прийоми, які висуває дослідник (у нашому випадку – студент), у контрольному класі під час вивчення того ж матеріалу застосовуються традиційні методи та прийоми, на думку експериментатора, менш ефективні.

Труднощі методичного експерименту пов'язані з різним складом класів, різними умовами проведення уроків, суб'єктивними якостями експериментатора тощо. Долаючи ці труднощі, потрібно старатися створити однакові умови для обох класів (підгруп).

Час, необхідний для впровадження додаткового компонента, має бути компенсований не за рахунок відмови від певних видів навчальної роботи, а тільки скороченням текстуального матеріалу вправ, кількості проаналізованих слів чи речень або заміною одного способу досягнення дидактичної мети іншим.

Для прикладу розглянемо проведення експерименту щодо способу опрацювання одного з найпростіших правил, на яке, проте, учні допускають дуже багато помилок, – «*Ненаголошені е, и в коренях слів*». Починаємо з констатувальної частини роботи: у намічених для експерименту класах чи групах учнів проводимо (без спеціального попередження) словниковий диктант із використанням відповідної лексики. Після перевірки, результати якої поки що не повідомляються, визначаємо експериментальний клас (групу) та контрольний. У контрольному буде застосована традиційна методика, втілена у шкільному підручнику з усіма вправами, в експериментальному – той методичний прийом, ефективність якого прогнозується, але вимагає перевірки. Таким прийомом може бути самостійний добір прикладів за аналогією до розглянутих чи наведених у текстах вправ.

Добре, якщо за результатами словникового диктанту виявляється, що класи (групи) практично рівносильні (допущено майже однакову кількість помилок в середньому на учня). Якщо ж різниця між класами буде помітною, за експериментальний треба брати той, де помилок більше: перевага експериментального класу після опрацювання теми (якщо така виявиться) буде зумовлена не рівнем попередньої підготовки, а саме застосованою експериментальною методикою (в нашому разі – самостійним добором прикладів).

Через певний час після опрацювання теми проводимо (знову ж без спеціального попередження) повторний словниковий диктант за тим, що і в перший раз, або з дуже близьким до нього набором лексем з опрацьованою орфограмою, але не з тими словами, що наведені в підручнику. Після перевірки другого диктанту зіставляємо результати, отримані до і після опрацювання теми. Це можна зробити у вигляді таблиці (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Зіставлення результатів словникових диктантів

Класи	Кількість учнів	Кількість допущених помилок			
		до експерименту		після експерименту	
		у всьому класі	в середньому на учня	у всьому класі	в середньому на учня
Е	29	92	3.17	44	1.52
К	31	95	3.06	60	1.94

Як бачимо, кількість помилок зменшилася в обох класах, і це зрозуміло: вивчення теми дало позитивні результати, але в експериментальному класі вплив навчального процесу помітніший (в експериментальному класі кількість помилок зменшилася з 92 до 44 відсотків), тобто більш ніж на половину, а в контрольному класі лиш на третину (з 95 до 60).

У тих випадках, коли рівні знань і умінь учнів порівнюваних класів дуже різняться, важливим буває встановити не тільки абсолютні показники навчальної роботи, але й позитивні зрушення в оволодінні матеріалом у процесі опрацювання теми.

Припустимо, маємо два класи. У першому 30 учнів допустили 90 помилок із заданої теми, в середньому по 3 помилки на учня; у другому 20 учнів зробили 40 помилок (у середньому по 2). Зрозуміло, другий із них краще обізнаний із питанням, яке нас цікавить. Крім того, умови навчання в цьому класі явно кращі: з меншою кількістю учнів учителю легше працювати, можна більше уваги приділити кожному. Тому є смисл зробити експериментальним той клас, де і знання слабші, і умови гірші. За короткий час наздогнати і випередити своїх товаришів із паралельного класу навряд чи можливо. Це підтвердили і результати робіт, виконаних перед вивченням теми і

після неї. Орієнтовно показники можуть бути близькі до наведених у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Зіставлення результатів учнівських робіт

Класи	Кількість учнів	Кількість допущених помилок			
		до експерименту		після експерименту	
		у всьому класі	в середньому на учня	у всьому класі	в середньому на учня
Е	30	90	3	60	2
К	20	40	2	30	1.5

Як і можна було очікувати, абсолютні показники експериментального класу залишилися нижчими, ніж у контрольному. Проте з цього не випливає, що експериментальна методика виявилася неефективною. Порівнявши наведені дані, переконаємося, що кількість помилок зменшилася на третину в експериментальному класі і лиш на чверть – у контрольному. Такі темпи підвищення грамотності в експериментальному класі дозволяють сподіватися на подальші успіхи і стверджувати доцільність застосованої корекції навчального процесу.

Методичний експеримент можна застосувати як під час вивчення лінгвістичних тем, так і на уроках розвитку зв'язного мовлення (наприклад, в роботі над переказом – використання плану, доцільність усного переказування перед письмовим, у підготовці до твору – усне висвітлення змісту окремих пунктів плану). Тому опис експерименту може увійти до курсових робіт на різноманітні теми.

Результати експериментального навчання оформлюються у вигляді таблиць, статистичних обчислень.

Якщо підсумкового третього розділу в роботі не виділено, дані щодо ефективності пропонованої методики наводяться у другому розділі.

Навички, набуті студентом у процесі написання розділу про методичний експеримент, пригодяться в роботі над магістерськими роботами з методики навчання української мови, а також і в майбутній професійній діяльності.

Висновки. Висновки мають відображати узагальнені результати курсової роботи, чітко сформульовані міркування, до яких прийшов

студент, провівши дослідження. Тому в них ні в якому разі не потрібно перелічувати те, що робив автор (про це сказано в основному тексті) чи посилатися на джерела інформації, цитати. Висновки слід пов'язати з поставленими у вступі завданнями, доводячи, що завдання було виконано. Добре сформульовані висновки містять те найголовніше, заради чого написано роботу. У формулюванні висновків студент повинен виявити уміння лаконічно, але повно і переконливо висловити свої думки.

Для кращого сприйняття висновків їх доцільно нумерувати, співвідносячи з нумерацією завдань.

На завершення варто висловити міркування про можливість використання рекомендованих методів чи засобів навчання у шкільній практиці.

Додатки. Як доповнення до роботи можна навести додатки: завдання і тексти вправ, схеми, малюнки, учнівські роботи, анкети, контрольні завдання та інші матеріали, які можуть конкретизувати висловлене в основному тексті роботи. «Усі додатки повинні мати порядкову нумерацію та назви, що відповідають їхньому змісту. Нумерація аркушів з додатками продовжує загальну нумерацію сторінок основного тексту роботи» [Крушельницька 2003, с. 116].

Сторінки додатків до орієнтовного обсягу роботи не входять.

Виконання курсової роботи

Раціональний графік виконання. Раціональний графік виконання курсової роботи передбачає кілька етапів.

1. Студентам надається право вибору теми курсової роботи з-поміж запропонованих кафедрою. Вони можуть запропонувати власну тему, якщо для цього є достатні причини (наприклад, активна робота у студентській проблемній групі).

2. Вибір теми доцільно зробити у кінці VI або на початку VII семестру, тобто до першої педагогічної практики. Це дасть можливість заздалегідь ознайомитися з науковою літературою, що стосується теми, і в процесі роботи в школі зібрати необхідний матеріал.

3. До початку жовтня студент повинен подати науковому керівникові розгорнутий план курсової роботи, виписки з опрацьованої літератури (попередня атестація).

4. У кінці педагогічної практики (до кінця грудня) студент демонструє науковому керівникові матеріали для курсової роботи (засвідчені груповим методистом).

5. У другій половині лютого студент подає керівникові перший варіант роботи, отримує зауваження, поради щодо усунення недоліків.

6. Упродовж березня студент працює над удосконаленням тексту роботи.

7. У перших числах квітня подає роботу керівникові для остаточного рецензування і рекомендації до захисту.

8. Захист відбувається у кінці квітня – на початку травня при комісії у складі 3 викладачів (одним із них мусить бути науковий керівник).

9. У ході захисту студент коротко повідомляє про своє розуміння теми, її актуальність, про застосовані методи дослідження, про отримані результати і зроблені висновки, а також відповідає на поставлені йому запитання за змістом роботи.

10. Після закінчення процедури захисту комісія приймає рішення щодо підсумкової сумарної оцінки за курсову роботу з урахуванням орієнтовних критеріїв. Підсумкова оцінка враховує як якісні показники тексту (сумарно – 50 балів), так і рівень володіння матеріалом курсової роботи та мовленнєву вправність студента (50 балів).

Етапи виконання курсової роботи. Зупинимось детальніше на етапах виконання курсової роботи.

На першому етапі студент ознайомлюється з пропонованою тематикою курсових робіт. В кожному формулюванні вже є більш чи менш виразна вказівка на те, який має бути зміст і який матеріал треба використовувати. Саме це має стати першим критерієм вибору теми. Другий – наскільки тема і матеріал зрозумілі й цікаві для студента. Інакше процес написання не буде творчим, не дозволить висловити особисте розуміння аналізованої проблеми, переконливо обґрунтувати її актуальність, практичну цінність виконуваного дослідження.

Зупинившись на певній темі, студент повинен уявити процес виконання роботи, її мету, кінцевий результат. На цьому етапі потрібно:

1) проконсультуватися з науковим керівником, але не чекати від нього детальних вказівок, готового плану. Сприйняти сказане ним

треба не як вимогу, а як пораду (слід пам'ятати, що навіть шкільний твір за готовим планом пишуть лише в початкових класах);

2) за бібліотечними каталогами, списками опублікованих у науково-методичних журналах матеріалів упродовж останніх років та іншими джерелами потрібно вибрати те, що стосується теми курсової роботи, скласти попередній перелік публікацій, якими можна скористатися у своєму дослідженні;

3) опрацювати бібліографічні джерела: законспектувати окремі фрагменти, виписати цитати, які можуть пригодитися в подальшій роботі; кожному виписку зафіксувати на окремій карточці (або в електронній картотеці), вказуючи автора, назву праці, вихідні дані (при цьому карточки повинні бути однакового формату: це потім полегшить їх систематизацію – за темами, за прізвищами авторів);

4) узагальнити власні спостереження за навчальним процесом та його результатами (використання вчителем методів і прийомів роботи з метою оптимізації засвоєння учнями матеріалу, особливості виконання учнями завдань і т. ін.); це можна зробити під час педагогічної практики. Якщо тема дозволить, організувати методичний експеримент – порівняти результати навчання експериментальних і контрольних груп або класів;

5) скласти попередній план курсової роботи: визначити структурні розділи, накидати приблизний план кожного розділу і підрозділу: наявність плану дозволить уникнути такого типового для курсових робіт недоліку, як змістові повтори; продемонструвати науковому керівникові складений план і за його порадою внести до нього певні зміни (якщо буде така потреба);

б) реалізуючи складений план, написати чорновий варіант роботи, намагаючись у кожній структурній частині досягти повноти висвітлення окресленого її назвою питання;

7) представити завершену роботу науковому керівникові для атестування або на кафедрі для попереднього захисту;

8) доопрацювати текст курсової роботи з урахуванням зауважень наукового керівника або членів кафедри; підготувати доповідь про виконану роботу (на 8–10 хвилин), в якій основну увагу звернути на актуальність теми, мету і завдання дослідження та висновки, що впливають із аналізу фактичного матеріалу;

9) виступити на захисті роботи, дати відповіді на поставлені членами комісії запитання.

Вимоги до оформлення роботи

Титульна сторінка. На титульній сторінці вказується повна назва навчального закладу, у якому виконано наукове дослідження, назва кафедри, на якій написана курсова робота; зазначається, з якого предмета дослідження, його тема (посередині). Нижче з правого боку вказується курс, група, напрям підготовки і прізвище, ім'я та по батькові студента, що написав роботу. Дещо нижче зазначається посада, вчене звання, прізвище, ім'я та по батькові керівника наукового дослідження; кількість балів і оцінка за національною шкалою та ECTS. Внизу посередині зазначається місто та рік написання курсової роботи.

Анотація. До курсової роботи подається анотація обсягом у 5–8 рядків друкованого тексту (друга сторінка курсової роботи). В анотації вказуються найважливіші ознаки роботи – її мета, завдання, отримані результати і висновки.

Зразок

Анотація

У курсовій роботі розглянуто застосування конструктивних вправ у процесі опрацювання речень із відокремленими членами. Описано види таких вправ, їх місце у структурі уроків. Порівняно результати, досягнуті учнями контрольних класів, у яких навчання здійснювалося у повній відповідності з підручником, та експериментальних, де конструктивні вправи використовувалися на кожному уроці. Виявлено, що учні експериментальних класів краще розуміють будову речень, допускають менше пунктуаційних помилок.

Ключові слова: відокремлення, доповнення, перебудова, видільні розділові знаки.

Зміст. На третій сторінці вказується зміст. У ньому наводяться назви та номери початкових сторінок усіх структурних елементів: вступу, розділів, підрозділів, висновків до розділів (якщо такі є), загальних висновків, списку використаних джерел та додатків (якщо їх наведено).

Обов'язкові реквізити вступу

Актуальність теми. У цій частині вступу на основі аналізу наукової і методичної літератури та шкільної практики опрацювання окресленого темою матеріалу визначають важливість курсового дослідження. При цьому увага зосереджується тільки на основних питаннях – більш докладно це розглядається в основній частині роботи.

Об'єкт, предмет, джерела дослідження. Об'єктом дослідження можуть бути опрацювання певних розділів, реалізація певних навчально-виховних завдань, формування умінь і навичок у рамках типів і стилів мовлення, методів опрацювання програмового матеріалу. Предметом – умови реалізації конкретного завдання на конкретному матеріалі. Наприклад: об'єкт – розвиток зв'язного мовлення учнів, предмет – підготовка до вибіркового переказу.

Мета і завдання дослідження. Студент повинен розуміти, для чого він виконує курсову роботу, чого хоче досягти. Тому вказує мету своєї роботи (наприклад, визначити уміння застосовувати певні правописні правила; застосовувати раціональну підготовку до певного типу письмової роботи; систему вправ до конкретного розділу програми). А відтак усвідомити, що потрібно для досягнення цієї мети (наприклад, проаналізувати наукову літературу, відвідати і проаналізувати уроки, виявити рівень практичних умінь учнів і т. ін.).

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань необхідно застосувати різні методи – теоретичні, практичні, статистичні. Вибір їх зумовлює мета роботи. З теоретичних методів найчастіше знаходять застосування вивчення наукової і навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми, узагальнення педагогічного досвіду; з практичних – тестування, анкетування, аналіз уроків, аналіз учнівських робіт; за наявності кількісних показників – статистичний їх аналіз.

Пояснення абревіатур і скорочень (якщо такі є). Якщо у тексті роботи застосовано маловідомі терміни, символи, скорочення, то їх перелік подають перед вступом: зліва наводять (в алфавітному порядку) елементи, які потребують пояснення, а справа їх розшифровку.

Якщо такі елементи в роботі вжито лише два-три рази, то їх пояснення наводять у тексті – у дужках при першому згадуванні.

Зразок

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СБР – складне безсполучникове речення;

ССЦ – складне синтаксичне ціле;

РЗМ – розвиток зв'язного мовлення.

Точні вказівки на джерела використаного матеріалу. Вказівки на джерела використаного матеріалу роблять у тексті:

– на роботу в цілому – цифрою у квадратних дужках, що відповідає позиції у списку використаних праць: [7];

– на конкретні висловлювання – двома цифрами: перша – на працю у загальному списку, друга – на сторінку у цій праці [12, с. 116].

Оформлення списку використаних джерел. Список використаних джерел містить опрацьовані праці. Список використаних джерел слід розміщувати одним із таких способів: у порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування і рекомендований при написанні наукових праць), в алфавітному порядку прізвищ перших авторів чи заголовків, у хронологічному порядку. Бібліографічний опис джерел складають відповідно до чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи.

У сучасній практиці оформлення наукового тексту прийняті такі варіанти бібліографічних даних.

Зразки

– **окреме видання одного автора:**

– Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: посібник для вчителів / В. Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1986. – 168 с.

– Стельмахович М. Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-х класах: навчально-методичний посібник / М. Г. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1981. – 136 с.

– Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення частин мови: посібник для вчителів / М. М. Шкільник. – К. : Радянська школа, 1986. – 136 с.

– **окреме видання кількох авторів:**

1. Методика вивчення української мови в школі: посібник для вчителів / О. М. Беляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Г. Р. Передрій, Л. П. Рожило. – К. : Радянська школа, 1987. – 246 с.;

2. Методика викладання української мови в середній школі: навчальний посібник / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик; [за ред. І. С. Олійника]. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К. : Вища школа. Головне видавництво, 1989. – 439 с.;

3. Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови: навчальний посібник / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 248 с.

– **одноосібні публікації у збірнику праць або журналів:**

Донченко Т. Формування виразного говоріння і читання під час вивчення синтаксису і пунктуації / Т. Донченко // Українська мова і література в сучасній школі. – №1. – 2013. – С. 14–17;

Ісаєва М. Узагальнення й систематизація знань із теми «Складне речення». Урок у 9 класі / М. Ісаєва // Дивослово. – №4. – 2013. – С. 10–13;

Пентилюк М. Технологія навчання стилістики в основній школі: лінгводидактичний аспект / М. Пентилюк // Українська мова і література в школі. – №2. – 2013. – С. 13–18.

Критерії оцінювання курсових робіт

Детальніше зупинимося на критеріях оцінювання курсових робіт. Оскільки курсова робота як вид перевірки професійної підготовки функціонально багатогранна, то в ній виявляється і рівень засвоєння курсу методики, і розуміння міжпредметних зв'язків, і уміння структурувати текст та забезпечувати його комунікативну цілісність, і володіння засобами усіх рівнів мовної системи, і стан правописної грамотності студента, а на захисті роботи ще й уміння користуватися невербальними засобами вираження мовлення, орфоепічна вправність. Звичайно, абсолютно точно виміряти всі ці показники неможливо. Тому є необхідність визначати узагальнені критерії, враховувати вагу того чи іншого критерію в балах. Такі критерії охоплюють і якісні показники тексту роботи, і вияв рівня знань і умінь студента у процесі захисту роботи.

Основні критерії оцінки. Серед критеріїв слід враховувати два вирішальні, без яких курсова робота існувати не може. По-перше, це

відповідність темі: адже можна дуже гарно і правильно написати про те, чого не вимагає тема. По-друге, це самостійність тексту: зараз є широкі можливості копіювання найрізноманітніших текстів, але це в завдання курсової роботи не входить. Роботи, що не відповідають цим двом критеріям, оцінюванню не підлягають.

Оцінювання тексту курсової роботи (в балах) здійснюється й за іншими показниками: відповідність темі, професійна спрямованість – до 5 балів; огляд літератури, наявність посилань на список праць, на шкільну практику опрацювання теми – до 10 балів; повнота висвітлення теми, логічність структури, послідовність викладу, доказовість проведеного аналізу використаного матеріалу – до 10 балів; переконливість висновків, їх відповідність завданням та змістові розділів роботи – до 10 балів; дотримання лексичних, орфографічних, граматичних, пунктуаційних норм – до 10 балів; дотримання вимог до обсягу і технічного оформлення роботи – до 5 балів. Таким чином, за текст представленої до захисту роботи студент може отримати до 50 балів. Цю оцінку виставляє науковий керівник, мотивуючи її в рецензії.

Оцінювання захисту курсової роботи. Вступне слово необхідно підготувати заздалегідь у формі виступу, в якому доцільно висвітлити важливі питання: обґрунтування актуальності теми дослідження; мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження; що вдалося встановити, виявити, довести; якими методами це досягнуто; елементи новизни у теоретичних положеннях та в практичних рекомендаціях; а також те, «з якими труднощами довелося зіткнутися в процесі дослідження, які положення не знайшли підтвердження» [Шейко, Кушнарєнко 2006, с. 144–145]. У виступ також умістити відповіді на основні зауваження наукового керівника. Доповідь студента не повинна перевищувати за часом 10–15 хвилин. Захист курсової роботи оцінюється за такими критеріями: зміст доповіді, її відповідність темі і текстові роботи – до 15 балів; рівень володіння термінологією і фактичним матеріалом – до 10 балів; чіткість і вичерпність відповідей на поставлені запитання – до 10 балів; розвиненість усного мовлення – до 15 балів. Отже, захист курсової роботи може бути оцінений на 50 балів. Цю оцінку виставляє комісія.

Оцінювання курсової роботи в цілому. Загальна оцінка складається із суми балів за текст і за захист курсової роботи (отже, до 100 балів). «На високу оцінку заслуговують курсові роботи, які характеризуються науковою достовірністю, насиченістю конкретним змістом, багатим фактичним матеріалом, аргументованими висновками, бездоганними орфографією, пунктуацією та стилістикою, чіткістю композиції і правильним оформленням» [Філіпенко 2005, с. 113].

Примітка. У разі потреби можуть бути враховані додаткові показники: виступ на студентській науковій конференції на тему курсової роботи, наявність публікацій у студентському науковому збірнику на методичну тему (до 10 балів).

Після закінчення процедури захисту комісія приймає рішення щодо підсумкової оцінки за курсову роботу. Результати захисту в той же день оголошуються і заносяться у відомості та в залікову книжку студента.

У разі отримання підсумкової оцінки, нижчої за 60 балів, або якщо курсова робота не була допущена до захисту, роблять запис про академічну заборгованість.

Ліквідація заборгованості можлива лише за умови повторного виконання курсової роботи на іншу тему або ґрунтовної переробки тієї, за яку отримано незадовільну оцінку. Повторний захист відбувається за графіком ліквідації заборгованості, затвердженим деканатом.

ЛІТЕРАТУРА

АБПКМ – Анотований бібліографічний покажчик праць із культури української мови у фахових періодичних виданнях кінця ХХ – початку ХХІ ст. / [уклад. Л. В. Струганець, О. Г. Бігун, Ю. Б. Струганець; за ред. Л. В. Струганець]. – Тернопіль : Вектор, 2013. – 130 с.

Абрамович С. Д. Риторика: навчальний посібник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів : Світ, 2001. – 240 с.

Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.

Бабій І. М. Синтаксис сучасної української мови: самостійна та індивідуальна робота. Словосполучення. Просте речення. Просте ускладнене речення: навчальний посібник / І. М. Бабій, Н. О. Свистун. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – 192 с.

Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.

Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: навчальний посібник / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.

Бевзенко С. П. Українська діалектологія: збірник вправ і завдань / С. П. Бевзенко. – Київ – Одеса : Вища школа, 1987. – 128 с.

Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.

Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля / З. М. Бичко. – Львів : Фенікс, 1997. – 136 с.

Білодід І. К. Мова і професія / І. К. Білодід // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 1. – С. 4.

Білодід І. К. Професійні горизонти викладача мови / І. К. Білодід // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 5. – С. 6.

Бондар В. Філософія стандартизації змісту професійної освіти вчителя початкової школи в умовах двоциклової підготовки у ВНЗ / В. Бондар // Початкова школа. – 2012. – № 12. – С. 2–4.

Будник О. Б. Соціально-педагогічна діяльність учителя початкової школи: навчально-методичний посібник / О. Б. Будник. – Івано-Франківськ : ПП Бойчук А. Б., 2012. – 212 с.

Буслаев Ф. И. Историческая грамматика / Ф. И. Буслаев. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1959. – 622 с.

Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту: посібник для вчителів / Л. О. Варзацька. – К. : Радянська школа, 1986. – 104 с.

Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учебное пособие / И. В. Вачков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Ось-89, 2000. – 224 с.

Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 359 с.

Гончаров С. М. Інтерактивні технології навчання в кредитно-модульній системі організації навчального процесу: навчально-методичний посібник / С. М. Гончаров. – Рівне : НУВГП, 2006. – 172 с.

Горошкіна О. М. Сучасний урок української мови: від планування до проведення / О. М. Горошкіна, Л. О. Попова. – Харків : Основа, 2010. – 111 с.

Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія / Н. В. Гузій. – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2004. – 243 с.

Дідук Г. Реалізація когнітивного принципу навчання у процесі комунікативно-лінгвостилістичної роботи на уроках української мови / Г. Дідук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. Лінгводидактика. – 2004. – №1. – С. 56–60.

ДНПОУ – Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття». – К. : Вища школа, 1994. – 61 с.

ДС – Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова (проект) / Л. В. Скуратівський, О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, Л. І. Мацько та ін. // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 18–37.

ДСБПЗСО – Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://mon.gov.ua/content/Освіта/post-derzh-stan-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/Освіта/post-derzh-stan-(1).pdf).

Дудников А. В. О теоретических основах методики преподавания русского языка как педагогической науки / А. В. Дудников // Русский язык в школе. – 1973. – № 4. – С. 14–15.

Євтух М. Науково-організаційні проблеми ступеневої професійної підготовки педагогів / М. Євтух // Вісник Львівського університету. Серія: Педагогіка, 2005. – Випуск 19. – Ч. 1. – С. 3–8.

Єрмоленко С. Я. Формування комунікативної компетенції у лінгводидактиці / С. Я. Єрмоленко // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 3. – С. 42–46.

Єрмоленко С. Я. Критерії літературної норми і практика її кодифікації / С. Я. Єрмоленко // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 40. – С. 6–9.

Єрмоленко С. Я. Культура мови і мовні ідеали суспільства / С. Я. Єрмоленко // Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. – Вип. 18. – Рівне : РДГУ, 2010. – С. 90–93.

Єрмоленко С. Я. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28–33.

Єфремов С. У боротьбі за освіту / С. Єфремов // Київ. – 1990. – № 11. – С. 120–134.

Завалевський Ю. Становлення конкурентоспроможного педагога в сучасному навчальному закладі / Ю. Завалевський // Початкова школа. – 2012. – № 12. – С. 4–6.

Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

Зіноватна О. М. Ступенева освіта в Україні у контексті Болонського процесу: рівень готовності до суспільства знань / О. М. Зіноватна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – № 94–96. – 2010. – С. 68–71.

Златів Л. Застосування технології портфоліо під час засвоєння студентами-філологами дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту» / Л. Златів // Теоретико-практичні аспекти сучасних лінгвістичних та лінгводидактичних парадигм: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: збірник наукових праць. – Рівне; Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2012. – С. 44–46.

Златів Л. Лінгвістичний аналіз тексту: навчально-методичний посібник для студентів 5 курсу за напрямом підготовки 7.02030301 «Філологія. Українська мова та література» за спеціальністю «Редагування освітніх видань» / Л. М. Златів. – Рівне : РДГУ, 2015. – 78 с.

Златів Л. М. Формування у студентів філологічного факультету умінь сприймати і відтворювати зміст науково-навчального тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Л. М. Златів. – К., 2000. – 19 с.

ЗПВО – Закон «Про вищу освіту»: практична реалізація роз'яснення деяких положень // Освіта України. – 2016. – 10 жовтня (№ 40). – С. 1–2.

ЗРМО – Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.

ЗУ – Закон України «Про вищу освіту»: чинне законодавство. – К. : Паливода А. В., 2014. – 100 с.

Изотова Л. И. Социально-психологический тренинг как средство обучения студентов / Л. И. Изотова // Постметодика. – 2004. – № 5–6. – С. 85–88.

Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 128 с.

Караулов Ю. Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность / [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. – М. : Наука, 1989. – 216 с.

Киричок В. Тренінги на розвиток комунікації / В. Киричок // Відкритий урок. – 2006. – № 1. – С. 51–61.

Климова К. Я. Формування мовнокомунікативної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. педагог. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / К. Я. Климова. – К., 2011. – 35 с.

КНДМ – Концепція навчання державної мови в школах України / О. Біляєв, Л. Скуратівський, Л. Симоненкова, Г. Шелехова // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16–21.

Конун О. Ф. Допоміжні тренінгові вправи / О. Ф. Конун // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 38–39.

Копусь О. А. Моделювання науково-методичної системи формування фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх магістрантів-філологів / О. А. Копусь // Наука і освіта. – 2012. – № 8. – С. 78–83.

Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навчальний посібник / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.

Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.

Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навчальний посібник / О. В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 192 с.

КУМП – Культура української мови. Програма нормативної навчальної дисципліни підготовки бакалавра напряму «6.020303

Філологія. Українська мова і література» / [уклад. Л. В. Струганець]. – Тернопіль : Вектор, 2013. – 19 с.

Кустов Ю. А. Преемственность профессионально-технической и высшей школы / Ю. А. Кустов. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1990. – 117 с.

Ладыженская Т. А. Развитие речи учащихся как теоретическая и практическая проблема межпредметного характера / Т. А. Ладыженская // Советская педагогика. – 1978. – № 9. – С. 75–80.

Ладыженская Т. А. Система упражнений по развитию связной устной речи / Т. А. Ладыженская // Совершенствование методов обучения русскому языку: пособие для учителя. – М. : Просвещение, 1981. – 160 с.

Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – №1. – С. 3–9.

Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 168 с.

Мацько Л. Мовні засоби образності у новелі М. Коцюбинського «Intermezzo» / Л. Мацько // Українська мова і література в школі. – № 10. – 1982. – С. 43–49.

Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. Мацько. – К. : Видавництво НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. – 607 с.

Мацько Л. І. Риторика: навчальний посібник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.

МДП – Матеріали діалектологічної практики: збірник текстів / [укл. С. Є. Панцьо, М. Я. Наливайко, Н. О. Свистун, Т. П. Вільчинська, І. М. Бабій, Т. М. Миколенко, І. Я. Кость] – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 160 с.

Мельничайко В. Гімн жертвовному кохання (лінгвістичний аналіз вірша Ліни Костенко «Любов Нансена») / В. Мельничайко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету

імені В. Гнатюка. Серія: Літературознавство / [за ред. М. Ткачука]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 29. – С. 191–198.

Мельничайко В. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту / В. Мельничайко // Дивослово. – 1999. – № 9. – С. 11–15.

Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: посібник для вчителя / В. Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1986. – 168 с.

Мельничайко В. Я. Методика викладання української мови у ВНЗ. Програма нормативної навчальної дисципліни підготовки магістрантів спеціальності 8.02.030301 Українська мова і література / В. Я. Мельничайко, Л. М. Головата. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 32 с.

Мельничайко В. Я. Мовний розвиток особистості: завдання і засоби / В. Я. Мельничайко // Мовна освіта в контексті завдань української середньої і вищої школи: матеріали науково-практичної конференції. – Тернопіль, 1995. – С. 3–11.

Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови: посібник для вчителя / В. Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1984. – 223 с.

Мельничайко В. Я. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / В. Я. Мельничайко, М. І. Пентиліук, Л. П. Рожило. – К. : Радянська школа, 1982. – 216 с.

Мирний П. Рідна мова. Зібрання творів у семи томах. Т. VII. / П. Мирний. – К. : Наукова думка, 1971. – 663 с.

ММ – Мистецтво магістра. *Magister atrium*: посібник для студентів / [упоряд. Н. Л. Дащенко, Н. М. Фурманкевич, П. З. Гуцал]. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 160 с.

МНРМСНЗ – Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: підручник для студентів-філологів / [за ред. М. І. Пентиліук]. – К. : Ленвіт, 2000. – 264 с.

Морозов С. М. Словник іншомовних слів / С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

МПМТ – Мовний портрет міста Тернополя (2010-2011 рр.): збірник студентських наукових праць / [за ред. Л. В. Струганець]. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 66 с.

Мурзин Л. Н. Синтаксическая деривация. Анализ производных предложений русского языка / Л. Н. Мурзин. – Пермь : Изд-во Пермского государственного университета, 1974. – 167 с.

Овсієнко Л. Методи навчання лінгвістики тексту в системі компетентнісної мовної освіти майбутніх учителів-словесників / Л. Овсієнко // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 12. – С. 5–11.

Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – Слово. – 1991. – Ч. 13. – Липень. – С. 4–5.

Омельчук С. Дослідницький підхід до навчання мови: лінгводидактичний словник-довідник: навчальний посібник / С. Омельчук. – К., 2015. – 56 с.

Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2002. – 271 с.

Палихата Е. Я. Система навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Е. Я. Палихата. – К., 2005. – 36 с.

Палихата Е. Я. Короткий словник із риторики: терміни, поняття, персоналії, античні герої: для учнів і студентів навчальних закладів різних рівнів акредитації / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Вектор, 2016₁. – 80 с.

Палихата Е. Я. Програма навчальної дисципліни «Риторика» для підготовки магістра. Галузь знань 01 Освіта. Спеціальність 014.01 Середня освіта (українська мова і література) / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Вектор, 2016₂. – 18 с.

Панцьо С. Є. Українська діалектологія: практикум: навчально-методичний посібник / С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 132 с.

Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови / М. І. Пентилюк // Українська мова та література в школі. – 1999. – № 3. – С. 8–10.

Пентилюк М. Концепція когнітивної методики української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 9–14.

ПМНМДВШ – Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: навчальний посібник / [за ред. О. Горошкіної та С. Карамана]. – К., 2015. – 250 с.

ПСЗНЗ – Програми для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. 5-11 класи // Дивослово. – 2001. – № 8. – С. 24–44.

ПУМ – Практикум з української мови: програма навчального курсу для студентів спеціальності «Українська мова і література» філологічних факультетів вищих навчальних закладів України / [уклад. О. П. Штонь]. – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2005. – 21 с.

Ревуцкий О. Анализ художественного текста как коммуникативно обусловленного связного целого / О. Ревуцкий. – Минск : НИО, 1998. – 68 с.

Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія / О. М. Семенов. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. – 404 с.

Сидоренко В. Формування синтаксичної компетентності учнів 8–9 класів засобами технології кооперативного навчання / В. Сидоренко // Українська мова і література в школі. – 2015. – № 2. – С. 7–15.

Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини / В. Сімович // Шлях виховання і навчання. – 1934. – № 8. – С. 19–31.

Скалкін В. Л. Вправи з розвитку усного комунікативного мовлення / В. Л. Скалкін. – К. : Радянська школа, 1978. – 128 с.

Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навчальний посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

Соссюр Фердинанд де. Заметки по общей лингвистике / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1990. – 274 с.

Стахів М. Порівняльний аналіз професійного розвитку вчителів загальноосвітніх шкіл в Україні та Канаді / М. Стахів, Л. Нос, Ю. Деркач // *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doswiadczenie*. – № 1. – Lodz : Wyzsza Szkola Informatyki i Umiejetnosci, 2015. – С. 110–112.

Струганець Л. В. Культура мови. Модульний курс: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів вишів України / Л. В. Струганець. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 195 с.

Струганець Л. В. Українсько-англійський та англо-український словник термінів культури мови і стилістики / Л. В. Струганець, Т. С. Олійник, Н. М. Гоца. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 124 с.

СУЛМ₁ – Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 413 с.

СУЛМ₂ – Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; [за ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

СУЛМ₃ – Сучасна українська літературна мова: підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; [за ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.

Сухомлинський В. Вибрані твори в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – 639 с.

Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // *Українська мова і література в школі*. – 1965. – № 5. – С. 47.

Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 1–2.

Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе / А. В. Текучев. – М. : Просвещение, 1970. – 414 с.

Токарська А. С. Ділове мовлення юристів у схемах і тестах: навчальний посібник / А. С. Токарська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 272 с.

УМЕ – Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1949. – 848 с.

Федоренко Л. П. Принципы обучения русскому языку / Л. П. Федоренко. – М. : Просвещение, 1973. – 160 с.

Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: навчальний посібник / А. С. Філіпенко. – К. : Академвидав, 2005. – 208 с.

Філіпович А. Ю. Ступенева освіта як приклад конкурентоспроможності на ринку праці / А. Ю. Філіпович // Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 271–273.

Чехівський О. О. Педагогічні ідеї акад. Ф. І. Буслаєва і сучасна методична наука / О. О. Чехівський // Класична педагогіка і філософія в світлі сучасних завдань шкільної і вузівської словесності: Матеріали і тези обласної міжвузівської науково-практичної конференції 7–10 жовтня 1993 р. – Одеса, 1993. – С. 73–75.

Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – [5-те вид., стер.] – К. : Знання, 2006. – 307 с.

Штонь О. П. Курсова робота з української мови: навчально-методичний посібник / О. П. Штонь, В. А. Буда. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 64 с.

Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Ягоднікова В. В. Кейс-метод (Casestudy) як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців [електронний ресурс] / В. В. Ягоднікова // Педагогічні науки. – 2009. – № 5. – С. 1–2. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogica/25496.doc.htm.

Jaworski M. Nauczanie gramatyki języka ojczystego w szkołach podstawowych / M. Jaworski. – Warszawa : PZWS, 1969. – 206 s.

ДОДАТКИ

**НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ
ДИСЦИПЛІН**

Практикум з української мови**ПРОГРАМА**

навчальної дисципліни
підготовки бакалавра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Практикум з української мови» укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні поняття лінгвістики тексту, стилістики; фонетики, графіки, орфоєпії, словотвору, морфології у їх безпосередньому зв'язку з орфографією, а також синтаксису і пунктуації.

Міждисциплінарні зв'язки: з лінгвістичними науками (сучасною українською літературною мовою, стилістикою, лексикографією, лінгвістикою тексту, комунікативною лінгвістикою); із низкою суміжних дисциплін (літературознавством, педагогікою, лінгводидактикою, риторикою, психологією, логікою, етикою, естетикою, філософією, загальною теорією культури).

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Текст. Стилї і типи мовлення.
2. Фонетика, графіка, орфоєпія, словотвір, морфологія і орфографія.
3. Синтаксис і пунктуація.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «Практикум з української мови»: закріплення, поглиблення і розширення знань з основних розділів шкільного курсу української мови з метою вироблення автоматизованих навичок грамотного письма й усного мовлення, підготовка першокурсників до сприймання теоретичних мовознавчих дисциплін.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Практикум з української мови»: поглиблення і розширення знань з основних розділів шкільного курсу української мови: лінгвістики тексту,

стилістики; фонетики, графіки, орфоєпії, словотвору, морфології у їх безпосередньому зв'язку з орфографією, а також із синтаксису і пунктуації.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

- основні поняття, що стосуються лінгвістики тексту;
- типи і форми мовлення;
- стилі української мови;
- особливості оформлення письмових робіт наукового та офіційно-ділового стилів;
- основні поняття орфографії, орфографічні правила та принципи;
- основні поняття пунктуації, пунктуаційні правила та принципи;

уміти:

- визначати тему, основну думку тексту;
- ділити текст на мікротеми;
- визначати «відоме» і «нове» в реченнях, види текстового зв'язку, мовні засоби міжфразового зв'язку;
- визначати стилі мовлення;
- створювати монологічні (розповіді, описи, роздуми) і діалогічні тексти у різних стилях;
- складати план, тези, конспектувати, реферувати, писати анотацію, рецензію;
- оформляти бібліографію, титульний аркуш, зміст, список використаної літератури, посилання;
- створювати основні документи офіційно-ділового стилю (автобіографія, резюме, заява, доручення, розписка, пояснювальна і доповідна записки, наказ, ділові листи, акти, характеристика, довідка, оголошення, запрошення, вітальний адрес, телеграма, телефонограма, факс, адреса, угода, інструкція, звіт);
- будувати телефонну розмову, ділову бесіду;
- доречно використовувати формули мовленнєвого етикету;
- правильно вимовляти і вживати ненаголошені голосні у різних морфемах, приголосні, звукосполучення, змінювати приголосні при словотворенні та словозміні;

- наголошувати слова;
- правильно вживати м'який знак і апостроф, подовжені, подвоєні, спрощені приголосні, велику літеру, писати прізвища й географічні назви, слова іншомовного походження;
- переносити слова;
- дотримуватися норм правопису префіксів (**роз-, без-, через-, з-(с-), пре-, при-, прі-**) і суфіксів (іменникових **-ичк-, -ечк-, -ив-, -ев-**, прикметникових **-ев-, -ов-** тощо), написання складних і складноскорочених слів;
- дотримуватися норм змінювання і правопису самостійних частин мови та правопису службових частин мови;
- робити синтаксичний розбір речень, складати схеми до різних видів складних речень;
- уживати розділові знаки у простому неускладненому та ускладненому реченнях;
- дотримуватися норм уживання розділових знаків у складносурядному і складнопідрядному реченнях, при словах-реченнях; уживання розділових знаків у безсполучниковому реченні; оформлення прямої мови, діалогу та цитат.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 135 годин / 4,5 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

ТЕКСТ. СТИЛІ І ТИПИ МОВЛЕННЯ

Тема 1. Текст як продукт мовленнєвої діяльності

Визначення тексту. Його найважливіші ознаки: тематична цілісність, зв'язність, структурна організація, завершеність.

Тема, підтеми, основна думка тексту.

Структурні компоненти тексту (речення, складне синтаксичне ціле – ССЦ або надфразна єдність, абзац).

Зв'язки між складовими частинами тексту (контактні і дистантні, послідовні і паралельні, перспективні і ретроспективні). Дане і нове або тема і рема.

Мовні засоби текстового зв'язку (сполучники, вставні слова, тематична лексика, займенники або займенникові слова, лексичні

повтори, синоніми, співвідносність форм дієслова, риторичні питальні речення, називні та непоширені речення, неповні речення тощо).

Тема 2. Типи і форми мовлення

Форми мовлення (монолог, діалог, полілог). Їх особливості.

Типи монологічного мовлення: розповідь, опис, роздум. Особливості їх побудови, розгортання змісту і мовного оформлення. Залежність цих характеристик від стилю спілкування.

Поєднання у висловлюванні різних типів мовлення.

Тема 3. Стилї сучасної української літературної мови

Поняття про функціональний стиль. Залежність мовного стилю від сфери застосування, мети спілкування, змісту висловлювання тощо.

Основні ознаки наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього, розмовно-побутового стилів та їх різновидів.

Тема 4. Письмові роботи наукового стилю

Види письмових робіт наукового стилю (план, тези, конспект, реферат, курсові та дипломні роботи, наукові статті, рецензії, анотації, тощо).

План і тези тексту. Послідовність складання плану і написання тез. Спільне й відмінне між ними. Їх види. Основні вимоги оформлення.

Конспект. Його види. Особливості конспектування усних і писемних висловлювань. Оформлення конспектів (система виділень, скорочень, умовних позначень тощо).

Реферат. Види рефератів (монографічні й оглядові, інформативні або реферати-конспекти, індикативні або реферати-резюме, автореферати).

Послідовність підготовки і написання рефератів. Їх структура, технічне і мовне оформлення.

Курсова та дипломна роботи. Їх види. Основні етапи виконання. Особливості цих етапів. Структура та зміст, правила технічного оформлення, у тому числі бібліографічного опису джерел, посилань, титульного аркуша тощо.

Наукова стаття, її композиція та оформлення. Особливості наукової доповіді.

Анотація. Її структура та види.

Рецензія. Вимоги до композиції й оформлення.

Тема 5. Писемне й усне ділове спілкування

Основні ознаки офіційно-ділового стилю, його підстилі.

Документи, їх класифікація, загальні вимоги оформлення.
Формуляр. Реквізит.

Автобіографія, резюме, заява, доручення, розписка, пояснювальна і доповідна записки, наказ, ділові листи, акти, характеристика, довідка, оголошення, запрошення, вітальний адрес, телеграма, телефонограма, факс, адреса, угода, інструкція, звіт.

Усне ділове спілкування (публічне й приватне).

Міжособистісне спілкування і мовний етикет.

Змістовий модуль 2

ФОНЕТИКА, ГРАФІКА, ОРФОЕПІЯ, СЛОВОТВІР, МОРФОЛОГІЯ І ОРФОГРАФІЯ

Тема 6. Фонетика й орфографія

Фонетика. Склад слова. Наголос. Фонетична транскрипція. Класифікація голосних і приголосних звуків української мови. Чергування голосних та приголосних. Історичні чергування **е** із **о** після шиплячих та **й**. Чергування **е**, **о** з **і** та **ін**. Зміни приголосних при словотворенні. Ненаголошені голосні у різних морфемах.

Тема 7. Графіка й орфографія

Звуко-буквені відношення. Алфавіт. Історія українського правопису.

Тема 8. Орфоепія

Норми сучасної української літературної вимови голосних, приголосних звуків, звукосполучень. Акцентуаційні норми.

Тема 9. Орфографія, її основні поняття та правила

Поняття «орфографія», «орфограма», «орфографічне правило», «орфографічний принцип». Види орфограм (буквені і небуквені). Принципи українського правопису (фонетичний, морфологічний, традиційний або історичний, смисловий або диференціюючий).

Правила вживання м'якого знака й апострофа.

Подовження і подвоєння, спрощення у групах приголосних.

Вживання великої літери. Правопис прізвищ і географічних назв.

Написання слів іншомовного походження.

Правила переносу слів.

Тема 10. Будова слова, словотвір і орфографія

Написання префіксів (**роз-, без-, через-, з- (с-), пре-, при-, прі-**) і суфіксів (іменникових **-ичк-, -ечк-, -ив-, -ев-**, прикметникових **-ев-, -ов-** тощо). Написання складних і складноскорочених слів.

Тема 11. Морфологія і орфографія

Іменник. Поділ іменників на відміни і групи (тверда, м'яка, мішана). Особливості відмінювання і правопису іменників першої відміни. Закінчення **-а(-я)** та **-у(-ю)** у родовому відмінку іменників II-ї відміни чоловічого роду на приголосний.

Відмінювання іменників, які перебувають поза відмінами.

Написання складних іменників разом і через дефіс.

Граматичний зв'язок незмінюваних іменників та ініціальних аббревіатур з іншими словами в реченні.

Прикметник. Особливості відмінювання і правопису прикметників. Написання прикметників разом і через дефіс. Відмінювання прикметників на **-лиций**. Вживання повних і коротких форм.

Числівник. Відмінювання і правопис. Узгодження з іменниками.

Займенник. Розряди за значенням. Правопис займенників.

Дієслово. Поділ на дієвідміни. Правопис особових закінчень.

Творення і правопис дієприкметників і дієприслівників. Написання **-н-** і **-нн-** у суфіксах дієприкметників і прикметників.

Прислівник. Написання разом, окремо і через дефіс.

Правопис прийменників, сполучників, часток. **Не** і **ні** з різними частинами мови.

Правопис вигуків, звуконаслідувальних слів, виразів етикету (*будь ласка, на добраніч* тощо).

Змістовий модуль 3

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Тема 12. Пунктуація, основні поняття пунктуації

Пунктограма. Види пунктограм (видільні і віддільні). Пунктуаційне правило.

Тема 13. Розділові знаки у простому неускладненому реченні

Просте речення, Види простих речень. Розділові знаки у простому неускладненому реченні: тире між підметом і присудком, тире в неповному реченні. Дефіс і лапки при прикладці.

Тема 14. Пунктограми у простому ускладненому реченні

Однорідні члени речення. Розділові знаки між однорідними членами без сполучників, зі сполучниками, при узагальнювальних словах. Однорідні й неоднорідні означення.

Речення з відокремленими членами. Пунктуація у реченнях із відокремленими означеннями. Кома і тире при відокремлених прикладках. Відокремлені обставини. Кома при відокремлених додатках.

Уточнювальні члени речення.

Слова, що стоять поза граматичним зв'язком. Розділові знаки при звертаннях, вставних словах, словосполученнях і реченнях. Вставлені компоненти.

Тема 15. Розділові знаки у складносурядному і складнопідрядному реченнях. Пунктограми при словах-реченнях

Кома, крапка з комою та тире в складносурядному реченні. Кома, крапка з комою та кома й тире в складнопідрядному реченні. Пунктограми при словах-реченнях.

Тема 16. Розділові знаки у безсполучниковому реченні

Кома, крапка з комою, двокрапка й тире в безсполучниковому реченні.

Тема 17. Пунктограми при прямій мові, діалозі та цитатах

Розділові знаки (лапки, двокрапка, кома й тире) при прямій мові та при цитатах. Пунктуаційне оформлення діалогів.

3. Рекомендована література

Основна

1. Козачук Г. О. Українська мова: практикум: навчальний посібник / Г. О. Козачук. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 2008. – 414 с.

2. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови / В. Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1986. – 168 с.

3. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя: курс лекцій / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх. – Харків : Гриф, 1998. – 205 с.

4. Пазяк О. М. Українська мова: практикум: навчальний посібник / О. М. Пазяк, О. А. Сербенська, М. І. Фурдуй, Л. Ю. Шевченко. – К. : Либідь, 2000. – 384 с.

5. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

6. Семенов О. М. Культура наукової української мови: навчальний посібник / О. М. Семенов. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.

7. Український правопис / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; Інститут української мови НАН України. – К. : Наукова думка, 2008. – 288 с.

8. Учїться висловлюватися / П. І. Білоусенко, Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр та ін. – К. : Радянська школа, 1990. – 126 с.

9. Фурдуй М. І. Українська мова. Практикум з правопису: навчальний посібник / за ред. В. В. Рїзуна. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2005. – 272 с.

10. Шевелева Л. А. Український правопис у таблицях: правила, винятки, коментарї / Л. А. Шевелева. – Харків : Світ дитинства, 1997. – 223 с.

11. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: навчальний посібник / С. В. Шевчук. – К. : Літера, 2000. – 480 с.

12. Ющук І. П. Практичний довідник з української мови / І. П. Ющук. – К. : Рїдна мова, 1998. – 223 с.

13. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови / І. П. Ющук. – 3-тє вид. – К. : Освіта, 1997. – 254 с.

Додаткова

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: посібник / [за заг. ред. О. Сербенської]. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.

2. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Либідь, 1991. – 256 с.

3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.

4. Бабич Н. Д. Практична стилїстика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.

5. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 476 с.
6. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Радянська школа, 1984. – 160 с.
7. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови : навчальний посібник / Г. Волкотруб. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 256 с.
8. Волощак М. Неправильно – правильно: довідник з українського слововживання: за матеріалами засобів масової інформації / М. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2000. – 128 с.
9. Ділова українська мова / [за ред. проф. Н. Бабич]. – Чернівці : Рута, 1996. – 275 с.
10. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1977. – 295 с.
11. Довідник з культури мови / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Вища школа, 2005. – 400 с.
12. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 349 с.
13. Кочан І. М. Культура рідної мови: збірник вправ і завдань / І. М. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
14. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. – К. : Довіра, 2000. – 169 с.
15. Мацько Л. І. Стилiстика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
16. Мельничайко В. Я. Українська мова. Письмовий екзамен. Як уникнути помилок / В. Я. Мельничайко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1998. – 64 с.
17. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. / В. В. Німчук – К., 2002. – 113 с.
18. Олійник О. Світ українського слова / О. Олійник. – К. : Хрещатик, 1994. – 415 с.
19. Палихата Е. Я. Елементи практичної риторики. 10-11 класи: книга для вчителя / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 88 с.

20. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради: навчальний посібник / О. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.

21. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2001. – 223 с.

22. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.

23. Сербенська О. Культура усного мовлення. Практикум: навчальний посібник / О. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.

24. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан; [пер. з чес.]. – К. : Політвидав України, 1986. – 239 с.

25. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

26. Чак Є. Д. Барви нашого слова / Є. Д. Чак. – К. : Радянська школа, 1989. – 176 с.

27. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів / Є. Д. Чак. – К. : Радянська школа, 1984. – 185 с.

28. Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо? / Є. Д. Чак. – К. : Освіта, 1997. – 240 с.

29. Штонь О. П. Курсова робота з української мови / О. П. Штонь, В. А. Буда. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 64 с.

30. Ющук І. П. Мова наша українська / І. П. Ющук. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 145 с.

Словники

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.

3. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Вища школа, 1995. – 319 с.

4. Горпинич В. О. Словник географічних назв України: топоніми та відтопонімічні прикметники: близько 25 000 слів / В. О. Горпинич. – К. : Довіра, 2001. – 526 с.

5. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Кобза, 1993. – 472 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
7. Новий російсько-український словник-довідник: близько 65 тис. слів / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1996. – 797 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 1998.
9. Орфографічний словник української мови: близько 120 тис. слів / [уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський та ін.]. – К. : Довіра, 1994. – 864 с.
10. Орфоепічний словник української мови: в 2 т. / [за ред. М. М. Пещак]. – К. : Довіра, 2001.
11. Орфоепічний словник / [уклад. М. І. Погрібний]. – К. : Радянська школа, 1984. – 629 с.
12. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Радянська школа, 1987. – 173 с.
13. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.
14. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
15. Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
16. Словник синонімів української мови: у 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999 – 2000.
17. Словник української мови: в 11-ти т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
18. Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін.; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Радянська школа, 1989. – 336 с.
19. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта. – К. : Довіра: УНВЦ «Рідна мова», 1997. – 399 с.

20. Фразеологічний словник української мови: у 2-х т. / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993.

Інтернет-джерела

1. <http://www.pravopys.net>
2. <http://www.ulif.org.ua>
3. <http://www.mova.info>
4. <http://www.novamova.com.ua>
5. <http://www.slovnyk.net>
6. [http:// www.mova.kreschatic.kiev.ua](http://www.mova.kreschatic.kiev.ua)

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: іспит.

5. Засоби діагностики успішності навчання: поточний контроль (оцінювання знань, умінь і навичок із кожної теми за допомогою самостійних робіт, творчих робіт, усних відповідей на практичних заняттях, тестування), модульні контрольні роботи (тестування, контрольний диктант із граматичним завданням) оцінка за виконання індивідуального навчально-дослідного завдання; підсумковий контроль (завдання трьох рівнів складності).

Українська діалектологія

ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
підготовки бакалавра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Українська діалектологія» укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є значення української діалектології для розвитку і функціонування української літературної мови, історії української мови, загального мовознавства; діалектологічна термінологія, джерела діалектології, особливості кожного наріччя і говорів, територія їхнього поширення.

Міждисциплінарні зв'язки: з фонетикою, лексикою, морфологією, стилістикою, синтаксисом, літературознавством.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Термінологічне поле діалектології як науки. Говори північного наріччя.
2. Говори південно-західного та південно-східного наріччя.

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета вивчення навчальної дисципліни «Українська діалектологія»: формування у студентів-філологів системи знань із відповідного курсу, вироблення в них умінь і навичок збирати й аналізувати діалектний матеріал; розуміння важливості діалектної мови для історії народу, історії мови, духовної і матеріальної культури українців, української літературної мови.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Українська діалектологія»:

- оволодіти знаннями з української діалектології, засвоїти відомості про класифікації діалектів;
- виробити у студентів навички аналізу діалектних текстів на фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному рівнях, вміння застосовувати набуті знання на практиці;

– ознайомити студентів із дискусійними питаннями діалектології;
– навчити студентів самостійно працювати з атласами та діалектними словниками.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

– діалектологічну термінологію;
– джерела діалектології, особливості кожного наріччя і говору, територію їхнього поширення;

уміти:

– збирати діалектний матеріал, використовуючи різні методи;
– записувати фактичний матеріал фонетичною транскрипцією;
– визначати фонетичні та морфологічні риси говорів, наріч;
– аналізувати діалектні тексти;
– працювати з науковою літературою, словниками, атласами;
– укласти діалектні словники;
– застосовувати матеріал із діалектології для опрацювання інших дисциплін.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 60 год./ 2 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ Й ТЕРМІНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ. НАРІЧЧЯ ТА ГОВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема 1. Основні поняття й терміни української діалектології

Українська діалектологія як наука, її предмет, завдання, значення і система термінів. Поняття загальнонародної та літературної мови. Поняття діалектної норми. Територіальні і соціальні діалекти. Методи збирання діалектного матеріалу. Методи діалектологічних досліджень. Українська лінгвістична географія. Діалектологічні атласи, діалектні словники.

Тема 2. Історія діалектного членування української мови

З історії української діалектології. Перші спроби характеристики українських говорів. Класифікація українських говорів К. Михальчука.

Класифікація українських діалектів на основі спільних фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних ознак на три наріччя – північне (поліське), південно-західне і південно-східне. Класифікація українських діалектів за генетичною ознакою на давні (старожитні) і новостворені.

Тема 3. Наріччя та говори української мови

Характеристика говорів поліського (північного) наріччя. Історія формування північних діалектів. Ареал західнополіського, середньополіського, східнополіського говорів. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості північного наріччя. Основні дослідження північного наріччя.

Тема 4. Говори південно-західного наріччя. Волинсько-подільська група говорів

Характеристика говорів південно-західного наріччя. Строкатість південно-західних говорів. Поділ південно-західного наріччя на три групи говорів – галицько-буковинську, волинсько-подільську та карпатську. Волинсько-подільська група говорів. Південноволинський діалект, історія його дослідження. Ареал південноволинських говірок. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості південноволинського діалекту. Подільський діалект, його дослідження. Ареал подільських говірок. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості подільського говору.

Тема 5. Галицько-буковинська група говорів.

Наддністрянський (опільський) діалект. Ареал наддністрянського говору, його дослідження. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості наддністрянського говору. Надсянський говір. Ареал надсянського говору, його дослідження. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості надсянського говору. Гуцульський (східнокарпатський) говір. Ареал гуцульського говору, історія його дослідження. Фонетичні, морфологічні, лексичні особливості гуцульського говору. Покутсько-буковинські говірки. Ареал покутсько-буковинських говірок, найважливіші їх дослідження. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості.

Змістовий модуль 2

КАРПАТСЬКА ГРУПА ГОВОРІВ.

ГОВОРИ ПІВДЕННО-СХІДНОГО НАРІЧЧЯ

Тема 6. Карпатська група говорів

Карпатська група говорів. Бойківський (північнокарпатський) говір. Ареал бойківських говірок, найважливіші їх дослідження. Походження етноніма «бойки». Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості бойківського говору. Середньозакарпатський (закарпатський) діалект. Ареал закарпатських говірок. Дослідження закарпатського діалекту. Фонетичні, морфологічні, лексичні особливості закарпатських говірок. Лемківський (західнокарпатський) говір. Ареал лемківських говірок. Коротка історія Лемківщини. Походження етноніма «лемки». Дослідження лемківських говірок. Фонетичні, морфологічні, лексичні особливості лемківських говірок.

Тема 7. Говори південно-східного наріччя

Характеристика говорів південно-східного наріччя. Середньонаддніпряньський діалект – основа української літературної мови. Ареал середньонаддніпряньських говірок, їх дослідження. Фонетичні, морфологічні, лексичні особливості середньонаддніпряньського діалекту. Слобожанський діалект. Ареал слобожанських говірок, історія їх формування. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості. Степовий діалект. Ареал степових говірок, історія їх формування. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості степових говірок.

3. Рекомендована література

Основна

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології: вступні лекції / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1966. – 100 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 303 с.
4. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс – К. : Наукова думка, 1990. – 163 с.
5. Українська мова: енциклопедія / [голова ред. кол. В. М. Русанівський]. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Додаткова

1. Анісімова Л. Г. Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках / Л. Г. Анісімова // Дослідження з української діалектології. – К., 1991. – С. 126–138.

2. Антонюк С. Народні назви шляхів сполучення Ровенщини / С. Антонюк // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 72–82.

3. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: навчальний посібник з регіональної діалектології для студентів спеціальності «Українська мова та література» / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с.

4. Аркушин Г. Межі західнополіського діалекту / Г. Аркушин // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальнослов'янському та всеслов'янському контекстах. – Луцьк, 2007. – Вип. 4. – С. 9–31.

5. Аркушин Г. Мисливська лексика західнополіського говору / Г. Аркушин // Дослідження з української діалектології. – К., 1991. – С. 181–225.

6. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної лексики і фразеології / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 15–19.

7. Бевзенко С. П. Вивчення української діалектології / С. П. Бевзенко // Історія українського мовознавства. – К., 1991. – С. 128–150.

8. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Збірник вправ і завдань / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1987. – 129 с.

9. Бичко З. М. Діалекти української мови / З. М. Бичко // Етнографія України: навчальний посібник. – Львів : Світ, 1994. – С. 159–168.

10. Бичко З. М. Діалектна лексика наддністрянського говору / З. М. Бичко. – Тернопіль : Лідер, 2000. – 280 с.

11. Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля / З. М. Бичко. – Львів : Фенікс, 1997. – 136 с.

12. Бичко З. Назви одягу та взуття в наддністрянському говорі / З. Бичко // Діалектологічні студії 1. Мова в часі і просторі: збірник на пошану Дмитра Гринчишина. – Львів, 2003. – С. 276–281.

13. Бігусяк М. З лексики родильного обряду у гуцульських говірках / М. Бігусяк // Український діалектологічний збірник: Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової; [упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін.] – К.: Довіра, 1997. – С. 293–301.

14. Бігусяк М. В. Весільна лексика говірок гуцульсько-буковинського порубіжжя / М. В. Бігусяк // Українська мова на Буковині. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 65–66.

15. Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / [укл. Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська]. – Чернівці: Рута, 2006. – 383 с.

16. Вакалюк Я. Ю. Лексико-семантична характеристика назв одягу в говірках Прикарпаття / Я. Ю. Вакалюк // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: тези. – Житомир, 1990. – С. 181–182.

17. Вакалюк Я. Ю. Назви посуду і кухонного начиння в говірках Прикарпаття / Я. Ю. Вакалюк // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези. – Житомир, 1983. – С. 181.

18. Винниченко І. Українці Берестейщини, Підляшшя й Холмщини в першій половині ХХ століття: хроніка подій / І. Винниченко. – К., 1997. – 288 с.

19. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: фонетика, фонологія / К. Ф. Герман. – Чернівці: Рута, 1995. – 400 с.

20. Глуховцева К. Говірка як об'єкт діалектологічних досліджень / К. Глуховцева // Діалектологічні студії 4. Школи, постаті, проблеми. – Львів, 2004. – С. 262–274.

21. Глуховцева К. Динаміка українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева. – Луганськ, 2005. – 592 с.

22. Глуховцева К. Фонематичні та фонетичні особливості східнословобожанських говірок / К. Глуховцева // Діалектологічні студії 5. Фонетика, морфологія, словотвір. – Львів, 2005. – С. 59–74.

23. Говірки Чорнобильської зони: тексти / [упоряд. П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипко, О. А. Малахівська та ін.]. – К., 1996. – 358 с.

24. Гримашевич Г. Українська діалектологія / Г. Гримашевич. – Житомир, 2010. – 172 с.

25. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 269 с.
26. Гриценко П. Ю. Лексична система говорів і картографування / П. Ю. Гриценко // Українська діалектна лексика. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 10–20.
27. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – 226 с.
28. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору / П. Ю. Гриценко // Поділля: історико-етнографічне дослідження. – К. : Доля, 1994. – С. 102–110.
29. Гриценко П. Ю. Простір і час у лінгвістичній географії / П. Ю. Гриценко // Проблеми сучасної ареалогії. – К., 1994. – С. 102–110.
30. Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 364 с.
31. Гуцульщина: лінгвістичні етюди. – К. : Наукова думка, 1991. – 308 с.
32. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над системою числівників говірок Закарпатської області / Й. О. Дзендзелівський // Наукові записки Ужгородського університету: діалектологічний збірник. – Львів : Видавництво Львівського державного університету, 1955. – Т. 14. Вип. 1. – С. 7–80.
33. Євтушок О. М. Народна будівельна лексика Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне, 1990. – 145 с.
34. Железняк І. М. Роль і етнолінгвістичні процеси середньонаддніпрянського Правобережжя / І. М. Железняк. – К. : Наукова думка, 1987. – 203 с.
35. Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови / Ф. Т. Жилко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 18–27.
36. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говірок української мови / А. М. Залеський. – К., 1973. – 156 с.
37. Івченко А. Фразеологія українських говірок Пряшівщини на загальноукраїнському та слов'янському тлі / А. Івченко // Наукові записки. – Пряшів, 1993. – № 18. – С. 137–144.

38. Івченко А. О. Ареальний опис фразеології українських народних говорів / А. О. Івченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1995. – Нова серія. Т. 5. – С. 155–168.
39. Івченко А. О. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини / А. О. Івченко // Збірник Харківського історико-географічного товариства. – Харків, 1993. – Нова серія. Т. 1. – С. 153–162.
40. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія / А. О. Івченко. – Харків : Фоліо, 1999. – 304 с.
41. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Д. Коваленко. – К., 2001. – 20 с.
42. Конобродська В. Українські етнокультурні й мовні ознаки Берестейщини у світлі картографування поліського поховального обряду / В. Конобродська // Діалектологічні студії 1. Мова в часі і просторі: зб. на пошану Дмитра Гринчишина. – Львів, 2003. – С. 203–212.
43. Куриленко В. М. Лексика тваринництва поліських говорів / В. М. Куриленко. – Суми : Мрія, 1991. – 87 с.
44. Лесів М. Українські говірки у Польщі / М. Лесів. – Варшава, 1997. – 492 с.
45. Лизанець П. Діалектологія як наука сучасного мовознавства / П. Лизанець // Діалектологічні студії: збірник пам'яті Я. Закревської. – Львів, 2003. – С. 247–256.
46. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія Правобережної Черкащини / Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2000. – 265 с.
47. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика / Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2003. – 367 с.
48. Матвіяс І. Г. Відбиття говорів у мові творів Юрія Федьковича / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 37–43.
49. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. – № 2. – С. 3–12.

50. Матвіяс І. Г. Групування говорів української мови / І. Г. Матвіяс // Структура українських говорів. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 3–68.

51. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 3–9.

52. Матвіяс І. Г. Проблема формування південно-східного наріччя української мови / І. Г. Матвіяс // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доп. і повідомл. – Житомир : Вид-во ЖПУ, 1983. – С. 6–8.

53. Матвіяс І. Г. Суміжні говори трьох наріч / І. Г. Матвіяс // Структурні рівні українських говорів. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 91-120.

54. Мойсієнко В. М. Поліські замовляння / В. М. Мойсієнко. – Житомир : Авжеж, 1995. – 69 с.

55. Мойсієнко В. М. Фонетичні особливості поліського наріччя / В. М. Мойсієнко // Українські і поліські говірки пограниччя. – Люблін-Луцьк, 2001. – С. 51–59.

56. Никончук М. В. Ендемічна лексика Правобережного Полісся / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1989. – 211 с.

57. Никончук М. В. Програма-питальник до лексичного атласу Правобережного Полісся / [підгот. до вид. Г. І. Гримашевич]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 80 с.

58. Німчук В. Про походження українських діалектів / В. Німчук // Наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26–27. – С. 233–250.

59. Панцьо С. Є. Збільшено-експресивні похідні іменники у лемківському діалекті / С. Є. Панцьо // *Studia methodolica*. – 2000. – № 7. – С. 50–53.

60. Панцьо С. Є. Лексико-семантичний спосіб творення іменників словотвірної категорії особи в лемківському говорі / С. Є. Панцьо // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство.– 2004. – Вип. 2. – С. 260–270.

61. Панцьо С. Є. Словотвірний розряд назв осіб жіночої статі у лемківському діалекті / С. Є. Панцьо // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.– Ужгород, 2000. – Вип. 2. – С. 161–166.

62. Панцьо С. Є. Словотвірні потенції субстантивів у діалекті лемків (на матеріалі фольклорно-етнографічних записів) / С. Є. Панцьо // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку: науковий щорічник. – Тернопіль, 1999. – С. 18–23.

63. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей / І. Панькевич. – Прага, 1938. – 549 с.

64. Північно-східна Слобожанщина: матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 256 с.

65. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова / Г. П. Півторак. – К., 1993. – 198 с.

66. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: Історико-фонетичний нарис / Г. П. Півторак. – К., 1988. – 455 с.

67. Поділля: історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушко, З. Є. Болтарович та ін. – К. : Доля, 1994. – 504 с.

68. Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 44–47.

69. Сабадош І. В. Зв'язки української мови з іншими мовами у ботанічній лексиці / І. В. Сабадош // Компаративний аналіз: питання історії і практики. – К., 1992. – С. 19–29.

70. Східнослобожанські українські говірки: науково-навчальний посібник / К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко та ін. – Луганськ, 2001. – 107 с.

71. Тищенко К. Поки живі українські діалекти – живе Україна / К. Тищенко // Дивослово. – 2002. – № 6. – С. 13–16.

72. Шеремета Н. П. Навчальна практика з діалектології: [навчальний посібник] / Н. П. Шеремета, Н. Д. Коваленко. – Кам'янець-Подільський : К-ПДУ, інформаційно-видавничий відділ, 2003. – 84 с.

Лінгвістичні атласи

1. Атлас української мови: у 3-х т. / [відп. ред. А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 2001. – 856 с.

2. Герман К. Атлас українських говірок Північної Буковини. В 2-х т. – Т. 1. Фонетика. Фонологія. – Чернівці : Видавнича спілка «Час», 1995 – 314 с; Т. 2. – Словозміна, службові слова / К. Герман. – Чернівці : Прут, 1998. – 215 с.

3. Глуховцева К. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 183 с.

4. Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до Лексичного атласу української мови / І. В. Гороф'янюк; [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2012. – 304 с.

5. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика) / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород : Вид-во НТ ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. – Ч. III. – 464 с.

6. Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне, 1993. – 133 с.

7. Загальнослов'янський лінгвістичний атлас. – М. : Наука, 1988. – 187 с.

8. Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / В. М. Куриленко. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – 260 с.

9. Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини / В. Латта. – Братіслава : Словацьке педагогічне видавництво, 1991. – 555 с.

10. Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті / Т. В. Назарова. – К. : Наукова думка, 1985. – 136 с.

11. Никончук М. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – Київ – Житомир, 1994. – 480 с.

12. Омельковець Р. С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин / Р. С. Омельковець. – Луцьк, 2003. – 134 с.

13. Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови / І. В. Сабадош. – Ужгород, 1999. – 103 с.

Діалектні словники

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. – Т. 1–2 / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 – 380с. – Т. 2. – 459 с.

2. Бичко З. М. Наддністрянські говірки. Короткий словник / З. М. Бичко. – Тернопіль, 2005. – 80 с.
3. Брилінський Д. Словник подільських говірок / Д. Брилінський. – Хмельницький, 1992. – 92 с.
4. Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини / О. М. Вікторіна. – Кіровоград : Центральне українське видавництво, 2006. – 436 с.
5. Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіського і суміжних говірок / Г. Гримашевич. – Житомир, 2002. – 184 с.
6. Гуцульські говірки. Короткий словник / [за ред. Я. В. Закревської]. – Львів, 1997. – 230 с.
7. Доброльожа Г. М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин / Г. М. Доброльожа. – К. : Волинь, 1997. – 53 с.
8. Крашеніннікова Т. В. Короткий словник діалектизмів українських літературних казок ХІХ століття / Т. В. Крашеніннікова. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 48 с.
9. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К., 1974. – 260 с.
10. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область) / І. Магрицька. – Луганськ, 2003. – 172 с.
11. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2-х ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984.
12. Панцьо С. Є. Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика) / С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Вид-во «Джура», 2009. – 108 с.
13. Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / П. С. Пиртей. – Івано-Франківськ, 2004. – 362 с.
14. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
15. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

16. Словник діалектної лексики Луганщини / [за ред. З. С. Сікорської]. – К. : Шлях, 2002. – 224 с.
17. Словник прикметникового лексикону лемківських говірок / укл. С. Є. Панцьо, Н. І. Лісняк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. – 232 с.
18. Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
19. Ступінська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г. Ф. Ступінська, Я. В. Битківська. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.
20. Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських та степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.
21. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів, 2002. – 216 с.
22. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.
23. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів–Нью-Йорк, 2008. – 288 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: лекції; практичні: виконання завдань різних типів, ситуативне моделювання; репродуктивні: відтворення, бесіда; проблемно-пошукові: самостійна робота, вирішення проблемних завдань, розв'язання тестів; методи за логікою викладу змісту навчального матеріалу: аналіз, узагальнення, систематизація; методи стимулювання та мотивації навчання: дискусії (навчальні, пізнавальні), інтерактивні форми; поточне оцінювання за змістовим модулем, тестування, оцінювання знань, умінь і навичок з кожної теми на основі самостійних та контрольних робіт, підсумковий письмовий тест, ІНДЗ.

**Сучасна українська літературна мова
(синтаксис)**

ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
підготовки бакалавра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова (синтаксис)» укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є система синтаксичних одиниць, їх структура і семантика, синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення. Різні підходи до вивчення синтаксису уможливили аналіз синтаксичних одиниць в усіх аспектах їх вияву.

Міждисциплінарні зв'язки: з лексикою, словотвором, морфологією, стилістикою.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Словосполучення. Просте речення.
2. Просте ускладнене речення.
3. Складне речення. Складносурядне речення. Складнопідрядне речення. Безсполучникове складне речення.
4. Багатокомпонентні складнопідрядні речення. Складні синтаксичні конструкції.

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова (синтаксис)»: вивчення теоретичних засад синтаксису сучасної української літературної мови та вироблення практичних навичок із цієї навчальної дисципліни.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Сучасна українська літературна мова (синтаксис)»:

– оволодіти теоретичними знаннями із синтаксису сучасної української літературної мови, засвоїти відомості про традиційні та новітні підходи до тлумачення і класифікації синтаксичних одиниць;

- виробити у студентів навички синтаксичного аналізу простого ускладненого речення та різних видів складних речень, вміння застосовувати набуті знання на практиці;
- ознайомити студентів з дискусійними питаннями синтаксису;
- розвинути логічне мислення, пробудити лінгвістичну інтуїцію та дослідницькі здібності студентів.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

- теоретичні положення із синтаксису;
- синтаксичні норми сучасної української літературної мови;
- сучасні погляди на синтаксичні явища;
- основні праці з граматики (синтаксису);

уміти:

- давати визначення основних синтаксичних понять (простого і складного речення, складної синтаксичної конструкції, періоду тощо);
- робити синтаксичні розбори усіх типів речень;
- аргументувати дотримання синтаксичних норм;
- редагувати тексти із синтаксичними помилками, аргументовано висловлюючи свої думки.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 240 год. / 8 кредитів ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Тема 1. Синтаксис як лінгвістична дисципліна

Синтаксис як розділ мовознавства. Історія досліджень синтаксису української мови. Напрями сучасних синтаксичних досліджень.

Тема 2. Словосполучення як одиниця синтаксису

Основні ознаки словосполучення. Підрядні та сурядні словосполучення. Класифікація підрядних словосполучень: за морфологічною природою опорного слова; за характером змістових відношень; за формами синтаксичного зв'язку; за будовою.

Тема 3. Речення як основна одиниця синтаксису

Основні ознаки речення. Поняття предикативності. Граматичні категорії речень. Форма і парадигма речень. Модальність речень. Речення як трьохаспектна одиниця: а) формальна організація речення; б) семантична організація речення; в) комунікативна організація речення. Традиційне вчення про типи речень.

Тема 4. Поняття про просте речення

Структура простого речення. Прості речення за метою висловлювання та інтонацією. Односкладність / двоскладність, поширені / непоширені, повні / неповні речення. Предикативна основа та інтонаційна завершеність як основні ознаки речення.

Тема 5. Двоскладне речення. Підмет як головний член простого речення

Предикативний центр. Підмет. Семантика підмета і способи його вираження. Підмети прості і складені. Складні випадки аналізу підмета. Поняття про інфінітивний підмет.

Тема 6. Присудок як головний член простого речення

Присудок. Семантика присудка. Структурні типи: простий дієслівний присудок, складений присудок. Форми їхнього вираження. Складні випадки аналізу присудка.

Тема 7. Складений іменний присудок

Структура складеного іменного присудка. Ускладнені форми складеного іменного присудка.

Тема 8. Поняття про другорядні члени речення. Означення

Поняття про другорядні члени речення. З історії виділення другорядних членів речення. Критерії визначення другорядних членів речення. Означення як другорядний член речення, способи його вираження. Узгоджені та неузгоджені означення. Прикладка як різновид означення.

Тема 9. Другорядні члени речення. Додаток. Обставина

Додаток як другорядний член речення. Додатки прямі і непрямі. Обставина. Види обставин. Складні випадки аналізу другорядних членів.

Тема 10. Односкладні речення

Види односкладних речень. Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні речення. Номінативні речення.

Тема 11. Неповні речення. Слова-речення

Неповні речення. Різновиди неповних речень. Місце неповних речень серед інших видів простих речень. Слова-речення.

Змістовий модуль 2 УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Тема 12. Поняття про просте ускладнене речення.

Ознаки та різновиди простих ускладнених речень. Речення з напівпредикативністю і внутрішньорядними відношеннями. Поняття про сурядні ряди і смислові відношення між ними.

Тема 13. Однорідні члени речення

Однорідні члени речення як компоненти сурядного ряду, їх ознаки. Граматичні засоби вираження однорідності. Однорідні та неоднорідні означення. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Розділові знаки при однорідних членах речення.

Тема 14. Відокремлені члени речення. Поняття про відокремлені означення. Відокремлена прикладка

Поняття про відокремлені другорядні члени речення. Загальні умови відокремлення членів речення. Умови відокремлення означень, прикладок. Розділові знаки при відокремлених означеннях і прикладках.

Тема 15. Відокремлені обставини, додатки. Уточнювальні члени речення

Відокремлені обставини, умови їх відокремлення. Відокремлені обставини, виражені дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами, іменниками. Відокремлені додатки та умови їх відокремлення. Відокремлення уточнювальних членів речення. Розділові знаки при відокремлених обставинах, додатках та уточнювальних членах речення.

Тема 16. Речення зі вставними словами та вставленими конструкціями

Поняття про вставні компоненти, їх функціонально-семантичні групи. Засоби вираження вставних слів та словосполучень. Вставні речення. Вставлені слова, словосполучення, речення. Граматичне значення вставлених слів і словосполучень. Відмінність між вставними

та вставленими конструкціями. Розділові знаки у простому реченні, ускладненому вставними і вставленими конструкціями.

Тема 17. Пояснювальні члени речення. Звертання в простому реченні

Поняття про пояснювальні члени речення. Звертання, його граматичний статус. Типи, функції та засоби вираження звертання. Речення з кличними комунікатами та їх варіантами. Кличні комунікати та їх модифікації. Відмінність між звертанням і прикладкою, підметом, односкладним вокативним реченням. Розділові знаки при звертаннях.

Змістовий модуль 3 СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ РЕЧЕННЯ

Тема 1. Поняття про складне речення

З історії вивчення складного речення. Мовна природа складного речення: формально-синтаксична, семантико-синтаксична структура і комунікативна організація. Типи синтаксичного зв'язку в складному реченні. Типологія складного речення.

Тема 2. Загальна характеристика складносурядних речень

Поняття про складносурядне речення. Класифікація складносурядних речень, її принципи.

Складносурядні речення відкритої структури: 1) єднальні речення: моделі, засоби зв'язку; 2) розділові речення: моделі, засоби зв'язку. Складносурядні речення закритої структури: 1) зіставні речення: моделі, засоби зв'язку; 2) протиставні речення: моделі, засоби зв'язку; 3) невластне-єднальні речення: моделі, засоби зв'язку. Складносурядні речення з градаційними, пояснювальними і приєднувальними сполучниками.

Тема 3. Складносурядні багатокomпонентні конструкції

Поняття про складносурядні неелементарні речення, їх різновиди. Синтаксичний аналіз складносурядних речень.

Тема 4. Поняття про складнопідрядне речення

Розвиток учення про складнопідрядне речення. Граматична природа складнопідрядного речення: 1) структурні особливості

складнопідрядного речення; 2) основні засоби організації складнопідрядного речення. Класифікації складнопідрядних речень: 1) логіко-граматична; 2) формально-граматична; 3) структурно-семантична.

Тема 5. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури. Присубстантивно-означальні речення

Загальна характеристика складнопідрядних речень нерозчленованої структури. Їх типи. Поняття опорного слова. Складнопідрядні речення з підрядними присубстантивно-означальними, їхні різновиди.

Тема 6. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними

Поняття про складнопідрядне з'ясувальне речення. Поняття опорного слова. Типологія з'ясувальних речень.

Тема 7. Складнопідрядні речення з підрядними займенниково-співвідносними

Складнопідрядні ототоженні речення, їх види (предметно-ототоженні, якісно-ототоженні, просторово-ототоженні). Складнопідрядні речення з якісно-кількісним значенням. Синтаксичний аналіз складнопідрядних речень нерозчленованої структури.

Тема 8. Складнопідрядні речення розчленованої структури зі значенням зумовленості

Особливості структури і семантики складнопідрядних речень розчленованої структури. Складнопідрядні речення зі значенням зумовленості: 1) з підрядними умови; 2) з підрядними причини; 3) з підрядними допустовими; 4) з підрядними мети; 5) з підрядними наслідку.

Тема 9. Складнопідрядні речення розчленованої структури з підрядними часу і порівняльними

Складнопідрядні речення розчленованої структури з підрядними часу. Складнопідрядні порівняльні речення. Синтаксичний аналіз складнопідрядних речень розчленованої структури.

Тема 10. Складнопідрядні речення з ознаками нерозчленованої і розчленованої структури

Складнопідрядні зіставлявальні, компаративні, відносно-репродуктивні та ін.

Змістовий модуль 4**БАГАТОКОМПОНЕНТНІ СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ.
СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ****Тема 11. Багатокомпонентні складнопідрядні речення**

Поняття про багатокомпонентне складнопідрядне речення. Багатокомпонентне складнопідрядне речення з послідовною підрядністю. Багатокомпонентне складнопідрядне речення із супідрядністю. Багатокомпонентне складнопідрядне речення комбінованих типів підрядності. Багатокомпонентне складнопідрядне речення зі спільною підрядною чи головною частиною.

Тема 12. Безсполучникове складне речення

Поняття про безсполучникове складне речення. Питання безсполучникового речення в сучасному синтаксисі. Засоби зв'язку компонентів у безсполучниковому складному реченні: 1) інтонація як основний засіб зв'язку (перелічувальна, зіставна, зумовлена, пояснювальна); 2) смисловий зв'язок між частинами; 3) відповідність видо-часових форм дієслів-присудків; 4) анафоричні елементи в одній із частин; 5) особлива синтаксична побудова (спільний другорядний член, повтор слів, паралелізм будови).

Безсполучникові складні речення з однотипними частинами.

Тема 13. Безсполучникове складне речення з різнотипними частинами

Характеристика різновидів: 1) зумовлені (умовні, часові); 2) причинові, наслідкові; 3) пояснювальні (з'ясувальні, уточнювальні, коментуючі, доповнювальні); 4) порівняльні. Пунктуація у безсполучникових складних реченнях: 1) кома і крапка з комою; 2) двокрапка; 3) тире.

Тема 14. Складна синтаксична конструкція

Поняття про складну синтаксичну конструкцію як структуру з різними видами синтаксичного зв'язку. Різновиди складних синтаксичних конструкцій: 1) складна синтаксична конструкція із сурядністю та підрядністю; 2) складна синтаксична конструкція із безсполучниковим зв'язком та підрядністю; 3) складна синтаксична конструкція із сурядним та безсполучниковим зв'язком; 4) складна

синтаксична конструкція із сурядністю, підрядністю та безсполучниковим зв'язком.

Тема 15. Період. Текст. Конструкції з чужим мовленням

Період як синтаксична структура. Сутність тексту і його особливості. Пряма мова, непряма мова, невласне пряма мова.

Тема 16. Особливості української пунктуації.

Сутність пунктуації. Розвиток української пунктуації та її принципи.

3. Рекомендована література

Основна

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: навчальний посібник / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.

2. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

3. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Радянська школа, 1982. – 209 с.

4. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова: морфологія. Синтаксис / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1989. – 334 с.

5. Доленко М. Т. Сучасна українська мова / М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Кашук. – К. : Вища школа, 1987. – 352 с.

6. Дудик П. С. Синтаксис української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Академія, 2010. – 384 с.

7. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1984. – 256 с.

8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

9. Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 128 с.

10. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навчальний посібник для студентів вузів / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 321 с.

11. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення: посібник для вчителів / А. Г. Кващук. – К. : Радянська школа, 1986. – 109 с.

12. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Радянська школа, 1951. – 465 с.

13. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: навчальний посібник / С. В. Ломакович. – К. : НМК ВО, 1993. – 80 с.

14. Ожоган В. Синтаксис української мови: навчальний посібник / В. Ожоган. – К. : Освіта України, 2009. – 332 с.

15. Пархонюк Л. М. Складне речення в українській мові. Багатокомпонентні конструкції / Л. М. Пархонюк. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 80 с.

16. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

17. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис: підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева. – К. : Знання, 2010. – 374 с.

18. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 2003. – 430 с.

19. Сучасна українська літературна мова: підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; [за ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.

20. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.

21. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Академія, 2010. – 408 с.

22. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові: посібник для вчителів / К. Ф. Шульжук. – К. : Радянська школа, 1989. – 136 с.

Додаткова

1. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К. : Наукова думка, 1982. – 132 с.
2. Бабайцева В. В. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация: учебное пособие для студентов / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1981. – 271 с.
3. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
4. Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві / М. В. Будько // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 63–68.
5. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – 3-е изд. – М. : Высшая школа, 1991. – 432 с.
6. Верм'янська О. Відокремлені члени речення / О. Верм'янська // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 35–37.
7. Грищенко А. П. Складносурядне речення / А. П. Грищенко // Історія української мови. Синтаксис. – К., 1983. – С. 333–446.
8. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А. П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1969. – 155 с.
9. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
10. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Харків : Вища школа, 1980. – 151 с.
11. Жайворонок В. В. Вставні речення та розділові знаки при них / В. В. Жайворонок // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 6. – С. 16–19.
12. Заболотний О. Вивчення складнопідрядного речення в шкільному курсі української мови / О. Заболотний // Українська мова і література в школі – 2002. – № 6. – С. 14–16.
13. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: навчально-методичний

посібник / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 27 с.

14. Заборна М. С. Просте речення. Складні випадки аналізу: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 126 с.

15. Коваленко Л. Складне речення як синтаксичне явище. Розділові знаки між частинами складносурядного речення / Л. Коваленко // Дивослово. – 2010. – № 6. – С. 19–22.

16. Коваленко Л. Безсполучникове складне речення. Змістові відношення між його частинами. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні / Л. Коваленко // Дивослово. – 2011. – № 2. – С. 13–16.

17. Кравченко О. Розділові знаки у безсполучникових складних реченнях / О. Кравченко // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 1. – С. 21–23.

18. Лисюк К. Складне речення з різними видами зв'язку – сполучниковим та безсполучниковим / К. Лисюк // Урок української. – 2005. – № 1–2. – С. 40–41.

19. Современный русский язык: учебник для филологических специальностей высших учебных заведений / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; [под ред. В. А. Белошапковой]. – М. : Азбуковник, 1999. – 928 с.

20. Тишківська Н. Я. Сполучник чи сполучне слово? / Н. Я. Тишківська // Джерела: науково-методичний збірник. – 1999. – С. 27–31.

21. Христіанінова Р. Підрядний зв'язок як визначальний елемент структури складнопідрядного речення / Р. Христіанінова // Українська мова. – 2007. – № 1. – С. 20–29.

22. Христіанінова Р. Традиційні й нові класифікації складнопідрядних речень / Р. Христіанінова // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 1. – С. 35–38.

23. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища школа, 1986. – 184 с.

Збірники вправ і тестових завдань

1. Бойчук Т. В. Синтаксис і пунктуація складного речення: тестові завдання / Т. В. Бойчук // Дивослово. – 2010. – № 11. – С. 12–16.
2. Гуйванюк Н. В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: лабораторний практикум / Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1989. – 254 с.
3. Кобилянська М. Ф. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: збірник вправ / М. Ф. Кобилянська, Н. В. Гуйванюк. – К. : Вища школа, 1981. – 271 с.
4. Пархонюк Л. М. Сучасна українська літературна мова. Самостійні роботи з синтаксису / Л. М. Пархонюк, Н. Д. Парасін. – Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 62 с.
5. Парасін Н. Д. Тестові завдання з синтаксису української мови / Н. Д. Парасін, Г. В. Бачинська. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – 48 с.
6. Терлак З. М. Українська мова: збірник вправ із синтаксису та пунктуації / З. М. Терлак. – Львів : Світ, 1999. – 224 с.
7. Тишківська Н. Я. Українська мова: збірник вправ із синтаксису та пунктуації / Н. Я. Тишківська. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 248 с.
8. Українська мова: тестові завдання / [за ред. Н. В. Гуйванюк]. – К. : Вид. центр «Академія», 1999. – 528 с.

Словники, довідники, енциклопедії

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
2. Гуйванюк Н. В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кардащук, О. В. Кульбабська. – Львів : Світ, 2005. – 304 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2012. – 844 с.

5. Українська мова: енциклопедія / [голова ред. кол. В. М. Русанівський]. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік, екзамен.

5. Засоби діагностики успішності навчання: лекція: інформаційна, проблемна, з елементами бесіди; практичні: виконання завдань різних типів, ситуативне моделювання; репродуктивні: відтворення, бесіда; проблемно-пошукові: самостійна робота, вирішення проблемних завдань, розв'язання тестів; методи за логікою викладу змісту навчального матеріалу: аналіз, узагальнення, систематизація; методи стимулювання та мотивації навчання: дискусії (навчальні, пізнавальні), інтерактивні форми; усне опитування, виконання практичних завдань, письмовий індивідуальний контроль (на основі самостійних, творчих робіт), розв'язування тестів (відкритої та закритої форм), перевірка ІНДЗ, виконання модульних контрольних робіт, підсумкове тестування.

Методика навчання української мови

ПРОГРАМА навчальної дисципліни підготовки бакалавра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Методика навчання української мови» укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є процес оволодіння мовою (фонетикою, орфоепією, лексикою, граматиною, пунктуацією, орфографією, стилістикою тощо) і мовленням в умовах навчання.

Міжпредметні зв'язки: з лінгвістикою, педагогікою, етнопедагогікою, психологією, етнопсихологією, психолінгвістикою, логікою, літературою, філософією.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Загальні питання методики навчання української мови.
2. Методика навчання основних розділів шкільного курсу української мови.
3. Методика розвитку зв'язного мовлення.

1. Мета і завдання навчальної дисципліни.

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «Методика навчання української мови»: підготувати майбутніх учителів української мови, спроможних забезпечувати учнів середньої загальноосвітньої школи мовними знаннями, формувати мовленнєві уміння і навички учнів, підвищувати культуромовну компетентність, використовуючи пізнавальні можливості суміжних навчальних предметів.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Методика навчання української мови»:

– сформувані в майбутніх учителів свідоме ставлення до української мови як суспільного чинника, предмета шкільного навчання і засобу вивчення інших предметів;

– збагатити студентів-філологів психолого-дидактичними знаннями, методичними вміннями й навичками, які змогли б сприяти засвоєнню учнями програмового матеріалу з української мови та формуванню їх морально-патріотичних цінностей;

– забезпечити засвоєння студентами мовних знань як основи формування мовно-мовленнєвих умінь і навичок – орфоепічних, акцентуаційних, лексико-фразеологічних, морфемних, словотворчих, граматичних, правописних, стилістичних;

– навчити студентів самостійно працювати з навчально-методичною літературою, поповнювати й удосконалювати професійні знання й вміння;

– сприяти втіленню нових методичних ідей у практику вивчення української мови, виховувати творче ставлення до праці вчителя-філолога.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

– теоретичні основи оволодіння методикою навчання української мови – лінгвістичні, психологічні, педагогічні, методичні та ін.;

– закономірності, принципи, методи і прийоми навчання української мови;

– загальні питання організації нових лінгводидактичних досліджень;

– зміст і структуру шкільних навчальних програм, підручників з української мови, методичних посібників і рекомендацій для учителів;

– шляхи вдосконалення і самовдосконалення майстерності вчителя-словесника;

– типи уроків, етапи кожного з них;

уміти:

– укладати календарно-тематичні планування, конспекти уроків різних типів, системи вправ для засвоєння учнями знань і формування набутих умінь із відповідних мовних розділів і тем;

– формулювати триєдину мету, спрямовану на пізнання мовно-мовленнєвого матеріалу, розвиток школярів і їх виховання;

– установлювати міжпредметні зв'язки вивчення української мови з іншими суміжними дисциплінами;

– проводити уроки української мови різних типів, активізувати роботу школярів під час їх проведення, використовувати дидактичні можливості підручника, наочні й технічні засоби навчання;

– аналізувати навчальний мовний матеріал, дотримуватися наступності в його засвоєнні, співвідношення між теорією і практикою, диференціації за ступенем складності;

– доступно пояснювати, закріплювати, узагальнювати, систематизувати і повторювати мовно-мовленнєвий матеріал;

– передбачати контроль знань, умінь і навичок учнів з української мови, об'єктивно оцінювати їх;

– організувати роботу методичних об'єднань для підвищення й удосконалення методичної кваліфікації учителя-словесника;

– обладнати кабінет української мови з урахуванням вимог програми, психологічних особливостей учнів, можливостей технічних засобів, потреб школи і суспільства.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 180 годин / 6 кредитів ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.

Змістовий модуль 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема 1. Методика навчання української мови як наука і навчальна дисципліна. Зміст і завдання шкільного курсу української мови

Предмет, мета, завдання і зміст курсу методики навчання української мови, шляхи її розвитку. Значення методики для навчання української мови в школі. Зв'язок методики з іншими науками.

Поняття про лінгводидактику як функціональну частину методики, що досліджує закономірності засвоєння мови, визначає зміст курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчає труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначає принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції. Використання

наукової методичної спадщини минулого й актуальних лінгводидактичних досліджень сьогодення.

Методи наукового дослідження: теоретичний аналіз літератури, цілеспрямовані спостереження навчального процесу, вивчення досвіду вчителів-словесників, індивідуальні бесіди, анкетування, методичний експеримент, статистичні методи обробки одержаних результатів.

Пізнавальні, виховні і розвивальні завдання шкільного курсу української мови. Види знань, умінь і навичок з української мови.

Загальні відомості про основні нормативні документи: Державний стандарт освіти, Концепція навчання української мови, програма з української мови.

Короткий огляд історії розвитку методики навчання української мови. Ознайомлення з основною і допоміжною літературою до вивчення курсу, зокрема словниками, довідниками, методичними рекомендаціями.

Тема 2. Українська мова як навчальна дисципліна

Значення шкільного курсу української мови, його місце серед інших навчальних дисциплін. Мета і завдання вивчення української мови в школі. Зміст і принципи побудови шкільного курсу української мови.

Програми з української мови. Принципи побудови і зміст чинних програм з української мови для 5-9 класів. Проблема змісту навчання у старшій школі. Три рівні освіти – рівень стандарту (негуманітарний профіль), академічний рівень (суспільно-гуманітарний профіль), рівень профільного навчання (українська словесність). Різниця в кількості тижневих годин (4, 6 і 12 відповідно). Характеристика змістових ліній навчання у програмах для гімназій, ліцеїв, коледжів: мовленнєва (комунікативна), мовна, соціокультурна (культурологічна), діяльнісностратегічна.

Підручники з української мови для шкіл різного типу, принципи їх укладання. Посібники з української мови для вчителів і учнів, методичні рекомендації.

Тема 3. Психологічні і педагогічні основи навчання

Психологія про засвоєння знань і формування вмінь з української мови: пам'ять, увага, мислення тощо. Урахування вікових особливостей учнів. Диференціація та індивідуалізація навчання.

Формування позитивної мотивації в навчанні. Психолінгвістика як наука про мовленнєву діяльність, сприймання чужих і створення власних висловлювань.

Дидактичні особливості навчання. Закономірності процесу мовного розвитку школяра. Дотримання загальнодидактичних принципів в опрацюванні мовного матеріалу: науковості, доступності, системності і систематичності, наступності і перспективності, зв'язку теорії і практики, діяльнісного підходу до навчального процесу, мотиваційного забезпечення навчальної діяльності, внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків. Власне методичні принципи навчання мови і розвитку мовлення, їх класифікація.

Уточнення переліку принципів навчання: демократизації і гуманізації навчання, особистісної орієнтації, органічного поєднання навчання мови й мовлення.

Викладання української мови у школах із національними мовами навчання: психологічні і дидактичні особливості.

Тема 4. Методи, прийоми і засоби навчання української мови

Метод як одна з основних категорій методики. Класифікація методів. Організація навчальної діяльності учнів у процесі викладу матеріалу вчителем, евристичної бесіди, опрацювання змісту підручника, самостійних спостережень над мовою і мовленням, виконанням вправ і їх системи, використання інтерактивних методів навчання тощо.

Проблемне навчання: створення проблемних ситуацій, постановка проблемних питань, керування пізнавальною діяльністю учнів.

Програмування. Критерії вибору методів. Залежність вибору методів і прийомів навчання від специфіки матеріалу і підготовки учнів до його сприймання. Організація операційної діяльності учнів. Збагачення мовного запасу школярів, формування нормативного мовлення.

Методичні прийоми реалізації методів навчання мови. Алгоритмізація і використання комп'ютерних технологій.

Засоби навчання української мови. Підручник як засіб навчання. Реалізація у підручнику принципів і мети навчання. Дидактичний

матеріал з української мови. Види наочності, технічних засобів навчання.

Тема 5. Типи і структура уроків української мови. Факультативні заняття

Урок як основна організаційна форма навчання. Мета і зміст уроку української мови. Типи уроків української мови, їх структура. Варіантність структури уроку. Інтегровані уроки. Нетрадиційні уроки. Вступні уроки: ознайомлення учнів із суспільним значенням української мови, її державністю, походженням, історичним розвитком; красою, багатством, скарбницею духовності народу; найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу. Вимоги до уроку, співвідношення між теорією і практикою на уроці, між етапами уроку і його типом. Завдання як засіб керування навчальною діяльністю учнів. Проблемні та програмовані завдання. Алгоритми у засвоєнні навчального матеріалу.

Роль дидактичного матеріалу на уроці. Текст як засіб органічного поєднання змістових ліній уроку. Планування навчального процесу: календарні, тематичні, поурочні плани. Спостереження й аналіз уроку.

Види і способи перевірки знань, умінь і навичок учнів. Тестування як засіб перевірки.

Факультативні заняття як форма здійснення диференційованого навчання. Мета, завдання і значення факультативних занять для поглиблення теоретичної і практичної підготовки учнів з української мови. Особливості організації і планування роботи факультативних занять, зв'язок з основним курсом української мови. Програми факультативних занять. Методика проведення факультативних занять.

Тема 6. Методика позакласної роботи з української мови

Мета, завдання і значення позаурочної роботи. Принципи організації позакласної роботи, її взаємозв'язок з уроками.

Зміст і форми позакласної роботи учнів: регулярні (шкільні мовні гуртки, випуск стінгазети з гурткової тематики, тижні української мови тощо) та епізодичні (тематичні вечори, мовні наукові конференції, виготовлення наочних посібників, виставки, мовні ігри, вікторини, конкурси, олімпіади). Організація роботи учнів у системі Малої академії наук.

Елементи наукового дослідження у позакласній роботі з мови.

Тема 7. Методична робота вчителя-словесника

Мета, завдання і значення методичної роботи вчителів української мови. Основні шляхи підвищення фахової кваліфікації вчителів-словесників: методичні об'єднання вчителів, планування роботи методичного об'єднання (організація проведення відкритих уроків, факультативних занять, позакласних заходів, школи передового досвіду – вивчення і популяризація кращого досвіду роботи вчителів). Самоосвіта вчителів-словесників.

Шкільний кабінет української мови, його обладнання, роль у системі мовної освіти. Методичне забезпечення кабінету української мови: наочність, стенди, технічні засоби навчання, папки з матеріалами для індивідуальної роботи учнів, наукова і методична література. Роль навчальних кабінетів в організації навчання під час проведення уроків, факультативних занять, різних форм позакласної роботи. Планування роботи навчальних кабінетів.

Роль міських, районних методичних кабінетів, інститутів післядипломної освіти в удосконаленні роботи вчителів (організація курсів підвищення кваліфікації вчителів).

Змістовий модуль 2**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСНОВНИХ РОЗДІЛІВ
ШКІЛЬНОГО КУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ****Тема 8. Вивчення фонетики й орфоепії**

Зміст шкільних курсів фонетики й орфоепії, їх значення. Місце розділів у шкільному курсі української мови. Зв'язок фонетики з вивченням орфоепії, графіки, орфографії, граматики. Завдання вивчення фонетики: вироблення умінь і навичок артикулювання звуків, розвиток мовного слуху, установлення відповідності між вимовою і написанням. Зіставлення діалектної та літературної вимови. Подолання фонетичних діалектизмів. Помилки інтерференційного характеру, шляхи їх попередження і виправлення.

Виховання орфоепічно й акцентуаційно виразного мовлення, удосконалення дикції, володіння тембром голосу; збагачення учнів засобами логіко-емоційної виразності мовлення; оволодіння навичками фонетичного розбору з метою формування орфоепічних і

правописних умінь, чіткого розмежування звуків і букв, розпізнавання орфограм на основі звукового аналізу.

Методи і прийоми вивчення фонетики й орфоєпії, спостереження над звуковим складом слів, визначення наголосу у словах тощо.

Види вправ із фонетики, орфоєпії та орфографії. Робота з орфоєпічним словником. Специфіка матеріалу для уроків фонетики. Використання наочності й технічних засобів у процесі вивчення фонетики й орфоєпії.

Особливості вивчення розділів фонетики й орфоєпії української мови у школах із національними мовами навчання.

Внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки під час опрацювання фонетики й орфоєпії.

Тема 9. Особливості вивчення лексики. Словникова робота

Зміст шкільного курсу лексики. Завдання, місце і принципи вивчення лексикології. Функціонально-комунікативний підхід до вивчення лексики. Методика ознайомлення учнів із лексичним значенням слова, багатозначністю слів, прямим і переносним значенням та вживанням, із групами слів за значенням (синоніми, омоніми, антоніми), за походженням (власне українські, запозичені слова), за сферою вживання (терміни, професіоналізми, діалектизми, арготизми), за стилістичним забарвленням (нейтральні, емоційно забарвлені). Труднощі у засвоєнні учнями лексичних понять. Подолання діалектизмів, жаргонізмів та росіянізмів у мовленні учнів. Система тренувальних вправ із лексики. Лексичний аналіз тексту.

Лексикографія. Вироблення навичок роботи із тлумачним, двомовним, синонімічним, антонімічним словниками, словником іншомовних слів тощо. Словникова робота у зв'язку з вивченням усіх інших розділів шкільного курсу української мови. Збагачення учнів лексичними засобами.

Особливості навчання лексикології у школах із національними мовами навчання. Наочні посібники з лексики, методика їх використання.

Внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки розділу.

Тема 10. Особливості вивчення фразеології

Методика вивчення фразеології української мови. Шляхи засвоєння фразеологізмів. Функціонально-комунікативний підхід до

вивчення фразеології Збагачення учнів фразеологічними засобами. Система тренувальних вправ із фразеології. Лексичний аналіз тексту. Наочні посібники із фразеології, методика їх використання. Робота із двома видами фразеологічних словників – тлумачними й антонімічними. Особливості навчання фразеології у школах із національними мовами навчання.

Наочні посібники із фразеології, методика їх використання.

Зв'язок фразеології як з іншими мовними розділами і суміжними предметами.

Тема 11. Вивчення будови слова і словотвору

Значення, зміст і завдання вивчення розділу «Будова слова». Зв'язок матеріалу з іншими розділами. Методика вивчення будови слова. Прийоми вивчення морфемної будови слова: морфемний аналіз, розбір слів з однаковими морфемами (коренем, префіксом, суфіксом); добір антонімів і синонімів до слів; елементи етимологічного аналізу. Труднощі у виділенні частин слова, шляхи їх подолання. Розкриття значення і функцій морфем. Вироблення орфографічних знань, умінь і навичок у процесі опрацювання будови слова. Використання наочності й технічних засобів під час вивчення будови слова.

Значення, зміст і завдання вивчення розділу «Словотвір». Методи і прийоми вивчення словотвору. Зв'язок словотвору з будовою слова, фонетикою, лексикою, морфологією, орфографією. Ознайомлення зі способами словотвору (морфологічним і неморфологічним), труднощами в засвоєнні словотвірних понять, системою вправ – вироблення орфографічних знань, умінь і навичок у процесі опрацювання словотвору, засвоєння словотвірних типів, проведення словотвірного аналізу. Збагачення лексичного запасу учнів: утворення слів за вказаними моделями, використання словотвірних синонімів, робота зі словотворчими словниками, заміна словосполучень одним словом. Використання наочності й технічних засобів під час вивчення словотвору.

Тема 12. Методика вивчення орфографії

Посилення уваги до вдосконалення правописних умінь і навичок. Значення і місце орфографії в шкільному курсі. Завдання навчання орфографії. Поняття про орфограму. Класифікація орфограм.

Короткий огляд історії методики навчання орфографії. Залежність навчання орфографії від принципів українського правопису, характеру орфограм, етапів навчання. Основні принципи навчання орфографії, зв'язок навчання орфографії з граматикую і розвитком мовлення, роль свідомості й автоматизму в навчанні орфографії.

Роль правил. Методика вивчення орфографічних правил. Причини орфографічних помилок, способи їх запобігання. Система роботи над орфографічними помилками. Методика виправлення, обліку і класифікації помилок. Норми і критерії оцінки орфографічних навичок.

Подолання труднощів у навчанні орфографії. Основні прийоми навчання орфографії. Види орфографічних вправ: орфографічний розбір, види списування, диктанти, запис вивченого напам'ять, робота з орфографічним словником, творчі завдання.

Наочні й технічні засоби під час навчання орфографії, методика їх в використання.

Тема 13. Граматика. Вивчення морфології

Граматика. Місце граматики в шкільному курсі української мови. Короткий огляд основних напрямів граматики. Основні принципи навчання граматики, вивчення граматичних форм, засвоєння граматичних понять, визначень, правил, граматичної термінології. Методи і прийоми вивчення граматики: спостереження над мовними явищами, бесіда, слово вчителя, робота з підручником; граматичний розбір (значення, види, прийоми виконання); пояснення граматичної форми, конструювання, програмування, алгоритмізація.

Морфологія. Значення і завдання вивчення частин мови у шкільному курсі. Зв'язок із фонетикою, лексикою, орфографією, словотвором. Вивчення частин мови на синтаксичній основі. Наступність між початковою, основною і старшою ланками загальноосвітньої школи. Формування загальних понять про частини мови на основі їх лексичних значень, морфологічних ознак, системи форм, способів творення, синтаксичної ролі. Практичне засвоєння понять «граматичне значення» і «граматична форма». Методика опрацювання самостійних і службових частин мови, вигуку. Розвиток мовлення учнів у ході опрацювання морфології. Використання наочності й технічних засобів під час вивчення розділу.

Тема 14. Вивчення синтаксису

Зміст, значення, місце і принципи вивчення синтаксису у шкільному курсі мови. Етапи навчання синтаксису. Зв'язок синтаксису з іншими розділами. Синтаксичні одиниці, комунікативний, структурний, соматичний, функціональний аспекти їх розгляду.

Методика формування в учнів синтаксичних понять. Система вправ для вивчення синтаксису (загальне поняття).

Методика вивчення словосполучення. Зв'язок слів у словосполученні. Система вправ для вивчення словосполучення; синтаксичний розбір словосполучення.

Методика вивчення речення, зв'язок слів у реченні. Робота над інтонаційним оформленням різних типів речень. Методика вивчення складного речення – складносурядного, складнопідрядного, безсполучникового.

Особливості вивчення ССЦ як методична проблема. Актуальне членування речення. Система вправ для вивчення речення і ССЦ, синтаксичний розбір простого і складного речень.

Використання наочності й ТЗ під час вивчення синтаксису.

Тема 15. Методика навчання пунктуації

Значення пунктуації, її основи. Завдання пунктуації. Місце пунктуації в шкільному курсі української мови. Етапи (рівні) навчання пунктуації.

Короткий огляд історії розвитку пунктуації.

Найважливіші принципи навчання пунктуації: зв'язок пунктуації з синтаксисом, розвитком мовлення і мислення учнів, виробленням навичок виразного читання.

Поняття «пунктограма». Пунктуаційні правила, їх класифікація, методика вивчення пунктуаційних правил. Функції розділових знаків. Залежність навчання пунктуації від її основ, характер пунктограм, етапів навчання.

Види вправ і завдань із пунктуації, методика їх проведення. Основні методичні прийоми навчання пунктуації: пунктуаційний розбір, інтонаційно-смісловий аналіз, робота над текстом із пропущеними розділовими знаками, самостійний добір або самостійне складання речень, зміна речень для зміни розділових знаків, диктанти,

творчі завдання, складання схем тощо. Робота над пунктуацією цілого (суцільного) тексту.

Труднощі у вивченні відокремлених членів речення, вставних речень, безсполучникових складних конструкцій тощо, шляхи їх подолання.

Типи пунктуаційних помилок. Причини помилок. Запобігання помилкам і їх усунення. Система роботи над пунктуаційними помилками. Методика виправлення, обліку і класифікації пунктуаційних помилок.

Тема 16. Стилiстична робота в загальноосвiтнiй школi

Предмет, завдання і місце шкільного курсу стилістики української мови. Функціонально-стилістичне спрямування у вивченні мови. Опрацювання стилів мовлення у 5-7-х класах. Жанри різних стилів. Засоби створення стильового колориту тексту. Ознайомлення учнів зі стилістичними ресурсами мовних одиниць усіх рівнів: лексики, фразеології, морфології, синтаксису.

Основні стилістичні уміння. Методи і прийоми навчання стилістики: спостереження над мовою зразкових текстів різних стилів мовлення, стилістичний аналіз, стилістичний експеримент, аналіз і характеристика виражальних мовних засобів, редагування текстів, добір лексичних, морфологічних і синтаксичних синонімів, конструювання речень і зв'язних текстів різних типів і стилів мовлення.

Опрацювання стилістики у старшій школі. Наступність і перспективність у формуванні стилістичних умінь і навичок.

Види стилістичних вправ. Запобігання стилістичним помилкам і виправлення їх. Методичні посібники і словники.

Тема 17. Основні напрями роботи з культури мовлення

Посилення уваги до культури українського мовлення. Зв'язок стилістики з культурою діалогічного і монологічного мовлення. Зміст (вимоги програми з методики української мови), мета і завдання роботи з культури мовлення. Наступність і перспективність у засвоєнні знань, формуванні умінь і навичок із культури мовлення учнів.

Засвоєння норм літературної мови на аспектних уроках та уроках розвитку зв'язного мовлення. Класифікація норм української мови, які

стосуються формування культури писемного і усного мовлення. Методи і засоби засвоєння орфоепічних, акцентуаційних, лексичних, словотвірних, граматичних і стилістичних норм української мови.

Формування умінь дотримуватися комунікативних якостей мовлення під час слухання і продукування діалогічних і монологічних висловлювань. Використання формул мовленнєвого етикету, паралінгвістичних засобів. Види вправ із культури мовлення. Методичні посібники і словники.

Змістовий модуль 3

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

Тема 18. Формування мовно-мовленнєвої компетенції учнів

Комунікативність у навчанні мови. Уроки розвитку зв'язного мовлення. Поняття «мовленнєва особистість», «мовленнєва компетентність». Формування в учнів поняття про властивості досконалого мовлення. Навчання свідомого вибору мовних засобів залежно від мети, змісту й обставин мовлення. Взаємозв'язок якостей мовлення і стилю. Роль синоніміки в досягненні комунікативної мети. Формування мовленнєвого етикету.

Основні типи уроків розвитку зв'язного мовлення: аудіювання (слухання і говоріння) почутого чи прочитаного, діалогування, практичної риторики, переказів, творів.

Тема 19. Теоретичні основи розвитку мовлення учнів 5-11 класів

Лінгвістика тексту. Текст, його структура. Комунікативна спрямованість тексту. Види зв'язку між частинами тексту та засоби його впровадження. Типові помилки у побудові текстів. Типи мовлення, відмінності між ними. Поєднання різних типів мовлення у структурі тексту. Лінгвостлістичний аналіз тексту.

Психолінгвістика (узагальнення і систематизація). Мовлення як діяльність. Основні види мовленнєвої діяльності. Збагачення учнів мовними засобами, формування нормативного мовлення. Понятійні та операційні основи роботи над формуванням мовленнєвих умінь.

Лінгводидактика (узагальнення і систематизація). Мовленнєвий розвиток учнів як методична проблема.

Тема 20. Розвиток усного мовлення.

Опрацювання основ монологічного, діалогічного, полілогічного мовлення та елементів практичної риторики

Розвиток усного мовлення учнів. Монологічне, діалогічне і полілогічне мовлення. Монолог, типи монологічного мовлення. Вимоги до монологічних висловлювань. Послідовність і аргументованість висловлених думок.

Діалог. Види діалогів. Будова діалогу. Діалогічна єдність. Репліки учасників діалогу. Вимога змістової цілісності діалогу. Особливості діалогічного мовлення в різних ситуаціях (умовах). Навчання діалогічного мовлення. Мовленнєвий етикет як умова успішного діалогування. Засвоєння учнями правил мовленнєвого етикету. Методи, прийоми і засоби оволодіння еристикою.

Полілог. Вимоги до усного мовлення. Види полілогічного мовлення.

Посилення уваги до вивчення елементів практичної риторики. Роль риторики у формуванні мовної особистості учня.

Елементи практичної риторики в основній і старшій ланках школи: ознайомлення з теоретичними основами риторики, виражальними засобами публічного мовлення (риторичні звертання і запитання, повтори, нагнітання, парцеляція, період).

Позамовні засоби вираження усних висловлювань. Наступність і перспективність у навчанні риторики. Методи, прийоми і засоби формування риторичних умінь учнів 5-9 і 10-11 класах.

Тема 21. Методика написання переказів

Відтворення чужого мовлення. Перекази, їх види, дидактичні можливості у системі формування мовленнєвих умінь. Мета, завдання, зміст і значення проведення переказів. Добір текстів для переказів, критерії вибору. Види переказів, їх особливості і методика проведення.

Підготовка до виконання переказу. План. Види планів. Аналіз тексту під час підготовки до переказування. Робота з чернеткою. Переказ як засіб виявлення мовних знань і мовленнєвих умінь. Структура уроку проведення переказу.

Тема 22. Методика написання творів і створення публіцистичних висловлювань

Створення власних висловлювань. Учнівські твори. Жанрова різноманітність учнівських творчих робіт. Твір як вид роботи над формуванням мовленнєвих умінь. Значення творів. Види творів. Взаємозв'язок переказів і творів у системі формування мовленнєвих умінь. Підготовка до твору. Удосконалення тексту творів.

Опрацювання газетно-публіцистичних жанрів. Інформаційна замітка. Замітка на дискусійну тему. Стаття. Аналіз зразків. Добір фактичного матеріалу. Аргументація кожної висловленої тези.

Структура уроків створення власних висловлювань. Підготовка плану-конспекту.

Тема 23. Методика роботи з діловими паперами

Зміст, значення, місце роботи з діловими паперами. Офіційно-діловий стиль, його підстилі (законодавчий, дипломатичний, адміністративно-канцелярський). Загальні вимоги до складання та оформлення документів. Класифікація документів.

Методика роботи над підготовкою ділових паперів. Оформлення ділових паперів із високим і низьким рівнями стандартизації. Реквізити документів. Мовні кліше у ділових паперах. Листи. Класифікація листів, їх реквізити (приватні та офіційні). Етикет ділового листування. Адреса. План роботи. Оголошення. Розписка. Протокол. Заява. Автобіографія. Звіт про виконану роботу. Методика ознайомлення з документами: угода, субсидія, приватизаційний сертифікат, фінансова ідентифікаційна картка, ідентифікаційний код. Поняття про структуру й написання акту, складного протоколу, резюме. Уроки підготовки ділової документації.

Тема 24. Методика навчання учнів старших класів роботи з текстами наукового стилю. Узагальнення мовних знань, мовленнєвих умінь і навичок

Створення власних висловлювань наукового стилю. Ознайомлення із формами аналітичного запису готового тексту. Удосконалення навичок складання плану, тез, конспектів. Методична робота над рефератом як формою опрацювання літератури з певної проблеми та анотацією як стислою характеристикою змісту книжки, статті, рукопису тощо. Підготовка статей і доповідей на суспільні, морально-

етичні, наукові теми. Удосконалення навичок складання рецензій, відгуків. Уроки підготовки наукової документації.

Узагальнення лінгвістичних відомостей, засвоєних в основній школі. Розширення загальних відомостей про мову. Використання текстового матеріалу різних типів, стилів, жанрів мовлення. Поглиблення роботи з розвитку мовлення. Формування умінь свідомого вибору мовних засобів з урахуванням комунікативної мети висловлювання, навчання логічного викладу думок і використання багатства мовних засобів як передумова реалізації комунікативного задуму.

3. Рекомендована література

Основна

1. Бардаш М. В. Навчання орфографії у восьмирічній школі / М. В. Бардаш. – К. : Радянська школа, 1966. – 135 с.
2. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови / О. М. Біляєв. – К. : Радянська школа, 1981. – 176 с.
3. Біляєв О. М. Спостереження над мовою як метод навчання / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 3. – С. 2–5.
4. Глазова О. Навчання діалогічного мовлення / О. Глазова // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 31–33.
5. Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення / В. Т. Горбачук. – К. : Радянська школа, 1989. – 96 с.
6. Дерев'янку Л. Вивчаємо фразеологізми / Л. Дерев'янку // Українська мова та література. – 2000. – № 5. – С. 9–12.
7. Довга О. М. Як писати твір. Методичний посібник для вчителів-словесників / О. М. Довга. – К. : Просвіта, 1997. – 248 с.
8. Лукач С. А. Бесіда на уроках мови: посібник для вчителя / С. А. Лукач. – К. : Радянська школа, 1990. – 112 с.
9. Методика вивчення української мови в школі / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Г. Р. Передрій, Л. П. Рожило: посібник для учителів. – К. : Радянська школа, 1987. – 246 с.
10. Методика викладання української мови в середній школі / [за ред. І. С. Олійника]. – К. : Вища школа, 1989. – 439 с.

11. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / [за ред. М. І. Пентилюк]. – К. : Ленвіт, 2000. – 264 с.

12. Мельничайко В. Я. Види мовного розбору: довідник / В. Я. Мельничайко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 144 с.

13. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови / В. Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1986. – 168 с.

14. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. школа, 1984. – 223 с.

15. Палихата Е. Я. Елементи практичної риторики: посібник для вчителів / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 88 с.

16. Палихата Е. Я. Культура діалогічного мовленнєвого спілкування. 5-9 класи: навчальний посібник для учнів / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 104 с.

17. Палихата Е. Я. Навчання діалогічного мовленнєвого спілкування учнів 5-9 класів: посібник для вчителів / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 143 с.

18. Палихата Е. Я. Самостійна робота як метод навчання української мови / Е. Я. Палихата // Теоретична і дидактична філологія. Збірник наукових праць. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 5. – С. 253–262.

19. Палихата Е. Я. Співвідношення системи вправ з етапами уроку вивчення нового матеріалу / Е. Я. Палихата // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2007. – № 5. – С. 69–73.

20. Пентилюк М. І. Робота зі стилістики в 4-6 класах / М. І. Пентилюк. – К. : Радянська школа, 1984. – 136 с.

21. Пентилюк М. І. Робота зі стилістики в 8-9 класах / М. І. Пентилюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 112 с.

22. Передерій Г. Р. Позакласна робота з української мови в 4-8 класах: посібник для вчителів / Г. Р. Передерій. – К. : Радянська школа, 1979. – 159 с.

23. Плиско К. М. Організація навчання синтаксису в середній школі: посібник для вчителя / К. М. Плиско. – Харків : Основа, 1996. – 140 с.

24. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. Теоретичний аспект: посібник для вчителя / К. М. Плиско. – Харків : Основа, 1995. – 240 с.

25. Плющ М. Я. Словотворення та його вивчення в школі / М. Я. Плющ. – К. : Радянська школа, 1985. – 127 с.

26. Плющ М. Я. Вивчення морфології в 5-6 класах / М. Я. Плющ. – К. : Радянська школа, 1988. – 168 с.

27. Потапенко О. І. Гурткова робота з української мови в 4-8 класах: посібник для вчителів / О. І. Потапенко. – К. : Радянська школа, 1989. – 112 с.

28. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі / В. Д. Ужченко. – К. : Радянська школа, 1990. – 176 с.

Додаткова

1. Біляєв О. Концепція навчання державної мови в школах України / О. Біляєв, Л. Скуратівський, Л. Симоненкова, Г. Шелехова // Українська мова і література в школі. – 1996. – №1. – С. 18–23.

2. Біляєв О. Культура мовлення вчителя-словесника / О. Біляєв // Дивослово. – 1995. – №1. – С. 37–44.

3. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник / О. М. Біляєв. – К. : Генеза, 2005. – 179 с.

4. Бондаренко Н. Теоретичні аспекти роботи над мовленнєвою культурою старшокласників / Н. Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 3. – С. 6–9.

5. Бондаренко Н. Удосконалення мовленнєвої культури старшокласників на основі знань про норми української літературної мови / Н. Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 8. – С. 20–27.

6. Галаєвська Л. Ситуативні завдання у формуванні культури спілкування на уроках української мови в старшій школі / Л. Галаєвська // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 6. – С. 22–27.

7. Голуб Н. Риторична компетентність учнів старших класів як показник сучасної мовної освіти / Н. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 3. – С. 2–7.

8. Горошкіна О. М. Дидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю / О. М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.

9. Горпинич В. О. Будова слова. Словотвір / В. О. Горпинич. – К. : Радянська школа, 1977. – 119 с.

10. Дацюк І. Причини пунктуаційних помилок у простому ускладненому реченні / Н. Дацюк // Дивослово. – 1996. – № 10. – С. 25–30.

11. Державний стандарт освіти // Освіта України. – 2004 – № 5. – С. 1–13.

12. Дика Н. Робота над граматичними (морфологічними) помилками / Н. Дика // Дивослово. – 2002. – № 12. – С. 30–34.

13. Дика Н. Робота над граматичними (синтаксичними) помилками / Н. Дика // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 40–43.

14. Дідук Г. І. Вивчення засобів емотивності на уроках української мови у 5-7 класах / Г. І. Дідук. – Тернопіль : ТДП, 2000. – 202 с.

15. Дідук Г. І. Лінгвістичні та комунікативно-ситуативні вправи на уроках української мови для 5-7 класів / Г. І. Дідук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 80 с.

16. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови / Т. К. Донченко. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 364 с.

17. Донченко Т. К. Як навчати школярів мовленнєвої діяльності. 5-9 класи / Т. К. Донченко. – К. : Молодь, 1998. – 302 с.

18. Коваленко С. Правила спілкування (мета, адресат, місце, тема) / С. Коваленко // Українська мова та література. – 2007. – № 4. – С. 11–15.

19. Кордун П. П. Вивчення стилістики у середній школі / П. П. Кордун. – К. : Радянська школа, 1977. – 152 с.

20. Кулінська Л. П. Екранна і звукова наочність на уроках української мови / Л. П. Кулінська. – К. : Радянська школа, 1986. – 120 с.

21. Ладоня К. Розвиток культури спілкування в учнів 10-х класів на уроках української мови / К. Ладоня // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 5. – С. 21–26.

22. Ломизов А. Ф. Обучение пунктуации в средней школе / А. Ф. Ломизов. – М. : Просвещение, 1975. – 160 с.

23. Марченко Л. М. Робота з лексичними синонімами на уроках української мови: посібник для вчителів / Л. М. Марченко. – К. : Радянська школа, 1981. – 136 с.

24. Миронюк Н. П. Орфоепія в 4-8 класах / Н. П. Миронюк. – К. : Радянська школа, 1986. – 144 с.

25. Мельничайко В. Я. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Л. П. Рожило. – К. : Радянська школа, 1982. – 216 с.

26. Мельничайко В. Я. Українська мова: довідник для учнів та абітурієнтів / В. Я. Мельничайко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 368 с.

27. Мельничайко В. Я. Уроки рідної мови. 11 клас: посібник для вчителя / В. Я. Мельничайко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 166 с.

28. Наумчук М. М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови / М. М. Наумчук, Л. П. Лушпинська. – Тернопіль : Астон, 2003. – 132 с.

29. Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи: монографія / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – 271 с.

30. Палихата Е. Я. Опрацювання діалогічного мовлення у процесі вивчення звертання / Е. Я. Палихата // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2002. – №11. – С. 146–149.

31. Палихата Е. Я. Ситуаційні вправи для навчання діалогічного мовлення / Е. Я. Палихата // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2002. – №9. – С. 90–94.

32. Палихата Е. Я. Структура уроку вивчення нового матеріалу з української мови / Е. Я. Палихата // Науковий вісник Ужгородського

національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2012. – № 24. – С. 119–122.

33. Палихата Е. Я. Теоретичні основи навчання слухання як одного з видів діалогічноречової діяльності / Е. Я. Палихата – Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – № 29. – С. 132–135.

34. Палихата Е. Я. Типи і структура уроків з української мови: методичні рекомендації для студентів-філологів, учителів-словесників і викладачів педагогічних навчальних закладів / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 55 с.

35. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентиліук. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

36. Пентиліук М. І. Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації / М. І. Пентиліук // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 3. – С. 26–29.

37. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення: посібник для вчителя / К. М. Плиско. – Харків : Основа, 1992. – 182 с.

38. Практикум з методики навчання української мови / колектив авторів за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2003. – 302 с.

39. Принципи, методи і форми навчання української мови. – Харків : Основа, 1995. – 240 с.

40. Сагач Г. Риторика: навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів України / Г. Сагач. – К. : Ін Юре, 2000. – 568 с.

41. Сербенська О. Культура усного мовлення. Практикум / О. Сербенська. – Львів : ЛНУ, 2003. – 212 с.

42. Симоненкова Л. М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів / Л. М. Симоненкова. – К. : Радянська школа, 1981. – 134 с.

43. Синиця І. О. Психологія писемної мови учнів 5-8 класів / І. О. Синиця. – К. : Радянська школа, 1965. – 316 с.

44. Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів (монолог) / І. О. Синиця. – К. : Радянська школа, 1974. – 207 с.

45. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення. – Харків : Основа, 1992. – 149 с.

46. Сікорська З. С. Українсько-російський словотвірний словник / З. С. Сікорська. – К. : Радянська школа, 1985. – 188 с.
47. Скуратівський Л. Концепція підручника рідної мови / Л. Скуратівський, Г. Шелехова. // Українська мова і література в школі. – 2001. – №3. – С. 5–7.
48. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови / Л. В. Скуратівський. – К. : Радянська школа, 1987. – 144 с.
49. Стельмахович М. Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4 – 8 класах / М. Г. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1976. – 191 с.
50. Стельмахович М. Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів / М. Г. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1981. – 136 с.
51. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
77. Українська мова. 5-12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – Київ – Ірпінь : Перун, 2005. – 176 с.
52. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта. – К. : Довіра : УНВЦ «Рідна мова», 1997. – 399 с.
53. Хом'як І. М. Наукові основи навчання орфографії в сучасній школі / І. М. Хом'як. – Рівне : Волинські обереги, 1998. – 228 с.
54. Христіанінова Р. О. Просте речення у шкільному курсі української мови / Р. О. Христіанінова. – К. : Радянська школа, 1986. – 156 с.
55. Цимбалюк В. І. Літературно-мовний кабінет у школі / В. І. Цимбалюк. – К. : Радянська школа, 1975. – 104 с.
56. Чак Є.Д. Складні питання граматики та орфографії / Є. Д. Чак. – К. : Радянська школа, 1978. – 127 с.
57. Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення частин мови / М. М. Шкільник. – К. : Радянська школа, 1981. – 136 с.
58. Шкуратяна Н. Г. Методика вивчення орфографії / Н. Г. Шкуратяна. – К. : Рад. школа, 1985. – 133 с.
59. Яворська С. Т. Завдання і тести для перевірки знань із синтаксису: навчальний посібник для студентів філологічного

факультету і вчителів-словесників / С. Т. Яворська. – Донецьк : Товариство «Лебідь», 2000. – 71 с.

60. Яворська С. Т. Робота з орфографії у процесі вивчення будови слова і словотвору / С. Т. Яворська. – Донецьк : Товариство «Лебідь», 2000. – 198 с.

61. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови в середній школі: кн. I. (XVI ст. – 20-і роки XX ст.) / С. Т. Яворська; [за ред. А. П. Загнітка]. – Слов'янськ. – Слов'янськ : Канцлер, 2004. – 248 с.

62. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови в середній школі: книга 2 (30-90-і роки XX ст.) / С. Т. Яворська; [за ред. А. П. Загнітка]. – Слов'янськ : Канцлер, 2004. – 188 с.

Словники

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення. Словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.

3. Новий російсько-український словник-довідник: близько 65 тис. слів / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1996. – 797 с.

4. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 1998.

5. Орфоепічний словник української мови: в 2 т. / [за ред. М. М. Пещак]. – К. : Довіра, 2001.

6. Орфоепічний словник / [уклад. М. І. Погрібний]. – К. : Радянська школа, 1984. – 629 с.

7. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Радянська школа, 1987. – 173 с.

8. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.

9. Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

10. Словник синонімів української мови: у 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999 - 2000.

11. Словник української мови: в 11-ти т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
12. Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін.; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Радянська школа, 1989. – 336 с.
13. Український орфографічний словник / [уклад. В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун; за ред. В. Г. Скляренка]. – Вид. 7, перероб. і доп. – К. : Довіра, 2008. – 983 с.
14. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта. – К. : Довіра: УНВЦ «Рідна мова», 1997. – 399 с.
15. Фразеологічний словник української мови: у 2-х т. / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993.

Інтернет-джерела

1. [http://lab.chass.utoronto.ca/slavic/Ukrainian/SLA108/;](http://lab.chass.utoronto.ca/slavic/Ukrainian/SLA108/)
2. <http://studyukrainian.org.ua/en/e-learning/audio;>
3. <http://ukma.kiev.ua/ua/pub/websites/ufl/index.htm;>
4. <http://www.hippocrenebooks.com/beginnersukrainian/tech.html;>
5. <http://www.surfacelanguages.com/language/Ukrainian;>
6. <http://www.ukrainianlanguage.org.uk/read/index.htm;>
7. <http://www.eurolang2012.com/>
8. <http://www.ukrainianlanguage.org.uk/read/index.htm>
9. <http://www.mova.info/pidruchn.aspx>
10. <http://www.linguist.univ.kiev.ua/WINS/pidruchn/index.htm>
11. <http://www.mova.info/Page.aspx?l1=61>

4. Форми підсумкового контролю успішності навчання: залік, екзамен.

5. Засоби діагностики успішності навчання: поточний контроль (оцінювання усних відповідей на практичних і лабораторних заняттях, редагування, тестування); проміжний контроль (оцінювання індивідуального науково-дослідного завдання); підсумковий контроль (оцінювання тестових завдань трьох рівнів складності).

Культура української мови

ПРОГРАМА

навчальної дисципліни
підготовки бакалавра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Культура української мови» укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є норми сучасної української літературної мови.

Міждисциплінарні зв'язки: з лінгвістичними науками (сучасною літературною мовою, історією мови, стилістикою, лексикографією, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, комунікативною лінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, корпусною лінгвістикою); з рядом суміжних дисциплін (літературознавством, педагогікою, лінгводидактикою, логопедією, риторикою, психологією, логікою, естетикою, філософією, загальною теорією культури).

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Норми сучасної української літературної мови.
2. Мовнокомунікативна компетенція особистості.

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «Культура української мови»: забезпечити засвоєння теоретичних знань і вироблення стійких практичних навичок із культури української мови.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Культура української мови»:

- підвищення рівня мовнокомунікативної компетенції майбутніх учителів;
- удосконалення навичок текстотворення, вироблення навичок редагування;
- формування висококультурної національно-мовної особистості педагога.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні**знати:**

- норми української літературної мови;
- термінологічний апарат культури мови як самостійної лінгвістичної дисципліни;
- тенденції розвитку сучасної української літературної мови;
- особливості кодифікаційної практики;
- літературу та інтернет-джерела з культуромовних питань;

уміти:

- використовувати лінгвальні засоби в усному і писемному мовленні з урахуванням умов і завдань комунікації;
- володіти комунікативними ознаками літературної мови, технікою мовлення, мовним етикетом, майстерністю публічного виступу;
- продукувати різноманітні мовні факти відповідно до вимог жанрово-ситуаційних різновидів певного стилю;
- користуватися словниками різних типів, граматиками, довідниками, інтернет-ресурсами, які сприяють удосконаленню мовної культури майбутнього фахівця;
- аналізувати динаміку літературних норм, сучасну мовну ситуацію;
- віднаходити і диференціювати порушення норм різних типів в усній і писемній мові;
- здійснювати самоконтроль та самоаналіз власної мовної діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 90 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Тема 1. Культура мови як самостійна лінгвістична дисципліна

Діалектичний взаємозв'язок між мовою і культурою. Мова як виразник ментальності етносу, засіб творчого освоєння світу і знаряддя якнайповнішого самовираження особистості. Вплив культури на тенденції розвитку літературної мови.

Культура мови – складник теорії літературних мов. Історія становлення культури мови як самостійної лінгвістичної дисципліни.

Розвиток вчення про культуру мови у різних лінгвістичних центрах. Культура мови в контексті функціональної лінгвістики Празького лінгвістичного гуртка.

Культуромовні проблеми в наукових студіях українських учених і культурних діячів. Виокремлення культури мови в самостійну лінгвістичну дисципліну в 60-ті рр. ХХ ст. Теоретичні та практичні аспекти культури мови в українському мовознавстві. Висвітлення культуромовних питань на сторінках українських часописів. Науково-популярне видання «Культура слова». Наукові конференції з актуальних проблем мовної культури. Екологія мови.

Основні значення терміна «культура мови»: 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; 2) культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика у державі; 3) самостійна лінгвістична дисципліна, яка вивчає стан і статус норм сучасної української літературної мови в певну епоху, а також рівень лінгвістичної компетенції мовних особистостей.

Мова і мовлення. Культура мови і культура мовлення.

Предмет дослідження культури мови. Метамова теорії мовної культури. Зв'язок культури мови з лінгвістичними науками (сучасною літературною мовою, історією мови, стилістикою, лексикографією, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, комунікативною лінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, корпусною лінгвістикою). Зв'язок теорії

мовної культури з рядом суміжних дисциплін (літературознавством, педагогікою, лінгводидактикою, логопедією, риторикою, психологією, логікою, естетикою, філософією, загальною теорією культури).

Завдання курсу «Культура мови», його проблематика. Відомі культурні діячі про необхідність досконалого володіння мовою. Культура рідної мови – важливий показник загальної культури людини. Роль курсу «Культура мови» у фаховій підготовці учителів української мови і літератури відповідно до потреб національної школи. Культура мови педагога як ознака його професіоналізму.

Навчальні посібники з курсу.

Тема 2. Літературна норма – категоріальне поняття культури мови

Дослідження проблеми мовної норми у різних лінгвістичних центрах. Історія розвитку поняття норми. Дефініція норми літературної мови. Лінгвальна і соціально-історична сутність норми. Суспільний характер норми. Імплицитний і експліцитний вияв літературної норми.

Ознаки літературної норми. *Відповідність літературної норми системі мови* (впорядкована структура і внутрішня диференціація). Співвідношення понять «система мови» – «норма мови» – «літературна норма» (за Е. Косеріу). Дескриптивна норма і прескриптивна норма. Норма та узус.

Стабільність літературної норми. Принцип еластичної (гнучкої) стабільності і принцип динамічності. Різна стійкість, міцність літературних норм. Основні тенденції змін норми.

Варіантність літературної норми. Основні джерела варіантних нормативних реалізацій. Фактори, від яких залежить характер нормативних варіантів. Типи варіантів норм в українській мові: хронологічні (діахронічні), регіональні, стилістичні, контактні. Акцентуаційні, орфоепічні, фонематичні, морфологічні варіанти слова. Варіанти словосполучення. Розрізнення понять «варіантність норми» і «варіантність (варіативність) літературної мови».

Стилістична диференціація літературної норми. Стилістично нейтральна і стилістично забарвлена лексика.

Кодифікованість літературної норми. Динамічність норми і статичність кодифікації. Позитивні аспекти кодифікації. Властиві їй недоліки. Перспективність кодифікації.

Типологія мовних норм. Характеристика відомих типологій мовної норми. Імперативні та диспозитивні норми. Слабкі та сильні норми. Детальний аналіз структурно-мовних типів норм з погляду культуромовної діяльності.

Орфоенічні норми. Особливості вимови голосних і приголосних звуків української мови. Вимова дзвінких приголосних у кінці слова або в кінці складу перед глухими приголосними; шиплячих звуків; слів, у яких відбуваються асимілятивні процеси приголосних звуків; лексем іншомовного походження. Засоби милозвучності української мови.

Акцентуаційні норми. Характеристика наголосу в українській мові. Семантико-граматична диференціація лексем за допомогою наголосу. Паралельне наголошення. Складні випадки наголошення слів. Порушення акцентуаційних норм під впливом діалектного середовища, російської мови, за аналогією до генетично подібних утворень, що мають певний тип наголосу.

Лексико-фразеологічні норми. Лексичне значення слова. Слова однозначні та багатозначні. Пряме і переносне значення слова. Особливості вживання синонімів, омонімів, антонімів, паронімів. Перифрази та евфемізми. Терміни, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, історизми, архаїзми, неологізми. Використання іншомовних слів. Явище мовної інтерференції (русизми, полонізми, англіцизми).

Канцеляризми, діалектизми. Лексичні повтори, тавтологія, плеоназм, мовні штампи, просторічні слова, вульгаризми, слова-паразити. Причини порушень лексичних норм.

Фразеологія як вияв специфіки національно-мовної картини світу. Українська фразеологія у зіставленні з російською: еквіваленти, відповідники, безеквівалентні усталені конструкції.

Українська лексикографія. Основні типи словників. Сучасна кодифікаційна практика.

Словотвірні норми. Творення іменників на позначення назв жителів певного населеного пункту. Творення присвійних

прикметників. Творення прикметникових форм від різних географічних назв. Творення назв осіб за моделлю «людина, яка займається чимось». Тенденції сучасного словотворення.

Морфологічні норми. Норма й основні морфологічні категорії: рід, число, відмінок, ступені порівняння, особа. Творення відмінкових форм іменників. Творення ступенів порівняння прикметників. Непрямі відмінки числівників. Творення особових форм дієслів.

Синтаксичні норми. Синтаксична нормативність мовлення. Особливості координації присудка з підметом, узгодження власних назв населених пунктів, держав, географічних об'єктів тощо із загальними. Побудова словосполучень: складні випадки керування іменників, прикметників, дієслів. Переклад прийменникових конструкцій російської мови українською. Уникнення помилок у будові простих речень: порядок слів у реченні, вживання однорідних членів, дієприкметникових та дієприслівникових зворотів. Типові недоліки, пов'язані з побудовою складних речень.

Орфографічні норми. Орфографічні норми як особливий різновид мовних норм. Основні поняття орфографії: орфограма, орфографічне правило, орфографічний принцип. Принципи українського правопису. Правопис основи слова. Правопис закінчень відмінюваних слів. Правопис слів іншомовного походження. Правопис власних назв. Культура писемної мови. Просторово-графічна структура писемної мови.

Пунктуаційні норми. Розділові знаки – структурний компонент писемної мови. Основні поняття пунктуації: пунктограма, пунктуаційне правило. Види пунктограм. Розділові знаки у простому неускладненому та ускладненому реченнях, у складносурядному, складнопідрядному та безсполучниковому реченнях. Пунктограми при прямій мові, діалозі та цитатах. Комунікативна роль розділових знаків.

Стилістичні норми. Виявлення в текстах специфічних ознак певного функціонального стилю української літературної мови. Розрізнення книжної і розмовної мови. Редагування стилістичних огріхів.

Усне і писемне ділове спілкування. Ділова документація. Культура наукової мови. План, тези, конспект, анотація тексту. Дотримання стандартів при написанні наукових робіт.

Професійна термінологія як когнітивно-комунікативний стереотип. Термінологія обраного фаху. Співвідношення національних та іншомовних компонентів у мовній поведінці професійного комунікатора. Термінографія.

Взаємодія художнього і публіцистичного стилів.

Критерії літературної норми. Територіальний (культурно-історичний) критерій. Критерій авторитетних письменників. Критерій визнаних зразків. Критерій мовної традиції. Критерій відповідності законам мови, системі, структурі мови. Критерій поширеності (статистичний). Національний критерій. Формально-логічний критерій. Естетичний критерій.

Нормування (нормалізація). Мовний стандарт. Співвідношення понять «національна літературна мова» і «стандартна мова».

Відхилення від норм. Мовна помилка. Мовна девіація.

Тема 3. Комп'ютерні технології у кодифікаційній практиці

Комп'ютерна лексикографія. Автоматична побудова словників шляхом комп'ютерної обробки тексту. Розробка комп'ютерних словників як внутрішніх елементів інформаційних систем. Комп'ютерні словники як машинні версії традиційних.

Виникнення словників тезаурусного типу та їхня еволюція. Паперові ідеографічні словники. Тезауруси в мережі Інтернет. Класифікація словників ідеографічного типу.

Організація ресурсів національної словникової бази. Діяльність Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. Український електронний словник (автори – В. Широков, І. Шевченко, О. Рабулець, О. Костишин, М. Пешак) як інтегрована лексикографічна система. Лінгвістичні портали в мережі Інтернет.

Розвиток корпусної лінгвістики, до компетенції якої належить осмислення, вивчення й інтерпретація усіх процесів, пов'язаних з побудовою, опрацюванням, використанням та аналізом машиночитаного корпусу писемного і / або усного варіанта реалізації системи мови.

Змістовий модуль 2**МОВНОКОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ОСОБИСТОСТІ****Тема 4. Комунікативні ознаки літературної мови**

Культура мови як аксіологічна наука. Історія дослідження якостей літературної мови. Визначення комунікативних ознак літературної мови, їх характеристика.

Правильність мови. Точність мови. Логічність мови. Чистота мови. Образність мови. Багатство мови. Різноманітність мови. Доречність мови. Доступність мови. Достатність мови. Стислість мови. Змістовність мови. Ясність мови. Емоційність мови. Естетичність мови. Дієвість мови.

Взаємодія і взаємозалежність комунікативних ознак мови. Шляхи оволодіння комунікативними якостями мови.

Тема 5. Мовна особистість. Мовнокомунікативна компетенція. Культуромовна діяльність

Особистісний аспект вивчення мови. Характеристика антропоцентричного напрямку досліджень, започаткованого В. Гумбольдтом. Різні підходи до вивчення мовної особистості.

«Методична» і «цільова» моделі мовної особистості, розроблені Ю. Карауловим. Характеристика вербально-семантичного, лінгвокогнітивного і прагматичного рівнів мовної особистості. «Лінгводидактична» модель мовної особистості, представлена Г. Богіним.

Мовна особистість як національний і соціокультурний феномен. Співвідношення понять «мовна особистість» і «національний характер».

Мовна свідомість. Мовна самосвідомість. Психоглоса як одиниця мовної свідомості. Зміст загальнонаціонального мовного типу. Мовне чуття. Любов людини до своєї мови – одна з обов'язкових характеристик мовця.

Мовна картина світу. Мовно-естетичні знаки національної культури. Етнолінгвістика.

Комунікативна лінгвістика. Мовна діяльність. Стратегія мовної поведінки. Особливості міжособистісного спілкування.

Конструювання емпатичної комунікації. Технології нейролінгвістичного програмування.

Поняття «володіння мовою». Генеративна граматика Н. Хомського. Теорія мовної компетенції у працях Д. Хаймса, У. Чейфа, С. Ервін-Тріпп, Ю. Апресяна. Мовнокомунікативна компетенція як сума знань, умінь та характерних рис, що забезпечують людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвальні та позалінгвальні засоби. Лінгвальна, соціолінгвальна і прагматична компетенції.

Прагматичне спрямування культури мови. Лінгвопрагматика. Культивування літературної мови. Об'єктивно-історичний та інструктивно-регулятивний аспекти культури мови. Інституційний характер культивування літературних норм. Суб'єктивізм мовних прескрипцій. Чинник культурної традиції. Явище пуризму. Позитивні і негативні риси пуризму.

Мовне виховання особистості. Мовна освіта. Роль материнської (родинної) школи у формуванні мовної особистості. Відомі культурні діячі про значення рідномовної освіти. Єдиний мовний режим у школі. Культура мови вчителя. Неперервна мовна освіта.

Тема 6. Соціальний аспект культури мови

Соціальні чинники як детермінатори мовної поведінки людей. Соціальні ролі мовної особистості. Засвоєння (інтерналізація) ролей індивідуумом. Мовне середовище. Рівень комунікативних компетенцій мовних особистостей. Активні носії літературної мови. Ставлення мовців до літературних норм і кодифікації. Лінгвістична гендерологія.

Мовний стан. Мовна ситуація в суспільстві. Мовний суржик, його причини.

Тенденції у мовному житті соціуму. Мовна практика засобів масової інформації. Функціонування української мови у різних сферах. Мода в мові. Увага громадськості до питань культури мови.

Мовна стійкість. Мовна політика. Мовне планування. Конституція України про державну мову та мови національних меншин.

Взаємозв'язок із соціолінгвістикою. Використання соціолінгвістичних методів дослідження для вирішення культуромовних проблем. Статистико-математичний метод аналізу даних.

Тема 7. Мовна майстерність

Культура усного мовлення. Монолог. Типи монологічного мовлення. Діалог, його види. Полілог.

Техніка усного мовлення. Дихання. Голос. Дикція. Інтоніяція. Мелодика. Темп мовлення. Невербальні компоненти спілкування. Кінесика.

Усне спілкування. Мовний етикет.

Мистецтво публічного виступу. Види сучасного публічного виступу. Жанри публічного виступу: доповідь, лекція, проповідь, бесіда, промова, повідомлення, поздоровлення, тост. Підготовка публічного виступу. Умови успішного виступу. Засоби увиразнення публічного виступу.

Взаємозв'язок із риторикою. Традиції українського красномовства. Шляхи вдосконалення мовної майстерності.

3. Рекомендована література**Основна**

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: навчальний посібник / Г. Волкотруб. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 256 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов; [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
6. Культура мови: від теорії до практики: монографія / Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук та ін.; [за ред. Л. Струганець]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. – 216 с.
7. Літературна норма і мовна практика: монографія / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, Т. А. Коць та ін.; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.

8. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

9. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх. – Харків : Гриф, 1998. – 205 с.

10. Основи наукового дослідження мовної культури соціуму: навчальний посібник / Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук, І. Заліпська; [за ред. Л. Струганець]. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 164 с.

11. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1976. – 288 с.

12. Семеног О. М. Культура наукової української мови: навчальний посібник / О. М. Семеног. – К. : Вид. центр «Академія», 2010. – 216 с.

13. Сербенська О. Культура усного мовлення. Практикум: навчальний посібник / О. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.

14. Струганець Л. Мовнокомунікативна компетентність учителя-лідера: навчальний посібник / Л. Струганець – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. – 40 с.

15. Струганець Л. В. Теоретичні основи культури мови: навчальний посібник / Л. В. Струганець. – Тернопіль, 1997. – 96 с.

Додаткова

1. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б. М. Ажнюк. – К. : Рідна мова, 1999. – 450 с.

2. Актуальные проблемы культуры речи. – М. : Наука, 1970. – 406 с.

3. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: посібник / [за заг. ред. О. Сербенської]. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.

4. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Либідь, 1991. – 256 с.

5. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.

6. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.

7. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Ф. Бацевич. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 236 с.

8. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.

9. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 476 с.

10. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.

11. Бондар О. Екологія українського слова: аспекти і проблеми / О. Бондар // Мовознавство: доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу україністів. – К. : Пульсари, 2002. – С. 158 – 163.

12. Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації: навчальний посібник / Н. В. Ботвина. – К. : АртЕк, 2002. – 205 с.

13. Васильєва А. Н. Основы культуры речи / А. Н. Васильєва. – М. : Русский язык, 1990. – 247 с.

14. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Радянська школа, 1984. – 160 с.

15. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Р. Вихованець. – К. : Радянська школа, 1990. – 284 с.

16. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

17. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник / Н. П. Волкова. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 256 с.

18. Волощак М. Неправильно – правильно: Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації / М. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2000. – 128 с.

19. Головин Б. Н. Основы культуры речи: учеб. для вузов по спец. «Русский язык и литература» / Б. Н. Головин. – 2-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1988. – 320 с.

20. Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій // Доповіді міжнародної конференції «MegaLing'2006» / [ред. В. А. Широков, С. С. Дікарева]. – Сімферополь : Вид-во «ДиАйПи», 2006. – 268 с.

21. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 472 с.

22. Гуць М. В. Українська мова у професійному спілкуванні: навчальний посібник / М. В. Гуць, І. Г. Олійник, І. П. Ющук. – К. : Міжнародна агенція «BeeZone», 2004. – 336 с.

23. Данилевська О. М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР / О. М. Данилевська. – К., 2009. – 176 с.

24. Довідник з культури мови / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Вища школа, 2005. – 400 с.

25. Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення: навчальний посібник / С. І. Дорошенко. – 2-е вид., перероб. і доп. – Харків : «ОВС», 2002. – 144 с.

26. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

27. Єрмоленко С. Я. Динаміка літературних норм // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова / [red. nauk. S. Jermolenko]. – Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1999. – С. 221–227.

28. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : ІУМ НАН України, 2009. – 352 с.

29. Єрмоленко С. Я. Норма мовна // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 387–388.

30. Єрмоленко С. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Єрмоленко, Л. Мацько // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28–33.

31. Єрмоленко С. Я. Національна свідомість і виховання української мовної свідомості / С. Я. Єрмоленко // Урок української. – 2001. – № 11–12. – С. 9–10.

32. Єрмоленко С. Я. Формування української мовної особистості / С. Я. Єрмоленко // Українознавство. – 2010. – № 1 (34). – С. 120–123.

33. Ильяш М. И. Основы культуры речи / М. И. Ильяш. – Киев – Одесса : Вища школа, 1984. – 188 с.

34. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницька. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.

35. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я» / С. Караванський. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 204 с.

36. Карнеги Д. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично / Д. Карнеги; пер. Ю. В. Семенова. – М. : АОЗТ «Оникс», 1994. – 206 с.

37. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / Д. Карнегі. – К. : Вид-во «Молодь», 1990. – 166 с.

38. Карпіловська Є. А. Вступ до комп'ютерної лінгвістики / Є. А. Карпіловська. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2003. – 184 с.

39. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

40. Климова К. Я. Основы культуры і техніки мовлення: навчальний посібник / К. Я. Климова. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Ліра-К, 2007. – 240 с.

41. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.

42. Коваль А. П. Культура української мови / А. П. Коваль. – К. : Наукова думка, 1964. – 196 с.

43. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 349 с.

44. Коваль А. П. Слово про слово / А. П. Коваль. – К. : Радянська школа, 1986. – 384 с.

45. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1975. – 335 с.
46. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
47. Кононенко В. І. Українська мова: традиції та сучасність / В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 52 с.
48. Корпусна лінгвістика / В. А. Широков, О. В. Бугаков, Т. О. Грязнухіна та ін. – К. : Довіра, 2005. – 471 с.
49. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
50. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Т. Космеда. – Львів : Вид-во «ПАІС», 2006. – 328 с.
51. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І. Кочан. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 519 с.
52. Кочан І. М. Культура рідної мови: збірник вправ і завдань / І. М. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
53. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. – К. : Довіра, 2000. – 169 с.
54. Культура мовлення вчителя-словесника / [уклад.: О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, Л. О. Попова, Л. В. Порохня, О. М. Рудіна]. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2007. – 112 с.
55. Культура української мови: довідник / [за ред. В. М. Русанівського]. – К. : Либідь, 1990. – 394 с.
56. Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII – XX ст.: бібліографічний покажчик / Т. Кульчицька. – Львів, 1999. – 359 с.
57. Лінгвістичні та технологічні основи тлумачної лексикографії / В. А. Широков, В. М. Білоноженко, О. В. Бугаков та ін. – К. : Довіра, 2010. – 295 с.
58. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
59. Матвієнко А. Найдоступніший спосіб підвищення мовної культури / А. Матвієнко // Дивослово. – 2004. – № 12. – С. 55–56.

60. Матвієнко А. Рідне слово / А. Матвієнко. – К. : Всеукраїнське товариство «Просвіта», 1994. – 160 с.

61. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: навчальний посібник / Г. Мацюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 212 с.

62. Мацюк З. О. Українська мова професійного спілкування: навчальний посібник / З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич. – 3-є вид. – К. : Каравела, 2010. – 352 с.

63. Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики: соціологічний напрям у мовознавстві: монографія / Г. Мацюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 432 с.

64. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: навчальний посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Вид. центр «Академія», 2007. – 360 с.

65. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

66. Мацько Л. І. Риторика: навчальний посібник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.

67. Мова і культура / [відп. ред. В. М. Русанівський]. – К. : Наукова думка, 1986. – 184 с.

68. Мова і культура нації: науковий збірник. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2001. – 203 с.

69. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / [за ред. Юліане Бестерс-Дільгер]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 363 с.

70. Мовне обличчя міста: Черкаси – 2008: матеріали науково-практичної конференції. – Черкаси : Брама – Україна, 2009. – 274 с.

71. Мовні конфлікти і гармонізація суспільства: матеріали наукової конференції. – К. : Вид.-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 222 с.

72. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. / В. В. Німчук. – К., 2002. – 113 с.

73. Новое в зарубежной лингвистике: Выпуск 20: Теория литературного языка в работах ученых ЧССР: Сборник. Перевод с

чешского и словацкого / [состав. и ред. Н. А. Кондрашов]. – М. : Прогресс, 1988. – 320 с.

74. Одарченко П. Про культуру української мови: збірник статей. – К. : Смолоскип, 1997. – 319 с.

75. Олійник О. Світ українського слова / О. Олійник. – К. : Хрещатик, 1994. – 415 с.

76. Пазяк О. М. Українська мова і культура мовлення / О. М. Пазяк, Г. Г. Кисіль. – К. : Вища школа, 1995. – 239 с.

77. Пентилюк М. Виховуємо чуття мови / М. Пентилюк // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 2. – С. 5–8.

78. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

79. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради: навчальний посібник / О. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.

80. Потапова Р. К. Язык, речь, личность / Р. К. Потапова, В. В. Потапова. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 496 с.

81. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : В-во «СПОЛОМ», 2001. – 223 с.

82. Радчук В. Плекаємо укрлиш... для кого? / В. Радчук // Урок української. – 2003. – № 8–9. – С. 26–30.

83. Ревуцький Д. Живе слово: Теорія виразного читання для школи: Перевидання / Д. Ревуцький. – Львів, 2001. – 200 с.

84. Русанівський В. М. Мова в нашому житті / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1989. – 112 с.

85. Русанівський В. М. Життя слова / В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко. – К. : Вид-во при КДУ видавничого об'єднання «Вища школа», 1978. – 192 с.

86. Русанівський В. М. Теоретико-лінгвістичні засади та інформаційно-комп'ютерне забезпечення україномовних лінгвістичних інтелектуальних систем / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, В. А. Широков // Мовознавство. – 1996. – № 4–5. – С. 3–7.

87. Сагач Г. М. Риторика: навчальний посібник / Г. М. Сагач. – К. : Ін Юре, 2000. – 568 с.

88. Сагач Г. М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації: навчальний посібник / Г. М. Сагач. – К. : Зоря, 2003. – 255 с.

89. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

90. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

91. Семенов О. М. Українська культуромовна особистість учителя: монографія / О. М. Семенов / [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 272 с.

92. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.

93. Сербенська О. Екологія українського слова: практичний словничок-довідник / О. Сербенська, М. Білоус. – Львів : Компанія «Манускрипт», 2003. – 68 с.

94. Скворцов Л. И. Теоретические основы культуры речи / Л. И. Скворцов. – М. : Наука, 1980. – 352 с.

95. Социально-лингвистические исследования / [под ред. Л. П. Крысина и Д. Н. Шмелева]. – М. : Наука, 1976. – 232 с.

96. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

97. Ставицька Л. Українсько-російська двомовність: соціопсихологічні та лексикографічні аспекти / Л. Ставицька // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 13–16.

98. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

99. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.

100. Струганець Л. В. Культура мови. Модульний курс: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів вишів України / Л. В. Струганець. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 195 с.

101. Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки: збірник наукових праць / [за ред. Т. А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – 268 с.
102. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; [за ред. А. П. Грищенка]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
103. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан; [пер. з чес.]. – К. : Політвидав України, 1986. – 239 с.
104. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К. : Радянська школа, 1988. – 279 с.
105. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
106. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
107. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; Інститут української мови НАН України. – К. : Наукова думка, 2008. – 288 с.
108. Учїться висловлюватися / П. І. Білоусенко, Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр та ін. – К. : Радянська школа, 1990. – 126 с.
109. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 300 с.
110. Фурдуй М. І. Українська мова. Практикум з правопису: навчальний посібник / [за ред. В. В. Рїзуна]. – 2-ге вид. – К. : Либїдь, 2005. – 272 с.
111. Чак Є. Д. Барви нашого слова / Є. Д. Чак. – К. : Радянська школа, 1989. – 176 с.
112. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів / Є. Д. Чак. – К. : Радянська школа, 1984. – 185 с.
113. Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо? / Є. Д. Чак. – К. : Освіта, 1997. – 240 с.
114. Широков В. А. Організація ресурсів національної словникової бази / В. А. Широков, В. В. Манак // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 3–13.

115. Ющук І. П. Мова наша українська / І. П. Ющук. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 2001. – 145 с.
116. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К., 2000. – 288 с.
117. Яцимірська М. Г. Культура фахової мови журналіста: навчальний посібник / М. Г. Яцимірська. – Львів : ПАІС, 2004. – 332 с.
118. Buzássyová K. Vzt'ah slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra // Spisovná slovenčina a jazyková kultúra / K. Buzássyová / [red. M. Považaj]. – Bratislava : Veda SAV, 1995. – S. 87–96.
119. Cienkowski W. Język dla wszystkich / W. Cienkowski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1978. – 366 s.
120. Coseriu E. Sincronia, diacronia a historia. Et problema del cambi lingüístico / E. Coseriu. – Montevideo, 1958. – 62 s.
121. Dokulil M. Zur Norm der Literaturspache und inder Kodifizierung / M. Dokulil, J. Kuchař // Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprechtheorie und Sprachpflego. – Berlin, 1982. – № 2. – S. 39–56.
122. Doroszewski W. Kryteria poprawności językowej / W. Doroszewski. – Warszawa, 1950. – 87 s.
123. Findra J. Jazyk, řeč, člověk / J. Findra. – Bratislava : Vydavateľ'stvo Q 111, 1998. – 111 s.
124. Findra J. Jazyková kultúra a kultúra vyjadrovania / J. Findra // Kultúra slova. – 1999. – № 33. – S. 19–20.
125. Gajda S. Teoretyzne problemy kulture jazyka. Poradnik jezykowy / S. Gajda. – Warszawa, 1979. – № 8. – 395 s.
126. Kačala J. Kodifikačný postoj a jazykova kultúra / J. Kačala // Slovenská řeč. – 2000. – № 65. – S. 11–21.
127. Kennedy G. Introduction to Corpus Linguistics / G. Kennedy. – London – New York : Longman, 1998. – 309 p.
128. Kočiš F. Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii / F. Kočiš // Spisovná slovenčina a jazyková kultúra / [red. M. Považaj]. – Bratislava : Veda SAV, 1995. – S. 12–21.
129. Langue et parole in American linguistics / S. R. Levin // Foundations of Language, 1965. – 1. – P. 83–94.

Словники

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 207 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.
4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Вища школа, 1995. – 319 с.
5. Городенська К. Граматичний словник української мови: сполучники / К. Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
6. Горпинич В. О. Словник географічних назв України: топоніми та відтопонімічні прикметники: близько 25 000 слів / В. О. Горпинич. – К. : Довіра, 2001. – 526 с.
7. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
8. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Кобза, 1993. – 472 с.
9. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К. : Рад. школа, 1989. – 200 с.
10. Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. – Дрогобич : Коло, 2010. – 272 с.
11. Куньч З. Риторичний словник / [ред. Л. О. Пустовіт]. – К. : Рідна мова, 1997. – 341 с.
12. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
13. Мацько Л. І. Російсько-український і українсько-російський словник: відмінна лексика / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, С. В. Шевчук. – К. : Вища школа, 1992. – 255 с.
14. Непийвода Н. Практичний російсько-український словник: найуживаніші слова і вислови / Н. Непийвода. – К. : Основа, 2000. – 256 с.

15. Новий російсько-український словник-довідник: близько 65 тис. слів / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1996. – 797 с.

16. Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери: близько 85 тис. слів / [уклад. С. Я. Єрмоленко та ін.]. – К. : Довіра, 1998. – 783 с.

17. Орфоепічний словник української мови: у 2-х т. / [за ред. М. М. Пещак]. – К. : Довіра, 2001.

18. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Радянська школа, 1987. – 173 с.

19. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.

20. Словник епітетів української мови / С. П. Бибики, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.

21. Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

22. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови / Н. Глібчук, У. Добосевич. – Л. : Априорі, 2016. – 640 с.

23. Словник синонімів української мови: у 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999 – 2000.

24. Словник української мови: в 11-ти т. / [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

25. Словник української мови: у 20-ти т. / [уклад. Л. Л. Шевченко та ін.; наук. ред. Н. Г. Озерова]. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 1–6.

26. Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін.; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Радянська школа, 1989. – 336 с.

27. Струганець Л. Культура мови. Словник термінів / Л. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.

28. Український орфографічний словник / [уклад. В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун; за ред. В. Г. Скляренка]; вид. 7. – К. : Довіра, 2008. – 983 с.

29. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта. – К. : Довіра: УНВЦ «Рідна мова», 1997. – 399 с.

30. Фразеологічний словник української мови: у 2-х т. / [уклад. : В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993.

Інтернет-джерела

1. <http://www.pravopys.net>
2. <http://www.ulif.org.ua>
3. <http://www.mova.info>
4. <http://www.novamova.com.ua>
5. <http://www.slovnyk.net>
6. <http://www.mova.kreschatic.kiev.ua>

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

Засоби діагностики успішності навчання: поточний контроль (оцінювання усних і письмових відповідей на практичних і лабораторних заняттях, редагування тексту, тестування), оцінка за виконання індивідуального навчально-дослідного завдання; підсумковий контроль (завдання трьох рівнів складності).

Лінгвістичний аналіз тексту**ПРОГРАМА**

навчальної дисципліни
підготовки магістра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту» складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є текст, його будова, мовні особливості, виражальні засоби на всіх мовних рівнях.

Міждисциплінарні зв'язки: «Лінгвістичний аналіз тексту» тісно пов'язаний із теорією тексту, лінгвістикою тексту, текстологією, герменевтикою, комунікативною лінгвістикою, психологією, психологією художньої творчості, логікою, сучасною українською мовою, загальним мовознавством, літературознавством, літературною критикою, історією української та зарубіжної літератур, методикою викладання мови у школі та у ВНЗ та ін.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Загальні питання ЛАТ.
2. Лінгвістичний аналіз художнього тексту.
3. Лінгвістичний аналіз нехудожнього тексту.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту»: забезпечити засвоєння теоретичних знань із лінгвоаналізу та вміння їх застосовувати до конкретного тексту; виробити вміння використовувати знання суміжних дисциплін для глибинного прочитання художнього тексту; формувати ґрунтовну філологічну освіту майбутнього вчителя-філолога.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту»:

– навчити студентів визначати одиниці та категорії тексту, з'ясувати особливості текстів різних стилів і жанрів, виявляти послідовність лінгвістичного аналізу художніх і нехудожніх текстів;

– ознайомити студентів із сучасними методиками лінгвістичного аналізу тексту.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

- основні поняття й терміни ЛАТ;
- основоположні поняття мови як системи – фонетики, орфоепії, лексики, фразеології, морфології, словотвору, синтаксису;
- теоретичні основи лінгвоаналізу: образ автора як категорію комплексного аналізу художнього тексту; методологічні основи, методи, прийоми та етапи аналізу художнього та нехудожнього тексту;
- історію української та світової літератури (класичної, сучасної);
- засоби виразного читання;

вміти:

- визначати основні терміни і поняття ЛАТ;
- виразно прочитати (продекламувати) текст, вмотивовуючи вибір засобів виразності для донесення до слухача художньої ідеї;
- визначати основну думку (художню ідею) тексту;
- застосовувати для дослідження художнього тексту категорію образу автора;
- здійснювати рівневий та комплексний лінгвістичний аналіз художнього тексту;
- здійснювати лінгвістичний аналіз нехудожніх (наукових, публіцистичних, рекламних, офіційно-ділових) текстів;
- обґрунтовано вибирати для лінгвістичного аналізу об'єкт (мовний рівень) та метод (методи) дослідження;
- обирати для лінгвоаналізу текст відповідно до вимог.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 60 годин / 2 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

Тема 1. Лінгвістичний аналіз тексту як наука і навчальна дисципліна

Лінгвістичний аналіз тексту як окрема наука і навчальна дисципліна, її предмет, об'єкт, завдання.

Історія лінгвістичного аналізу тексту як науки й навчальної дисципліни. Джерела науки, перші спроби опису та систематизації дисципліни. Розвиток лінгвоаналізу тексту на межі століть.

Роль курсу «Лінгвістичний аналіз тексту» у фаховій підготовці учителів української мови і літератури відповідно до потреб національної школи.

Зміст і структура курсу. Основна і допоміжна література до курсу.

Тема 2. Текст як об'єкт дослідження. Основні терміни і поняття лінгвістичного аналізу тексту

Визначення тексту в науковій літературі. Багатовекторність його трактування.

Категорії тексту: цілісність, зв'язність, членування, лінійність, інформативність, структурно-смілова завершеність, модальність, інтерсуб'єктивність, ефективність, переконливість, істинність, вплив, апелятивність, інтертекстуальність тощо.

Контекст і підтекст. Класифікація текстів.

Рівень цілісного тексту. Модель тексту: заголовок, інтродуктивний, інформативний і завершальний блоки та їх варіативність.

Окремі елементи тексту: слова-концепти, символічні значення, власні імена, літературні оніми, біблійні персонажі, українські прізвища і прізвиська тощо.

Образ автора – категорія комплексного аналізу художнього тексту. Лінгвістична природа категорії образу автора та її обґрунтування у працях О. Потебні, В. Виноградова, М. Бахтіна, Ю. Шевельова, М. Крупи.

Структура категорії образу автора: позатекстові фактори образу автора (світогляд, витоки його формування, джерела вивчення

світогляду); індивідуальні психофізіологічні особливості (чуттєво-емоційна сфера, сильна вразливість, емоційна чутливість, гостра сприйнятливність, художня спостережливність, уява); психічний тип митця й особливості мовного вираження; мовні засоби реалізації образу автора: заголовок, жанр, епіграф, форма викладу змістово-фактуальної інформації; ритмомелодика, лексико-фразеологічний арсенал; індивідуальні (авторські) розділові знаки; графемні засоби.

Читач – складник словесного мистецтва. Образ читача – лінгво-поетична категорія комунікативної лінгвістики. Мовні засоби для означення моделі читача.

Змістовий модуль 2

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Тема 3. Лінгвістичний аналіз художнього тексту

Тропи: епітети, порівняння, метафори. Художній текст і твір. Поетичне мовлення. Прозове мовлення. Драматургічне мовлення.

Специфіка аналізу мови художнього твору. Форба і слово. Запах і слово.

Смак і слово. Слово і музика.

Фонографічний рівень аналізу художнього тексту. Алітерація й асонанс. Анафора й епіфора. Ритм. Вигуки. Звуконаслідування. Графон. Графічні засоби. Семантика великої літери. Інтонаційно-пунктуаційні засоби вражальності.

Морфемно-словотвірний рівень аналізу художнього тексту. Стилїстичні функції суфіксів. Стилїстичні функції префіксів. Повтор морфем. Тавтологія. Оказіональні слова.

Лексико-фразеологічний рівень аналізу художнього тексту. Стилїстично-нейтральна лексика. Використання полісемії в художньому тексті. Омонімія, паронімія, синонімія, антонімія. Марковані слова (емоційні слова, виробничо-професійна лексика, територіальні діалектизми, жаргонізми, просторічна і лайлива лексика). Повтори лексем як вияв експресії. Фразеологізми у художніх творах.

Морфологічний аналіз тексту. Іменники у художньому тексті (ХТ). Прикметники у ХТ. Стягнені та нестягнені форми прикметників.

Кольористика. Числівники в ХТ. Дієслівні форми в ХТ. Займенники в ХТ. Повтор частин мови в тексті.

Синтаксичний аналіз тексту. Синтаксичні зачини та їх особливості. Односкладні називні речення та їх функції в художньому тексті. Парцельовані конструкції. Супердовгі конструкції. Полісиндетон і асиндетон. Синтаксичні стилістичні фігури. Період. Еліпсис. Інверсія. Паралелізм. Риторичні фігури. Ритм прози.

Методи дослідження художнього тексту:

функціонально-стилістичні: семантико-стилістичний аналіз, стилістичний експеримент, зіставно-діахронічний та статистичний методи;

специфічні: слово і образ; комплексний метод, який забезпечує категорія образу автора; метод повільного прочитання; метод лінгвістичного аналізу за мовними рівнями; метод естетичного спостереження над словом; метод компонентного аналізу; метод лексико-семантичної сполучуваності, метод горизонтального та вертикального контекстів (у творчості окремого письменника, літератури в цілому), метод структурно-семантичної реалізації концептів, асоціативно-концептуальний метод; метод семантико-текстових паралелей, функційно-смісловий аналіз за типами мовлення, трансформаційний метод, метод установлення змістово-функційних парадигм, метод композиційно-текстового аналізу, контекстуально-інтерпретаційний метод та ін.

Методика комплексного лінгвістичного аналізу художнього тексту. Схеми рівневого та комплексного аналізу художнього тексту.

Змістовий модуль 3

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ НЕХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Тема 4. Лінгвістичний аналіз нехудожнього тексту

Лінгвістичний аналіз наукового тексту. Наукові тексти та їх класифікація. Специфічні мовні ознаки наукових текстів. Термінологія наукових текстів. Метафори в науковому тексті. Граматичні особливості наукових текстів. Основні вимоги до оформлення наукового тексту.

Лінгвістичний аналіз публіцистичних текстів. Витоки публіцистичного стилю. Мова газети. Газетні заголовки. Синтагматика

тексту. Парадигматика публіцистичного тексту. Синоніми у мові ЗМІ. Поняттеві та стилістичні синоніми у мові ЗМІ. Нові форми позначення реалій. Фразеологія у мові сучасних ЗМІ. Синтаксичні конструкції у мові ЗМІ. Фігури накопичення. Фігури уникнення. Фігури переміщення.

Лінгвістичний аналіз рекламних текстів. Графіка реклами. Мова реклами. Фонетичні засоби в рекламних текстах. Лексичні особливості реклами. Термінологія в сучасній українській рекламі. Граматичні особливості реклами. Фактори, що впливають на відбір рекламного тексту.

Лінгвістичний аналіз текстів офіційно-ділового стилю. Історія становлення офіційно-ділового стилю. Графіка текстів офіційно-ділового стилю. Мова ділових документів.

Методика комплексного лінгвістичного аналізу нехудожнього тексту. Методика діалогічної інтерпретації тексту (за О. Селівановою). Схема лінгвістичного аналізу нехудожнього тексту.

3. Рекомендована література

Основна

1. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навчальний посібник / Т. А. Єщенко. – К. : Вид. центр «Академія», 2009. – 264 с.

2. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум: науково-навчальний посібник / А. Загнітко; Донецький національний університет. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 313 с.

3. Коваленко Н. Д. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: навчальний посібник для студентів спеціальності 7.010103 «Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова і література» / Н. Д. Коваленко, А. С. Попович; Кам'янець-Подільський державний університет. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2007. – 164 с.

4. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л 5. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навчальний посібник / І. М. Кочан. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 423 с.

6. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.

7. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Москва : Просвещение, 1988. – 192 с.
8. Миронюк Н. П. Лінгвістичний аналіз тексту: збірник вправ і завдань: навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів спец. 02.19.00 «Українська мова і література» / Н. П. Миронюк. – К. : Вища школа, 1993. – 159 с.
9. Рудяков Н. А. Основы анализа художественного текста / Н. А. Рудяков. – К. : Вища школа, 1989. – 151 с.
10. Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту: збірник. – Тернопіль : Лілея, 1997. – 172 с.
11. Шанский Н. М. Лингвистический анализ художественного текста / Н. М. Шанский. – Ленинград : Просвещение, 1990. – 715 с.

Додаткова

1. Абрамова Г. О. Про лінгвістичний аналіз рекламного тексту / Г. О. Абрамова // Культура слова. – 1981. – Вип. 21. – С. 76–78.
2. Бабій І. «Передо мною стояв світ новий і чорний» (кольористика у мові В. Стефаніка) / І. Бабій // Культура слова. – 1996. – Вип. 48. – С. 48–49.
3. Бабій І. «Фарби повинні приходити на допомогу слову...» (кольори у художній мові М. Коцюбинського) / І. Бабій // Культура слова. – 1997. – Вип. 50. – С. 26–31.
4. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
5. Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. Бахтін // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : ЛітОпис, 1996. – 633 с.
6. Бойко Н. Структурно-семантичні особливості професійно-термінологічної лексики у мові художньої прози / Н. Бойко // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 59–63.
7. Бурбело В. Про деякі особливості актуалізації категорії часу в епічному творі / В. Бурбело // Мовознавство. – 1986. – № 2. – С. 45–49.
8. Бондарчук Л. І. Методику підказує текст: навчальний посібник / Л. І. Бондарчук. – Тернопіль : Мальва-ОСО, 2001. – 160 с.

9. Валгина Н. С. Теория текста: учебное пособие для студентов / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2004. – 250 с.
10. Векуа Н. Антонімія як лексико-семантичне явище / Н. Векуа // Дивослово. – 2007. – № 6. – С. 26–32.
11. Вокальчук Г. М. Оказіональні назви осіб в українській поезії 20-30-х років / Г. М. Вокальчук // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 8. – С. 79–81.
12. Гайовий Л. А. Ритмомелодика художнього тексту / Л. А. Гайовий // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 17–19.
13. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.
14. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
15. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
16. Жанри і стилі в історії української літературної мови / АН УРСР. Інститут мовознавства; В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – 283 с.
17. Коць Т. А. Функціонування синонімів у газетно-інформаційному стилі // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 88–95.
18. Кравець Л. До питання системи тропів / Л. Кравець // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 4. – С. 58–60.
19. Крупа М. П. Лінгвістичний аналіз тексту: програма для філологічних факультетів вищих навчальних закладів України / М. П. Крупа // Дивослово. – 2006. – № 11. – С. 36–39.
20. Крупа М. П. Мовленнєва структура образу автора в творчості О. Кобилянської / М. П. Крупа. – К. : Рідна мова, 1998. – 145 с.
21. Левицький В. В. Звуковий символізм / В. В. Левицький // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 16–24.
22. Мацько Л. Мовні засоби образності у новелі М. Коцюбинського «Intermezzo» // Українська мова і література в школі. – 1982. – № 10. – С. 43–49.
23. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

25. Мельничайко В. Я. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту / В. Я. Мельничайко // Дивослово. – 1999. – № 9. – С. 11–15.

26. Мельничайко В. Я. Гімн жертвовному коханню (лінгвістичний аналіз вірша Ліни Костенко «Любов Нансена») / В. Я. Мельничайко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство / [за ред. М. Ткачука]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 29. – С. 191–198.

27. Мельничайко В. Я. Елементи лінгвістичного аналізу художнього тексту на уроках мови / В. Я. Мельничайко // Дивослово. – 1998. – № 2. – С. 15–18.

28. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: посібник для вчителів / В. Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1986. – 168 с.

29. Непийвода Н. Синонімія виражальних засобів наукового стилю / Н. Непийвода // Дивослово. – 1997. – № 2. – С. 18–22.

35. Сагач Г. М. Деякі функції засобів експресивного словотвору в сучасній українській поезії / Г. М. Сагач // Культура слова. – 1983. – Вип. 24. – С. 5–8.

36. Селігей П. О. Науковий стиль української мови: ресурси оновлення / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 174–186.

37. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

39. Солганик Г. Я. Стилистика текста: учебное пособие / Г. Я. Солганик. – 5-е изд. – М., 2003. – 256 с.

40. Сологуб Н. М. Синтаксична організація і ритмічність прози Олеся Гончара / Н. М. Сологуб // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 35–40.

Словники

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1989. – 328 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. – К. : Наукова думка, 1982–2004.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
5. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К. : Радянська школа, 1989. – 200 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : Вид. центр «Академія», 1997. – 725 с.
7. Потапенко О. І. Словник символів / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. Л. Потапенко та ін. ; [за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. – К. : Редакція «Народознавство», 1997. – 156 с.
8. Скрипник Л. Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1996. – 335 с.
9. Словник античної міфології. – К. : Наукова думка, 1989. – 238 с.
10. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра. – 1998. – 431 с.
11. Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
12. Словник синонімів української мови: у 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999 – 2000.
13. Словник української мови: в 11-ти т. / [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
14. Словник української мови: у 20-ти т. / [уклад. Л. Л. Шевченко та ін.; наук. ред. Н. Г. Озерова]. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 1. – 911 с.
15. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
16. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.

Інтернет-джерела

1. <http://www.slovnyk.net>
2. <http://www.wikipedia.org>
3. <http://ponomariv-kultura-slova.wikidot.com/>
4. <http://novamova.com.ua>
5. <http://mova.info>
6. <http://ros-ukr-idioms.wikidot.com/>
7. <http://lingvoforum.net>

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: поточний контроль (оцінювання усних і письмових відповідей на практичних і лабораторних заняттях, лінгвістичний аналіз тексту (частковий і повний), тестування), оцінка за виконання індивідуального навчально-дослідного завдання; підсумковий контроль.

Риторика

ПРОГРАМА

навчальної дисципліни
підготовки магістра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення навчальної дисципліни «Риторика» складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є ознайомлення студентів із процесом аргументованого текстотворення, визначенням структури різножанрових текстів, способами переконання і впливу на співрозмовника й аудиторію з урахуванням їх особливостей.

Міжпредметні зв'язки: з лінгвістикою, психологією, педагогікою, логікою, філософією, етикою, естетикою, культурою мовлення, поетикою, стилістикою тощо.

Програма навчальної дисципліни складається із двох змістових модулів:

ЗМ 1. Риторика як наука й навчальна дисципліна. Історія риторики.

ЗМ 2. Теоретичні основи красномовства.

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета навчальної дисципліни «Риторика»: ознайомити студентів з основами класичної і сучасної риторики як науки про публічну красномовну діяльність, спрямовану на переконання і вплив засобами вербальної комунікації.

1.2. Завдання вивчення дисципліни «Риторика»:

– висвітлити історію риторики з античного періоду до сучасного етапу її розвитку;

– засвоїти знання, що складають зміст риторики як науки, усвідомити й запам'ятати систему риторичних понять, розділів класичної риторики, оволодіти риторичною термінологією;

– ознайомити зі зразками публічних виступів визначних ораторів упродовж усього розвитку риторики;

– оволодіти методом риторичного аналізу текстів публічних промов;

– навчити продукувати тексти різних жанрів публічних виступів.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

– історію античної риторики Стародавньої Греції і Стародавнього Риму;

– історію вітчизняної риторики, зокрема, Києво-Могилянської академії: гомілетичне красномовство під час відправи Літургії чи триденних реколекцій перед пастирською аудиторією;

– основні поняття риторики: логос, етос, пафос, топос;

– провідні розділи класичної риторики: інвенція, диспозиція, елокуція (підрозділ – елоквенція), меморія, акція;

– види красномовства: академічне, агітаційне, військове, гомілетичне (церковно-богословське), дидактичне, дипломатичне, дорадче, епідейктичне (похвальне), євхаристичне (вітальне), лекційно-пропагандистське, мітингове, парламентське, педагогічне, політичне, рекламне, суспільно-побутове, судове (юридичне) тощо;

уміти:

– укладати промови, доповіді, виступи за доповідями та з інших причин, хвалоспіви (похвали особам і речам), оди, епідейктичні та євхаристичні висловлювання, надмогильні промови, епітафії тощо;

– дотримуватися логіко-емоційної виразності під час проголошення промов;

– аналізувати тексти промов (характеризувати укладений текст, визначати тему, мету, основну думку), членувати їх, будувати тези, створювати докази (аргументи, доведення), використовувати мовні засоби (тропи, фігури), визначати доцільність того чи іншого слова у висловлюваннях.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 90 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

РИТОРИКА ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА. ІСТОРІЯ РИТОРИКИ

Тема 1. Загальні відомості про риторику і красномовство. Ораторське мистецтво Стародавнього світу

Риторика як наука й навчальна дисципліна. Зв'язок риторики з іншими науками та навчальними предметами. Основні риси риторики Стародавнього Сходу: Месопотамії, Єгипту, Індії, Ірану, Китаю. Міфологія красномовства Стародавньої Греції та Стародавнього Риму (титани, боги, богині, музи). Поняття першої софістики (V ст. до н. е. в Греції). і другої софістики (II ст. н. е. в Римській імперії).

Тема 2. Антична (аттична) риторика Стародавньої Греції

Філософські школи софістів (софія – мудрість, управність): діалектики, елеати, піфагорійці. Демократичний устрій Стародавньої Греції: верховний суд, народні збори і рада п'ятисот. Сутність остракізму як форми покарання. Перікл – перший оратор Афін. Клеон як вождь простого народу. Емпедокл як судовий оратор та його послідовники – Корах, Лісій, Горгій (похвальне красномовство). Горгійські фігури: антитеза (як поєднання протилежностей), рівночленність (ізоколон), співзвуччя кінцівок (гемеотелевти). Епідейктичні твори Горгія. Учень Горгія – Ісократ. Демосфен. Сократ. Аристотель, його прийоми, засоби переконання. Риторика еллінської Греції.

Тема 3. Антична (азіатська) риторика Стародавнього Риму.

Риторика як сфера законодавства, політики, влади у Стародавньому Римі. Ознаки давньоримської імперії: інвективність, тобто розвінчуваність, афористичність, метафоричність, антитезовість. Гай Грах – захисник плебеїв. Катон Старший. Риторика Марка Тулія Цицерона, Гая Юлія Цезаря, який започаткував пресу і журналістику. Нова риторика Римської імперії. Риторика Марка Фабія Квінтіліана. Оратор та історик Корнелій Таціат, його твір «Розмова про оратора».

Тема 4. Красномовство біблійних проповідників у Старому й Новому Заповітах. Ораторське мистецтво в Середні віки

Красномовство у Старому Заповіті. Світ Біблії. Великий пророк Ізраїлю Мойсей про можливості слова. Декалог – зразок релігійно-дидактичної риторики. Видіння у Храмі Єрусалимському пророка

Ісайї. Види релігійної риторики: духовна змістовність проповіді, пророче слово, повчальні слова. Мудрість царя Соломона (X століття до Христа), його афоризми. Повчання афоризмів Ісуса, Сина Сирахового, проповідника. Проповіді Ездри (першосвященника) і Неємії (державного мужа).

Красномовство у Новому заповіті. Особистість Ісуса Христа. Христові притчі. Індивідуальний стиль Євангелій Луки, Івана, Матвія, Марка.

Ораторське мистецтво Середніх віків: основи середньовічного європейського красномовства, візантійська теорія риторики. Розвиток риторики на заході. Роль Корану в арабо-мусульманському красномовстві.

Тема 5. Вітчизняне ораторське мистецтво

Церковне проповідництво Василя Великого (329-379), Іоана Златоуста (347-407), Григорія Богослова (326-390) – визначних ієрархів, учителів, проповідників і Отців Східної Церкви.

Розвиток риторики в Європі нового часу. Розвиток ораторського мистецтва в Україні за часів Ярослава Мудрого. Дохристиянський період українського красномовства. Ораторське мистецтво Київської Русі. «Ізборники» Святослава (1073, 1076 pp.).

Піджанри риторики Київської Русі: дидактичний (повчальний) і панегіричний (урочистий). Літопис Нестора «Повість временних літ» (початок II ст.), «Повчання» Володимира Мономаха (XI ст.), «Слово про Ігорів похід», Житіє князів Бориса і Гліба (XI ст.). Видатні оратори Київської Русі: митрополит Іларіон (XI ст.) «Слово про закон і благодать», Климент Смолятич (XII ст.) «Послання до пресвітера Хоми», Кирило Туровський (XII ст.) «Слово».

Розвиток українського красномовства у XIII–XVII ст. Острозька Біблія – єдине джерело духовного знання для українців, білорусів і росіян. Петро Волинець (пом. 1326), св. Олексій Черніговець (1293-1377) як фундатори духовних знань Московії.

Тема 6. Риторика Києво-Могилянської академії

Роль Петра Могили у створенні Києво-Могилянської академії (1631 р.). Випускники Києво-Могилянської академії. Викладачі риторики Києво-Могилянської академії. Риторична творчість випускників Києво-Могилянської академії. Іван Мазепа, Єпіфаній Славинецький, Стефан Яворський, Теофан Прокопович, Симеон

Полоцький, Григорій Сковорода, митрополит Дмитро Ростовський (Дмитрій Туптало), Іоаникій Галятовський, Інокентій Гізель, відомий проповідник ректор Києво-Могилянської колегії Лазар Баранович, Григорій Сковорода.

Змістовий модуль 2.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА

Тема 7. Основоположні теоретичні основи красномовства

Поняття класичної риторики (логос, етос, пафос, топос). Закони логіки (виключення третього, достатньої підстави, суперечності, тотожності). Класифікація основоположних розділів класичної риторики (інвенція як винайдення, диспозиція – розташування, елокуція – це вираження (підрозділ елокуції – елоквенція – це структура й аргументоване вираження думки), меморія – запам'ятовування, акція – проголошення. Закони риторики (красномовства): ефективної комунікації, концептуальний, моделювання аудиторії, мовленнєвий, тактичний, системно-аналітичний, стратегічний.

Тема 8. Види красномовства

Основні види красномовства: академічне, агітаційне, військове, гомілетичне (церковно-богословське), дидактичне, дипломатичне, дорадче, епідейктичне (похвальне), євхаристичне (вітальне), лекційно-пропагандистське, мітингове, парламентське, педагогічне, політичне, рекламне, суспільно-побутове, судове (юридичне), шкільне тощо. Коротка характеристика окремих видів красномовства, зокрема: агітаційного, військового, гомілетичного, дипломатичного, дорадчого, епідейктичного, євхаристичного, лекційно-пропагандистського, політичного, мітингового, парламентського, рекламного, суспільно-побутового, судового, шкільного.

Тема 9. Педагогічна риторика

Навчальна й наукова педагогічна риторика. Жанри педагогічного красномовства: академічне, офіційно-ділове, шкільне, лінгводидактичне, євхаристичне. Науково-навчальна риторика студента: виступи на практично-семінарських заняттях, захистах курсових, дипломних, магістерських робіт, на науково-практичних конференціях із проблем дослідження тощо.

Тема 10. Шкільна риторика

Шкільна навчальна риторика. Жанри шкільної риторики учителя: поурочна – пояснення на уроках, бесіди (вступна, евристична, підсумкова); позаурочна (з учнями) – організація систематичних та епізодичних позакласних занять, позакласних заходів; позаурочна (із педагогічним колективом) – доповіді, виступи на зборах педагогічного колективу, педрадах, засіданнях методичних об'єднаннях (шкільних, кущових, районних, обласних тощо); позаурочна (з батьками) – індивідуальні розмови з батьками, бесіди, проведення батьківських зборів.

Тема 11. Підготовка монологічних, діалогічних та полілогічних публічних виступів

Жанри монологічних публічних виступів, їхня характеристика. Типи промов і доповідей. Методика та етапи підготовки промов. Структура ораторського виступу. Діалогічне красномовство. Жанри діалогічного красномовства. Еристика. Жанри еристичного красномовства. Полілогічне красномовство. Дискусія, диспут, їхня характеристика. Логічні та емоційні показники публічних виступів. Логічні та емоційні засади красномовства.

Тема 12. Якості майстерності оратора

Культура мовлення оратора: дотримання норм сучасної української літературної мови (орфоепічних, лексичних (словниковий запас), фразеологічних, граматичних, стилістичних); композиція тексту, принципи побудови виступу оратора, аргументація, цитування, логіка викладу тощо.

Паралінгвістичні (жести, міміка, постава) та логіко-емоційні засоби мовлення оратора. Дотримання мовленнєвого етикету.

Культура поведінки оратора: володіння собою, контакт з аудиторією.

Культура зовнішнього вигляду в образі оратора: обличчя, зачіска, прикраси; одяг, взуття; годинник тощо.

3. Рекомендована література**Основна**

1. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація: підручник для студентів вищих навчальних закладів / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.

2. Абрамович С. Д. Риторика: навчальний підручник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.

3. Адамчук Н. В. Ораторське мистецтво: методичні рекомендації для самостійної підготовки студентів до практичних занять із курсу «Ораторське мистецтво» / Н. В. Адамчук. – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2002. – 36 с.

4. Байсара Л. І. Опорний конспект лекцій з курсу «Риторика»: посібник / Л. І. Байсара. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2005. – 23 с.

5. Карнеги Д. Как завоёвывают друзей и оказывают влияние на людей / Д. Карнеги. – Екатеринбург: ЛИТУР, 2001. – 720 с.

6. Мацько Л. І. Риторика: навчальний посібник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 301 с.

7. Онуфрієнко Г. С. Риторика: навчальний посібник / Г. С. Онуфрієнко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 592 с.

8. Ораторське мистецтво: навчальний посібник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; [за ред. Н. О. Осипової]. – Х.: Одиссей, 2007. – 144 с.

9. Панасюк А. Ю. Психология риторики: теория и практика убеждающего воздействия / А. Ю. Панасюк. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 207 с.

10. Сагач Г. М. Риторика: навчальний посібник для студентів середніх і вищих навчальних закладів / Г. М. Сагач. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.

Додаткова

1. Андреев В. И. Деловая риторика: практический курс делового общения и ораторского мастерства / В. И. Андреев. – М.: Народное образование, 1995. – 208 с.

2. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: посібник / [за заг. ред. О. Сербенської]. – Львів: Світ, 1994. – 152 с.

3. Апресян Г. З. Ораторское искусство / Г. З. Апресян. – 3-е изд. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 280 с.

4. Борецький М. Аристотель. Поетика. Псевдо-Лонгін. Про високе. Гораций. Про поетичне мистецтво / [упоряд. М. Борецький, В. Зварич]. – К.: Грамота, 2007. – 168 с.

5. Бабич Н. Д. Основи риторики: практикум / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Рута, 1999. – 100 с.
6. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики / Н. А. Безменова. – М. : Наука, 1991. – 213 с.
7. Вандишев В. М. Риторика: екскурсія в історію вчень і понять: навчальний посібник / В. М. Вандишев – К. : Кондор, 2006. – 264 с.
8. Введенская Л. А. Культура и искусство речи: современная риторика / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – Ростов-на-Дону, 1995. – 95 с.
9. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монографія / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
10. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу і мовлення: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Єлісовенко Ю. П. – К. : Атіка, 2008. – 204 с.
11. Іванько І. В. Теофан Прокопович / І. В. Іванько // Філософська думка. – 1970. – № 6. – С. 43–49.
12. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення: навчальний посібник. – 2-ге вид. / К. Я. Климова. – К. : Ліра, 2006. – 240 с.
13. Ключев Е. В. Риторика. Инвенция. Диспозиция. Эллокуция / Е. В. Ключев. – М. : Высшая школа, 1999. – 120 с.
14. Коваленко С. М. Сучасна риторика: навчально-практичний посібник / С. Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.
15. Кохтев Н. Н. Ораторская речь: стиль и композиция / Н. Н. Кохтев. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 174 с.
16. Михальская А. К. Педагогическая риторика: история и теория / А. К. Михальская. – М. : Изд. центр «Академия», 1998. – 432 с.
17. Мурашов А. А. Основы педагогической риторики / А. А. Мурашов. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 123 с.
18. Молдован В. В. Риторика: загальна та судова: навчальний посібник / В. В. Молдован. – 2-е вид. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
19. Ножин Е. А. Мастерство устного выступления / Е. А. Ножин. – М. : Политиздат, 1989. – 255 с.

20. Омельчук С. Слово розумне, моральне, емоційне...: мовні засоби створення ораторського виступу та методика їх опрацювання на аспектних уроках української мови / С. Омельчук // Українська мова та література. – 2008. – № 5. – С. 53–62.

21. Павлова Л. Г. Спор. Дискуссия. Полемика. Книга для учащихся старших классов средней школы / Л. Г. Павлова. – М. : Просвещение, 1991. – 127 с.

22. Палихата Е. Я. Елементи практичної риторики: посібник для вчителів / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 88 с.

23. Палихата Е.Я. Культура діалогічного мовленнєвого спілкування. 5-9 класи: навчальний посібник для учнів / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. – 2003. – 104 с.

24. Палихата Е. Я. Теоретичні основи навчання слухання як одного з видів діалогічномовленнєвої діяльності / Е. Я. Палихата // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – № 29. – С. 132–135.

25. Палихата Е.Я. Уроки діалогічного спілкування. 5-9 класи. Матеріали факультативних занять з діалогічного мовлення. 8-9 класи: книга для вчителя / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка. – 2002. – 143 с.

26. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

27. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда: навчально-методичний посібник / Пінчук Ю. В. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.

28. Поуст Е. Американський етикет. Мистецтво розмови / Е. Поуст. – Тернопіль : НОЙ, 1991. – 57 с.

29. Риторика – искусство убеждать. Свообразие публицистики античной эпохи: учебное пособие / Е. Н. Корнилова. – М. : Изд-во УРАО, 1998. – 208 с.

30. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Ю. В. Рождественский. – М. : Добросвет, 1997. – 597 с.

31. Сагач Г. М. Золотослів / Г. М. Сагач. – Т. 1. – К. : Школяр, 1998. – 254 с.

32. Сагач Г. М. Золотослів / Г. М. Сагач. – Т. 2. – К. : Школяр, 1998. – 416 с.
33. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. А. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
34. Тахо-Годи А. А. Античные риторики. Собрание текстов, статьи, комментарии. / А. А. Тахо-Годи. – М. : Изд-во МУ, 1978. – 352 с.
35. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – 2-е вид. – К. : Політвидав України, 1989. – 293 с.
36. Утченко С. Л. Цицерон и его время / С. Л. Утченко. – М. : Мысль, 1972. – 390 с.
37. Хазагеров Т. Г. Общая риторика: курс лекций. Словарь риторических приёмов. – Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширина. – Ростов-на-Дону, 1999. – 312 с.
38. Цицерон М. Т. Речи. / М. Т. Цицерон: в 2-х т. – М. : Научно-издательский центр «Ладомир», 1993. – 123 с.
39. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве / [пер. с латин. Ф. А. Петровского и др.]. – [Репринт. воспроизведение издательства 1972 г.]. – М. : Науч.-но-издательский центр «Ладомир», 1994. – 470 с.
40. Чепіга І. П. Ораторське мистецтво в Україні в XVI-XIX ст. / І. П. Чепіга // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 10. – С. 56–61.
41. Шейнов В. П. Риторика / Шейнов В. П. – Минск : Амалфея, 2000. – 592 с.
42. Шопенгауэр А. Эристика, или искусство спорить / А. Шопенгауэр. – М. : Мысль, 1980, С. 47 – 48.
43. Ярмусь С. Гомілетика: курс лекцій / С. Ярмусь. – Вінніпег, 1980. – 138 с.

Словники

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення Словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.

3. Новий російсько-український словник-довідник: близько 65 тис. слів / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1996. – 797 с.

4. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконтіт, 1998.

5. Орфоепічний словник української мови: у 2 т. / [за ред. М. М. Пещак]. – К. : Довіра, 2001.

6. Орфоепічний словник / [уклад. М. І. Погрібний]. – К. : Радянська школа, 1984. – 629 с.

7. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Радянська школа, 1987. – 173 с.

8. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.

9. Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

10. Бурячок А. А. Словник синонімів української мови: у 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999 – 2000.

11. Словник української мови: в 11-ти т. / [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970-1980.

15. Фразеологічний словник української мови: у 2-х т. / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993.

Інтернет-джерела

1. <http://www.textbooks.net.ua/content/category/28/39/34>

2. http://www.the_law.at.ua/load/inshi_pidruchniki/oratorske_mistectvo/macko_ritorika_2003/58-1-0-275

3. http://www/master-slova.narod.ru/book/lemmerman_u4ebnik_ritoriki.pdf

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: поточний контроль (оцінювання усних повідомлень, промов; тестування); проміжний контроль (оцінювання модульних контрольних робіт); підсумковий контроль (оцінювання тестових завдань трьох рівнів складності).

Методика викладання української мови у ВНЗ**ПРОГРАМА**
навчальної дисципліни
підготовки магістра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Методика викладання української мови у ВНЗ» укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є процес навчання української мови у вищих навчальних закладах різних профілів та рівнів акредитації.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Вивчення мови як загальноосвітньої дисципліни.
2. Вивчення української мови на професійному рівні.

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета навчальної дисципліни – забезпечити усвідомлення магістрантами специфіки викладання української мови у навчальних закладах різного профілю та рівня акредитації; підготувати до проведення занять у ВНЗ.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Методика викладання української мови у ВНЗ»:

- удосконалити вміння працювати з навчальною літературою;
- розвинути навички професійного спілкування у процесі навчання;
- збагатити доступний магістрантам запас методів і методичних прийомів;
- сформувати здатність раціонально підходити до планування занять з української мови;
- оволодіти різними видами контролю набутих знань та умінь.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні**знати:**

- особливості процесу навчання української мови у навчальних закладах I-II і III-IV рівня;
- сучасні методи викладання української мови і контролю за рівнем набутих знань;
- структуру курсу української мови у навчальних закладах кожного рівня;
- норми оцінювання рівня знань, умінь і навичок студентів.

уміти:

- планувати навчально-виховну роботу;
- застосовувати методи навчання і перевірки досягнутих результатів;
- добирати й ефективно використовувати дидактичний матеріал виховного і профорієнтаційного характеру;
- аналізувати відвідані заняття і підготовлені реферати; чітко формулювати власні думки, пропозиції та зауваження щодо них.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 45 годин / 1,5 кредиту ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни**Вступ****МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВНЗ
ЯК ГАЛУЗЬ ЛІНГВОДИДАКТИКИ****Принципи, методи і засоби навчання у ВНЗ**

Методика мови як педагогічна дисципліна стосується усіх навчальних закладів, у яких вивчається рідна мова. Окремі галузі її розглядають навчальний процес в дошкільних закладах, у початкових класах, в основній та старшій школі (як загальноосвітніх, так і в навчальних закладах нового типу – ліцеях, гімназіях, коледжах).

Розгалуженість методики у зв'язку з диференціацією навчання

Неоднорідність, розгалуженість методики мови у ВНЗ. Цілі навчання, принципи його здійснення, форми навчального процесу, застосовувані методи і засоби, їх залежність від рівня навчального закладу і профілю професійної підготовки. Загальні питання методики мови у ВНЗ (на базовій основі методики в загальноосвітній школі).

Змістовий модуль 1

ВИВЧЕННЯ МОВИ ЯК ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Навчання мови у ВНЗ I–II рівня

Рівень мовних знань і мовленнєвих умінь вступників до ВНЗ I–II рівнів. Необхідність цілеспрямованого усунення слабких місць шляхом індивідуальної роботи за всіма змістовими лініями шкільної програми на основі текстового дидактичного матеріалу. Доцільність застосування вправ, передбачених у підручниках старших класів, особливо для тих, хто вступав після 9-го класу. Профорієнтаційні завдання курсу: оволодіння фаховою термінологією, діловими жанрами мовлення, які функціонують у конкретній сфері професійної діяльності. Удосконалення навичок усного і писемного мовлення, професійного спілкування. Шляхи виконання намічених завдань. Особливості програми «Українська мова (за професійним спрямуванням)», необхідні умови для її реалізації. Комплексне розв'язання навчальних проблем на текстовій основі. Система вправ, впровадження інтерактивних способів опрацювання навчального матеріалу. Роль текстів професійного змісту.

Тема 2. Навчання мови на нефілологічних факультетах ВНЗ III–IV рівня

Шкільна підготовка не завжди забезпечує належний рівень мовленнєвих умінь студентів. Тому ВНЗ не можуть відмежуватися від загальних проблем мовного розвитку майбутнього спеціаліста, від формування тих якостей мовленнєвої культури, які необхідні кожній людині для успішної діяльності, для спілкування. Проте вимоги до мовлення не в усіх сферах однакові: кожна професія має і свою мовленнєву специфіку. Найвищі вимоги – до тих, хто діятиме у сфері «людина – людина», – до педагогів, журналістів, юристів. Тому необхідна диференціація за типом навчального закладу.

Гострою проблемою у ВНЗ III–IV рівнів є обмеженість часу. За цієї умови багатогранні завдання мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців можна виконати лише шляхом наступності в роботі між середньою і вищою школою, комплексного розв'язання навчальних проблем, якнайтісніших зв'язків зі спеціальними дисциплінами через використання текстів відповідного змісту, самостійної роботи студентів, їх активності як суб'єктів навчального процесу (передусім органічного взаємозв'язку між загальноосвітнім аспектом навчання мови та професійною лінією у змісті курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»).

Змістовий модуль 2

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПРОФЕСІЙНОМУ РІВНІ

Тема 3. Практикум і вступ до мовознавства як підготовчий етап професійної лінгвістичної освіти

На I курсах філологічного факультету та факультету підготовки вчителів початкових класів читаються курси практикуму з української мови та вступу до мовознавства. Перший з них в основному спрямований на ліквідацію прогалин у мовних знаннях і мовленнєвих умінях студентів, що виникли в процесі шкільного навчання (як з основ науки про мову, так і з розвитку мовлення). Отже, заняття мають нести передусім узагальнено-систематизований характер. У ході опрацювання навчальної дисципліни можуть бути застосовані усі властиві шкільній методиці мови методи, прийоми і засоби навчання, усі типи і жанри висловлювання. У зв'язку з тим курс може виконати і пропедевтичну роль щодо подальшого вивчення методики викладання мови (засоби, методи, види вправ).

У процесі опрацювання практикуму необхідно поступово підвищувати науковий рівень аналізу мовних явищ, забезпечуючи таким чином підготовку до систематичного вивчення розгалуженої системи лінгвістичних дисциплін. Курс вступу до мовознавства покликаний створити термінологічну базу для такої роботи. Названі два курси забезпечують перехід від шкільної до вишівської системи навчання.

Тема 4. Опрацювання дисциплін лінгвістичного циклу

Розмаїття лінгвістичних дисциплін. Центральний курс – сучасна українська літературна мова. Крім цього – дисципліни історичні (історична граматики, історія літературної мови), діалектологія (історико-географічний аспект), теоретико-прикладні (стилістика, культура української мови, лінгвістичний аналіз художнього тексту), курс загального мовознавства. Кожен з цих курсів міг би мати свою методику, оскільки і матеріалом, і способом його опрацювання, і завданнями, що перед ними ставляться, вони відрізняються один від одного. Найважливіше, що певною мірою об'єднує лінгвістичні курси на спеціальних факультетах ВНЗ, є організація навчального процесу. Передусім – форми проведення аудиторних занять (лекційні, практичні, лабораторні, семінарські), високий науковий рівень опрацювання фактичного матеріалу, велика увага організації самостійної роботи студентів, наявність елементів науково-дослідної роботи.

Кожна з організаційних форм навчання має свою специфіку. В арсеналі методики мови у ВНЗ є і різноманітні форми контролю за результатами навчання – поточне опитування, виконання практичних завдань, тестування, усні і письмові відповіді на етапі підсумкового оцінювання і т. ін. Все ширше застосування знаходять інноваційні технології.

3. Рекомендована література

Основна

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
2. Артемчук Г. І. Методика організації науково-дослідної роботи / Г. І. Артемчук, В. М. Курило, М. П. Кочерган. – К. : Форум, 2000. – 271 с.
3. Архангельский С. И. Лекции по теории обучения в высшей школе / С. И. Архангельский. – М. : МГУ, 1974. – 208 с.
4. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе / С. И. Архангельский. – Воронеж : ВГУ, 1977. – 214 с.

5. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1982. – 192 с.

6. Бедь В. В. Основи наукової організації праці студентів академії / В. В. Бедь, А. О. Малишев. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. – 108 с.

7. Болонський процес у фактах і документах / [упоряд. М. Ф. Степко, Я. Л. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін.]. – К.; Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.

8. Василюк А. Сучасні освітні системи: навчальний посібник / А. Василюк, Р. Пахоцінський, Н. Яковець. – Ніжин : НДПУ, 2002. – 139 с.

9. Введение в научное исследование по педагогике / [под. ред. В. И. Журавлева]. – М. : Просвещение, 1988. – 239 с.

10. Вергасов В. М. Активізація пізнавальної діяльності студентів вищої школи / В. М. Вергасов. – К. : Вища школа, 1995. – 210 с.

11. Верхола А. Г. Оптимизация процесса обучения в высших учебных заведениях / А. Г. Верхола. – К. : Вища школа, 1979. – 176 с.

12. Вища освіта в Україні: навчальний посібник / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; [за ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка]. – К. : Знання, 2005. – 327 с.

13. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої освіти: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

14. Володько В. Педагогічна система навчання: теорія, практика, перспективи: посібник для викладача / В. Володько. – К. : Педагогічна преса, 2000. – 148 с.

15. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження / С. У. Гончаренко. – К. : АПН України, 1995. – 45 с.

16. Дороз В. Ф. Методика викладання української мови у вищій школі: навчальний посібник / В. Ф. Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.

17. Загальноєвропейський простір вищої освіти – досягнення цілей: комюніке конференції міністрів країн Європи, відповідальних за

сферу вищої освіти, м. Берген, 19–20 травня 2005 р. // Освіта України. – № 50. – 2005. – С. 5.

18. Інноваційні технології викладання української мови та літератури в школі і ВНЗ: проблеми та пошуки. – Житомир : Полісся, 2004. – 212 с.

19. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії / С. О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.

20. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин. – М. : Народное образование, 1989. – 225 с.

21. Концепція педагогічної освіти. – К. : Міносвіти України, 1998. – 20 с.

22. Коротєєва-Камінська В. О. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект): навчальний посібник / В. О. Коротєєва-Камінська. – К. : Професіонал, 2006. – 304 с.

23. Кошманова Т. С. Розвиток педагогічної освіти у США (1960–1998) / Т. С. Кошманова. – Львів : Вид-во «Світ», 1999. – 486 с.

24. Левитес Д. Г. Практика обучения: современные образовательные технологии / Д. Г. Левитес. – М. : Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1998. – 288 с.

25. Методичні рекомендації з організації тестового контролю освітньо-професійної підготовки вчителя. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 100 с.

26. Мистецтво бути викладачем: практичний посібник / А. Брінклі, Б. Десантс, М. Флемм та ін.; [за ред. О. І. Сидоренка]. – К. : Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2003. – 144 с.

27. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес / [укл. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков]. – К. : Вид-во НМЦВО МОНУ, 2004. – 24 с.

28. Навчальний процес у вищій педагогічній школі: навчальний посібник / [за ред. О. Г. Мороза]. – К. : НПУ, 2001. – 338 с.

29. Низамов Р. А. Дидактические основы активизации учебной деятельности студентов / Р. А. Низамов. – Казань : Из-во Казанского университета, 1975. – 190 с.

30. Никандров Н. Д. Организационные формы и методы обучения в высшей школе / Н. Д. Никандров // Проблемы педагогики в высшей школе. – Ленинград : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1972. – С. 58–70.

31. Ніколаєва С. Ю. Методи дослідження в методиці навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / [кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої]. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 17–22.

32. Нор Е. Ф. Технология организации учебной деятельности / Е. Ф. Нор. – Николаев : НГПИ, 1998. – 75 с.

33. Освітні технології у школі та вузі: матеріали науково-практичної конференції / [за ред. О. М. Пехоти]. – Миколаїв : МФ На УКМА, 1999. – 214 с.

34. Освітні технології: навчально-методичний посібник / [за ред. О. М. Пехоти]. – К. : А. С. К., 2001. – 348 с.

35. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.) / М. Ф. Степко, Я. Л. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. / [за ред. В. Г. Кременя]. – К.; Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.

36. Положення про навчально-наукові та кваліфікаційні роботи студентів Київського державного лінгвістичного університету / [укл.: Р. В. Болдирєв, М. І. Соловей, Л. А. Сажко та ін.]. – К. : Вид. центр КДЛУ, 1999. – 46 с.

37. Потапенко О. І. Лінгводидактика (курс лекцій): навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / О. І. Потапенко, Л. П. Кожуховська, Т. І. Товкайло, Т. В. Чубань. – К. : Міленіум, 2005. – 402 с.

38. Рудницька О. П. Основи педагогічних досліджень / О. П. Рудницька, А. Г. Болгарський, Т. Ю. Свистельнікова. – К. : Експрес-об'ява, 1998. – 142 с.

39. Семенов О. М. Професійна компетенція вчителя української мови і літератури: програма спецкурсу / О. М. Семенов. – К. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2003. – 49 с.

40. Скаткин С. Н. Методология и методика педагогических исследований / С. Н. Скаткин. – М. : Педагогика, 1986. – 152 с.

41. Слепкань З. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. Слепкань. – К. : КПУ, 2000. – 210 с.

42. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования. / С. Д. Смирнов. – М. : Академия, 2005. – 400 с.
43. Спіцин Є. С. Методика організації науково-дослідної роботи студентів у вищому навчальному закладі освіти / Є. С. Спіцин. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 120 с.
44. Тичина І. І. Модульна система вивчення оцінки знань студентів / І. І. Тичина, Г. Т. Грищенко. – К. : УДПУ, 1994. – 162 с.
45. Україна ХХІ століття: державна національна програма «Освіта». – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
46. Філіпченко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: навчальний посібник / А. С. Філіпченко. – К. : Академвидав, 2005. – 208 с.
47. Хуторской А. В. Современная дидактика: учебное пособие / А. В. Хуторской. – М. : Высшая школа, 2007. – 639 с.
48. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання-Прес, 2002. – 295 с.
49. Штульман З. А. Основы эксперимента в методике обучения иностранным языкам / З. А. Штульман. – Воронеж : Изд-во ВУ, 1971. – 144 с.
50. Щербина В. І. Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури / В. І. Щербина, О. В. Волкова, О. В. Романенко. – Харків : Видавнича група «Основи», 2005. – 96 с.

Періодичні видання

1. Балыхина Т. М. Информатизация обучения языкам: становление компьютерной лингводидактики / Т. М. Балыхина // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 4. – С. 32–37.
2. Баранник Н. Засоби розвитку творчої самостійності майбутніх учителів-словесників / Н. Баранник // Дивослово. – 2003. – № 8. – С. 47–51.
3. Біляєв О. М. Методика мови як наука / О. М. Біляєв // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 20–24.
4. Бовтенко М. А. Создаем компьютерные материалы самостоятельно / М. А. Бовтенко // Информационные технологии в

обучении языку. – 2004. – Режим доступу:
<http://www.edu.nnstu.ru/article1>

5. Грабовська С. Л. Інтерактивне навчання у вузі: проблеми і перспективи / С. Л. Грабовська // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2004. – Вип. 15. – С. 171–176.

6. Дика Н. Курс сучасної літературної мови: тести і завдання / Н. Дика // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 59–65.

7. Златів Л. Формування комунікативних умінь і навичок у студентів філологічних факультетів / Л. Златів. – Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 57–59.

8. Згуровський М. Основні завдання вищої освіти України щодо реалізації принципів Болонського процесу та забезпечення вимог сфери праці / М. Згуровський // Вища школа: науково-практичне видання. – 2004. – № 5–6. – С. 54–61.

9. Згуровський М. Підготовку кадрів на рівень сучасних вимог / М. Згуровський // Освіта і управління. 1997. – № 2. – С. 14–20.

10. Каневська О. Педагогічні задачі і ситуації / О. Каневська // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 38–41.

11. Корнетов Г. Б. Феномен освіти / Г. Б. Корнетов // Магістр. – 2001. – № 1. – С. 26–35.

12. Костиця Н. Пошуки нових форм проведення занять з української мови у вищій школі на нефілологічних факультетах / Н. Костиця // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 53–54.

13. Костиця Н. Професійне мовлення та форми його вираження / Н. Костиця // Дивослово. – 2002. – № 4. – С. 49–51.

14. Кравченко Л. П. Сучасні комп'ютерні технології на уроках філології / Л. П. Кравченко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2005. – № 17 – 18 (57 – 58) – С. 9–13.

15. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади / Л. Кратасюк // Дивослово. – 2004. – № 10. – С. 2–11.

16. Левківський К. М. Завдання щодо забезпечення якості вищої освіти України в контексті Болонського процесу / К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков // Вища школа. – 2004. – № 5–6. – С. 89.

17. Михайлюк В. Українська мова професійного спілкування / В. Михайлюк // Дивослово. – 2004. – № 1. – С. 46–48.

18. Нагаєв В. М. Оцінювання навчальної діяльності студентів за модульно-кредитною технологією навчання / В. М. Нагаєв // Педагогіка і психологія АПН України. – 2000. – № 3. – С. 84–88.

19. Нагаєв В. М. Управління навчально-творчою діяльністю студентів: модульно-рейтинговий підхід / В. М. Нагаєв // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка: [зб. наук. праць]. – Вип. 46. – Кіровоград : КДПУ, 2002. – С. 35–40.

20. Назарова Т. С. Педагогическая технология: новый этап эволюции / Т. С. Назарова // Педагогика. – 1997. – № 3. – С. 20.

21. Ніколаєнко С. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадського суспільства та основа інноваційного розвитку / С. Ніколаєнко // Освіта України. – 2005. – № 24 (29 березня). – С. 4–8.

22. Нові навчальні технології – як ключ до особистісно орієнтованої освіти // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 3. – С. 117–118.

23. Остапенко Н. Місце моделювання як методу навчання в педагогічному проектуванні (на матеріалі лінгвометодики вищої школи) / Н. Остапенко // Дивослово. – 2004. – № 1. – С. 46–48.

24. Остапенко Н. Формування національно-мовної особистості та розвиток зв'язного мовлення як проблема в лінгводидактиці вищої школи / Н. Остапенко // Дивослово. – 2002. – № 3. – С. 35–38.

25. Про національну доктрину розвитку освіти: указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 2002. – 17 квітня. – № 74.

26. П'ятакова Г. П. Адаптація майбутнього вчителя до педагогічної діяльності на практичних заняттях з методики викладання літератури / Г. П. П'ятакова // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2001. – Вип. 15. – Ч. 2 – С. 86–89.

27. Симоненко Т. Ефективні форми та засоби контролю в роботі над формуванням професійної комунікативної компетенції студентів-філологів / Т. Симоненко // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 51–54.

28. Симоненко Т. Реалізація у ВНЗ основних принципів навчання мови / Т. Симоненко // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 53–55.

29. Стасів Л. Психологічні чинники формування ділового мовлення майбутніх учителів-словесників / Л. Стасів // Дивослово. – 2004. – № 6. – С. 39–42.

30. Тищенко О. Модель курсу «Мова професійного спілкування» / О. Тищенко // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 56–59.

31. Шкіль М. Реформування вищої педагогічної освіти / М. Шкіль // Освіта і управління. – 1997. – № 2. – 144 с.

32. Яворська С. Т. Внесок учених у методику навчання мови / С. Т. Яворська // Українська мова. – 2004. – № 4. – С. 117–126.

33. Якименко Н. Урок мови з використанням комп'ютерних програм / Н. Якименко, К. Рибалко // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 49–51.

34. Янчук Н. Роль ситуативно-творчих завдань у фаховій підготовці майбутніх вчителів-словесників / Н. Янчук // Дивослово. – 2003. – № 2. – С. 54–57.

Словники

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.

2. Кочан І. М. Словник-довідник із методики викладання української мови / І. М. Кочан, Н. М. Захлюпана. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 306 с.

3. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике преподавания русского языка: учебное пособие для студентов педагогических институтов / М. Р. Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.

4. Наумчук М. М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики навчання української мови: навчально-методичний посібник / М. М. Наумчук. – Тернопіль : Астон, 2008. – 132 с.

5. Словник-довідник з української лінгводидактики / О. Горошкіна, Н. Єсаулова, О. Лук'янченко, Н. Мордовцева; за заг. ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.

6. Словник термінології з педагогічної майстерності / [за ред. Н. М. Тарасевич]. – Полтава : ПДПУ ім. В. Г. Короленка, 1995. – 64 с.

Дисертаційні дослідження з методики викладання мови у ВНЗ

І–ІІ рівня акредитації

1. Вдовцова С. А. Співвідношення загальноосвітніх і професійних компонентів у мовній освіті студентів індустріального коледжу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / С. А. Вдовцова. – К., 2004. – 20 с.

2. Климова К. Я. Формування культури мовлення майбутніх учителів початкових класів в умовах говірок Житомирщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / К. Я. Климова. – К., 2000. – 19 с.

3. Лобода Т. М. Педагогічні умови організації самостійної роботи студентів педагогічного коледжу у процесі викладання української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Т. М. Лобода. – К., 2001. – 21 с.

4. Маркотенко Т. С. Увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-побутовими фразеологізмами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Т. С. Маркотенко. – Одеса, 2011. – 20 с.

5. Михасюк Т. В. Мовленнєвий розвиток молодших школярів у процесі позакласної народознавчої роботи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Т. В. Михасюк. – Тернопіль, 2012. – 20 с.

6. Стахів М. О. Робота над відокремленими членами речення як засіб удосконалення мовленнєвих умінь студентів педагогічних коледжів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / М. О. Стахів. – К., 2002. – 20 с.

7. Чабайовська М. І. Лінгводидактичні засади навчання української мови у педагогічному училищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / М. І. Чабайовська. – К., 2000. – 18 с.

III–IV рівня акредитації (нефілологічні спеціальності)

1. Берегова Г. Д. Формування культури мовлення студентів-аграрників в умовах нижньонаддніпрянських говірок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Г. Д. Берегова. – Херсон, 2003. – 18 с.

2. Бондаренко Г. П. Методика навчання студентів економічних спеціальностей української наукової термінології в умовах східних регіонів України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Г. П. Бондаренко. – К., 2008. – 20 с.

3. Головата Л. М. Формування професійного мовлення у студентів факультету фізичного виховання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Л. М. Головата. – Тернопіль, 1997. – 20 с.

4. Дроздова І. П. Формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України (на матеріалі курсу ділової української мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / І. П. Дроздова. – К., 2001. – 20 с.

5. Криський М. Й. Формування мовної особистості майбутніх юристів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / М. Й. Криський. – К., 2008. – 20 с.

6. Лучкіна Л. В. Формування мовленнєвої культури майбутніх учителів загальнотехнічних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Л. В. Лучкіна. – К., 2000. – 19 с.

7. Онкович Г. В. Теоретичні основи використання засобів масової інформатизації у навчанні української мови студентів-нефілологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Г. В. Онкович. – К., 1995. – 46 с.

8. Прокопенко Л. І. Увиразнення мовлення майбутніх учителів історії професійно орієнтованими фразеологізмами: автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Л. І. Прокопенко. – Одеса, 2005. – 21 с.

9. Тоцька Н. Л. Формування професійно зумовленого мовлення студентів технічного ВНЗ (з технологічних спеціальностей легкої промисловості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Н. Л. Тоцька. – К., 2001. – 19 с.

10. Юкало В. Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Я. Юкало. – К., 2003. – 24 с.

Дисертаційні дослідження з методики викладання мови у ВНЗ III–IV рівня акредитації (професійна підготовка з мови)

1. Баранник Н. О. Розвиток граматико-стилістичних умінь у студентів філологічних спеціальностей у процесі самостійної роботи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Н. О. Баранник. – К., 2010. – 20 с.

2. Буднік А. О. Формування дискурсних умінь студентів філологічних спеціальностей засобами національно-прецедентних текстів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / А. О. Буднік. – Одеса, 2010. – 21 с.

3. Златів Л. М. Формування у студентів філологічного факультету уміння сприймати і відтворювати зміст науково-навчального тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Л. М. Златів. – К., 2000. – 19 с.

4. Лесняк Н. В. Міжпредметні зв'язки у формуванні мовленнєвих умінь майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Н. В. Лесняк. – К., 1997. – 19 с.

5. Окунович Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і

методика навчання (українська мова)» / Т. Г. Окуневич. – Херсон, 2003. – 20 с.

6. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості студентів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Л. М. Паламар. – К., 1997. – 40 с.

7. Пігур М. В. Методичне осмислення зв'язків словотвору й синтаксису як засіб оптимізації навчального процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / М. В. Пігур. – К., 2002. – 20 с.

8. Сагач Г. М. Риторика як наука в системі професійної підготовки вчителя: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. М. Сагач. – К., 1993. – 43 с.

9. Стасів Л. В. Лінгводидактична підготовка майбутнього учителя-словесника до роботи над формуванням ділового мовлення учнів основної школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Л. В. Стасів. – Херсон, 2003. – 19 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: екзамен.

5. Засоби діагностики успішності навчання: усний контроль (бесіда, розповідь (повідомлення) студента, пояснення, читання та аналіз професійно орієнтованих наукових та офіційно-ділових текстів тощо); письмовий контроль (контрольна робота, твір, диктант, складання плану, тез, написання бібліографії, анотації, рефератів, рецензій, відгуків, анотацій, звітів, доповідей, промов, виконання тестових завдань, взаємоперевірка, взаємоконтроль, самоконтроль (самостійний пошук помилок, уміння самостійно оцінювати свої знання, визначати пріоритетні напрями власного навчального процесу, самоаналіз), розробка занять, участь у навчальній конференції).

Динамічний словотвір

ПРОГРАМА

нормативної навчальної дисципліни
підготовки бакалавра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Вступ

Програму вивчення навчальної дисципліни «Динамічний словотвір» складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань *01 Освіта/Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є шляхи реалізації ідеї взаємозв'язку словотвірного, лексико-семантичного і синтаксичного рівнів у теорії й практиці вивчення словотвору.

Міждисциплінарні зв'язки: з історією мови, лексикографією, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, комунікативною лінгвістикою, загальним мовознавством, порівняльною лінгвістикою, загальною теорією породження мовних одиниць.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Словотвір і деривація. Словотвірна система. Одиниці словотвору.
2. Способи словотвору. Афіксне і безафіксне словотворення. Складання.
3. Безафіксне словотворення. Конверсія (транспозиція). Компресія (зрощення).

1. Мета і завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «Динамічний словотвір»: забезпечити усвідомлення і засвоєння основних відомостей про словотвір і деривацію, осмислення способів словотворення як мовних категорій, що зумовлені семантичними, морфологічними і синтаксичними чинниками, розуміння основних видів транспозиційних перетворень між частинами мови, процесів зрощення та усвідомлення компонентів словотворчих засобів при усіх способах словотворення.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Динамічний словотвір»:

– формування в студентів умінь окреслювати зміст, мету й обсяг словотвірних відомостей, необхідних для вивчення словотвору як окремого розділу мови в різних типах середніх загальноосвітніх навчальних закладах;

– розуміння словотворення і деривації як породжувальної теорії мовознавства;

– усвідомлення і засвоєння основних способів словотворення як категорій, що зумовлені лексико-семантичними, морфологічними і синтаксичними чинниками;

– усвідомлення і засвоєння словотворчих засобів і їх компонентів;

– оволодіння ефективними методиками і прийомами для формування в майбутніх учнів словотвірних знань, умінь і навичок.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

– загальнотеоретичні поняття зі словотвору і деривації (оволодіння понятійно-термінологічною базою словотвору і деривації);

– особливості й методику навчання кожного із способів словотвору;

– різновиди деривації;

– усі словотворчі засоби (дериватори) і їх компоненти.

вміти:

– розмежовувати поняття словотворення і деривації;

– визначати семантико-структурну похідність (мотивованість) вторинних утворень;

– виділяти різновиди дериваційних перетворень;

– визначати дериваційний засіб і його структурні компоненти;

– визначати різновиди семантичних відношень у словотвірній парі;

– об'єднувати слова у словотвірні типи за певними ознаками;

– розпізнавати способи утворення слів у контекстах;

– конструювати слова і використовувати їх у тексті;

– здійснювати словотвірний розбір слів, утворених відповідним способом;

– здійснювати синонімічні заміни між одиницями синтаксичного й словотвірного рівнів.

- розпізнавати види безафіксного словотворення в тексті;
- розмежовувати види транспозиційних перетворень між словами;
- використовувати виучувані явища у власному тексті;
- пов'язувати виучуваний матеріал у систему.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 45 годин / 1,5 кредиту ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

СЛОВОТВІР І ДЕРИВАЦІЯ. СЛОВОТВІРНА СИСТЕМА.

ОДИНИЦІ СЛОВОТВОРУ

Тема 1. Словотвір як розділ мовознавства. Деривація – породжувальна теорія мовознавства

Словотвір як учення про творення слів. Механізм породження вторинних (похідних) номінативних (лексичних) одиниць (правила, способи, моделі).

Семантичний, морфологічний і синтаксичний аспекти словотвору.

Деривація – процес творення вторинних номінативних і комунікативно-предикативних лінгвоодиниць. Словотвірна деривація. Інші види (семантична, синтаксична, формодеривація, транспозиційна, семантико-аналітична) деривації.

Тема 2. Похідне слово як основна одиниця дериваційного словотвору

Твірне – похідне (словотвірна пара) – основна класифікаційна одиниця словотвору.

Поняття твірної основи і твірної бази (речення, словосполучення, іменниково-прийменникова форма, висловлювання, фразеологізм, словоформа).

Словотворчий формант – семантичні, структурні, структурно-семантичні, граматичні елементи, якими похідне відрізняється від твірної (афікси, процес складання, усічення, процес переходу слова з однієї частини мови в іншу, зміна семантики, компресія, універбація, скорочення елементів словосполучення, акцентуаційні процеси).

Семантичні відношення у словотвірній парі:

- а) трансформаційні;
- б) мутаційні;
- в) еквівалентні;
- г) модифікаційні.

Формування семантики похідного (словотвірне значення) як процесу, що передбачає перетворення мовного значення та плану його формально-структурного вираження з метою породження інших лінгвовеличин.

Словотвірна структура похідного – це формально-граматична і семантична залежність від твірного.

Тема 3. Словотвірна система української мови. Словотвірний тип

Поняття словотвірної системи. Комплексні одиниці системи словотвору:

- а) словотвірний ланцюжок;
- б) словотвірне гніздо;
- в) словотвірна модель (зразок);
- г) словотвірний тип.

Словотвірний тип – основна класифікаційна одиниця системи словотвору, яка характеризується: а) граматичною спільністю твірної бази, б) однотипним словотворчим засобом, в) однаковим словотвірним значенням.

Класифікація словотвірних типів: лексичні і номінативно-синтаксичні СТ; синтагматичні і несинтагматичні СТ.

Змістовий модуль 2

СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ. АФІКСНЕ І БЕЗАФІКСНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ. СКЛАДАННЯ

Тема 4. Способи словотворення. Афіксні способи словотвору

Поняття про спосіб словотворення як динамічний шлях творення нових слів у результаті використання всіх наявних в мові словотворчих ресурсів.

Характеристика способів за характером словотвірної бази. Творення іменників за допомогою суфіксів із значенням абстрактної дії, абстрактної ознаки. Модель «актуальне членування речення» в суфіксальному словоутворенні. Ідентифікувальний (тема, нотатор) і

диференціювальний (рема, детермінант) елементи в словотвірному процесі.

Тема 5. Способи словотворення. Безафіксні способи словотвору

Творення відносних прикметників за допомогою суфіксів. Семантика новоутворень. Словотвірне правило при суфіксальному словотворенні як зумовленість вибору твірного форманта сукупністю семантичних, фонематичних і морфемних ознак твірної основи.

Твірна основа і твірна база, словотворчий засіб при безафіксному словотворенні.

Тема 6. Складання як спосіб словотворення. Аббревіація

Осново- та словоскладання. Складні і складені слова. Змішані різновиди творення складних слів: 1) складно-суфіксальний; 2) складно-суфіксально-префіксальний; 3) складання з нульсуфіксацією.

Міжрівнева синонімія в процесі утворення складних слів: а) розгорнуте найменування синтаксичного рівня; б) власне універбація – створення однослівного компресованого найменування.

Внутрішній і зовнішній синтаксис композитів і юкстапозитів. Транспозиційна синтаксична форма (трансформа/перифраз) як метод вивчення складних слів.

Модель «актуальне членування речення» в процесі утворення складних слів: нотатор і детермінант.

Формування семантики складних слів. Правопис композитів і юкстапозитів (семантико-мотиваційне обґрунтування написання складних слів).

Асемантичне аббревіаційне словотворення. Міжрівнева синонімія (лексичного, граматичного) в аббревіаційному словотворенні.

Змістовий модуль 3

БЕЗАФІКСНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ. КОНВЕРСІЯ (ТРАНСПОЗИЦІЯ). КОМПРЕСІЯ (ЗРОЩЕННЯ)

Тема 7. Транспозиційний спосіб словотворення (конверсія)

Перехід слів з однієї частини мови в іншу – словотворчий процес, який ґрунтується на сукупності синтаксичних, семантичних і морфологічних перетворень.

Різновиди транспозиційного словотворення: ад'єктивація, прономіналізація, інтер'єктивація, субстантивація, адвербіалізація.

Словотворчий формант при транспозиції – це семантичні, морфологічні й синтаксичні елементи, якими похідне різниться від твірної бази.

Тема 8. Лексико-синтаксичне (компресія, зрощення) і лексико-семантичне словотворення. Словотвірна база й твірна основа

Семантичний, синтаксичний і граматичний компоненти у цих способах словотворення.

Словотворчий формант – зміна семантики, компресія синтаксичної одиниці в універб, зрощення словосполучення – втрата синтаксичних ознак словосполучення і поява граматично оформленого слова.

Види лексико-семантичного словотворення:

- 1) омонімія;
- 2) універбація (конденсація словосполучення у лексичну одиницю);
- 3) умовна номінація за назвою, яка вже функціонує в мові.

3. Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта» // Україна ХХІ століття. – К. : Райдуга, 1994. – 62с.

2. Адливанкин С. Ю. К вопросу о системности словообразования / С. Ю. Адливанкин // Словообразовательные и семантико-синтаксические процессы в языке. – Пермь : Пермь. гос. ун-т, 1977. – С. 37–55.

3. Адливанкин С. Ю. О предмете и задачах дериватологии / С. Ю. Адливанкин, Л. Н. Мурзин // Деривация и текст : межвузовский сборник научных трудов. – Пермь : Перм. гос. ун-т, 1984. – 127 с.

4. Алексеев Д. И. Сокращенные слова в русском языке / Д. И. Алексеев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 328 с.
5. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 156–250.
6. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
7. Бабич Н. Д. Основы культуры мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
8. Бабич Н. Д. Психологічні умови викладання і вивчення мови / Н. Д. Бабич // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 8. – С. 26–31.
9. Белошапкова В. А. О понятии синтаксической производности / В. А. Белошапкова // Русский язык за рубежом. – 1983. – №7. – С. 49–53.
10. Біляєв О. М. Концепція мовної освіти в Україні / О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, В. М. Плахотник // Рідна школа. – 1994. – №9. – С. 71–79.
11. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика / Ф. И. Буслаев. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1959. – 622 с.
12. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Лілея, 1999. – 218 с.
13. Валимова Г. В. Межпредметные и внутрипредметные связи как основа глубоких и прочных знаний / Г. В. Валимова // Оптимизация преподавания лингвистических дисциплин : межвуз. сб. научн. тр. – Ростов-на-Дону, 1985. – С. 20–29.
14. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста / С. А. Васильев. – К. : Наукова думка, 1988. – 237 с.
15. Васильєв С. О. Розуміння тексту як творча діяльність / С. О. Васильєв // Філософська думка. – 1986. – № 2. – С. 76–88.
16. Вашуленко М. С. Перспективність і наступність у навчанні української мови в початковій і середній школі / М. С. Вашуленко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 8. – С. 15–19.

17. Гальперин И. Р. Формирование знаний и умений на основе теории поэтапного усвоения умственных действий / И. Р. Гальперин. – М. : Просвещение, 1968. – 136 с.

18. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 359 с.

19. Гинзбург Е. Л. Словообразование и синтаксис / Е. Л. Гинзбург. – М. : Наука, 1979. – 264 с.

20. Гинзбург Е. Л. Синтаксическая типология сложных слов / Е. Л. Гинзбург // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 202–240.

21. Голанова Е. И. Пути и перспективы изучения словообразования в функционально-стилистическом аспекте / Е. И. Голанова // Грамматические исследования. Функционально–стилистический аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис. – М. : Наука, 1991. – С. 93–131.

22. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 189 с.

23. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 189 с.

24. Ґрещук В. В. Іван Ковалик і розвиток сучасної української дериватології / В. В. Ґрещук // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 3–5.

25. Ґрещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Ґрещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.

26. Донченко Т. К. Про концепцію вивчення рідної мови в школі / Т. К. Донченко // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 2. – С. 9–10.

27. Дорошевский В. Элементы лексикологии и семиотики / В. Дорошевский. – М. : Прогресс, 1973. – 286 с.

28. Дорошенко С. І. Співвідношення наукової і шкільної граматики / С. І. Дорошенко // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 2. – С. 51–54.

29. Єрмоленко С. Я. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько // Дивослово – 1994. – № 7. – С. 30–34.

30. Залевская А. А. Вопросы организации лексикона человека в лингвистических и психологических исследованиях / А. А. Залевская. – Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1978. – 88 с.
31. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека / А. А. Залевская. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1990. – 202 с.
32. Земская Е. А. Проблемы словообразования на современном этапе / Е. А. Земская, Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 6. – С. 112–123.
33. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 220 с.
34. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 169 с.
35. Земская Е. А. Относительное прилагательное как конструктивный элемент номинативной системы современного языка / Е. А. Земская // Грамматические исследования. Функционально-стилистический аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис. – М. : Наука, 1991. – С. 132–164.
36. Золотова Г. А. О коммуникативной значимости синтаксических единиц / Г. А. Золотова // Языковая системность при коммуникативном обучении. – М. : Русский язык, 1988. – С. 5–16.
37. Золотова Г. А. Программа курса «Коммуникативный синтаксис русского языка (Функциональный подход к изучению синтаксического строя современного русского языка)» / Г. А. Золотова, Г. П. Дручинина, Н. К. Онипенко // Русский язык в школе. – 1993. – № 2. – С. 33–41.
38. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – Київ-Одеса: Либідь, 1991. – 278 с.
39. Киров Е. Ф. Уровни языкового механизма и модель речевой коммуникации / Е. Ф. Киров // Языковые уровни и их взаимодействие. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1990. – С. 23–31.
40. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1973. – 168 с.
41. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 251 с.

42. Ковалик І. І. Вчення про словотвір (словотворчі частини слова) / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 76 с.

43. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 81 с.

44. Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 151 с.

45. Коваль А. П. Практична стилістика української літературної мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 349 с.

46. Кубрякова Е. С. Производные как особая единица системы языка / Е. С. Кубрякова // Теория языка. Англистика. Кельтология. – М. : Наука, 1976. – С. 76–83.

47. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений / Е. С. Кубрякова – М. : Наука, 1981. – С. 3–21.

48. Лопатин В. В. Построение раздела «Словообразование» / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов // Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка. – М. : Наука, 1966. – С. 60–71.

49. Лукин М. Ф. Трансформационные процессы в области частей речи / М. Ф. Лукин // Проблемы словообразования русского и украинского языков: сб. статей. – К.–Донецк : Вища школа, 1976. – 175 с.

50. Любар О. О. Розвиток вищої педагогічної освіти України в ХХІ столітті. Концепція / О. О. Любар, Д. Т. Федоренко // Рідна школа. – 1994. – № 8. – С. 75–79.

51. Малеева М. С. Лексическая и синтаксическая объективация в словообразовательном контексте / М. С. Малеева. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – 124 с.

52. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Конструювання. Редагування. Переклад / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. школа, 1984. – 224 с.

53. Мельничайко В. Я. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, А. П. Рожило. – К. : Рад. школа, 1982. – 216 с.

54. Мельничайко В. Я. Робота з граматичними синонімами на уроках української мови в IV-VIII класах / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. школах, 1975. – 142 с.

55. Мельничайко В. Я. Зв'язки між синтаксичними темами і розділами / В. Я. Мельничайко // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 6. – С. 14–18.

56. Мурзин Л. Н. Синтаксическая деривация. Анализ производных предложений русского языка / Л. Н. Мурзин. – Пермь : Изд-во Перм. гос. ун-та, 1974. – 167 с.

57. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література. 5–9 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 160 с.

58. Нариси з історії українського словотворення (суфікс –ина) / П. І. Білоусенко, В. В. Грещук. – Запоріжжя; Ялта; Київ : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2009. – 252 с.

59. Невідомська Л. М. Деривація та її основні види / Л. М. Невідомська // Українознавчі студії: науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника. – 1999. – № 1. – С. 26–39.

60. Невідомська Л. М. Імплицитність: мовносистемний аспект: монографія / Л. М. Невідомська; наук. ред.. В. В. Грещук. – Х.: Ранок – НТ, 2012. – 414 с.

61. Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование / В. Н. Немченко. – М. : Просвещение, 1984. – 256 с.

62. Озерская В. П. Изучение морфологии на синтаксической основе / В. П. Озерская. – М. : Просвещение, 1989. – 221 с.

63. Ощипко І. Й. Методичні вказівки до словотвору сучасної української літературної мови / І. Й. Ощипко. – Львів : ЛДУ, 1983. – 27с.

64. Педагогика и психология высшей школы. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 519 с.

65. Пігур М. В. Новотвори в поезії Василя Стуса як засіб вираження авторського світобачення / М. В. Пігур // Мовна освіта в контексті завдань української середньої і вищої школи: матеріали науково-практичної конференції. – Тернопіль, 1995. – С. 104–107.

66. Пігур М. В. Дериваційна семантика у словотвірних гніздах з вершинами білий, чорний, сірий / М. В. Пігур // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Мовознавство. – 1998. – № 1(8). – С. 127–129.

67. Пігур М. В. Дериваційний словотвір (із системою орієнтирів) : навч. посібник для студентів філологічних факультетів / М. В. Пігур. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 136 с.

68. Пігур М. В. Теоретичні засади вивчення словотвору і синтаксису (міжривневі зв'язки) / М. В. Пігур // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. – 2000. – № 10. – С. 113–116.

69. Пігур М. В. Психолого-педагогічні основи засвоєння студентами словотвору як одного з функціональних рівнів мовної системи / М. В. Пігур // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. – 2001. – № 6. – С. 123–128.

70. Плющ М. Я. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. Я. Плющ. – 2-ге вид., доповн. – К. : Слово, 2010. – 328 с.

71. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: збірник вправ / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К. : Вища школа, 1995. – 281 с.

72. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі: посібник для учителів / М. Я. Плющ. – К. : Рад. школа, 1985. – 127 с.

73. Подгаецкая И. М. Осмысление языковых связей при изучении русского языка / И. М. Подгаецкая // Русский язык в школе. – 1986. – № 7. – С. 3–9.

74. Полюга Л. М. Морфемний словник / Л. М. Полюга. – К. : Рад. школа, 1983. – 461 с.

75. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 144 с.

76. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : Синто, 1993. – 189 с.

77. Рідна мова. 5-11 класи: програми середньої загальноосвітньої школи. – К. : Освіта, 2001. – 176 с.

78. Ракова А. А. Стилистические особенности производных на -ник в современном русском языке / А. А. Ракова // Словообразование и стилистика современного русского языка. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1991. – С. 74–79.

79. Сахарный Л. В. Структура слова-универба и контекст / Л. В. Сахарный // Словообразовательные и семантико-синтаксические процессы в языке. – Пермь : Изд-во Перм. гос. ун-та, 1977. – 156 с.

80. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 403 с.

81. Слесарева И. П. Владение и овладение языком: правила и интуиция / И. П. Слесарева // Языковая системность при коммуникативном обучении. – М. : Рус. язык, 1989. – С. 36–44.

82. Соссюр Фердинанд де. Заметки по общей лингвистике / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1990. – 274 с.

83. Соссюр Фердинанд де. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.

84. Стернин И. А. Коммуникативный подход к слову и обучение лексике / И. А. Стернин // Языковая системность при коммуникативном обучении. – М. : Русский язык, 1989. – С. 103–108.

85. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 170 с.

86. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значений слова / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1979. – 156 с.

87. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – 413 с.

88. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

89. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. / А. Н. Тихонов. – М., 1986. – Т. 1. – 1553 с.; – Т. 2. – 886 с.

90. Торопцев И. С. Очерк русской ономазиологии / И. С. Торопцев. – Л. : Наука, 1970. – С.12–13.

91. Хайдаров Ф. А. Стилистическое своеобразие единиц словообразовательного уровня / Ф. А. Хайдаров // Словообразование и стилистика современного русского языка. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1991. – С. 125–132.

92. Хомский Н. Логические основы лингвистической теории / Н. Хомский // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 4. – М. : Прогресс, 1965. – 567 с.

93. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 122 с.

94. Чехівський О. О. Педагогічні ідеї акад. Ф. І. Буслаєва і сучасна методична наука / О. О. Чехівський // Класична педагогіка і філософія в світлі сучасних завдань шкільної і вузівської словесності: матеріали і тези обласної міжвузівської науково-практичної конференції 7-10 жовтня 1993 р. – Одеса, 1998. – С. 73–75.

95. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови / І. П. Ющук. – К. : Рад. школа, 1989. – 286с.

96. Яценко І. Т. Морфемний аналіз: словник-довідник: у 2 т. / І. Т. Яценко. – К. : Рад. школа, 1980–1981. – Т. 1. – 356 с.; Т. 2. – 352 с.

97. Eichinger L. Deutsche Wortbildung. Eine Eiführung / L. Eichinger. –Tubingen : Naar, 2000. –S. 46–54.

98. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1971. – 327 s.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: поточний контроль (оцінювання знань, умінь і навичок із кожної теми за допомогою самостійних робіт, творчих робіт, усних відповідей на практичних заняттях, тестування), модульні контрольні роботи, тестування; підсумковий контроль.

Соціальні діалекти української мови. Міський сленг**ПРОГРАМА**

навчальної дисципліни
підготовки магістра

Галузь знань: *01 Освіта/Педагогіка*

Спеціальність: *014 Середня освіта (Українська мова і література)*

ВСТУП

Програму вивчення нормативної навчальної дисципліни «Соціальні діалекти української мови. Міський сленг» складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра галузі знань *01 Освіта / Педагогіка* за спеціальністю *014 Середня освіта (Українська мова і література)*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні поняття соціальної діалектології.

Міждисциплінарні зв'язки: з лінгвістичними науками (культура мови, сучасна українська літературна мова (лексикологія), стилістика, гендерна лінгвістика; з нелінгвістичними науками (психологія, соціологія та ін.).

Програма навчальної дисципліни складається з одного змістового модуля.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «Соціальні діалекти української мови. Міський сленг»: засвоєння студентами відомостей про основні питання соціальної діалектології, про внесок східнослов'янських мовознавців у сучасну жаргонологію, про етапи дослідження та об'єкт аналізу мовного побуту, про соціальну стратифікацію мови, про сучасні класифікації соціальних діалектів, про виникнення та генезу соціальних діалектів («кримінальний жаргон», «жаргон груповий та професійний», «сленг»), про міську урбанонімію.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Соціальні діалекти української мови. Міський сленг»:

- оволодіння теоретичним матеріалом;
- засвоєння особливостей історичного розвитку позалітературних форм мови;
- формування умінь аналізувати тексти й виявляти ненормативні явища на рівні фонетики, лексики, синтаксису.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

- термінологічний апарат курсу;
- найважливіші праці з соціолінгвістики та жаргонології;
- найважливіші риси соціальних різновидів мови;
- джерела творення соціальних одиниць;
- способи творення соціальних діалектів;
- норми лексико-семантичної, фразеологічної та тематичної сполучуваності ненормативних одиниць;
- особливості синтагматичних та парадигматичних зв'язків тощо;

уміти:

- характеризувати основні мовні риси окремого соціолекту;
- аналізувати лексичні, граматичні та ін. ознаки текстів;
- знаходити і класифікувати мовні одиниці тексту окремого автора (визначати ідіостиль автора);
- знаходити і класифікувати одиниці мовлення жителів окремого міста, регіону;
- простежувати джерела творення ненормативних одиниць;
- визначати способи творення ненормативних одиниць;
- досліджувати синонімічні ряди ненормативної лексики тощо.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 60 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Тема 1. Вивчення мови міста: історична динаміка та сучасний етап досліджень

Місто як об'єкт досліджень. Етапи вивчення міського простору в лінгвістиці. Історія формування міського простору. Специфіка поняття «мова міста». Соціальна диференціація мови сучасного міста.

Тема 2. Соціальні діалекти: природа та структура. Арго (кримінальний жаргон)

Лінгвістична і соціальна природа соціальних діалектів. Структура соціальних діалектів. Жаргонізовна розмовна мова, її особливості.

Соціальний діалект (соціолект). Інтержаргонна лексика. Поняття «арго». Походження арго. Школярське та бурсацьке арго. Творення та функції арготизмів. Сучасність і арго.

Тема 3. Жаргон. Сленг

Термінологічне окреслення поняття «жаргон». Розмежування термінів «жаргон» та «суржик». Розмежування термінів «жаргон» та «обценна лексика». Професійний жаргон. Шкільний та студентський жаргон. Професійна розмовна мова. Термінологічне окреслення поняття «сленг».

Ознаки сленгу. Жаргон і сленг. Спільні та відмінні риси.

Тема 4. Професійні соціолекти

Поняття «професійний соціолект». Жаргон автомобілістів. Мілицейський жаргон. Жаргон спортсменів. Жаргон журналістів та письменників. Жаргон музикантів. Комп'ютерний жаргон. Інші жаргони.

Тема 5. Лексична сполучуваність соціолектів. Урбанонімія

Поняття «лексико-семантична група», «тематичне поле». Поняття «синонім». Види синонімів. Поняття «антонім». Види антонімічних відношень. Поняття «урбанонімія». Дослідження урбанонімії: історичний ракурс та сучасний етап. Офіційна та неофіційна урбанонімія. Назви міських об'єктів.

Тема 6. Джерела переходу одиниць у сленг. Способи творення міського сленгу

Джерела поповнення сленг-лексики: груповий та професійний сленг, молодіжний сленг, територіальні діалекти.

Основа творення: літературна мова, групові та професійні жаргони, кримінальний жаргон, запозичення з інших літературних мов, запозичення з інших мов (одиниці позалітературного мовлення) та діалектизми.

Зміна та сталість форми і значення при переході одиниць у сленг.

Одинарні способи творення сленгізмів: перенесення семантики слів; метафоризація; деонімізація; енантіосемія; афіксація; словоскладання; контамінація; універбація; абревіація; деабревіація; фонетичні зміни; метатеза; усічення слова; вставлення звука; синонімічна деривація; фонетична мімікрія; семантична аналогія;

одиночна форма; повтор елемента; звуконаслідування; калька; фразеологізація.

Множинний спосіб творення сленгізмів.

3. Рекомендована література

Основна

1. Бакіна Т. С. Сучасний фольклор школярів (особливості творення і побутування): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Т. С. Бакіна. – К., 1997. – 24 с.

2. Бакуменко Л. До історії становлення і розвитку терміну «жаргон» / Л. Бакуменко // Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства: збірник наукових праць / [ред. М. І. Сюсько]. – Ужгород: Видавництво Ужгородського державного університету, 2000. – Вип. 3. – С. 258–263.

3. Бакуменко Л. Про традиції і розвиток жаргону в Україні / Л. Бакуменко // Рідний край. – 2002. – № 2 (7). – С. 40–43.

4. Балабін В. В. Загальна характеристика, склад і функції сучасного українського військового сленгу / В. В. Балабін // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць / [ред. О. І. Чередниченко]. – К.: Логос, 2001. – № 5. – С. 11–15.

5. Батюкова Н. В. О соотношении студенческого жаргона и городского просторечия / Н. В. Батюкова // Живое слово в русской речи Прикамья: межвузовский сборник научных трудов / [редкол.: Ф. Л. Скитова (гл. ред.) и др.]. – Пермь: Издательство Пермского государственного университета, 1989. – С. 89–95.

6. Беликов В. И. Социоллингвистика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М.: РГГУ, 2001. – 439 с.

7. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 32–41.

8. Бережан С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц / С. Г. Бережан. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 372 с.

9. Бесага Р. В. Нестандартизовані елементи в українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. В. Бесага. – Ужгород, 1997. – 23 с.

10. Бобахо В. А. Современные тенденции молодежной культуры: конфликт или преемственность поколений? / В. А. Бобахо, С. И. Левинова // *Общественные науки и современность*. – 1996. – № 3. – С. 56–60.

11. Богословский П. С. К вопросу о составе лексики современного школьного языка / П. С. Богословский // *Сибирская живая старина*. – Иркутск. – 1926. – Вып. 2. – С. 44–49.

12. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика: учебное пособие для педагогических вузов / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.

13. Бондалетов В. Д. Типология и генезис русских аргослов: учебное пособие к спецкурсу / В. Д. Бондалетов. – Рязань: Издательство Рязанского государственного педагогического института, 1987. – 84 с.

14. Бондалетов В. Д. Условные языки русских ремесленников и торговцев / В. Д. Бондалетов // *Условные языки как особый тип социальных диалектов: учеб. пособие*. – Рязань: Издательство Рязанского государственного педагогического института, 1974. – С. 1–112.

15. Борисова Е. Г. О некоторых закономерностях современного молодежного жаргона / Е. Г. Борисова // *Русский язык в школе*. – 1981. – № 3. – С. 83–87.

16. Борисова Е. Г. О некоторых особенностях молодежного жаргона / Е. Г. Борисова // *Русский язык в школе*. – 1987. – № 3. – С. 86–91.

17. Борисова Е. Г. Современный молодежный жаргон / Е. Г. Борисова // *Русская речь*. – 1980. – № 5. – С. 51–54.

18. Борисова-Лукашанец Е. Г. О лексике современного молодежного жаргона (англоязычные заимствования в студенческом сленге 60-70-х годов) / Е. Г. Борисова-Лукашанец // *Литературная норма в лексике и фразеологии: сборник статей* / [отв. ред. Л. И. Скворцов, Б. С. Шварцкопф]. – М.: Наука, 1983. – С. 104–120.

19. Бурда Т. М. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Бурда. – К., 2002. – 22 с.

20. Волкова Н. А. О специфике молодежного жаргона в условиях близкородственного взаимодействия / Н. А. Волкова // Матеріали Всесоюзної науково-методичної конференції «Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму» (18–20 вересня 1990 р.). – Дрогобич, 1990. – С. 108–109.

21. Волошин Ю. К. Общий американский сленг (состав, деривация и функция. Лингвокультурологический аспект): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Волошин Юрий Константинович. – Краснодар, 2000. – 341 с.

22. Гальперин И. Р. О термине «сленг» / И. Р. Гальперин // Вопросы языкознания. – 1956. – № 6. – С. 107–114.

23. Гасюк О. Сленг у молодіжному середовищі / О. Гасюк // Слово і суспільство: збірник наукових праць / [ред. О. Д. Пономарів]. – К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2000. – Ч. 1. – С. 145–146.

24. Горбач О. Арго на Україні / О. Горбач // Зібрані статті: в 4-х тт. / О. Горбач. – Т. 2. – Мюнхен, 1993. – С. 22–36.

25. Горбач О. Арго українських школярів і студентів / О. Горбач // Наукові записки Українського Вільного Університету. – Мюнхен. – 1964–1965. – № 8. – С. 3–55.

26. Грачев М. А. Арготизмы в молодежном жаргоне / М. А. Грачев // Русский язык в школе. – 1996. – № 1. – С. 78–85.

27. Грачев М. А. Как появляются арготизмы в нашей речи / М. А. Грачев // Русская речь. – 1996. – № 4. – С. 67–71.

28. Грачев М. А. Механизм перехода арготизмов в общенародный язык / М. А. Грачев // Русский язык в школе. – 1996. – № 5. – С. 87–90.

29. Грачев М. А. Об этимологии в русском арго / М. А. Грачев // Русская речь. – 1994. – № 4. – С. 67–70.

30. Грачев М. А. «По фене ботаю – тюрьму схлопотаю» / М. А. Грачев // Русская речь. – 1993. – № 4. – С. 51–56.

31. Грачев М. А. Русское арго: монография / М. А. Грачев. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского университета им. Н. А. Добролюбова, 1997. – 246 с.

32. Грачев М. А. Третья волна / М. А. Грачев // Русская речь. – 1992. – № 4. – С. 61–64.

33. Гуц Е. Н. Ненормативная лексика современного городского подростка (в свете концепций языковой личности): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Гуц Елена Николаевна. – Омск, 1995. – 287 с.

34. Дзендзелівський Й. Арго волинських лірників / Й. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство: збірник праць / Наукове товариство ім. Т. Шевченка / Й. Дзендзелівський. – Львів, 1996. – С. 311–348.

35. Дзендзелівський Й. Арго нововижвівських кожухарів на Волині / Й. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство: збірник праць. – Львів, 1996. – С. 245–285.

36. Дзендзелівський Й. Дослідження К. Широцьким жаргону учнів Кам'янець-подільської духовної семінарії / Й. Дзендзелівський // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1998. – Т. 6. – С. 167–173.

37. Дзендзелівський Й. Із спостережень над професійним діалектом шахтарів Макіївки / Й. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство: збірник праць. – Львів, 1996. – С. 350–352.

38. Дзендзелівський Й. Про арго спиських дротарів / Й. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство: збірник праць. – Львів, 1996. – С. 307–309.

39. Дзендзелівський Й. Про арго українських ремісників (колківське кравецьке арго на Волині) / Й. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство: збірник праць. – Львів, 1996. – С. 286–305.

40. Дзендзелівський Й. Український бурсацько-семінарський жаргон середини ХІХ ст. На матеріалах повісті «Люборацькі» А. Свидницького / Й. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство: збірник праць. – Львів, 1996. – С. 353–359.

41. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні / І. Дзюба // Схід. – 2000. – № 4. – С. 45–48.

42. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Сучасний жаргон і сучасне розмовне мовлення / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія: Філологічні науки / [редкол.: Моренець В. П. (гол.) та ін.; упоряд.: Л. Т. Масенко]. – К. : КМ Академія, 2002. – Т. 20. – С. 14–18.

43. Дончик В. Мова не винна (про суржик, двомовність і грамотність на українському ТБ) / В. Дончик // Слово і час. – 2001. – № 2. – С. 68–77.
44. Друм Т. Сленг: погляд зсередини / Т. Друм // Дивослово. – 1998. – № 12. – С. 59–60.
45. Дубровина К. Н. Студенческий жаргон / К. Н. Дубровина // Филологические науки. – 1980. – № 1. – С. 78–82.
46. Елистратов В. С. Арго и культура / В. С. Елистратов. – М. : Издательство Московского университета, 1995. – 231 с.
47. Елистратов В. С. Русское арго в языке, обществе и культуре / В. С. Елистратов // Русский язык за рубежом. – 1995. – № 1. – С. 82–89.
48. Ермакова О. И. Семантические процессы в современном молодежном жаргоне / О. И. Ермакова // Поэтика. Стилистика. Язык и культура: сборник статей / [отв. ред. Н. Н. Розанова]. – М. : Наука, 1996. – С. 132–139.
49. Илик Т. Соціальні варіанти мови та їх термінологічне окреслення / Т. Илик // Мовознавчі дослідження: збірник наукових праць. – Донецьк : Видавництво Донецького державного університету, 2000. – С. 67–73.
50. Капанадзе Л. А. Жаргон и «модные слова» / Л. А. Капанадзе // Наша речь. – М., 1965. – С. 45–52.
51. Кестер-Тома З. Стандарт, субстандарт, нонстандарт / З. Кестер-Тома // Русистика. – 1993. – № 2. – С. 15–31.
52. Копорский С. А. О культуре языка в речи молодежи / С. А. Копорский // Русская речь. – 1991. – № 1. – С. 28–33.
53. Копыленко М. М. О семантической природе молодежного жаргона / М. М. Копыленко // Социолингвистические исследования / [под. ред. Л. П. Крысина, Д. Н. Шмелева]. – М. : Наука, 1976. – С. 79–86.
54. Косцинский К. Существует ли проблема жаргона? / К. Косцинский // Вопросы литературы. – 1968. – № 5. – С. 181–191.
55. Кудрявцева Л. А. Общий сленг в русском языке // Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования: сборник научных работ / [ред. Л. А. Кудрявцева]. – К. : Киевский университет им. Т. Шевченка, 2002. – С. 98–106.

56. Лапова Е. О. О молодежном жаргоне / Е. О. Лапова // Русский язык. – 1990. – Вып. 10. – С. 53–59.

57. Липатов А. Т. Русский сленг и его соотнесенность с жаргоном и арго / А. Т. Липатов // Семантика и уровни ее реализации: сборник научных трудов / [редкол.: А. Г. Лыков (отв. ред.) и др.]. – Краснодар : Издательство Кубанского государственного университета, 1994. – С. 78–91.

58. Липатов А. Т. Сленг как проблема русской социолінгвистики / А. Т. Липатов // Проблемы русской лексикологии: межвузовский сб. науч. статей / [отв. ред. Т. И. Алексеева]. – Самара : Издательство Самарского государственного университета, 1991. – С. 130–146.

59. Лихачев Д. С. Арготические слова профессиональной речи / Д. С. Лихачев // Развитие лексики и грамматики современного русского языка / [под ред. И. П. Мучника, М. В. Панова]. – М. : Наука, 1964. – С. 311–359.

60. Любичкая Е. В. Сленг: региональные черты и процессы англизации: на материале речи молодежи г. Ставрополя и Красногвардейского района Ставропольского края: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Любичкая Екатерина Владимировна. – Ставрополь, 2005. – 282 с.

62. Мартос С. Дослідження мовного побуту міста / С. Мартос // Південний архів. Філологічні науки: зб. наук. праць. – Херсон : Айлант, 2001. – Вип. IX. – С. 127–130.

63. Мартос С. Молодіжний сленг як складова мови міста / С. Мартос // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – Харків : Видавництво Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 632. – Вип. 42. – С. 240–243.

64. Масенко Л. Т. Суржик як соціолінгвістичний феномен / Л. Масенко // Дивослово. – 2002. – № 3. – С. 11–13.

65. Масько Д. Український сленг та міжмовна інтерференція / Д. Масько // Культура слова. – К. : Наукова думка, 2003. – Вип. 62. – С. 34–39.

66. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ століття: зміни в лексиці / Л. Мацько // Дивослово. – № 4. – С. 15–20.

67. Миколенко Т. М. Мова міста: динаміка та сучасний етап вивчення / Т. М. Миколенко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43(3). – С. 77–82.

68. Миколенко Т. Соціальні діалекти української мови. Міський сленг навчально-методичний посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / Т. Миколенко. – [2-е вид., перероб. та доповн]. – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2016. – 61 с.

69. Миколенко Т. Соціальні діалекти української мови. Міський сленг: тестові завдання / Т. Миколенко. – [2-е вид., перероб. та доповн]. – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2016. – 44 с.

70. Миколенко Т. М. Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Миколенко Тетяна Михайлівна. – К., 2006. – 260 с.

71. Миралаева О. Д. Современный русский молодежный жаргон (социолингвистические исследования): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Миралаева Ольга Дмитриевна. – М., 1994. – 160 с.

72. Пиркало С. Сленг: ненормативно, але нормально / С. Пиркало // Урок української. – 1999. – № 2. – 26–28.

73. Подольская Н. В. Урбанонимия центральных областей РСФСР / Н. В. Подольская // Топонимия центральной России. Вопросы географии. – М. : Мысль, 1974. – С. 124–125.

74. Попко Л. П. О компьютерном сленге / Л. П. Попко // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (26–28 березня 2003 р.). – Дніпропетровськ : Економіка, 2003. – С. 37–38.

75. Радзиховский Л. А. Сленг как инструмент отстранения / Л. А. Радзиховский, А. И. Мазурова // Язык и когнитивная деятельность / [отв. ред. Р. М. Фрумкина]. – М. : Наука, 1989. – С. 126–137.

76. Скворцов Л. И. Литературный язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии / Л. И. Скворцов // Литературная норма и просторечие / [под ред. Л. И. Скворцова]. – М. : Наука, 1977. – С. 29–58.

77. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 324 с.

78. Ставицька Л. О. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. О. Ставицька // Слово і Час. – 2000. – № 4. – С. 54–58.

79. Ставицька Л. О. Про взаємодію жаргону і сленгу / Л. О. Ставицька // Українська мова та література. – 2000. – Ч. 15. – С. 7–8.

80. Ставицька Л. О. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціокультурний аспект / Л. О. Ставицька // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 55–68.

81. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 23–41.

82. Український молодіжний сленг сьогодні / [уклад. С. Пиркало; ред. Ю. Мосенкіс]. – К. : Мова та історія, 1999. – 87 с.

83. Шерех Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Юрій Шерех // Поза книжками і з книжок / Юрій Шерех. – К. : Час, 1998. – С. 281–393.

84. Шовгун Н. О. Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Шовгун Ніна Олександрівна. – К., 2000. – 176 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: поточний контроль (оцінювання знань, умінь і навичок із кожної теми за допомогою самостійних робіт, творчих робіт, усних відповідей на практичних заняттях, тестування), модульні контрольні роботи, тестування; підсумковий контроль.

ПРО АВТОРІВ

Бабій Ірина Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Вільчинська Тетяна Пилипівна – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Головата Лариса Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Дідук-Ступ'як Галина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Златів Леся Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання і культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Криськів Мирослава Йосипівна – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Мельничайко Володимир Ярославович – доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник держбюджетної теми 130-Б Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Миколенко Тетяна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наливайко Марія Ярославівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та методики її навчання

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Палихата Елеонора Ярославівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Пігур Мирослава Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Свистун Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Стахів Марія Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка.

Струганець Любов Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Штонь Олена Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукове видання

**ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА
У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИЩОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

Монографія

за ред. В. Мельничайка, Л. Струганець

Підписано до друку 01.03.2017.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 24,41. Обл.-вид. арк. 18,98

Тираж 300 примірників. Замовлення № 03/17/3-25.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю. В

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7

тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*